การสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม

ปริญญานิพนธ์

ของ

เบญจวรรณ อุปัชฌาย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษาศาสตร์

สิงหาคม 2559

การสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม

ปริญญานิพนธ์

ของ

เบญจวรรณ อุปัชฌาย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา

ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษาศาสตร์

สิงหาคม 2559

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

การสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม

บทคัดย่อ
ของ
เบญจวรรณ อุปัชฌาย์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษาศาสตร์
สิงหาคม 2559

เบญจวรรณ อุปัชฌาย์. (2559). *การสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม*. ปริญญานิพนธ์ ปร.ด. (พัฒนศึกษาศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม : ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง.

การวิจัยนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการสร้างนักสิ่งแวดล้อมจากแนวคิดชีวะการเมือง บนพื้นฐานของการบริหารจัดการชีวิตด้วยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตน เพื่อสร้างตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่ถูกผลิตจากภาคปฏิบัติการอันเป็นเหตุการณ์ในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม ตามแนวทางของอรุณ อกราวอล อันได้แก่ การจัดสรรทรัพยากรที่เป็นธรรม การสร้างกลไกการติดตามตรวจสอบ จากการสอดส่องดูแลและการควบคุมความสงบเรียบร้อย โดยมีการกำกับตนเองไปตามกฎเกณฑ์ที่วางไว้ร่วมกันและการมีบทลงโทษที่สามารถบังคับใช้ได้จริง ซึ่งทำให้เกิดตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยแนวทางการศึกษาเรื่องเล่า ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่เป็นคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านตอนกลาง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง จากการสร้างบทสนทนา เพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นประเด็นหลักของเรื่องราวต่างๆ ผลการวิจัยพบว่า วิกฤติการณ์ของชุมชนได้สร้างความเป็นผู้นำด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมา เช่นเดียวกับตัวตนของผู้พิทักษ์ป่าที่เกิดขึ้นจากการสอดส่องดูแลผืนป่า ขณะที่ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านเกิดขึ้นจากการดำรงชีพตามวิถีชุมชน

THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL SUBJECTIVITIES

AN ABSTRACT

BY

BENJAWAN UPATCHAR

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements for the

Doctor of Philosophy degree in Development Education

at Srinakharinwirot University

August 2016

Benjawan Upatchar. (2016). *The Formation of Environmental Subjectivities.* Dissertation, PH.D.(Development Education). Bangkok: Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee: Asst. Prof. Dr.Surawut Padthaisong.

The research aims at studying the process of environmental subjectification of a forest community, using the concepts of bio-politics and green governmentality. The researcher adopted Agrawal's view on environmental subjectivity, which was developed through people's participation in socio-ecological practices and the day-to-day interactions among them, i.e., resource allocation, monitoring, sanctioning, and adjudication. Using a narrative approach and analysis, the research explores the stories of the Ban Ton Klang Forest Community Committee in Mae Moh district, Lampang province, Thailand. The findings reveal the making of environmental subjects through technologies of the self. The emergence of active environmental subjects, including environmental leaders and stewards, is a response to community crises and forest-monitoring mandates, whereas the creation of environmental citizens is naturalized through forest-dependent livelihoods and self-regulation.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง
การสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม
ของ
เบญจวรรณ อุปัชฌาย์

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษาศาสตร์
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นายแพทย์ฉัตรชัย เอกปัญญาสกุล)
วันที่ ..... เดือน ..... พ.ศ. 2559

อาจารย์ที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์
.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง)

คณะกรรมการสอบปากเปล่า
..... ประธาน
(พลตรี ดร.จิรศักดิ์ สุขวัฒนา)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พนารัช ปรีดากรณ์)

ประกาศคุณูปการ

การทุ่มเทศึกษาค้นคว้าเพื่อจัดทำปริญญานิพนธ์ในครั้งนี้ นอกเหนือจากผลสำเร็จในการสร้างชุดความรู้หรือความจริงด้านสิ่งแวดล้อมที่มีความเฉพาะตัวของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นขึ้นมาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาแล้ว ยังเป็นผลให้ผู้ศึกษาสามารถทลายกรอบของความเชื่อที่ว่าโลกนี้มีความจริงแท้เพียงหนึ่งเดียว อันเกิดจากการนำทางของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรวุฒิ ปัดไธสง ซึ่งให้คำชี้แนะที่มีคุณค่า อีกทั้งยังมีความอดทนและเข้าใจในตัวตนซึ่งเป็นข้อจำกัดทางการเรียนรู้ของผู้ศึกษาอย่างดียิ่ง ขอขอบพระคุณ พลตรี ดร.จิรศักดิ์ สุขวัฒนา และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พนารัช ปรีดากรณ์ ที่กรุณาชี้ชวนให้ผู้ศึกษาได้คิดด้วยมุมมองที่รอบด้านทางวิชาการ จนนำมาสู่ความเข้าใจและรู้จักเคารพในความรู้หรือความจริงชุดอื่นที่แตกต่างไปจากความจริงที่ตนเองยึดถือ

กระบวนการเรียนรู้ความจริงชุดใหม่ของผู้ศึกษาเกิดขึ้นได้อย่างสมบูรณ์จากความอนุเคราะห์ของเจ้าหน้าที่มูลนิธิพัฒนาภาคเหนือที่เปิดช่องทางให้ผู้ศึกษาเข้าไปสร้างชุดความรู้ใหม่ร่วมกับชาวบ้านตอนกลางซึ่งเล็งเห็นถึงประโยชน์ของการศึกษาครั้งนี้และพร้อมที่จะแบ่งปันประสบการณ์ชีวิตที่มีคุณค่าของพวกเขา จนทำให้ผู้ศึกษาสามารถสร้างพื้นที่ให้ชุดความรู้หรือความจริงดังกล่าวนี้ ปรากฏตัวขึ้นภายในสังคมและถูกรับฟังเช่นเดียวกับชุดความรู้ต่างๆ ที่ได้รับการยอมรับจากสังคมในวงกว้าง

ขอขอบพระคุณผู้บังคับบัญชาทุกระดับชั้นที่ให้โอกาสผู้ศึกษาได้ออกมาเปิดโลกทัศน์ใหม่ๆ ทำความเข้าใจวิธีการทำงานของอำนาจและเรียนรู้ที่จะปรับเปลี่ยนบทบาทของตนให้สอดรับกับลักษณะความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนที่แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยทางสังคมเพื่อยังผลต่อการปฏิบัติงานมากยิ่งขึ้น และสุดท้ายครอบครัวซึ่งให้อิสระในการเลือกชีวิตที่เป็นตัวของตัวเองมาโดยตลอด อีกทั้งยังสร้างแรงบันดาลใจให้ผู้ศึกษาแสวงหาหนทางเพื่อการพัฒนาตนเองอย่างไม่สิ้นสุด

เบญจวรรณ อุปัชฌาย์

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ความเป็นมาของปัญหาและความสำคัญ.....	1
คำถามการวิจัย	7
วัตถุประสงค์การวิจัย.....	7
วัตถุประสงค์การวิจัย	7
2 แนวคิด ทฤษฎี และกรอบความคิดในการวิจัย	8
ส่วนที่ 1 การบริหารจัดการชีวิต	9
ส่วนที่ 2 การบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อม	19
แนวคิดเรื่องอำนาจตามแนวทางของฟูโกต์	20
ชีวะการเมือง: ศิลปะแห่งการปกครองสมัยใหม่	25
ส่วนที่ 3 การสร้างตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม	32
แนวคิดเรื่องตัวตน อัตบุคคลและตัวตนผู้รู้คิด	33
เทคโนโลยีแห่งตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม	37
กระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม	42
ส่วนที่ 4 กรอบความคิดในการวิจัย.....	49
3 วิธีดำเนินการวิจัย	53
การศึกษาเรื่องเล่าตามแนวทางฟูโกเดียน	55
สนามวิจัยและการเลือกพื้นที่	60
การเข้าสู่สนามวิจัย	61
การได้มาซึ่งผู้เล่าเรื่อง	63
ผู้เล่าเรื่อง	65
กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล	73
การวิเคราะห์เรื่องเล่า	78
ความน่าเชื่อถือของงานวิจัย	80

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4 บริบทชุมชน	83
ประวัติความเป็นมาของชุมชน	83
การนับถือศาสนา	84
ภาษาและการแต่งกาย	84
การศึกษาและวัฒนธรรมประเพณี	85
ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน	86
การประกอบอาชีพและฐานะทางเศรษฐกิจ	87
สภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศ	88
ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า	89
สถานการณ์ด้านป่าไม้ของชุมชน	90
การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร	91
การจัดการป่าในรูปของสถาบัน	92
การก่อตั้งกองทุนเพื่อดูแลป่า	96
การผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับความรู้สมัยใหม่	97
การใช้พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อสร้างความชอบธรรมในการจัดการป่า	100
5 ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมจากปฏิบัติการที่ชาวบ้านเป็นผู้ดูแลทรัพยากรธรรมชาติและพึ่งพิงป่า	103
วิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมสร้างผู้นำ	104
ผู้นำด้านการจัดการเครือข่ายและการทบทวนบทบาท	104
ผู้นำด้านการจัดการความรู้	114
นักสู้ผู้พิทักษ์ป่า	116
การปกป้องและควบคุมป่า	117
การดับไฟป่า	124

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
6 ป่าสร้างชีวิตผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม	127
คนกับป่า : อยู่กับป่า หาเก็บ หากินในป่า รักษาป่า	128
การเก็บหาเห็ดแต่พออยู่พอกิน	130
การเก็บหารังผึ้งที่ไม่กระทบต่อการดำรงอยู่ของผึ้งป่า	134
การขุดหาหน่อไม้เป็นรายได้หลักของชุมชนอย่างยั่งยืน	140
การจับปลาและสัตว์น้ำต่างๆ ที่เอื้อต่อการแพร่พันธุ์ในอนาคต	146
การล่าเนื้อเพื่อประทังชีวิตในผืนป่า	148
สิ่งของอุปโภคและบริโภคจากป่าที่หมุนเวียนเก็บหาได้ทุกฤดูกาล	150
ป่าอำนวยสิ่งก่อสร้างบ้านเรือนและเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ตลอดมา	152
เกษตรกรไร่นาสวนผสมบนพื้นที่ป่า	155
การทำไร่หมุนเวียนที่ผสมกลมกลืนกับผืนป่า	155
การผลิตข้าวเพื่อยังชีพในผืนป่า	164
การทำสวนผลไม้เพื่อลดการพึ่งพาตลาดภายนอก	168
การเลี้ยงโคและกระบือตามวิถีทางธรรมชาติ	169
7 ข้อสรุปและภาพสะท้อนความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อม	171
ถอดบทเรียนจากการสร้างความรู้ชุดใหม่ในผืนป่า	172
ผู้จัดการความรู้ทางสิ่งแวดล้อมคือผู้สร้างพลังอำนาจทางสิ่งแวดล้อม	173
พลังในการปกป้องป่าคือพลังที่ปกป้องชีวิตของชุมชน	175
กระบวนการสร้างสรรค์ความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน	176
ตัวตนของผู้ศึกษาในภาวะของการแบ่งปันประสบการณ์ชีวิตกับผู้เล่าเรื่อง	181
การปรับเปลี่ยนยุทธวิธีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความหมายเรื่อง “คนอยู่กับป่า”	185
บรรณานุกรม	188
ภาคผนวก	194
ประวัติย่อผู้วิจัย	205

บัญชีตาราง

ตาราง **หน้า**

1 รายชื่อของผู้เล่าเรื่องประสบการณ์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านตอนกลาง... 64

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ **หน้า**

1 การเตรียมประกาศเขตอุทยานแห่งชาติภูเทิดไท 92

2 กฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากรบ้านตอนกลาง 94

3 การจัดทำขอบเขตพื้นที่ชุมชนรอบนอกโดยชุมชน เมื่อปี 2538 96

4 การจัดทำข้อมูลที่ดินในแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ มาตราส่วน 1: 4,000 98

5 การจัดทำแผนที่ที่ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่อุทยานภูเทิดไทรังวัดร่วมกัน 99

บทที่ 1
บทนำ

ความเป็นมาของปัญหาและความสำคัญ

ในห้วงหลายสิบปีที่ผ่านมานับตั้งแต่ประเทศไทยรับแนวคิดการพัฒนาประเทศให้ทันสมัย และมุ่งเน้นการสร้างความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเป็นทิศทางในการพัฒนาประเทศ สิ่งแวดล้อมได้ถูกจำกัดความเพื่อรองรับความอุดมสมบูรณ์และประสิทธิภาพของการผลิตและการเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ จากการอ้างความชอบธรรมของรัฐในการกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม และนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เป็นวัตถุดิบของการผลิตในระบบอุตสาหกรรมและระบบตลาด เพื่อตอบสนองนโยบายการพัฒนาประเทศที่มีเป้าหมายเพิ่มตัวเลขรายได้ประชาชาติและดัชนีชี้วัดความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ส่งผลให้ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ ที่ดินและแหล่งน้ำ ทวีความซับซ้อนและความรุนแรงเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ จากรายงานสถานการณ์ป่าไม้ไทย ปี 2558 ของมูลนิธิสืบนาคะเสถียร (มูลนิธิสืบนาคะ-เสถียร. 2558: 1) คาดการณ์ว่าพื้นที่ป่าของไทยในปัจจุบันเหลืออยู่เพียง 163,656.64 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณร้อยละ 31 ของพื้นที่ดินของประเทศ เมื่อเทียบกับเนื้อที่ป่าเมื่อ 50 ปีที่ผ่านมา พื้นที่ส่วนที่เป็นป่าไม้ลดลงถึงร้อยละ 50 ของที่เคยมี โดยมีอัตราเฉลี่ยการทำลายป่าไม้สูงถึงปีละประมาณ 3.5 ล้านไร่ ในช่วงเวลาที่ผ่านมาป่าไม้ของไทยจึงถูกทำลายลงไปถึง 1 ใน 3 ของเนื้อที่ทั้งหมด หรือประมาณ 155,885 ตารางกิโลเมตร โดยในห้วงปี 2504-2525 พบว่าพื้นที่ป่าสูญเสียไปมากที่สุดหลังจากเริ่มต้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่มุ่งเน้นการปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการพาณิชย์และการสัมปทานป่าไม้ โดยไม่มีการป้องกันการบุกรุกพื้นที่ป่าตามมา

การจัดการทรัพยากรธรรมชาติของภาครัฐที่ผ่านมา สะท้อนให้เห็นว่าการกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมของไทยล้วนตั้งอยู่บนฐานคิดของการใช้อำนาจอธิปัตย์หรืออำนาจสูงสุดของรัฐเป็นหลักการสำคัญ โดยมีปฏิบัติการอยู่เหนือเขตแดนและพลเมือง เป้าหมายของการปกครองจึงเป็นไปเพื่อเสริมสร้างความมั่งคั่ง ทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์และการกินดีอยู่ดีของพลเมือง ด้วยการให้ความสำคัญต่อการพัฒนาแหล่งทรัพยากรธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์ มีสภาพภูมิอากาศและการชลประทานที่เหมาะสมต่อการเกษตรกรรมและการประกอบอาชีพของพลเมือง ส่วนความมุ่งหมายสำคัญขององค์อธิปัตย์ก็คือการใช้อำนาจอธิปัตย์ ด้วยการสร้างพลเมืองที่เชื่อฟังกฎหมาย ซึ่งสะท้อนว่าพลเมืองเหล่านั้นเชื่อฟังต่อองค์อธิปัตย์ในที่สุด รัฐจึงสามารถขยายอำนาจเข้าควบคุมพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติภายในเขตแดน โดยยึดหลักการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้ได้อรรถประโยชน์สูงสุดในเชิงพาณิชย์ ด้วยการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแบบรวมศูนย์แต่เพียงฝ่ายเดียว ผ่านแนวคิดระบบกรรมสิทธิ์แบบเจ้าผู้ปกครองที่ดิน (Feudal) มาบังคับใช้ในกฎหมาย (Foucault. 1991 : 87-89) โดยเฉพาะพระราชบัญญัติของไทยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่สำคัญ 5 ฉบับ ได้แก่ พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ.2484 พระราชบัญญัติ

อุทยานแห่งชาติ พ.ศ.2504 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ.2507 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ.2535 และพระราชบัญญัติสวนป่า พ.ศ.2535 และตั้งหน่วยงานของรัฐคือ กรมป่าไม้ กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพรรณพืช (ภายใต้กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) ขึ้นมาบังคับใช้กฎหมายเหล่านี้ เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติออกเป็นเขตพื้นที่เฉพาะ (Zoning) โดยไม่รับรองการใช้ประโยชน์ในลักษณะอื่นๆ ในแต่ละเขต ส่วนการตั้งหน่วยงานเฉพาะด้านขึ้นในพื้นที่เข้าบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ก็เพื่อแสดงถึงการขยายอาณาบริเวณของอำนาจรัฐที่มีอยู่เหนือทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น รวมถึงการให้สัมปทานแก่เอกชนเพื่อสนับสนุนการผูกขาดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเต็มที่ในการพัฒนาเศรษฐกิจและพัฒนาความมั่นคงให้แก่รัฐ (สัณฐิตา กาญจนพันธ์. 2554: 353)

หลักการจัดการทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ จึงเป็นการแยกทรัพยากรธรรมชาติออกเป็นส่วนต่างๆ และจัดสรรให้กับหน่วยทางสังคมบางหน่วยเท่านั้น โดยละเลยบางส่วนของสังคมไป โดยเฉพาะส่วนที่ไม่สามารถกำหนดพื้นที่ได้แน่นอน เช่นชุมชนที่อยู่ร่วมกับผืนป่าธรรมชาติมาอย่างยาวนาน เพราะชุมชนไม่มีขอบเขตที่ชัดเจน แต่เป็นเรื่องของความสัมพันธ์ซึ่งสามารถแสดงออกมาได้ในระดับท้องถิ่น ตามลักษณะของภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณี ชาติพันธุ์และอัตลักษณ์ ชุมชนจึงไม่สามารถเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติได้ตามกฎหมาย ซึ่งการไม่ยอมรับการมีอยู่ของชุมชนและละเลยการมีส่วนร่วมของชุมชนของแนวคิดข้างต้น ทำให้การตีความสิทธิในกฎหมายเป็นไปในทิศทางที่ยอมรับเฉพาะสิทธิของเอกชนหรือสิทธิของรัฐในทรัพยากรแต่เพียงด้านเดียวเท่านั้น (อานันท์ กาญจนพันธ์. 2544: 233) ก่อให้เกิดปัญหาหลายประการตามมา ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือการให้สัมปทานป่าไม้ทั่วประเทศ ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วและทำให้รัฐต้องยกเลิกการให้สัมปทานป่าไม้ในที่สุด หรือความเชื่อที่ว่า “ชาวเขาเป็นผู้ทำลายป่า” ทำให้รัฐต้องเข้ามาปกป้องพื้นที่ป่าโดยการใช้อำนาจรัฐเพื่อจำกัดให้ชุมชนของชนเผ่าในพื้นที่เขตป่าต่างๆ จำต้องเปลี่ยนวิถีชีวิตและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าซึ่งสอดคล้องกับระบบนิเวศของพื้นที่ด้วยการทำไร่หมุนเวียนไปเป็นการผลิตซ้ำในพื้นที่เดิม ขณะเดียวกันการแผ่ขยายกลไกรัฐเข้าควบคุมการจัดการทรัพยากรได้เปิดช่องให้การเกษตรเชิงพาณิชย์เข้าไปเบียดขับและเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตแบบยังชีพของหลายชุมชนในพื้นที่ป่า เป็นผลให้ชุมชนจำเป็นต้องขยายพื้นที่การผลิตเพื่อตอบสนองระบบตลาดด้วยการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มมากขึ้น (เพ็ญพรรณ อินทปันตี. 2554: 86) เมื่อป่ากลายเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐปฏิบัติการและไหลเวียนอยู่อย่างเข้มข้น พลเมืองที่เชื่อฟังกฎหมายจำเป็นต้องอพยพออกจากพื้นที่ซึ่งรัฐกำหนดเขตให้เป็นพื้นที่ป่าที่ไม่อนุญาตให้พวกเขาเข้าไปใช้ประโยชน์ในลักษณะอื่นนอกเหนือจากที่กฎหมายกำหนดอำนาจหน้าที่ไว้ มีผลให้ชุมชนท้องถิ่นแทบจะไม่ได้มีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติแต่อย่างใด อีกทั้งการกีดกันชุมชนออกจากพื้นที่ป่าเพื่อให้การจัดสรรทรัพยากรของรัฐเป็นไปอย่างผูกขาด กลับไม่ประสบผลสำเร็จในการรักษาจำนวนผืนป่าและดำรงความหลากหลายของระบบนิเวศน์ไว้ได้อย่างเหมาะสม

ความล้มเหลวของการดำเนินนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมและการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมา ส่งผลให้ภาครัฐเร่งรีบปรับเปลี่ยนกลไกของอำนาจในการกำกับควบคุมทรัพยากรธรรมชาติเพื่อแก้ไขปัญหาการบุกรุกทำลายป่าอย่างรวดเร็ว ด้วยการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมดูแลและมีเสรีภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน อันนำมาสู่ความเคลื่อนไหวของภาคประชาชนในการเสนอกฎหมายและนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในรูปของสิทธิชุมชน ซึ่งถูกบรรจุหลักการไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และต่อเนื่องมาจนถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนแห่งชาติ พ.ศ.... เป็นผลให้ชุมชนที่มีเขตที่ตั้งทับซ้อนกับเขตที่ประกาศเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ต่างตื่นตัวในการเข้าร่วมกฎเกณฑ์การจัดตั้งป่าชุมชนอย่างคึกคัก รวมถึงการขับเคลื่อนของภาครัฐผ่านหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องกับการรักษาพื้นที่ป่า หน่วยงานพัฒนาเอกชนและภาคประชาสังคมเพื่อจัดตั้งเครือข่ายชุมชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมหรือเครือข่ายป่าชุมชนอย่างกว้างขวางในภูมิภาคต่าง ๆ โดยการเข้าไปให้ความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม กำหนดโครงสร้างเครือข่ายป่าชุมชนและกฎระเบียบการใช้ประโยชน์จากผืนป่าตามความเหมาะสมในแต่ละพื้นที่ ภายใต้กรอบการทำงานซึ่งเป็นไปในทิศทางเดียวกันด้วยการดูแลผืนป่าให้มีความยั่งยืน แม้ว่าเมื่อปี 2553 ร่างกฎหมายดังกล่าวจะไม่ผ่านการพิจารณาของรัฐสภา อย่างไรก็ดี เมื่อวันที่ 4 สิงหาคม 2558 สภาปฏิรูปแห่งชาติได้มีมติเห็นชอบกับร่าง พ.ร.บ.ป่าชุมชน พ.ศ.... ตามที่คณะกรรมาธิการปฏิรูปทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสนอมา โดยจะนำเสนอไปยังคณะรัฐมนตรีเพื่อดำเนินการต่อไป ตลอดจนความพยายามของภาคประชาสังคมในการผลักดัน ร่าง พ.ร.บ.ที่ดิน 4 ฉบับอย่างต่อเนื่อง ได้แก่ ร่าง พ.ร.บ.ว่าด้วยสิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากร พ.ศ.... ร่าง พ.ร.บ.ธนาคารที่ดิน พ.ศ.... ร่าง พ.ร.บ.ภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า พ.ศ.... และ ร่าง พ.ร.บ. กองทุนยุติธรรม พ.ศ.... ด้วยการปรับเปลี่ยนรูปแบบของการจัดการป่าชุมชนไปสู่การจัดการที่ดินทำกินอย่างยั่งยืน ในรูปของ “โฉนดที่ดินชุมชน”

นี่คือการกำกับควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ ที่เริ่มต้นขึ้นใหม่จากความเชื่อว่าประชากรคือทรัพยากรทางการเมืองที่ไม่สามารถจัดการหรือเข้าควบคุมจากกลไกที่เป็นทางการของรัฐได้ในระยะยาว กลยุทธ์ใหม่ทางการปกครองได้เปลี่ยนรูปจากการใช้อำนาจและกลไกที่เป็นทางการของรัฐด้วยการลงโทษตามกระบวนการทางกฎหมายต่อผู้บุกรุกทำลายสิ่งแวดล้อม ไปสู่การสร้างความเชื่อว่าการรักษาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนด้วยตนเองเป็นสิ่งที่ดีงามจากการยินยอมเชื่อฟังหรือยอมรับนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมของรัฐ ซึ่งแสดงออกจากทัศนคติ พฤติกรรมและการพูดถึงความสำคัญของการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนโดยปราศจากข้อสงสัย ด้วยการสร้างจิตสำนึกรับผิดชอบสิ่งแวดล้อมให้กับชาวบ้านในชุมชนช่วยกันสอดส่องดูแลทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนของตนเอง มอบอำนาจหน้าที่ให้ชุมชนดูแลและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ด้วยตนเอง โดยให้อิสรภาพในการคิดสร้างสรรค์วิถีชีวิตของชาวบ้านร่วมกับธรรมชาติด้วยความเคารพในสิทธิ ภูมิปัญญาและแบบแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนของพวกเขา การกำกับควบคุมรูปแบบใหม่ของรัฐ ปฏิบัติการผ่านความสัมพันธ์ของอำนาจและความรู้เกี่ยวกับ

สิ่งแวดล้อมที่ส่งผลให้เกิดความรู้สึกนึกคิด (Subjectivity) แล้วสั่งการลงไปกำกับพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านภายในชุมชน จึงเป็นการปกครองตนเองที่เรียกว่า “การบริหารจัดการชีวิต” (Governmentality) ซึ่งแตกต่างจากการปกครองโดยตรงของรัฐผ่านกลไกการเมืองและกฎหมาย ซึ่งเป็นพลังอำนาจที่อยู่ภายนอกเข้ากำกับควบคุมพฤติกรรมของประชากร แต่การบริหารจัดการชีวิตเป็นการกำกับควบคุมที่มาจากภายในของบุคคลในระดับจิตใจจึงเป็นการทำงานของอำนาจที่มีความลึกซึ้งและเข้มข้นอย่างยิ่ง

แท้จริงแล้ว การบังคับใช้กฎหมายป่าชุมชนนั่นคือกลไกของอำนาจอธิปัตย์ที่ปรับเปลี่ยนมาสู่เทคนิควิธีของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ เพื่อสร้าง “ชุมชนสิ่งแวดล้อม” ต้นแบบต่างๆ ขึ้นมาทั่วทุกภูมิภาคของไทย ส่วนชุมชนเหล่านั้นก็คือพื้นที่ซึ่งเป็นที่ตั้งเชิงกลยุทธ์ (Strategic site) ที่อำนาจกับความรู้มาบรรจบกัน เพราะพื้นที่ต่างๆ ที่ห้อมล้อมเราอยู่ในสังคม ต่างเป็นพื้นที่ทางการเมืองและเป็นการเมืองของพื้นที่ (The Politics of space/The Space of politics) ซึ่งสังคมแต่ละยุคสมัยกำหนดขึ้น (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2554: 186) ตัวอย่างที่เด่นชัดคืองานของอรุณ อกราวอล (Agrawal. 2005: 281-283) ซึ่งแสดงถึงความพยายามของรัฐในการแผ่ขยายปริมณฑลทางการปกครองเข้ากำกับวิถีชีวิตของประชาชนให้เป็นไปตามเป้าหมายทางการปกครอง เพื่อผลิตหรือสร้างพวกเขาให้กลายเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม ภายใต้โครงข่ายของอำนาจที่ปฏิบัติการผ่านการจัดองค์กรทางสังคมของชุมชนในรูป “คณะกรรมการป่าไม้ชุมชน” เพื่อเข้ากำหนดแบบแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน แล้วใช้สำนึกรับผิดชอบ “สิ่งแวดล้อม” ของชาวบ้านปกป้องสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของพวกเขาต่อไป

สอดคล้องกับการศึกษาของสุรินทร์ (สุรินทร์ อ้นพรม. 2554: 175-176) ในพื้นที่ป่าชุมชนห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่ ที่พบว่าป่าชุมชนคือเทคโนโลยีแห่งอำนาจที่แยบยลของรัฐในการควบคุมและจัดการชาวบ้านไปพร้อมกับทรัพยากรป่าไม้ จากการสร้างแรงบันดาลใจให้ชุมชนรู้สึกเสมือนตนเองเป็นเจ้าของพื้นที่ป่าและการเสริมพลังให้พวกเขาเชื่อว่าสามารถดูแลผืนป่าได้ด้วยตนเอง ผลที่ได้รับนอกจากจะทำให้การบุกรุกทำลายป่าในพื้นที่ลดน้อยลง ยังช่วยลดปัญหาความขัดแย้งของการจัดการป่าระหว่างรัฐกับชาวบ้านในชุมชนลงอีกด้วย ปฏิบัติการของอำนาจดังกล่าว ถูกอธิบายให้เข้าใจมากขึ้นจากงานของเซบัสเตียน มัลเลทเต้ (Malette. 2010: 71) ทำให้เรามองเห็นทิศทางการขยายอาณาบริเวณทางการปกครองเข้าสู่ปริมณฑลทางสังคมได้อย่างชัดเจน จากการทำงานของ “ชีวะอำนาจ” (Bio-power) ซึ่งปฏิบัติการผ่านเครือข่ายของภาคปฏิบัติการและแบบแผนการจัดการสิ่งแวดล้อมในสังคม โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม ชีวะอำนาจจึงเป็นวิถีของการจัดการกับประชากร ที่ตรงข้ามกับปฏิบัติการของอำนาจในการกำกับวินัยซึ่งนำไปสู่การก่อรูปนักสิ่งแวดล้อมที่เชื่องเชื่อหรือถูกอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ของรัฐครอบงำ แต่เป็นปฏิบัติการของอำนาจที่แทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตประจำวันของประชาชน โดยกระตุ้นให้พวกเขาจัดตั้งองค์กรเพื่อปกครองตนเองขึ้นภายในสังคม

ปรากฏการณ์ที่แสดงถึงปฏิบัติการของอำนาจในการพยายามเข้ากำกับควบคุมสิ่งแวดล้อม ซึ่งมองเห็นการทำงานของอำนาจได้ผ่านการจัดการ เพื่อสร้างบุคคลที่เรียกว่า “ผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม” ในนามของการปกครองผ่านสนามของการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยมีปฏิบัติการต่าง ๆ ที่ดึงเอามนุษย์เข้าไปอยู่ภายใต้การจัดการและอำนาจ ซึ่งอาศัยความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งถูกกำกับด้วยการทำงานของทั้งภาครัฐ เอกชนและภาคประชาสังคม ทำให้รับรู้ได้ว่าการรักษาสิ่งแวดล้อมทำให้ผู้คนเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีงามและสามารถสร้างสรรค์โลกที่สวยงามขึ้นมาได้ด้วยตนเอง อันเป็นพลังอำนาจที่เข้าไปทำงานในระดับของจิตใจ เริ่มปรากฏขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2512 เมื่อวิลเลี่ยม สแตปป์และคณะ (Lou. 2012: 237) เสนอบทความทางวิชาการลงในวารสารการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมว่าพลเมืองที่มีความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมสามารถบ่มเพาะขึ้นมาได้ จากการสร้างจิตสำนักรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นภายในสังคม ด้วยการกระตุ้นให้ประชาชนมีความกระตือรือร้นในการแสวงหาวิธีการแก้ไขและป้องกันมิให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมขึ้นอีกในอนาคต ซึ่งขับเคลื่อนโดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นตามแนวทางการพัฒนาท้องถิ่น จากการเข้าไปให้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและความรู้อื่น ๆ ที่เชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมเข้ากับวิถีชีวิตของประชาชน เพื่อสนับสนุนให้พวกเขาสามารถรักษาสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเอง

เช่นเดียวกับการศึกษาของ แดริเออร์ (Rutherford. 2007: 299) ในโครงการสีเขียวของแคนาดา (Canada’s Green Plan) ที่พบว่านโยบายด้านสิ่งแวดล้อมสามารถกำกับควบคุมการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนได้ ด้วยการให้ความรู้การจัดการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมแก่พวกเขา โดยอาศัยสถาบันต่าง ๆ เข้ามาดำเนินการเปิดพื้นที่ให้อำนาจของความรู้ทำงานอย่างเต็มรูปแบบและเข้มข้น ทำให้ประชาชนตระหนักถึงสภาวะทางธรรมชาติที่เสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็วและยอมรับการนำขยะกลับมาใช้อีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้การศึกษาเกี่ยวกับการผลิตหรือสร้างพลเมืองผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมยังปรากฏให้เห็นในงานวิจัยระดับนานาชาติด้านการศึกษาสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นรายงานประจำปีขององค์การสหประชาชาติ เอกสารการประชุมระดับนานาชาติและรายงานประจำปีในระดับชาติที่เห็นกันโดยทั่วไป โดยนัยนี้เนื้อหาของงานวิชาการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมแสดงให้เห็นว่าความรู้ไม่ได้ปราศจากอคติและมีความเป็นกลางแต่อย่างใด ดังที่นิทเช่ต์กล่าวไว้ว่าเบื้องหลังความรู้ทั้งหลายคือการเถลิงอำนาจ เพราะเจตจำนงในความรู้ (Will to Knowledge) นั่นคือเจตจำนงในอำนาจ (Will to Power) (วีระ สมบูรณ์. 2541: 77) ปฏิบัติการของอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้ย่อมกลายเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่สร้างความจริงเข้าแทรกแซงกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมและกำกับวิถีชีวิตของประชาชนในมิติด้านสิ่งแวดล้อม

อาจกล่าวได้ว่าการบริหารจัดการชีวิตในด้านสิ่งแวดล้อมเป็นปฏิบัติการที่ซับซ้อนของความสัมพันธ์เชิงอำนาจและปฏิบัติการอันแยบยลสูงสุดที่มีอยู่เหนือชีวิตมนุษย์และสิ่งแวดล้อมจากความพยายามเข้ากำกับควบคุมสิ่งแวดล้อม ในรูปของ “การนำทางปฏิบัติ” (Conduct of the conduct) ซึ่งดำเนินไปในสภาวะที่ประชาชนมีอิสระในการเข้าร่วมกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อม ภายใต้ขอบเขตของบริบทแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ด้วยเหตุนี้การศึกษาการบริหารจัดการชีวิตจึงเปิดมุมมองใหม่ให้พวกเราได้ตระหนักถึงทิศทางการขยายอำนาจรัฐเข้าไปครอบคลุม

พื้นที่ของสิ่งแวดล้อมผ่านนโยบายด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นเทคนิควิธีทางการปกครองสมัยใหม่ของรัฐ เพื่อมุ่งหวังกำกับควบคุมวิถีชีวิตของประชากรในมิติด้านสิ่งแวดล้อม โดยสิ่งสำคัญที่การศึกษานี้ต้องการวิเคราะห์ให้เห็นก็คือความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนท้องถิ่นไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่เป็นการสร้างขึ้นของปฏิบัติการทางอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม ผลิตหรือสร้างผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาด้วยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตนตามลักษณะและเป้าหมายตามเจตจำนงของอำนาจ และอำนาจของความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่สามารถบอกเล่าความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมตามเกมส์แห่งความเป็นจริง (Game of the truth) ผ่านกลวิธีซึ่งเป็นการเลือกแนวทางที่สามารถแพร่ความจริงอันเป็นโอกาสให้ชาวบ้านสามารถรู้คิดได้ด้วยตนเอง

แม้ว่าในปัจจุบันจะมีนักวิชาการที่สนใจนำแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตมาวิเคราะห์การทำงานของอำนาจในพื้นที่ของสิ่งแวดล้อมจำนวนมาก อย่างไรก็ดีการศึกษาที่ผ่านมามักมุ่งเน้นการดำเนินนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมที่มีเป้าหมายในการกำกับควบคุมการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชน โดยอาศัยเทคนิคเชิงวินัยเข้ากำหนดพฤติกรรมของพวกเขา เพื่อปลูกฝังจริยธรรมด้านสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นกับประชาชนในทุกวิถีทางและผลิตหรือสร้าง “นักสิ่งแวดล้อม” ที่พึงปรารถนาขึ้นมา จากปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยการทำงานขององค์กรส่วนท้องถิ่น โรงเรียน การฝึกปฏิบัติภายในชุมชน ตลอดจนการฝึกอบรมขององค์กรพัฒนาเอกชน เพื่อมุ่งหวังให้ประชาชนเรียนรู้บรรทัดฐานทางสังคมจากองค์กรเหล่านั้นแล้วบ่มเพาะตนเองให้มีสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม (Luke. 1999; Rutherford. 2007; Agrawal. 2005) ทว่ากระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในครั้งนี้ จะขยายกรอบการศึกษาให้กว้างและลึกซึ้งไปกว่าการปลูกฝังจริยธรรมและบรรทัดฐานด้านสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชากรจากปฏิบัติการผ่านการให้อิสระและสร้างแรงบันดาลใจ เพื่อกระตุ้นให้ประชากรแสวงหาวิธีการรักษาสิ่งแวดล้อมและตัดสินใจเลือกแนวทางการรักษาสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับตนเอง โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงการทำงานของชีวะอำนาจซึ่งอาศัยเทคโนโลยีแห่งตัวตนเข้าเปลี่ยนปรับตัวตนของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นให้เป็นผู้ที่รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อม ผ่านเรื่องเล่าประสบการณ์เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นตลอดชีวิตของเขา นอกจากจะสะท้อนให้เห็นว่าปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่ในวิถีชีวิตของผู้คนในชุมชนสามารถเปลี่ยนแปลงความคิดหรือความเชื่อด้านสิ่งแวดล้อมของเขา ที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยน กำกับและกำหนดตัวตนขึ้นมาใหม่แล้ว ยังแสดงถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อกันอย่างแนบแน่นระหว่างชาวบ้านกับพลวัตของชุมชน ตั้งแต่ประวัติความเป็นมาในการก่อตั้งชุมชน ภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ศาสนา ระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชนหรือแม้แต่ความเป็นชาติพันธุ์ ที่ส่งผลให้ปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนและความเป็นผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นมีความเฉพาะถิ่น เฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากชุมชนแห่งอื่น

คำถามการวิจัย

การวิจัยนี้มุ่งตอบคำถามของการวิจัยว่า การบริหารจัดการชีวิตในด้านสิ่งแวดล้อมสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาได้อย่างไร

วัตถุประสงค์การวิจัย

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ที่จะแสดงถึงเส้นทางของพัฒนาการทางการปกครองสมัยใหม่ ซึ่งปรับเปลี่ยนรูปของอำนาจอธิปัตย์มาสู่อำนาจในแบบชีวะอำนาจ ซึ่งสะท้อนถึงการทำงานของอำนาจในมิติที่สร้างสรรค์ ผลิตหรือสร้างความจริงด้านสิ่งแวดล้อมมากำหนดให้ประชาชนรับนำไปปฏิบัติและเข้ากำกับพฤติกรรมของตนเองอย่างลึกซึ้งถึงระดับจิตสำนึก ทว่าการศึกษาในครั้งนี้มิได้มุ่งหวังสร้างความเข้าใจวิถีทางการปกครองในมุมมองที่ต่างออกไปเท่านั้น แต่ยังต้องการวิเคราะห์ให้เห็นลึกลงไปถึงความสัมพันธ์ระหว่างอิสรภาพ อำนาจ ความจริงและตัวตน จากการศึกษากระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมว่าเป็นอย่างไร บนพื้นฐานของการบริหารจัดการชีวิตด้วยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตนเพื่อสร้างความเป็นจริงของสิ่งแวดล้อมที่ถูกผลิตจากภาคปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคม อันจะทำให้บุคคลกลายเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม

คุณค่าของงานวิจัย

เพื่อสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งต่อการปกครองสมัยใหม่ ให้ทุกคนได้รู้เท่าทันถึงความพยายามของเทคนิควิธีทางการปกครองที่แทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของประชาชนทุกด้าน เท่าที่อำนาจจะซอกซอนเข้าถึงได้ การศึกษาการบริหารจัดการชีวิตจะทำให้บุคคลใช้วิจารณญาณมากขึ้นว่าอะไรคือความจริงหรือพิสูจน์แล้วว่าจริง จนกว่าจะได้ไตร่ตรองดูให้ถ่องแท้ว่าทำไมประเด็นดังกล่าวจึงดูเหมือนจะเป็นจริง เพราะการปรับเปลี่ยนความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ที่ผ่านมาชี้ให้เราเห็นว่าไม่มีความเป็นจริงเกี่ยวกับมนุษย์หรือสิ่งแวดล้อมเพียงหนึ่งเดียวและไม่มีความเป็นจริงใดที่ปลอดจากอคติอย่างที่สังคมต้องการให้เราเชื่อเช่นนั้น แต่ความเป็นจริงต่างๆ มีอยู่หลายชุด สำหรับแต่ละกลุ่มคนในสถานภาพทางสังคมที่ต่างกันและมีความคิดหรือความเชื่อที่ต่างกัน การศึกษาตามแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อม นอกจากจะช่วยให้เราเข้าใจตนเองในฐานะที่ตกเป็นเป้าหมายทางการปกครอง จากการถูกระบอบแห่งความจริงเข้ากำกับพฤติกรรมเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของตนเองอย่างเข้มข้นถึงระดับจิตสำนึกแล้ว ยังค้นพบว่าบุคคลสามารถผลิตหรือสร้างตนเองขึ้นมาตามสภาพ เพื่อดูแลสิ่งแวดล้อมและสามารถนำทางบุคคลแวดล้อมซึ่งเป็นพื้นฐานของผู้ที่รู้คิดได้ อันแสดงว่าเขาผู้นั้นดำรงอยู่อย่างเสรีภาพ

บทที่ 2
แนวคิด ทฤษฎีและกรอบความคิดในการวิจัย

กรอบการศึกษาหลักของกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมในครั้งนี้คือการบริหารจัดการชีวิตซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความซับซ้อน ยากต่อความเข้าใจและถูกนำมาตีความเพื่อวิเคราะห์การทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ภายในพื้นที่ต่างๆ อย่างกว้างขวาง โดยมากจะพบงานที่นำแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตมาประยุกต์เพื่อวิเคราะห์เทคนิควิธีการของอำนาจในลักษณะเฉพาะหรือภายในพื้นที่เฉพาะแห่ง เช่นเรื่องของการผลิตหรือสร้างพื้นที่ทางสิ่งแวดล้อม (Darier. 1996, 1999; Luke. 1997, 1999; Rutherford. 1999, 2002; Braun. 2000; Dermeritt. 2001; Backstrard. 2004) การวิเคราะห์เทคนิคการทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ เพื่อเป็นแนวทางศึกษาการสร้างความชอบธรรมของรัฐภายใต้การปกครองเสรีนิยม (Gordon. 1991; Dean. 2010; Lemke. 2011) การวิเคราะห์ปฏิบัติการของอำนาจในรูปชีวะการเมืองที่กระทำต่อประชากร (Legg. 2005) การวิพากษ์เทคนิควิธีทางการปกครองสมัยใหม่ที่มาในรูปของการเข้าจัดการกับชีวิตของประชาชน (Luke. 1996; Mackinon. 2000) ดังเช่นโครงการช่วยเหลือและการพัฒนาตนเอง (Cruikshank. 1994, 1996) และสุดท้ายแนวทางการศึกษาที่สอดคล้องกับกรอบแนวคิดครั้งนี้คือการสร้างตัวตนของประชาชน (Agrawal. 2005; Gibson. 2001; Mitchell. 2003)

มิเชล ฟูโกต์ (Michel Foucault) อธิบายแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตไว้ในประวัติศาสตร์ของเพศวิถี (Foucualt. 1990) โดยชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ตนเองมีต่อตัวเองและอิทธิพลที่มีต่อบุคคลแวดล้อม วิธีการทำงานของอำนาจในรูปลักษณะใหม่นี้ที่ทำให้บุคคลรับรู้ถึงอิสรภาพที่ตนมี จากเสรีภาพในการกระทำการต่างๆ ทางสังคมภายในขอบเขตที่ถูกกำหนดไว้แล้วอย่างแนบเนียน เขาเห็นว่าเทคนิควิธีทางการปกครองในรูปแบบนี้ทำให้อำนาจสามารถทะลุทะลวงเข้าจัดวางทุกสรรพสิ่งในสังคมได้อย่างเบ็ดเสร็จ เฉพาะอย่างยิ่งการผลิตหรือสร้างอัตบุคคลที่มีความรู้สึกนึกคิดด้วยตนเอง จากชุดของวิธีการและกระบวนการต่างๆ ที่เป็นกลไกของอำนาจหรือภายในเกมส์แห่งความเป็นจริง ดังนั้นแล้วการบริหารจัดการชีวิตจึงเป็นแนวคิดที่ผู้ศึกษาเห็นว่าเป็นกล่องเครื่องมือที่เหมาะสมจะนำมาคลี่คลายถึงกระบวนการสร้างตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมบนฐานคิดของฟูโกต์ที่เชื่อว่ามนุษย์มีศักยภาพในการผลิตหรือสร้างตนเองให้กลายเป็นผู้ที่มีความสมบูรณ์พร้อม จากอิสรภาพที่ตนเองสามารถกระทำการต่างๆ ภายในอาณาบริเวณที่ตนเป็นผู้จำกัดขอบเขตและจัดการกับตัวเองให้อยู่ภายใต้ความรู้ผิดชอบชั่วดีซึ่งเป็นกรอบที่ใช้กำหนดตนเองอันสะท้อนถึงความสามารถในการปกครองตนเองของปัจเจกบุคคลตลอดจนประชาชนทั้งมวล

จุดสนใจของผู้ศึกษาคือต้องการศึกษาความเป็นตัวตนของผู้ที่รู้คิด รู้รักสิ่งแวดล้อมจากสำนึกรู้ของตนเองว่ามีกระบวนการผลิตหรือสร้างขึ้นมาอย่างไร โดยพิจารณาจากหลักคิดที่สำคัญของฟูโกต์ในประเด็นของการสร้าง "ระบอบแห่งความเป็นจริง” (Regime of truth) จากปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนท้องถิ่น (Social practices) ที่ก่อร่างสร้าง “ความเป็นผู้รู้คิด

ด้านสิ่งแวดล้อม” ในรูปลักษณะต่างๆ ซึ่งเป็นการศึกษาตัวตนที่เป็นสิ่งประดิษฐ์สร้างจากภาคปฏิบัติการทางสังคม โดยพิจารณาจากความเป็นผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมว่าคือตัวตนรูปลักษณะหนึ่งซึ่งจะมีลักษณะเช่นใดนั้น ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของบริบททางประวัติศาสตร์ การเมืองและวัฒนธรรมที่ยู่รายรอบตัวเขา ที่เข้ากำหนดตัวตนให้บุคคลผู้นั้นมีสำนึกรับผิดชอบสิ่งแวดล้อมในลักษณะหนึ่ง เช่นนั้นแล้วตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมในการศึกษานี้ก็คือการเลือกแนวทางการกระทำการไปตามความเชื่อที่ตนเห็นว่าเป็นสิ่งที่ดีทั้งต่อตัวเองและสภาวะแวดล้อมของตน

สำหรับหลักในการพิจารณาตัวตนที่สามารถตัดสินใจปกป้องสิ่งแวดล้อมตามวิธีการของตนหรือผู้ที่มีความรู้สึกนึกคิดในเรื่องสิ่งแวดล้อม จะสำรวจจากทัศนคติในเรื่องสิ่งแวดล้อมของเขาว่าเป็นเช่นไร ความคิดหรือความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นไปในทิศทางใด ตลอดจนการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมของเขาเหล่านั้นว่าเป็นอย่างไร เปรียบเทียบจากการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ ภายในสังคมที่ทำให้รับรู้ว่าความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของเขามีลักษณะที่เหมือนหรือต่างจากบุคคลอื่นเช่นไร โดยเขาเหล่านั้นต้องเป็นผู้ที่สามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและรูปลักษณะของตนให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมและองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่ในสังคมแต่ละยุคสมัย เมื่อประเมินว่าผู้ใดมีคุณลักษณะของความเป็นผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมบ้าง ในลำดับต่อไปผู้ศึกษาจะคลี่คลายให้เห็นถึงกระบวนการผลิตหรือสร้างตัวตนที่ว่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร โดยจะวิเคราะห์ให้เห็นจากแนวคิดการบริหารจัดการชีวิต การบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อม แนวคิดเรื่องตัวตน เทคโนโลยีแห่งตัวตนและกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม ตามลำดับดังนี้

การบริหารจัดการชีวิต (Governmentality)

> “การปกครองคือการคาดคำนวณไม่มากก็น้อยและกิจกรรมที่สมเหตุสมผล ซึ่งถูกรับรองโดยอำนาจอันชอบธรรมและผู้กระทำการทางสังคมหลากหลายระดับ ร่วมกับการใช้เทคนิควิธีทางการปกครองและความรู้สาขาต่างๆ เพื่อกำหนดทิศทางการนำทางชีวิตของประชากร ด้วยการสนองตอบต่อความพึงพอใจ ความปรารถนา ผลประโยชน์และความมั่นคงทางด้านจิตใจของพวกเขา จากการสร้างแนวทางการดำเนินชีวิตอันนำไปสู่จุดหมายสูงสุดในการดำรงอยู่ รวมถึงความสัมพันธ์ที่ไม่อาจคาดการณ์ได้ถึงผลที่จะตามมา ผลกระทบและผลลัพธ์ต่างๆ ซึ่งอาจเกิดขึ้นภายในสังคมของเรา” (Dean. 2010: 11)

การบริหารจัดการชีวิตชี้ชวนให้เราคิดถึงการปกครองในมิติที่ต่างออกไปและตระหนักถึงวิธีการทำงานของอำนาจรูปแบบใหม่ที่ดำรงอยู่ภายในสังคมปัจจุบัน (*Ibid*. 19) เพราะการปกครองในที่นี้เป็นเรื่องของการใช้อำนาจชี้นำความคิดที่ส่งผลไปยังการกำกับควบคุมตัวตนและพฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลในท้ายที่สุด การใช้อำนาจในลักษณะนี้จึงมีความเข้มข้น ลึกซึ้งกว่าการใช้กำลังเข้าบังคับ กดขี่และเข้าจัดกระทำต่อร่างกายของบุคคล เนื่องจากเป็นการกำกับควบคุมของอำนาจที่อยู่เหนือจิตใจ (Mentality of government) นัยยะของการปกครองในทัศนะของฟูโกต์ซึ่งใช้คำว่า “การบริหารจัดการชีวิต” จึงกว้างไกลไปกว่ารูปแบบทางการปกครองตามความเข้าใจ

โดยทั่วไป แต่ครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวางตั้งแต่การปกครองตนเอง ครอบครัว จิตวิญญาณ การยกระดับเรื่องของเยาวชนหรือแม้แต่ความเป็นผู้นำชุมชน (Foucault. 1991: 90)

มุมมองทางการปกครองของฟูโกต์ข้างต้นเกิดจากการที่เขาได้ย้อนกลับไปศึกษาว่าในยุคสมัยต่างๆ มนุษย์มีวิธีการปกครองรูปแบบใดบ้าง ทั้งวิธีการที่มนุษย์ถูกปกครองและวิธีการที่มนุษย์ปกครองผู้อื่นเพื่อทำความเข้าใจระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในสังคมและวัฒนธรรมที่แปรผันไปในแต่ละยุคสมัย ดังกล่าวแล้วฟูโกต์จำเป็นต้องสืบสาวการทำงานของอำนาจหลากหลายลักษณะไม่ว่าจะเป็นอำนาจอธิปัตย์ (Sovereign power) อำนาจในการสอดส่องตรวจตราสภาพจิตใจของประชากร (Pastoral power) อำนาจในการกำหนดวินัย (Discipline power) กระทั่งแปรเปลี่ยนมาสู่ชีวะอำนาจ (Bio-power) หรืออำนาจในการกำกับควบคุมตนเองของประชากร ซึ่งล้วนแล้วแต่ทำให้เกิดตัวตนในรูปลักษณะที่แตกต่างกันไปตามวิธีการทำงานของอำนาจนั้นนั้น

ฟูโกต์เห็นว่ารัฐเริ่มปรับเปลี่ยนวิธีการจัดระเบียบประชาชนอย่างเข้มงวด อันเกิดจากพลังอำนาจที่สามารถชี้เป็นชี้ตายให้กับประชาชนโดยเด็ดขาด มาสู่เทคนิควิธีทางการปกครองที่อาศัยเหตุผลแห่งรัฐ (Reason of state) แทรกซึมเข้าสอดส่องดูแลประชากรอย่างใกล้ชิด ตั้งแต่ห้วง ค.ศ. 18 เป็นต้นมา สืบเนื่องจากการล่มสลายของทั้งระบอบเจ้าผู้ปกครองที่ดิน (Feudal) ซึ่งใช้อำนาจอธิปัตย์ผ่านกลไกทางกฎหมายเป็นเครื่องมือในการกำกับพลเมือง และอาณาจักรทางศาสนาซึ่งอาศัยอำนาจในการสอดส่องตรวจตราสภาพจิตใจเข้ากำกับประชากร ส่งผลให้เกิดความวุ่นวายทางการเมืองครั้งใหญ่ของรัฐในตะวันตก รัฐทั้งหลายมีความจำเป็นต้องเร่งเสริมความแข็งแกร่งสร้างความชอบธรรมในการจัดระเบียบประชากร ด้วยการแสวงหาเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการขจัดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นและเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคม โดยอาศัยกลไกสำคัญของรัฐสองประการนั่นคือแสนยานุภาพทางทหารและเทคนิควิธีการสอดส่องตรวจตราประชากรอย่างลึกซึ้ง เพื่อคงความแข็งแกร่งและขยายอำนาจรัฐออกไปให้กว้างไกลที่สุด เสริมด้วยการกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจอันเกิดจากปัจจัยการเพิ่มจำนวนประชากรซึ่งเป็นทั้งแรงงานที่ขับเคลื่อนกิจกรรมทางการค้าและกำลังพลทางทหารดังนั้นแล้วความสามารถของรัฐในการกำหนดขอบเขตการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการสร้างรายได้ของประชากรจึงเป็นทั้งเครื่องมือในการกำกับควบคุมและเป็นไปเพื่อแสวงประโยชน์สูงสุดต่อพวกเขา (Burchell; Gordon & Miller. 1991: 97-104)

การกำกับควบคุมตนเองของประชากรเป็นเทคนิควิธีทางการปกครองซึ่งพัฒนามาจากการผสมผสานแนวคิดทางการปกครองที่มุ่งเน้นการกำกับควบคุมประชากรด้วยการสร้างพลเมืองที่สามารถดูแลตนเองได้ในสมัยกรีกโบราณ (City-citizen games) ส่วนผู้ปกครองนั้นทำหน้าที่เอื้ออำนวยความต้องการของประชาชน และแนวคิดการปกครองดูแลประชาชนเช่นเดียวกับการดูแลฝูงแกะ (Shepherd and flock) สมัยยิวโบราณซึ่งเป็นอำนาจอันเกิดจากการล่วงรู้ถึงความปรารถนาที่อยู่ส่วนลึกสุดของประชาชน ทั้งนี้ฟูโกต์เห็นว่าวิธีการใช้อำนาจรัฐทั้งสองยุคสมัยถูกนำมาปรับใช้ในการกำกับควบคุมประชาชนของรัฐในปัจจุบัน หากแต่มีการปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์ของการใช้

อำนาจ จากความจำเป็นที่ผู้ปกครองต้องล่วงรู้ถึงความต้องการของประชาชน ซึ่งเป็นหนทางในการควบคุมวิถีชีวิตของพวกเขาให้เป็นไปตามหลักเกณฑ์ทางศาสนา มาสู่เป้าประสงค์ของรัฐที่ต้องการล่วงรู้ถึงความปรารถนาของพวกเขาเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ตามประสงค์ อีกนัยหนึ่งการที่รัฐล่วงรู้ความเคลื่อนไหวของประชาชนอย่างรอบด้าน จะทำให้รัฐหาหนทางกำกับควบคุมให้เขาเชื่อฟังหรือรับคำสั่งจากรัฐโดยไม่มีทางหลีกเลี่ยงได้ โดยนำเอาเทคนิคการตรวจตราตนเอง (Self-examination) และการใช้จิตสำนึกนำทางชีวิต ด้วยเหตุนี้ผู้ปกครองจำเป็นต้องรอบรู้ในข้อมูลรอบด้านของประชากร ซึ่งเป็นความรู้เฉพาะตัวที่มีต่อบุคคลแต่ละคนที่รัฐจะต้องรู้ลึกไปถึงจิตวิญญาณ (Dean. 2010 : 74-76)

การใช้อำนาจสอดส่องดูแลประชาชนแบบคนเลี้ยงแกะนี้เองที่ฟูโกต์เห็นว่าเป็นการใช้อำนาจรัฐที่นำไปสู่เป้าหมายบางประการทางการเมือง ซึ่งเป็นรูปแบบสำคัญในการปกครองที่สามารถจะใช้ได้กับบุคคลแต่ละคนโดยให้รายละเอียดต่าง ๆ ได้ในทุกระดับ สำหรับกลไกการทำงานเพื่อการตรวจตรารายละเอียดของประชากรทั้งมวลจะกระทำผ่านการควบคุมความสงบเรียบร้อย (Police) ซึ่งเป็นเทคนิควิธีในการสร้างความชอบธรรมของรัฐในการสอดส่องเฝ้าดูประชาชนอย่างใกล้ชิด ประกอบด้วยปฏิบัติการในสองระดับคือการจัดระเบียบภายในสังคมและการสร้างกฎเกณฑ์สำหรับสถาบันที่ทำหน้าที่รักษาความสงบเรียบร้อยในสังคม นี่คือเป้าหมายของรัฐในการดูแลให้ประชาชนและกลไกต่าง ๆ ดำเนินไปตามบรรทัดฐานที่กำหนดไว้ ภายใต้สภาวะที่ประชาชนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างอิสระมีความสุภาพเรียบร้อย เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และเป็นที่น่าเคารพนับถือ โดยนัยยะนี้แสดงให้เห็นว่าความประพฤติส่วนตัวของประชาชนแต่ละคนสัมพันธ์กับเรื่องราวทางสังคมและเป็นสิ่งที่รัฐให้ความสำคัญ เพราะรัฐมีภารกิจสำคัญเกี่ยวกับการจัดระเบียบสังคมในอันที่จะทำให้พฤติกรรมที่พึงประสงค์ของปัจเจกบุคคลดำรงอยู่อย่างเป็นปกติธรรมดา เพื่อทำให้สังคมโดยรวมมีความสงบสุข (*Ibid*. 90)

ควบคู่ไปกับการสร้างความชอบธรรมของรัฐในการเข้าสอดส่องดูแลประชาชนจากการแทรกแซงอำนาจรัฐผ่านการกำหนดนโยบายทางสังคมเพื่อเอื้ออำนวยความเป็นอยู่ของประชาชน โดยอาศัย “ความรอบรู้ของรัฐ” (Knowledge of state) หรือ “ศาสตร์แห่งรัฐ” (Science of the state) หรือ “สถิติ” (Statistics) อันเป็นความรู้ที่ผ่านการกำหนดเป้าหมายและวิถีทางไว้พร้อมสรรพ มีความแม่นยำ ชัดเจน รัดกุม เป็นรูปธรรมและยังเป็นความรู้ที่สามารถวัดได้อีกด้วย (Measurable) เช่นนั้นแล้วความรอบรู้ของรัฐจึงกลายเป็นเทคโนโลยีใหม่ทางการปกครองที่แสดงถึงความสิทธิของรัฐในการเข้ากำกับประชาชน เพราะความรอบรู้ของรัฐนี่เองคือพื้นฐานในการกำหนดนโยบายทางสังคมซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชน หรือเป็นช่องทางที่รัฐสามารถเข้ากำกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ (Burchell; Gordon & Miller. 1991: 94-101, Foucault. 2000: 205) โดยนัยนี้อำนาจอธิปัตย์ยังคงมีความสำคัญต่อรัฐหรือกล่าวได้ว่าหลักการปกครองจะต้องครอบคลุมทั้งการใช้อำนาจสูงสุดของรัฐและการบริหารจัดการชีวิตซึ่งเป็นศิลปะของการปกครองร่วมกัน เพราะการที่รัฐเข้ามาทำหน้าที่บริหารจัดการชีวิตเป็นปรากฏการณ์ที่ย้อนแย้งอยู่ในตัวเอง นอกจากรัฐ

จะต้องสนับสนุนเหตุผลแห่งรัฐขณะเดียวกันรัฐต้องพยายามดำรงรักษาความอยู่รอดของตัวรัฐเองเพื่อช่วงชิงความเหนือกว่าในการต่อสู้ แข่งขันทั้งภายในและภายนอกรัฐ การเข้าจัดการกับชีวิตของประชากรหรือบริหารจัดการชีวิตย่อมดำเนินไปภายใต้ขอบเขตพื้นฐานของความเป็นรัฐเองด้วย (*Ibid*. 103)

การปกครองโดยยึดเหตุผลแห่งรัฐเป็นเครื่องมือสำคัญแตกต่างไปจากแนวคิดทางการปกครองของแมคเคียเวลลี่ (Niccolo Machiavelli) เรื่อง “เจ้าผู้ครองนคร” (The Prince. 1513) ซึ่งเสนอศิลปะแห่งการปกครองที่มีเป้าหมายสำคัญอยู่ที่วิธีการรักษาอำนาจของผู้ปกครอง อำนาจอธิปัตย์จึงมีปฏิบัติการอยู่เหนือเขตแดนและพลเมือง ด้วยการสร้างความมั่งคั่งและการกินดีอยู่ดีของพลเมือง เพราะ *“การปกครองคือการจัดวางสรรพสิ่งอย่างถูกต้อง เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่เหมาะสม”* (Government is the right disposition of things, arranged so as to lead to a convenient end) พลเมืองได้กลายเป็นเป้าหมายทางการปกครองจากการสร้างพลเมืองที่ยอมจำนนหรือให้ความเคารพต่อตัวบทกฎหมายเป็นเครื่องมือสำคัญในการกำกับควบคุมพวกเขา (Burchell; Gordon & Miller. 1991: 93) โดยการใช้อำนาจอธิปัตย์นี้จะทำให้รัฐมีความเจริญก้าวหน้าสูงสุด จึงมักทำให้รัฐอ้างความยิ่งใหญ่ในการใช้อำนาจรัฐ อันนำมาสู่การให้ความสำคัญกับโครงสร้างและสถาบันซึ่งเป็นกลไกของอำนาจอธิปัตย์แต่เพียงด้านเดียว ทว่าเมื่อสภาพการณ์ต่าง ๆ ของรัฐเปลี่ยนแปรไปโดยเฉพาะประชากรมีจำนวนเพิ่มมากขึ้นก่อให้เกิดปัญหาหลายด้านตามมา รัฐจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนเทคนิควิธีทางการปกครองมาสู่การยึดหลักเหตุผลแห่งรัฐเพื่อทำให้ประชาชนโดยทั่วไปมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ด้วยเหตุนี้แนวทางการปกครองของรัฐย่อมต้องเปลี่ยนไปจากการเป็นผู้ควบคุมความตายในฐานะ “เจ้าชีวิต” แล้วหันเหไปสู่ “การดูแลชีวิต” ของประชาชนแทน (ธเนศ วงศ์ยานนาวา. 2554: 282-283)

การปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานของอำนาจรัฐในที่นี้ ฟูโกต์เห็นว่าไม่ใช่เรื่องที่รัฐเข้ามาครอบงำสังคมแต่เป็นกระบวนการที่ทำให้รัฐกลายเป็นรัฐที่ทำหน้าที่บริหารจัดการชีวิตซึ่งมุ่งเน้นความสัมพันธ์ภายในระหว่างรัฐกับประชากร การที่รัฐเข้ามามีบทบาทในชีวิตประจำวันของประชากรมากขึ้นโดยพวกเขาไม่รู้ตัวว่าถูกรัฐเข้าจัดการ ขณะเดียวกันประชาชนได้กลายเป็นผู้ที่ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของอำนาจรัฐซึ่งรับรู้หรือยอมรับถึงความต้องการและความจำเป็นในการดำเนินนโยบายของรัฐว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้องชอบธรรมและเป็นธรรมชาติของตัวเอง ด้วยเหตุนี้การเข้าเอื้ออำนวยต่อประชากรซึ่งเป็นผลจากการใช้อำนาจและสิทธิความชอบธรรม จึงกลายเป็นกลไกสำคัญของอำนาจหรือการปิดปังการใช้อำนาจต่อประชากร (ธเนศ วงศ์ยานนาวา. 2532: 31-32) จะเห็นได้ว่าแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตในช่วงแรกนี้ยังคงแสดงนัยยะการทำงานของอำนาจรัฐในลักษณะของการนำทางมวลชนไปสู่เป้าหมายที่รัฐต้องการ แม้ว่ารัฐยังคงใช้เครื่องมือต่าง ๆ ของปฏิบัติการทางอำนาจอธิปัตย์ หากแต่ปรับเปลี่ยนเทคนิควิธีจากการใช้อำนาจบังคับหรือกดขี่ที่จัดกระทำต่อร่างกายอย่างเข้มข้นมาสู่การสร้างความเป็นจริงบางประการที่ยังผลให้ประชากรเกิดความรู้สึกความเห็นดี

เห็นชอบและยอมรับถึงความจำเป็นที่รัฐต้องเข้ามารับผิดชอบดูแลความเป็นอยู่ของตนเอง ซึ่งเป็นการทำงานของอำนาจที่เข้ากระทำต่อจิตใจแล้วสั่งการลงสู่การกำกับควบคุมพฤติกรรมของตนเอง

งานวิจัยของนักวิชาการที่นำแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตมาปรับใช้ในช่วงนี้มักตีความจากคำบรรยายของฟูโกต์ในห้วงปี 2520-2521 ซึ่งถูกรวบรวมตีพิมพ์ใน “ความมั่นคง อาณาบริเวณและประชากร” (Foucault. 2007) การพัฒนาความรู้ของฟูโกต์ในขณะนั้นยังคงมุ่งเน้นปฏิบัติการร่วมกันของ “อำนาจอธิปัตย์ วินัยและการปกครอง” ซึ่งการเข้าจัดการกับชีวิตของประชากรในลักษณะนี้รัฐจะใช้อำนาจบนพื้นฐานของการคาดคำนวณและการสร้างความสมเหตุสมผลของการปกครองภายใต้ดินแดน ผ่านการบังคับใช้กฎหมายเพื่อสร้างพลเมืองที่เชื่อฟังต่อองค์อธิปัตย์และสังคมแห่งวินัย อันเป็นแนวทางที่ฟูโกต์ใช้ศึกษากระบวนการสร้างตัวตนจากการทำงานของอำนาจเชิงวินัยที่เข้ากระทำต่อร่างกาย อาทิ การฟื้นฟูนักโทษในเรือนจำ ผู้ป่วยโรคจิตในโรงพยาบาลจิตเวชและการเรียนการสอนภายในโรงเรียน เพื่อแสดงให้เห็นถึงวิธีการและสาเหตุที่รัฐให้ความสำคัญกับการใช้อำนาจเข้ากำหนดตัวตนของบุคคล ซึ่งเป็นรากฐานของการสร้าง “ประชากร” จากปฏิบัติการของชีวะการเมืองที่แทรกซึมเข้ากระทำต่อตัวตนผ่านนโยบายทางสังคมที่มีเป้าหมายในการจัดการกับชีวิตของประชาชนเป็นสำคัญ โดยอาศัยเทคนิคเชิงวินัยเข้ากำหนดพฤติกรรมของพวกเขาทุกวิถีทาง อีกนัยหนึ่งเป็นการใช้เทคนิควิธีของอำนาจผ่านกลไกการบังคับเพื่อครอบงำแนวคิดบางประการแก่ประชาชนและสร้างพลเมืองที่สามารถดูแลตนเองได้ (Luke. 1999; Rutherford. 2007; Agrawal. 2005)

หลังจากนั้นการปรับใช้แนวคิดการบริหารจัดการชีวิตจะอยู่ในรูปของการกำหนดวิถีต่างๆ ในการ “นำทางปฏิบัติ” ซึ่งปรากฏชัดเจนใน “กำเนิดของชีวะการเมือง” (Foucault. 2008) ฟูโกต์แสดงให้เห็นว่าอำนาจที่ถูกใช้ในการปกครองสมัยปัจจุบันเป็นการผสมผสานระหว่างอำนาจอธิปัตย์กับชีวะอำนาจในลักษณะของ *“ศิลปะแห่งการปกครองที่เกี่ยวเนื่องกับการผลิตหรือสร้างความจริง”* (The Art of government according to truth) ตามที่ฟูโกต์เชื่อว่า *“ความเป็นจริงเปรียบเสมือนคัมภีร์ทางศาสนา พระประสงค์ของพระผู้เป็นเจ้าต่อมนุษย์และการจัดระเบียบโลก”* (The Truth of religious texts, of revelation, and of the order of the world) ในทางการปกครองความเป็นจริงก็คืออำนาจที่รัฐใช้สร้างความชอบธรรมในการเข้ากำกับประชาชน (Foucautl. 2008: 311) สำหรับเส้นทางการปรับเปลี่ยนวิธีการใช้อำนาจของรัฐสมัยใหม่มาสู่ “ชีวะอำนาจ” (Bio-power) นั้น ฟูโกต์ให้คำอธิบายโดยละเอียดในประวัติศาสตร์ของเพศวิถี เล่มที่ 1 บทเริ่มต้น (Foucault. 1990: 135-139) เริ่มจากการเปรียบเทียบความเหมือนและความต่างระหว่างอำนาจรูปแบบเก่าและอำนาจรูปแบบใหม่ที่ปฏิบัติการอยู่เหนือชีวิตมนุษย์ในสังคมว่า อำนาจอธิปัตย์มีวิธีการใช้อำนาจผ่านการตัดสินความตาย (Power of life and death) ให้กับผู้อยู่ภายใต้การปกครองซึ่งเป็นปฏิบัติการในการฆ่าหรือทำลายชีวิต ซึ่งต่างจากการบริหารจัดการชีวิตที่มีวิธีการใช้อำนาจในเชิงสร้างสรรค์ด้วยการเข้าเสริมสร้างประสิทธิภาพของชีวิตผ่านการเข้าจัดระเบียบ ควบคุม ตรวจสอบและใช้ประโยชน์จากร่างกายให้ได้สูงสุด ทว่าเป้าประสงค์ของการใช้อำนาจยังคงเดิม นั่นคือมุ่งหวังปฏิบัติการอยู่เหนือ

ชีวิตและร่างกายของมนุษย์เพียงแต่อำนาจในรูปแบบเก่าเป็นพลังอำนาจที่จัดกระทำต่อตัวตนจากภายนอกและยังสามารถใช้อำนาจได้โดยสมบูรณ์เข้ากระทำต่อชีวิตของมนุษย์โดยตรง ส่วนอำนาจในรูปแบบใหม่จะกระทำโดยที่มนุษย์ไม่รู้ตัวว่าถูกกระทำเพราะเป็นอำนาจในการควบคุมตนเองจากภายใน

โดยอำนาจในลักษณะนี้จะมีวิธีการทำงานของอำนาจในสองระดับคือ ระดับของปัจเจกซึ่งให้ความสำคัญกับร่างกายเปรียบเสมือนกลไก โดยการฝึกฝนให้ร่างกายอยู่ใน “ระเบียบวินัย” (Discipline) เพื่อใช้ประโยชน์สูงสุดจากศักยภาพของร่างกายด้วยการบีบเค้นพลังออกจากร่างกายและการทำให้ร่างกายเชื่องเชื่อซึ่งเป็นวิธีการควบคุมร่างกายที่ผนวกรวมทั้งระบบประสิทธิภาพและระบบเศรษฐกิจเข้าด้วยกัน การพัฒนาร่างกายจึงเป็นไปเพื่อเสริมสร้างความเชื่อมั่นโดยกระบวนการทำให้เป็นวินัยหรือการทำให้เป็นการเมืองของร่างกาย (Anatomo-Politics of the Human Body) และระดับของประชากรโดยรวมซึ่งให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษยชาติ กระตุ้นกลไกของชีวิตและอำนาจให้เป็นพื้นฐานของกระบวนการทางชีวภาพ ผ่านการแพร่เผ่าพันธุ์ การทำให้อายุขัยยืนยาวและทำให้สภาวะของการดำรงชีวิตมีความหลากหลาย ซึ่งเป็นผลจากการเข้าแทรกแซงและการใช้กฎเกณฑ์ต่างๆ ทางสังคมเข้ากำกับควบคุมประชากรอย่างรอบด้านที่เรียกว่าการใช้อำนาจแบบชีวะการเมือง (Bio-politics) เข้ากระทำต่อประชากรทั้งมวล ขณะเดียวกันก็สร้างพวกเขาให้กลายเป็นผู้ที่สามารถเข้าปกครองได้ ส่วนวิธีการควบคุมและเข้าจัดการกับชีวิตจะดำเนินการผ่านเทคนิควิธีของอำนาจในรูประเบียบวินัยซึ่งถูกสร้างขึ้นภายใต้สถาบันของรัฐและกลไกทางสังคมต่างๆ อาทิ มหาวิทยาลัย โรงเรียน โรงงานอุตสาหกรรม โรงพยาบาลและค่ายทหาร เพราะพื้นที่เหล่านี้เป็นแหล่งปฏิบัติการทางการเมืองและการตรวจตราอย่างเข้มงวดของระบบเศรษฐกิจซึ่งต่อมาได้แผ่ขยายเข้าสู่พื้นที่ในการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คนโดยทั่วไป อำนาจในลักษณะนี้เป็นอำนาจที่มีความละเอียดแยกย่อย (Micro-power) มีพื้นที่ปฏิบัติการตั้งแต่ระดับร่างกายของปัจเจกและในทุกระดับของปริมณฑลทางสังคม ผ่านเครือข่ายของอำนาจที่ไหลเวียนอยู่ภายในพื้นที่เฉพาะและแผ่ขยายไปถึงพื้นที่ของการดำเนินชีวิตประจำวันของผู้คนภายในสังคมได้อย่างเป็นธรรมชาติ ในรูปของกฎเกณฑ์ ระเบียบวินัยและการสร้างบรรทัดฐาน (Norm) ที่ทุกคนภายในสังคมยอมรับปฏิบัติเป็นไปในทิศทางเดียวกัน (*Ibid*.139-140)

การปรับเปลี่ยนวิธีการใช้อำนาจของรัฐมาสู่ชีวะอำนาจคือปรากฏการณ์ใหม่ที่นำพาชีวิตเข้าสู่การจัดการของความรู้ (Knowledge) และอำนาจ (Power) ซึ่งเป็นเทคนิควิธีใหม่ทางการปกครองเพื่อพัฒนาอาณาบริเวณต่างๆ ที่เกี่ยวพันกับชีวิตของมนุษย์ เริ่มจากการปรับปรุงเทคนิคด้านเกษตรกรรม การเข้าสังเกตการณ์และวัดปริมาณสรรพสิ่งที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของมนุษย์ซึ่งเป็นความเคลื่อนไหวที่มุ่งหวังการเอาชนะ การขยายและจัดระเบียบพื้นที่ โดยการใช้เทคนิควิธีการทำงานของอำนาจร่วมกับความรู้ ทำให้เทคโนโลยีทางการเมืองสามารถคืบคลานเข้าจัดการกับกระบวนการใช้ชีวิตทุกด้านของประชากรอย่างเบ็ดเสร็จ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการดูแลสุขภาพร่างกาย การเลือกถิ่นที่อยู่อาศัย การอพยพโยกย้ายถิ่นฐาน หรือการประกอบอาชีพ เหล่านี้ล้วน

ทำให้ชีวะอำนาจมีความเข้มแข็งขึ้นโดยการปฏิบัติการของบรรทัดฐานร่วมกับสถาบันทางสังคมต่างๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป การเข้าจัดการกับชีวิตของประชากรจึงเป็นไปเพื่อเสริมสร้างคุณค่าของพวกเขาให้เกิดประโยชน์สูงสุด ด้วยอำนาจต่อรองอันเกิดจากความรู้ อันได้แก่ ด้านการแพทย์ การบริหาร การศึกษา ตลอดจนสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการกำกับควบคุมให้ผู้คนตกอยู่ภายใต้กฎข้อบังคับของการดำเนินชีวิตและสร้างสังคมที่เป็นปกติสุข (*Ibid*.141-144)

การสร้างความรอบรู้ในคุณลักษณะเฉพาะตัวซึ่งแสดงถึงความเป็นปัจเจกชนที่แตกต่างไปจากคนอื่นๆ เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้รัฐสามารถรุกเข้าไปในอาณาบริเวณของสังคมได้ (Statization of society) เพราะการขยายตัวของรัฐด้วยกลไกอำนาจแบบเก่าที่มองเห็นได้ชัดเจนย่อมเป็นการละเมิดหลักการเสรีนิยมที่มีการแยกอาณาบริเวณของรัฐออกจากปัจเจก รัฐจำเป็นต้องคงความเป็นปัจเจกชน (Individualization) ของประชาชนเอาไว้ พร้อมกันนั้นรัฐจะต้องสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของสังคม ด้วยสภาวะดังกล่าวทำให้ไม่สามารถที่จะแบ่งแยกระหว่าง “ส่วนย่อย” กับ “ความเป็นส่วนรวม” ออกจากกันได้ ภายใต้การดำเนินงานของรัฐจึงไม่มีสภาวะที่เป็นสาธารณะหรือความเป็นส่วนตัว เพราะสองพื้นที่นี้สามารถที่จะสลับสับเปลี่ยนกันได้ กลไกการปกครองจึงไม่ได้จำกัดอยู่ที่ผู้หนึ่งผู้ใดแต่การปกครองของรัฐเป็นไปเพื่อสร้างสรรค์ชีวิตที่ดีสำหรับทุกคน ส่วนการที่รัฐกระทำการบางประการเพื่อมุ่งหวังจะดูแลให้ประชาชนในรัฐมีชีวิตที่ดีกว่านั่นก็ทำให้รัฐสามารถที่จะแสดงความเอื้ออาทรมากกว่าที่จะเป็นกลไกที่ไร้ความรู้สึก (Foucault. 2000: 220-221)

ชีวะการเมืองกลายเป็นเครื่องมือทางการปกครองในห้วงเวลาที่รัฐจำเป็นต้องใช้เหตุผลแห่งรัฐเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าดูแลประชากร โดยปรับเปลี่ยนวิธีการใช้อำนาจให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เพื่อเสริมสร้างเสถียรภาพทางการเมืองและดำรงรักษาอำนาจของตนเองให้คงอยู่ต่อไป ด้วยการสร้างบรรทัดฐานในการดำเนินชีวิตของประชากรซึ่งพวกเขาเองก็เต็มใจและยอมรับให้รัฐเข้ามาดูแล ฉะนั้นพื้นที่ในการเข้าดูแลประชากรจึงครอบคลุมอาณาบริเวณกว้างขวางทั้งพื้นที่ส่วนตัวและพื้นที่สาธารณะ แม้ว่าด้านหนึ่งบุคคลจะดำรงชีวิตอยู่อย่างอิสระมีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตและดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทว่าอีกด้านหนึ่งนั้นพวกเขาได้กลายเป็นเป้าประสงค์ทางการปกครอง จากการถูกเก็บรวบรวมคุณลักษณะทั้งหมดในรูปของสถิติเพื่อสร้างความรู้ทั้งมวลที่เกี่ยวเนื่องกับเขาเหล่านั้น ด้วยวิธีการนี้ชีวะการเมืองจึงเป็นเรื่องของการเข้ากำกับชีวิตในระดับปัจเจกบุคคล เพื่อนำความรอบรู้ต่างๆ ของรัฐมากำหนดนโยบายทางสังคมในอันที่จะเข้าควบคุมประชากรทั้งมวล นี่คือการปรับเปลี่ยนการใช้อำนาจผ่านแนวปฏิบัติหรือการนำทางแก่ประชาชนในด้านต่างๆ (Lemke. 2011: 175)

ด้วยเหตุนี้การปกครองในรูปการบริหารจัดการชีวิตโดยอาศัยเหตุผลแห่งรัฐจึงถูกจัดให้เป็นศิลปะแห่งการปกครอง (Art of government) หรือความชาญฉลาดทางการปกครองที่จะทำให้ผู้ปกครองสามารถนำทางผู้ถูกปกครองได้ คำว่า “ศิลปะ” ในที่นี้หมายถึงความสามารถในเชิงศิลปะจินตนาการ ทักษะ ความรู้ รวมถึงความสามารถในการชักนำสถาบันและองค์กรทางสังคมต่างๆ

ให้เข้าร่วมปฏิบัติการอย่างเป็นระบบในการกำกับควบคุมประชากร ขณะเดียวกันต้องทำให้พวกเขาสามารถพึ่งตนเองได้ ซึ่งระบอบแห่งการปกครองนี้จะสัมพันธ์กับการสร้างความเป็นจริงของความรู้ที่ทำงานผ่านปฏิบัติการ เทคนิควิธี การคาดคำนวณที่สมเหตุสมผลและยังครอบคลุมไปถึงนโยบายทางสังคมต่างๆ กระทำการเพื่อโน้มน้าวให้ประชาชนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตน อันเป็นการสอดแทรกปฏิบัติการดังกล่าวให้กลายเป็นกฎเกณฑ์ที่ฝังตรึงอยู่ภายในใจของเขาตลอดไป (Gordon. 1991: 3) ศิลปะทางการปกครองจึงไม่ใช่วิถีทางที่ผู้ปกครองมีอำนาจในการปกครองอย่างแท้จริง แต่เป็นเรื่องของการสร้างความชอบธรรมในการใช้ปฏิบัติการทางการปกครองซึ่งถูกกำหนดให้มีหน้าที่ วัตถุประสงค์ กฎเกณฑ์และเป้าประสงค์เฉพาะ ผ่านกลวิธีและเครื่องมือที่ถูกหล่อหลอมหรือถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นมาเป็นการเฉพาะ ในอันที่จะสร้างประชาชนที่ดูแลตนเองได้หรือมีความรู้สึกนึกคิดในการที่จะสั่งการตนเอง ทั้งนี้รัฐได้คาดคำนวณมาเป็นการรอบคอบแล้วว่านี่คือสิ่งที่สมเหตุสมผลหรือวิถีทางแห่งการปกครองประชากรที่ดีที่สุด ดังนั้นแล้วการปกครองในวิถีทางนี้จึงสามารถปฏิบัติการได้ทั้งภายในและภายนอกอาณาบริเวณของการปกครอง ตราบเท่าที่เทคนิควิธีทางการปกครองจะแทรกซอนเข้าไปถึง (Foucault. 2008: 2)

ทั้งนี้ฟูโกต์เห็นว่าศิลปะแห่งการปกครองใหม่เป็นการทำงานร่วมกันของอำนาจในสามมิติ คือ ***หนึ่ง*** ลักษณะการดำเนินการเช่นเดียวกับตลาดที่เข้าสร้างความเป็นจริงให้เกิดขึ้นแก่ประชากร ***สอง*** การจำกัดการใช้อำนาจรัฐให้มีบทบาททางการปกครองน้อยที่สุด และ ***สาม*** การสร้างความสมดุลทางอำนาจจากการแข่งขันระหว่างรัฐต่างๆ ในยุโรป โดยประเด็นที่เขาให้ความสำคัญคือการดำเนินการเช่นเดียวกับระบบตลาดที่ขยายเข้าสู่ปริมณฑลทางสังคมและระบบการค้าเสรีซึ่งถูกสร้างขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือสร้างความสมดุลในสังคม แม้ว่าหลักการปกครองเสรีนิยมจะต้องการจำกัดบทบาทของรัฐในการปกครองให้เหลือน้อยที่สุด แต่ดูเหมือนรัฐจะมีบทบาทเพิ่มขึ้นจากการกำกับควบคุมสังคมผ่านการสร้างกระบวนการทางยุติธรรมรองรับสภาวะของตลาดเพื่อเสริมความเชื่อมั่นในการแข่งขันและสร้างความมั่นคงให้กับความเป็นธรรมทางสังคม (*Ibid*.101-121) การศึกษาหลักการเสรีนิยมใหม่นี้เองทำให้ฟูโกต์พัฒนากระบวนการสร้างตัวตนขึ้นมาในรูปของ “มนุษย์เศรษฐกิจ” (Homo Economicus) ซึ่งหมายถึง “ตัวตนที่มีลักษณะคล้ายผู้ประกอบการที่มีชั้นเชิงทางธุรกิจหรือผู้ที่มีวิริยะอุตสาหะในการสร้างตนเอง” (Enterprising self) (*Ibid*. 226) อันเนื่องจากเสรีนิยมใหม่สร้างช่องทางที่ทำให้รัฐเข้าจัดการกับประชากรให้กลายเป็นทั้งผู้ตกอยู่ภายใต้การปกครองและผู้ที่สามารถปกครองตนเองได้ จากผลของการดำเนินการทางค้า การลงทุนและการแข่งขันในตลาดอย่างเสรี ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ไม่ได้มุ่งหวังเพียงแค่ผลกำไรโดยไม่คำนึงถึงความต้องการส่วนตัว อีกทั้งยังเป็นกิจกรรมทางสังคมที่นอกจากจะตอบสนองความปรารถนาของพวกเขาแล้วยังกระตุ้นให้เกิดความสนใจที่พัฒนาตนเอง ให้กลายเป็นผู้ที่มีประสิทธิภาพสูงสุดหรือเป็นผู้ที่สามารถดูแลหรือช่วยเหลือสังคมให้ดีขึ้นมาได้ ดูเหมือนว่าเสรีนิยมใหม่จะเป็นแนวคิดที่มีความย้อนแย้งภายในตัวเองเพราะเป็นการปกครองที่ปราศจากการบังคับควบคุม แต่เป็นการชี้แนวทาง

ที่ก่อประโยชน์ต่อประชาชน จากการให้อิสรภาพในการแสดงออกความสามารถในการเลือกใช้ชีวิตตามทางเดินของตัวเอง (*Ibid.* 63)

นอกจากเสรีนิยมจะเปิดช่องอำนาจแทรกซึมเข้ากำกับกำหนดภาคเศรษฐกิจทั้งระบบแล้ว ยังพัฒนารูปแบบทางการปกครองและเทคนิควิธีของการจัดการกับประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ นั่นคือวิธีการปกครองโดยไม่ให้ประชาชนรู้สึกว่าถูกปกครอง (*Ibid*. 159) โดยนัยนี้เสรีนิยมใหม่จึงไม่ใช่ทฤษฎีหรืออุดมการณ์ทางการเมืองแต่เป็นปฏิบัติการหรือวิถีทางดำเนินการ เพื่อมุ่งหวังให้ประชาชนสามารถดูแลตัวเองได้ตามความเชื่อหรือความจริงที่ตนยึดถือ จากการดำเนินนโยบายทางสังคมเพื่อกระตุ้นให้การค้าขยายตัวและพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่เสริมสร้างผลประโยชน์ให้กับประชากร เพราะการยกระดับคุณภาพชีวิตและกระจายรายแก่ประชาชนนั้น เป็นการดำเนินการที่มุ่งหวังให้พวกเขาตระหนักว่าตนมีความมั่นคงในชีวิตเพิ่มมากขึ้น (*Ibid*. 318) จากการที่เสรีนิยมใหม่เปิดพื้นที่บุคคลมีเสรีภาพในการกระทำการทางสังคม โดยใช้วิธีการกำหนดกรอบวิถีชีวิตของประชาชนจากปฏิบัติการทางสังคมที่เข้าจัดแจงพฤติกรรมของเขาในทุกมิติ อันเป็นผลจากการล่วงรู้ถึงความปรารถนาของพวกเขาอย่างลึกซึ้ง และตอบสนองความต้องการเหล่านั้นด้วยการให้บริการทางสังคม (State Welfare) เพื่อเอื้อให้เขาแสวงประโยชน์และความสุขสูงสุดให้กับชีวิตของตนเอง นี่คือรูปแบบการดำเนินชีวิตตามความใฝ่ฝันของบุคคลที่เกิดขึ้นจากความสามารถในการปกครองตนเองด้วยการเลือกใช้ชีวิตอย่างอิสระ (Rose & Miller. 2008: 215)

กล่าวได้ว่าหลักการบริหารจัดการชีวิตที่ปรากฏขึ้นในการปกครองแบบเสรีนิยมเช่นยุคสมัยปัจจุบัน อยู่ในรูปของ “การนำทาง” ประชาชนให้รู้สึกเชื่อมั่นในความเป็นผู้มีเหตุผลในการคิดพูดและแสดงออกของตน เพราะการเป็นผู้ที่รู้คิดด้วยตนเองเกิดขึ้นจากการที่เข้ามีโอกาสเลือกที่จะทำในสิ่งที่คิดว่าก่อประโยชน์สำหรับตนเองและสังคม อันเป็นผลจากการที่เขาเชื่อว่าตัวเองเป็นผู้ที่สามารถกำหนดตัวเองได้ว่าจะทำสิ่งที่มีคุณค่าต่อชีวิตของตนได้อย่างไร ช่วยเหลือให้ผู้คนรอบข้างให้มีชีวิตที่ดีขึ้นได้เช่นไร การเป็นผู้ที่พึ่งตนเองได้ไม่เพียงหล่อหลอมตัวตนผู้รู้คิดขึ้นมาเท่านั้น แต่ยังกระตุ้นเตือนให้เขาดำรงตนอยู่ในกฎเกณฑ์ที่ยึดมั่นอย่างเคร่งครัด เพราะการปล่อยให้เขาได้คิด เลือกและทำในสิ่งที่ตนเองเชื่อว่าดีงามนั้น จะเกิดขึ้นไม่ได้หากเขาผู้นั้นปราศจากการตระหนักถึงคุณค่า ความเป็นผู้มีเกียรติและศักดิ์ศรีของตนเองอย่างแรงกล้า เมื่อบุคคลมีความรับผิดชอบในตัวเอง จะเฝ้าดูและตรวจตราตนเองให้กลายเป็นผู้ที่รังสรรโลกให้สวยงาม ดังนั้นอิสรภาพในการเลือกเส้นทางเดินของตัวเอง สุดท้ายแล้วย่อมกลายเป็นเสรีภาพที่จะกำกับควบคุมตนเอง (Regulated freedom) จากการมีพื้นที่สำหรับดูแลตนเองตามสภาพ ภายใต้สภาวะที่รัฐเอื้ออำนวยให้พร้อมไปกับการสร้างแรงจูงใจให้พวกเขาเชื่ออย่างไร้ข้อกังขาว่าตนสามารถที่จะปกครองตนเอง (Self-government) และควบคุมตนเองได้อย่างเต็มที่ (Self-control) เพราะการนำทางของรัฐมุ่งหวังให้ประชาชนเกิดความนับถือตนเอง (Self-esteem) เพื่อกระตุ้นให้เกิดการสร้างสรรค์วิถีชีวิตที่ถึงพร้อมด้วยความสมบูรณ์ตามที่ตัวเองปรารถนา (Mckee. 2009: 467)

การทบทวนแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตข้างต้นนั้น นำมาสู่แนวทางการศึกษาในเรื่องสิ่งแวดล้อม เพราะผู้ศึกษาพิจารณาว่านโยบายด้านสิ่งแวดล้อมคือแนวทางปฏิบัติ ซึ่งถูกสร้างขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในยุคสมัยใหม่ซึ่งไม่ใช่เรื่องของการกำกับควบคุมประชาชนด้วยบทบัญญัติทางกฎหมาย แต่เป็นแนวทางที่รัฐวางไว้ว่าด้วยเหตุผลแห่งรัฐ ซึ่งผ่านการคาดคำณวนอย่างรอบด้านแล้วว่าการกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมให้ประชาชนได้มีพื้นที่ดูแลตนเองจะเป็นวิธีการปกป้องสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพสูงสุด เมื่อรัฐได้วางแนวนโยบายให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองแล้ว ชุมชนย่อมมีศักยภาพที่จะดำเนินการโดยอิสระ อันเป็นกลยุทธ์ทางการปกครองสมัยใหม่นั่นคือการนำทางประชาชนให้ดำเนินชีวิตไปตามแนวทางการบริหารจัดการชีวิต โดยที่พวกเขาไม่ได้ตระหนักว่าตนเองได้ตกเป็นเป้าประสงค์ทางการปกครอง หากรับรู้ว่าตนเองมีอิสระในการคิด การกระทำและการพูดถึงสิ่งแวดล้อมตามที่ตนต้องการอย่างเสรี นั่นเป็นเพราะว่าแนวทางการปกครองหรือการเข้าจัดการกับชีวิตมีวิธีการที่แยบยลในการจำกัดขอบเขตของเสรีภาพในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ ผ่านการเสริมพลังหรือส่งเสริมให้พวกเขาดูแลตนเองในเรื่องสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นเหตุให้อำนาจรัฐสามารถขยายอาณาบริเวณออกไปครอบคลุมปริมณฑลทางสังคมได้และยังมองเห็นถึงทิศทางการทำงานของอำนาจในระดับแยกย่อยที่ปฏิบัติการต่อชีวิตของผู้คนในสังคม อันเป็นเทคนิควิธีทางการปกครองที่เสริมสร้างความมั่นคงให้กับการจัดระเบียบประชากรอย่างมีประสิทธิภาพ ในที่นี้การบริหารจัดการชีวิตเผยให้เห็นถึงมิติของการปกครองจากความสามารถของจิตใจที่สั่งการตนเองได้ ซึ่งเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างความรู้และความจริงในการมองโลกที่แฝงฝังอยู่ภายในตัวเรา ดังที่โรสและมิลเลอร์กล่าวไว้ว่า

> “การบริหารจัดการชีวิตเสรีนิยมไม่ได้เข้ากำกับควบคุมประชากรในรูปการนำทางการเมือง จากการกำหนดสถานะบุคคลตามตัวบทกฎหมายและตำแหน่งแห่งที่ตามอำนาจบังคับบัญชาของระบบราชการหรือการเข้าสังเกตการณ์และใช้วินัยเพื่อตรวจตราทุกสรรพสิ่ง แต่คือการมีอิทธิพลเหนือประชากรภายนอกอาณาเขตทางการเมืองและการแสวงหาวิธีจัดการกับทุกสรรพสิ่ง โดยไม่กระทบต่อการดำรงอยู่และความเป็นเอกเทศของพวกเขา อันเป็นการดำเนินงานผ่านปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคมเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เป็นผู้กระทำการที่มีอิสระไม่ว่าบุคคลนั้นจะดำรงสถานะใดทางสังคม” (Rose & Miller. 2008: 80)

ในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนอาจกล่าวได้ว่ามีความใกล้ชิดกันมากขึ้นและมีลักษณะของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เปลี่ยนไป อำนาจไม่ได้สถิตอยู่ที่แห่งเดียวและมีผู้ใช้อำนาจเพียงกลุ่มเดียวอีกต่อไป เพราะอำนาจในรัฐสมัยใหม่มีลักษณะแพร่กระจายไปทุกหนแห่งและไหลเวียนอย่างไม่รู้ทิศทางและแหล่งกำเนิด การศึกษาเรื่องของอำนาจได้เคลื่อนย้ายจากสถาบันที่เป็นทางการไปสู่ปฏิบัติการของ “อำนาจในระดับแยกย่อย” (Microphysics of power) ที่โลดแล่นแสดงตนอยู่ในระดับวิถีชีวิตประจำวันของบุคคล ซึ่งความสัมพันธ์ในวิถีชีวิตประจำวันล้วนดำรงอยู่

และดำเนินไปภายใต้การถูกครอบงำจากโครงข่ายแห่งอำนาจ เป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เกิดขึ้นเฉพาะที่ เฉพาะเวลา เปรียบได้กับเส้นเลือดฝอยทำหน้าที่นำเลือดไปหล่อเลี้ยงอวัยวะภายในร่างกาย (Hall. 1997: 50) อำนาจที่ปฏิบัติการภายในกรอบการบริหารจัดการชีวิตถือเป็นความสัมพันธ์ทางอำนาจที่จัดกระทำต่อจิตใจเพราะเป็นอำนาจที่เกี่ยวข้องกับศักยภาพของตัวตนที่สั่งการตนเองและบุคคลแวดล้อมหรือสามารถนำทางผู้คนโดยทั่วไป

เมื่อความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนเปลี่ยนไปสู่การนำทางปฏิบัติซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่ให้ประชาชนได้ปกครองตนเองในมิติของสิ่งแวดล้อม ดังนั้นแล้วรัฐจำเป็นจะต้องวางแนวทางปฏิบัติในเรื่องสิ่งแวดล้อมให้ครอบคลุมเช่นเดียวกัน รัฐจะมีกลยุทธ์อย่างไรในการนำทางประชาชนด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นแนวปฏิบัติที่ไม่ได้เป็นการบังคับให้เขาจำต้องทำ หากรับรู้ว่าตนเองจะต้องกระทำอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเป็นสิ่งที่จะก่อประโยชน์ทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวม หรือนัยหนึ่งรัฐจะจัดวางระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในเรื่องสิ่งแวดล้อมเช่นไร อันเป็นแนวทางที่ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์กระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมต่อไป โดยจะอภิปรายให้เห็นในเรื่องการบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อมและแนวคิดอื่นๆ ดังต่อไปนี้

การบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อม (Green Governmentality)

การทบทวนแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตทำให้เรามองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในมุมมองด้านใหม่ ซึ่งปัจจุบันได้ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์จากระบบไพร่ฟ้าที่รอรับคำสั่งจากผู้มีอำนาจสูงสุดมาสู่การวางกลยุทธ์ให้ประชาชนปกครองตนเอง กล่าวสำหรับเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นเหตุผลแห่งรัฐประการหนึ่งเพื่อที่จะทำให้ประชาชนสามารถรักษาสิ่งแวดล้อมและกำกับควบคุมพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติด้วยตัวของตัวเอง โดยไม่ต้องอาศัยกลไกทางอำนาจของรัฐในรูปแบบเดิม แม้กระนั้นรัฐเองยังจำเป็นต้องกำหนดกลยุทธ์ต่างๆ ทางการเมืองเพื่อสร้างแนวทางปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมให้ครอบคลุมรอบด้าน เอื้ออำนวยให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านสิ่งแวดล้อม จากการคาดคำนวณอย่างรอบคอบแล้วรัฐเห็นว่าสิ่งที่จะก่อประโยชน์สูงสุดให้กับทุกฝ่ายนั่นคือการสร้าง “ความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม” ขึ้นมา อันแสดงให้เห็นว่าประชาชนนั้นถูกนำทางเรื่องสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นแนวนโยบายแห่งรัฐ หรือ “การบริหารจัดการชีวิตในมิติเรื่องสิ่งแวดล้อม” ซึ่งเป็นเทคนิควิธีของการกำกับควบคุมประชากรทั้งมวลในเรื่องสิ่งแวดล้อม จากนี้ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์ในประเด็น “ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในด้านสิ่งแวดล้อม” ให้ลึกซึ้งลงไป เพื่อสืบสาวร่องรอยปฏิบัติการของชีวะอำนาจที่เข้าจัดระเบียบให้กับทุกสรรพสิ่ง อันจะทำให้มองเห็นถึงปฏิบัติการของอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม สร้างความเป็นจริงเข้ากำหนดตัวตนของประชากรในมิติด้านสิ่งแวดล้อมได้อย่างชัดเจน

แนวคิดเรื่องอำนาจตามแนวทางของฟูโกต์ (The Concept of Power)

ในเบื้องต้นการที่เราจะเข้าใจกระบวนการสร้างตัวตน “ในลักษณะที่มนุษยชาติเปลี่ยนผ่านตนเองไปสู่การเป็นอัตบุคคล” ได้อย่างชัดเจนนั้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องอธิบายเพื่อสร้างความเข้าใจแนวคิดเรื่องอำนาจตามแนวทางของฟูโกต์ว่ามีลักษณะเป็นอย่างไร และวิธีการของอำนาจแบบชีวะอำนาจซึ่งเป็นวิธีการที่ไปจัดการกับคนให้สร้างตัวตนมีการทำงานเช่นไร เนื่องจากวิธีการทำงานของอำนาจในกรอบของการบริหารจัดการชีวิตที่มีลักษณะการทำงานของอำนาจในมิติใหม่ ซึ่งเป็นแนวคิดเรื่องอำนาจที่แตกต่างไปจากการศึกษาในแนวทางอื่นๆ กล่าวคือสำหรับฟูโกต์แล้ว อำนาจมีลักษณะเชิงสัมพัทธ์ เป็นสิ่งบางประการที่ไม่มีใครสามารถครอบครอง กำหนดขนาดหรือแบ่งสรรปันส่วนได้ แต่อำนาจปฏิบัติการจากหลากหลายทิศทางภายในความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันและพลิกผันไปมาอยู่ตลอดเวลา พร้อมกันนั้นความสัมพันธ์ทางอำนาจไม่ได้มีตำแหน่งแห่งที่เป็นรองความสัมพันธ์รูปแบบอื่นๆ (ดังเช่นกระบวนการทางเศรษฐกิจ ความสัมพันธ์ทางความรู้และความสัมพันธ์ทางเพศ) แต่จะดำรงอยู่ภายในระบบความสัมพันธ์ทางสังคมต่างๆ ไม่เพียงเท่านั้น อำนาจยังไม่ได้ถูกกำหนดมาจากปลายยอดของลำดับชั้นทางสังคมหรือเกิดขึ้นจากขั้วตรงข้ามโดยพื้นฐานระหว่างชนชั้นปกครองกับชนชั้นที่ถูกปกครอง แต่อำนาจมีลักษณะแตกแขนงดังเช่นเลือดฝอย (Capillary) และมักมาจากเบื้องล่าง นอกจากนี้อำนาจยังเปรียบเสมือนการกระทำที่มีเจตนาแต่มิได้เป็นไปในลักษณะของการกำหนดกฎเกณฑ์ (both intentional and nonsubjective) ดังนั้นการที่จะทำความเข้าใจเรื่องของอำนาจนั้น ต้องเข้าใจว่ามันไม่ได้เกิดขึ้นจากการตัดสินโดยบุคคลแต่ละคน แต่เป็นผลมาจากการที่ความสัมพันธ์ที่ซึ่งอำนาจได้แผ่ซ่านโดยผ่านการคิดคำนวณ ผ่านเป้าหมายและวัตถุประสงค์ต่างๆ มาก่อนแล้ว (Foucault. 1990: 94) การพิจารณาเรื่องของอำนาจจึงเป็นเช่นที่ฟูโกต์กล่าวไว้ดังนี้

> “....การมองอำนาจไม่ใช่เพียงการค้นหาศูนย์กลางซึ่งกำกับความสมเหตุสมผลของมัน หรือพิจารณาแค่ชนชั้นผู้ปกครอง หรือพิจารณาที่กลุ่มต่างๆ ซึ่งควบคุมกลไกรัฐ หรือจำกัดวงแต่เพียงบุคคลที่เป็นผู้ตัดสินใจทางเศรษฐกิจที่สำคัญสูงสุดโดยตรงภายในเครือข่ายทางอำนาจทั้งหมดซึ่งมีบทบาทอยู่ภายในสังคมเท่านั้น เพราะความสมเหตุสมผลของอำนาจมีลักษณะเช่นเดียวกับกลยุทธ์ (Tactics) ซึ่งจะปรากฏให้เห็นเด่นชัดในระดับจำกัดที่มันถูกจารึกเอาไว้ และแม้ว่ากลยุทธ์ต่างๆ จะถูกเชื่อมโยงกันจนก่อรูปเป็นระบบที่สามารถเข้าใจได้ แต่กลับมีพื้นฐานที่สนับสนุนและเป็นเงื่อนไขของอำนาจที่อยู่แห่งอื่นๆ และแม้จะมีตรรกะที่แจ่มชัดสมบูรณ์ มีเป้าหมายที่ชัดเจน แต่กระนั้นก็มิอาจระบุได้ว่าใครเป็นผู้ประดิษฐ์สร้างอำนาจเหล่านั้นขึ้นมา.....” (*Ibid*. 95)

ความแตกต่างที่เด่นชัดระหว่างแนวคิดเรื่องอำนาจของฟูโกต์กับแนวทางการศึกษาอื่น นั่นคือเรื่องของปฏิบัติการทางอำนาจในแง่มุมของสถาบันและตัวแทนของอำนาจภายในรัฐสมัยใหม่ หากประมวลจากข้อคิดที่พบได้ทั่วไปของฟูโกต์เกี่ยวกับประเด็นเหล่านี้ เขามองว่าอำนาจไม่ได้เป็นเพียงเครื่องมือของรัฐเท่านั้น เพราะฟูโกต์เห็นว่าหากมองอำนาจในขอบเขตของความเป็นรัฐ ซึ่งหมายความว่ายังให้ความสำคัญกับอำนาจในแง่มุมขององค์อธิปัตย์และความเป็นองค์อธิปัตย์ หรือในแง่มุมของกฎหมาย หรือหากยังคงอธิบายปรากฏการณ์ทั้งหมดของอำนาจว่าอยู่ที่เครื่องมือของรัฐซึ่งหมายถึงการรวมกลุ่มอำนาจให้อยู่ในแง่มุมของการกดขี่ เขาได้ชี้ชวนให้มีการพิจารณาอำนาจกว้างขวางออกไปกว่าขอบเขตของความเป็นรัฐ ที่แม้ว่ารัฐจะมีกลไกที่มีพลังมากมายเพียงใดก็ไม่อาจแผ่ซ่านเข้าครอบครองทุกสนามปฏิบัติจริงของความสัมพันธ์ทางอำนาจได้ นอกจากจะปฏิบัติการบนเงื่อนไขที่มีความสัมพันธ์ทางอำนาจอันที่มีอยู่ก่อนแล้ว ในแง่นี้รัฐจึงเป็นเพียงโครงสร้างส่วนบนของชุดเครือข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ยึดครองอยู่ภายในร่างกาย เพศวิถี ครอบครัว ความรู้ เครือญาติและเทคโนโลยีต่างๆ เท่านั้น (Foucault.1980a: 122-123)

ทัศนะที่มีต่ออำนาจของฟูโกต์ปรากฏอยู่ในงานเขียนหลายชิ้นของเขา ในความจริงและอำนาจ (The Truth and Power) ฟูโกต์แสดงให้เห็นถึงวิธีการทำงานของอำนาจในลักษณะใหม่ที่มีตัวตนของบุคคลเป็นเป้าหมาย โดยอาศัยพิธีกรรมของอำนาจซึ่งเป็นปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ การสร้างและสั่งสมความรู้เกี่ยวกับมนุษย์ ตลอดจนเทคนิควิธีทางการปกครองต่างๆ ที่มุ่งหวังกำกับควบคุมมนุษย์ซึ่งอยู่ในรูปของประชาชนทั้งมวล อำนาจในมุมมองของฟูโกต์จะปรากฏรูปออกมาหลากหลายลักษณะ ทำงานสอดประสานและดำรงอยู่ภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจหลายระดับ อีกทั้งอำนาจยังสามารถที่จะแพร่ได้ด้วยตัวเอง ดังนั้นการวิเคราะห์อำนาจจึงอยู่ในรูปของระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในสังคม (Foucault. 1983: 184) เช่นเดียวกับประวัติศาสตร์เพศวิถี เล่มที่ 1 บทนำ (The History of sexuality v.1: An Introduction) ที่นำเสนออำนาจในลักษณะของความสัมพันธ์ทางอำนาจ เมื่อพิจารณาถึงความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างบุคคลที่ไม่เท่าเทียมกันในสังคม อำนาจในที่นี้จึงเป็นปฏิบัติการที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตประจำวันของผู้คน ที่แพร่และไหลเวียนครอบคลุมปริมณฑลทางสังคม มีขอบเขตและเวลาในการปฏิบัติการที่มีลักษณะเฉพาะ ไม่คงที่ เพราะการปรับเปลี่ยนสถานะของความสัมพันธ์ทางอำนาจเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา (*Ibid*. 185)

ในอำนาจและความรู้ (Power and knowledge) ฟูโกต์ชี้ให้เห็นถึงปฏิบัติการของอำนาจที่แพร่และไหลเวียนในลักษณะโครงข่ายของอำนาจที่ครอบคลุมอยู่เหนืออาณาบริเวณของสถานที่เฉพาะแห่ง โดยอำนาจจะแสดงตัวให้เห็นจากการกระทำการของบุคคล ณ สถานที่แห่งนั้น ด้วยเหตุนี้ฟูโกต์จึงไม่ให้ความสำคัญกับตัวของอำนาจ แต่ให้ความสนใจการกระทำของบุคคลที่ปรากฏตัวภายในสนามปฏิบัติการทางอำนาจ ซึ่งทำให้มองเห็นถึงตัวของอำนาจที่ซักไยอยู่เบื้องหลังการกระทำการต่างๆ ของบุคคล (Mills. 2003: 34-36) โดยนัยนี้ความสัมพันธ์ทางอำนาจจึงเป็นวิถีของการกระทำการซึ่งไม่ได้จัดกระทำต่อบุคคลโดยตรงด้วยการบังคับกดขี่ แต่เป็นอิทธิพลที่มีต่อ

ความคิด จิตใจที่ส่งผลต่อการกระทำของบุคคลผู้นั้น ทั้งที่ดำรงอยู่ในปัจจุบันและมีแนวโน้มว่าจะดำเนินต่อไปในอนาคต ความสัมพันธ์ทางอำนาจจะอยู่ในรูปของการนำทางปฏิบัติ ซึ่งเป็นวิถีของการกระทำที่ผ่านการพิจารณาและคาดคำณวนอย่างรอบด้าน กำหนดให้เข้ากระทำต่อตัวตนของบุคคลรอบข้าง ทว่าปฏิบัติการของอำนาจในรูปผลกระทบที่มีต่อการกระทำของบุคคลเหล่านั้นจะส่งผลต่อเมื่อบุคคลนั้นมีอิสระที่จะคิด พูดและกระทำ โดยอำนาจนั้นจะดำรงอยู่ตราบเท่าที่บุคคลนั้นมีเสรีภาพ จึงกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ทางอำนาจเป็นพื้นฐานระดับล่างสุดของเครือข่ายทางสังคมที่กระทำต่อตัวตนของบุคคลแต่ละคน ขยายไปสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีความหลากหลายและสลับซับซ้อนภายในสังคม ปริมณฑลทางสังคมจึงกลายเป็นพื้นที่ปะทะกันของความสัมพันธ์ทางอำนาจต่างๆ ภายใต้การเอื้ออำนวยความอยู่ดีกินดีให้กับประชาชน ผ่านการทำงานของกลไกรัฐในรูปของสถาบันทางสังคมและผู้กระทำการทางสังคมต่างๆ

แม้ว่าอำนาจจะมาจากทุกทิศทาง ทั้งจากปฏิบัติการของโครงสร้างระดับบนของสังคมลงสู่เบื้องล่างและจากระดับล่างขึ้นไปถึงโครงสร้างระดับบนก็ตาม ทว่าเราจะมองเห็นปฏิบัติการของอำนาจได้อย่างชัดเจนภายในสนามปฏิบัติการของอำนาจที่ดำรงอยู่ในพื้นที่เฉพาะของสถาบันทางสังคมต่างๆ ได้แก่ โรงงานอุตสาหกรรม โรงพยาบาล โรงเรียน ไม่แว้นกระทั่งภายในชุมชนท้องถิ่นที่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง เพราะอำนาจจะปรากฏตัวขึ้นภายในความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในสังคมเหล่านั้น อันเนื่องมาจากอำนาจมีลักษณะเป็นพลังอำนาจที่ก่อให้เกิดผลบางประการภายในห้วงเวลาหนึ่ง จริงอยู่ที่บุคคลนั้นไม่สามารถยึดครองอำนาจไว้เป็นสมบัติส่วนตัว หากเขาสามารถแสดงพลังอำนาจที่ตนมีอยู่ผ่านการชักจูงหรือโน้มนำการกระทำของบุคคลอื่น การนำทางปฏิบัติของรัฐที่มีต่อชุมชนจัดการตนเองในเรื่องสิ่งแวดล้อมจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงการตกเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจได้ เมื่ออำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ ผลิตหรือสร้างความเป็นจริงในเรื่องสิ่งแวดล้อม ย่อมส่งผลต่อการตัดสินใจ การวางแผนโครงการและการมีส่วนร่วมของชุมชนในการกำหนดกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม แล้วกลายเป็นวงจรอำนาจขึ้นภายในพื้นที่ของชุมชนแห่งนั้น (Foucault. 1983: 185-186)

เพราะความรู้และความเป็นจริงมีความสัมพันธ์กันและอาจเป็นสิ่งเดียวกันได้ ด้วยเหตุที่ความสัมพันธ์ทางอำนาจหรือความรู้สร้างความเป็นจริงให้ปรากฏขึ้นมาได้ ดังเช่นความรู้ทางวิทยาศาสตร์ที่พยายามแผ่ขยายเข้าครอบงำสังคมศาสตร์ ชี้ให้เห็นว่าความรู้ของมนุษย์ล้วนอยู่ภายใต้ความสัมพันธ์ทางอำนาจ แท้จริงแล้วการพัฒนาความรู้ไม่ใช่วิธีการขยายความเข้าใจโลกให้กว้างไกลออกไป หากเป็นการเคลื่อนตัวของปฏิบัติการและสถาบันทางสังคมในการสร้างความเป็นจริงหรือมุมมองที่มีต่อโลกซึ่งถูกยอมรับว่าเป็นจริงในห้วงเวลาหนึ่ง ดังนั้นหากเราสามารถสืบค้นให้รู้ถึงจุดกำเนิดที่ทำให้ความจริงในเรื่องสิ่งแวดล้อมในรูปแบบหนึ่งถูกยอมรับว่าเป็นจริงในยุคสมัยหนึ่ง นั่นหมายความว่าความเป็นจริงในเรื่องสิ่งแวดล้อมนั้น ไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียวอย่างที่เข้าใจกัน แต่มีความหลากหลายและสามารถผันแปรไปได้ตามกาลเวลา (Joseph. 2012: 144-145) ดังที่ฟูโกต์เสนอว่าการผลิตหรือสร้างความรู้สัมพันธ์กับปฏิบัติการและระบอบแห่งอำนาจในยุคสมัยหนึ่ง

เพราะความเป็นจริงจะปรากฏตัวขึ้นจากปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ ซึ่งนำไปสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจหรือระบอบแห่งความเป็นจริง จึงสรุปได้ว่าความรู้ทั้งมวลล้วนมีที่มาจากระบอบแห่งความเป็นจริงที่ถูกสร้างขึ้น (*Ibid*. 149)

งานของรัทเธอร์ฟอร์ด ยืนยันว่าเราสามารถมองเห็นวิธีการทำงานและการแพร่ของอำนาจจากศิลปะแห่งการปกครองที่มีความสลับซับซ้อน ซึ่งปฏิบัติการผ่านความสามารถในการปกครองประชาชนและการสร้างความเป็นจริงบางประการให้กลายเป็นความเคยชินหรือเป็นปกติธรรมดาในสังคม จากปฏิบัติการของอำนาจที่สร้างให้สิ่งแวดล้อมกลายเป็นอาณาบริเวณที่มีลักษณะเฉพาะตัว โดยอาศัยความชอบธรรมจากการอ้างเหตุผลแห่งรัฐเข้ากำหนดทิศทางขององค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม รวมถึงแนวทางการศึกษาวิจัยด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปในทางเดียวกัน อันแสดงให้เห็นถึงอำนาจที่ปรากฏตัวผ่านความรู้ที่ผลิตหรือสร้างความเป็นจริงเรื่องสิ่งแวดล้อมขึ้นมาเพื่อนำทางประชาชน (Rutherford. 2007: 295) เช่นการทำงานของสถาบันดูแลรักษาโลก (The Worldwatch Institute) ที่มีบทบาทในการกำกับทิศทางการจัดการสิ่งแวดล้อมโลกจากการสร้างวาทกรรมการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Develoment) ซึ่งถูกทำให้เป็นอุดมการณ์หรือหลักคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมที่แพร่กระจายไปทั่วโลก จากความสัมพันธ์ของอำนาจกับความรู้ที่ผลิตหรือสร้างความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนในรูปการบริโภคที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ผ่านการทำงานของผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมและองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ซึ่งเชื่อมโยงกับประชาคมทางวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมและองค์กรระหว่างประเทศที่มีบทบาทในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมระดับโลก อาทิ ธนาคารโลก (World Bank) หรือองค์กรสหประชาชาติ (The United Nation) แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนแสดงตัวเพื่อรับรองความสำคัญของการประชุมทางวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมและความน่าเชื่อถือของผลการประชุมที่ระบุว่าพื้นที่ใดในโลกควรได้รับการเข้ากำกับควบคุมด้านสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิด สิ่งแวดล้อมจึงเป็นพื้นที่ที่ถูกสังเกตุการณ์ ตรวจตราและกำกับควบคุมอย่างเข้มงวดจากผู้เชี่ยวชาญและองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นผู้กระทำการที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นกลุ่มบุคคลที่มีสิทธิอันชอบธรรมในการเข้าจัดการกับสิ่งแวดล้อมโลก (Luke. 1995b: 29)

การพัฒนาที่ยั่งยืนได้สร้างพื้นที่เพื่อการตรวจตรา กำกับ ควบคุม “สิ่งแวดล้อม” ขึ้นมาใหม่ในสังคม ผ่านการสร้าง “ประเด็นปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมโลก” และมีภาคปฏิบัติการต่างๆ เพื่อรับรองสิ่งนี้ให้ดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างยาวนาน (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2554: 288) ได้แก่ การจัดตั้งคณะและสาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อมขึ้นภายในสถาบันการศึกษาต่างๆ หรือการก่อตั้งองค์กรพัฒนาเอกชนที่กำกับดูแลสิ่งแวดล้อม อาทิ สถาบันดูแลรักษาโลก มูลนิธิสันติภาพเขียว (Greenpeace Foundation) คณะกรรมการพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (The Natural Resources Defense Council) หรือกองทุนสัตว์ป่าโลก (The World Wildlife Fund) (Rutherford. 2007: 296) ตลอดจนกลุ่มองค์กรอนุรักษ์ในประเทศไทยที่สนับสนุนการพิทักษ์ป่า อาทิ มูลนิธิสืบนาคะเสถียร และกลุ่มเมสิกขาลัยที่สนใจศึกษาปรัชญานิเวศวิทยาเชิงลึก (สัณฐิตา กาญจนพันธ์. 2554: 228)

ด้วยเหตุนี้ประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมของโลกจึงดำรงอยู่ทั้งภายในและภายนอกพื้นที่การเมือง กลายเป็นปัญหาทางการเมืองสมัยใหม่ซึ่งเป็นส่วนที่ก่อให้เกิดความสมเหตุสมผลทางการเมืองในระดับสากล ที่พยายามเข้ากำหนดปฏิบัติด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมโลกโดยกระทำผ่านการปรับเปลี่ยนประเด็นด้านสิ่งแวดล้อม

อำนาจที่แสดงตัวในรูปของความรู้ยังสร้างความชอบธรรมด้วยการเปิดช่องให้ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ผลิตหรือสร้างความจริงเพื่อเข้ากำกับควบคุมองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเบ็ดเสร็จ ทั้งจากการให้คำอธิบายสิ่งแวดล้อมด้วยศัพท์ทางเทคนิค ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นจริงในนามของความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมและการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในระบบนิเวศน์ การให้สิทธิแก่ผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมเป็นบุคคลกลุ่มเดียวที่มีความชอบธรรมที่จะระบุได้ว่าเหตุการณ์ใดคือวิกฤติสิ่งแวดล้อมโลกต่อสาธารณะ บนเวทีการประชุมด้านวิชาการสิ่งแวดล้อมในระดับต่างๆ อาทิ การประชุมสิ่งแวดล้อมโลก การประชุมการเปลี่ยนแปลงสภาพบรรยากาศโลก หรือการประชุมการพัฒนาเพื่อความยั่งยืน เราจะพบว่าองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมได้ถูกนำเสนอและบังคับใช้อย่างชอบธรรม โดยนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งมักใช้วิธีการนี้ในการผลิตสร้างองค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมใหม่ๆ รวมถึงการกำหนดประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมจากการลงไปศึกษาภาคสนามยังพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลก (Rutherford. 2007: 296)

แม้กระทั่งความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันต่างมีแง่มุมที่สลับซับซ้อน อีกทั้งยังเกี่ยวพันกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและกลุ่มคนต่างๆ ภายในสังคมอย่างแนบแน่น ฉะนั้นการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมย่อมไม่อาจมองข้ามการทำงานของอำนาจที่แสดงตัวโลดแล่นอยู่ภายในอาณาบริเวณของสิ่งแวดล้อมไปได้ โดยเฉพาะความพยายามขยายปริมณฑลทางการปกครองเข้ากำกับควบคุมพื้นที่ของสิ่งแวดล้อมให้ได้อย่างเบ็ดเสร็จ ดังเช่นปัญหาการจัดการทรัพยากรป่าไม้ในพื้นที่ภาคเหนือของไทย นอกจากจะเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างชาวบ้านกับรัฐ ยังเป็นเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างคนต่างกลุ่มต่างชาติพันธุ์ด้วย การรวมตัวกันภายในชุมชนท้องถิ่นและภาคีเครือข่ายจึงเกิดขึ้น เพื่อเรียกร้อง ตอบโต้หรือต่อรองกับรัฐในประเด็นปัญหาที่ตนได้รับความเดือดร้อน โดยการสร้าง “กติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างคำนิยามชุดใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้ ซึ่งถือว่าเป็น “ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่” (New social movement) ในรูปแบบหนึ่ง (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2540; ประภาส ปิ่นตบแต่ง. 2552: 136; และสัณฐิตา กาญจนพันธ์. 2554: 5)

ความเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่ในประเด็นสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏตัวอย่างแพร่หลายในห้วงทศวรรษนี้ไม่ได้จำกัดวงอยู่ภายในขอบเขตรัฐ-ชาติเท่านั้น แต่เป็นปัญหาระหว่างประเทศที่ได้รับการพิจารณาในระดับโลก ซึ่งเปิดช่องให้ประเทศมหาอำนาจแผ่ขยายอาณานิคมทางปัญญา ดังที่ ทิมโมธี ลุก (Luke.1995a: 29-30) วิพากษ์วาทกรรมการพัฒนาด้วยความยั่งยืนไว้ว่า แม้ด้านหนึ่งจะสร้างความจริงเรื่องการบริโภคทรัพยากรที่ตระหนักถึงผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมา ทว่าอีกด้านหนึ่งกลับมุ่งเน้นการใช้ทรัพยากรเพื่อตอบสนองความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ

ความรู้หรือความจริงดังกล่าวเปรียบเสมือนโลกถูกโอบล้อมโดยกรงเหล็กของการเตือนภัยในแวดวงสิ่งแวดล้อม เนื่องจากวาทกรรมสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนบอกกับพวกเราว่า ทุกวันนี้วิธีการดูแลสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องบูรณาการขึ้นใหม่ภายใต้การครอบงำของศาสตร์ที่ถูกออกแบบโดยผู้เชี่ยวชาญ ศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมอยู่ในฐานะเป้าประสงค์ที่ซับซ้อนทางการเมือง เพราะศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นรากฐานของการสร้างระบอบการบริหารจัดการชีวิตที่สร้างความชอบธรรมให้กับถ้อยแถลงของผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งมีสิทธิในการบอกเล่าวิกฤติสิ่งแวดล้อมเพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น ดังนั้นความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมจึงเป็นปฏิบัติการของระบอบแห่งอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ในการผลิตหรือสร้างความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม วิธีการบอกเล่าและบุคคลใดที่สามารถจะบอกเล่าเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมได้บ้าง

อาจกล่าวได้ว่าอำนาจอันเกิดจากความรอบรู้ของรัฐที่มีต่อประชากรซึ่งเกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมเปรียบเสมือนการจ้องมองมาจากหอสรรพทัศน์ภายในทัณฑสถาน หากแต่เป็นการเฝ้าดูภายในอาณาบริเวณของสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการปกป้องสิ่งแวดล้อมในโลกปัจจุบัน จากกรณีตัวอย่างข้างต้นทำให้เรามองเห็นถึงโครงข่ายของอำนาจที่ละเอียดแยกย่อย ไม่เฉพาะที่แทรกซึมอยู่ในขอบเขตความเป็นรัฐเท่านั้น แต่ยังแผ่ซ่านออกไปครอบคลุมหน่วยงานที่เป็นเช่นดังคลังสมองของโลก องค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและบรรษัทเอกชนต่างๆ นอกจากเราจะมองเห็นถึงความพยายามของอำนาจในการเข้าจัดการกับสิ่งแวดล้อมแล้ว ขณะเดียวกันยังพบการต่อต้านขัดขืนอำนาจที่ปรากฏขึ้นควบคู่กันไปเป็นปกติธรรมดา ประการสำคัญอำนาจไม่ได้มีแต่เพียงแง่มุมของการกดบังคับ อำนาจได้ผลิตหรือสร้างความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการเข้าจัดการสิ่งแวดล้อมและอาณาบริเวณที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมอย่างเป็นธรรมชาติอีกด้วย

ชีวะการเมือง: ศิลปะแห่งการปกครองสมัยใหม่ (Bio-politics)

เมื่อรัฐปรับเปลี่ยนวิธีการใช้อำนาจอธิปัตย์มาสู่ชีวะอำนาจนั่นคือการนำพาชีวิตเข้าสู่การจัดการของความรู้และอำนาจซึ่งเป็นเทคนิควิธีในการกำกับควบคุมประชากรรูปแบบใหม่ที่เกี่ยวพันกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ ซึ่งครอบคลุมไปถึงเรื่องของสภาวะแวดล้อมที่เป็นพื้นที่อยู่อาศัย แหล่งอาหาร ตลอดจนความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของมนุษย์ ธรรมชาติและสรรพสิ่งต่างๆ สิ่งเหล่านี้คืออาณาบริเวณที่ซับซ้อนของการนำเสนอความเป็นสิ่งแวดล้อมหรือกล่าวได้ว่าเป็นการเมืองของสิ่งแวดล้อม เพราะสิ่งแวดล้อมในที่นี้ไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติดังเช่นที่เคยรับรู้กันมา หากแต่ความเป็นสิ่งแวดล้อมถูกสร้างขึ้นจากภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมหรือพื้นที่ที่มีปฏิบัติการของอำนาจไหลเวียนอยู่อย่างเข้มข้น การเลือกหยิบยกปรากฏการณ์ทางธรรมชาติบางเหตุการณ์ให้กลายเป็นวิกฤติของสิ่งแวดล้อมที่ทั่วโลกจำต้องเร่งแก้ไข การสร้างองค์ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมตามขนบทางวิธีวิทยาที่เคร่งครัด กระทั่งการจำกัดกลุ่มบุคคลที่มีสิทธิอันชอบธรรมในการให้คำอธิบายปรากฏการณ์ทางสิ่งแวดล้อม (Rutherford, 2007, p. 294) นี่คือสิ่งที่การศึกษานี้

ต้องการชี้ให้เห็นว่าความเป็นจริงเรื่องสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นและจะอธิบายถึงสาเหตุที่สิ่งแวดล้อมถูกกำกับควบคุมอย่างเข้มงวดเช่นนี้

ภายใต้มุมมองที่เชื่อว่าสิ่งแวดล้อมถูกสร้างขึ้นจากภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม เราจะมองเห็นถึง “การสร้างประเด็นเรื่องสิ่งแวดล้อม” (Environmentalization) หรือ “ความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม” ซึ่งปรากฏขึ้นจากปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้เพื่อเข้าเอื้ออำนวยต่อการดำเนินชีวิตมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการเอาชนะธรรมชาติหรือวิธีการอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างปกติสุข จากการควบคุมและปรับปรุงวิถีชีวิตของมนุษย์ (Luke. 1995b: 25) พร้อมกับปฏิบัติการที่มีต่ออาณาบริเวณที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อม เพื่อทำให้สิ่งแวดล้อมกลายเป็นพื้นที่ที่สามารถเข้าแทรกแซง ออกแบบ รวมถึงการแจ้งเตือนภัยด้านสิ่งแวดล้อมอย่างใกล้ชิดจากผู้เชี่ยวชาญ เช่นนี้แล้วสิ่งแวดล้อมจึงถูกแบ่งส่วนและสร้างขึ้นมาใหม่จากองค์ความรู้ที่ถูกกำหนดจากผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเบ็ดเสร็จ ตลอดจนการจัดการกับสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยเครื่องมือที่สมเหตุสมผลในการเข้ากำกับพื้นที่ของสิ่งแวดล้อม เช่นการออกแนวนโยบาย กฎหมาย กฎเกณฑ์และระเบียบปฏิบัติต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อม นี่คือแนวทางการชี้นำแนวปฏิบัติที่ถูกยอมรับเป็นการจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อม (*Ibid*. 28)

เหตุผลแห่งรัฐในมิติด้านสิ่งแวดล้อมล้วนเป็นไปเพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าควบคุมและจัดการกับข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติ ป่าไม้ แร่ธาตุ น้ำ ดิน การเข้าถึงทรัพยากรทางทะเล รวมถึงแหล่งอาหารภายใต้อาณาเขตของรัฐได้อย่างแยบยล ด้วยการผลิตหรือสร้างความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมเป็นช่องทางในการเชื่อมต่อระบบความสัมพันธ์ที่หลากหลายของอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้ เข้ากำหนดความเป็นสิ่งแวดล้อมตามความหมายที่สร้างขึ้นและทำให้เกิดการแพร่กระจายการรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันทั่วโลกหรือที่เรียกว่า “การปกครองในระยะทางไกล” (Distance government) (Malette. 2010: 103-104) จะเห็นได้ว่าการทำงานของชีวะอำนาจไม่ได้มุ่งหวังเพียงแค่กระทำต่อชีวิตด้วยการเข้าสังเกตการณ์ กำกับและวัดปริมาณร่างกายของมนุษย์เท่านั้น ทว่ายังแผ่ขยายเข้าสู่พื้นที่ของสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่เกี่ยวพันกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ด้วย จากการจัดการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ สร้างความรอบรู้ของรัฐในประเด็นปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับสภาวะแวดล้อมของมนุษย์ อาทิ ภูมิศาสตร์ ชีววิทยา นิเวศวิทยา การจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อเข้ากำหนด คาดการณ์ ควบคุมและจัดการกับทุกความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งการจัดการต่อสิ่งแวดล้อมดังกล่าวนั่นคือการสร้างบรรทัดฐานที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติที่มีต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยการสร้างความเป็นจริงสำหรับเป็นแนวทางปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมเพื่อเสริมสร้างความเชื่อมั่นว่ามนุษย์สามารถดูแลสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองและชี้นำผู้อื่นได้ การสร้างความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเข้าครอบงำจิตใจผู้คนนั้น กล่าวได้ว่าเป็นการบริหารจัดการชีวิตในมิติด้านสิ่งแวดล้อม

เห็นได้ชัดว่าการกำหนดนโยบายปศุสัตว์แห่งชาติของอังกฤษ ได้เปิดช่องให้ชีวะอำนาจแทรกซึมเข้ากำกับชีวิตของประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ จากการเข้าไปจัดการกับพื้นที่

เกษตรกรรมด้วยการจัดเก็บข้อมูลทางสถิติและวางแนวทางการดำเนินชีวิตของประชากรทางอ้อม หรือการปกครองในระยะทางไกล ผ่านกลไกที่เสริมสร้างความเชื่อมั่นว่าประชากรสามารถปกครองตนเองได้ อันทำให้ภารกิจในจัดเก็บข้อมูลด้านภูมิปัญญาทางการเกษตรของผู้คนในแต่ละท้องถิ่นบรรลุผล เพราะเทคนิควิธีการทั้งหลายของรัฐทำให้วิถีการผลิตและวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขามองเห็นได้อย่างชัดเจนและสามารถคาดคำนวณได้ เฉพาะอย่างยิ่งการเข้ากำกับพื้นที่การเกษตรเพื่อวัดปริมาณอย่างแม่นยำนั้นทำให้ภาคเกษตรกรรมถูกผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของภาคเศรษฐกิจผ่านนโยบาย “ปศุสัตว์แห่งชาติ” ประสบผลอย่างง่ายดาย เมื่อชีวะการเมืองเข้าแทรกแซงถึงระดับวิถีชีวิตของประชากรภายใต้ขอบเขตทางสังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจและเกษตรกรรม ย่อมเกิดการสร้างเงื่อนไขหรือบรรทัดฐานในการดำรงชีวิตของผู้คนในพื้นที่แห่งนั้น (Murdoch & Ward. 1997: 307)

เช่นเดียวกับการทำงานของสถาบันดูแลรักษาโลกที่มีบทบาทในการกำกับทิศทางการจัดการสิ่งแวดล้อมโลกจากการสร้างวาทกรรมการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งทำงานในฐานะผู้กระทำการหลักควบคู่ไปกับภาคการเมืองและภาคธุรกิจต่างๆ ทั่วโลกเพื่อขยายอาณาบริเวณของการบริหารจัดการชีวิตในมิติด้านสิ่งแวดล้อมให้แพร่กระจายไปทั่วโลก จากการจัดเก็บสถิติสิ่งแวดล้อมและแนวโน้มของสิ่งแวดล้อมโลก (Luke. 1995b: 28-29) ซึ่งรองรับด้วยการศึกษาและงานเขียนเกี่ยวกับการรักษาสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏขึ้นทั่วโลกที่ขับเน้นให้เห็นถึงการแผ่ขยายทางอำนาจของความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมซึ่งก่อรูปและสร้างความจริงเข้าแทรกแซงกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของประชาชน เมื่อพิจารณาจากการศึกษาของ เพรสตัน ลู (Lou. 2012: 235-249) ซึ่งพบว่าประเทศออสเตรเลียได้ก่อตั้งหน่วยงานขึ้นทำหน้าที่แพร่กระจายวาทกรรมการพัฒนาที่ยั่งยืนเพื่อสร้างพลเมืองที่ดูแลสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง จากการบรรจุหลักสูตรด้านสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนในอนาคต (Education for sustainable future) เป็นแนวทางการเรียนการสอนวิชาสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนทั่วประเทศ เพื่อกระตุ้นให้นักเรียนมีความตื่นตัวต่อปัญหาสิ่งแวดล้อม กำกับควบคุมพฤติกรรมการบริโภคของตนเองและเป็นผู้มีสำนึกรับผิดชอบต่อการกระทำเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนในอนาคต แนวทางการสร้างพลเมืองที่มีสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมในลักษณะนี้ยังถูกเผยแพร่ทั่วไปในเอกสารด้านสิ่งแวดล้อมขององค์กรด้านสิ่งแวดล้อมในระดับโลกและถูกใช้เป็นแนวทางการเรียนการสอนด้านสิ่งแวดล้อมในสถาบันการศึกษาทั่วโลก ส่งผลให้แบบแผนการบริโภคที่ยั่งยืนแทรกตัวเข้าปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้านการบริโภคของนักเรียนด้วยการสร้างวินัยกำกับพฤติกรรมการบริโภคของตนเอง และทำให้สิ่งเหล่านั้นเป็นเรื่องปกติธรรมดาที่เกิดขึ้นในสังคม

ด้วยกลวิธีเดียวกับการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนระดับโลกที่เข้านำทางสิ่งแวดล้อมในระดับสากล ภาครัฐสามารถขยายอำนาจเข้าควบคุมพื้นที่และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนต่างๆ ทั่วประเทศ จากการสั่งสมความรอบรู้ที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อม ด้วยการเก็บรวบรวมสถิติต่างๆ ของปรากฏการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม เข้ากำหนดแผนที่ทางภูมิศาสตร์ แหล่งแร่ธาตุ กฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติโดยการสร้างแผนภาพ แม้กระทั่งเป้าหมายทางเศรษฐกิจจากการ

นำทรัพยากรธรรมชาติไปแปรรูป เช่นการออกกฎหมายควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติออกเป็นเขตพื้นที่เฉพาะโดยไม่รับรองการใช้ประโยชน์ในลักษณะอื่นๆ ในแต่ละเขต ด้วยการบังคับใช้กฎหมายผังเมือง กฎหมายป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า หรือพื้นที่ชั้นคุณภาพลุ่มน้ำ ซึ่งเป็นปฏิบัติการของชีวะการเมืองในการเข้าถึงข้อมูลต่างๆ ด้านสิ่งแวดล้อมจากการสำรวจทางวิทยาศาสตร์ด้วยการจัดทำแผนที่ วัดขนาดพื้นที่และคุณภาพของสิ่งแวดล้อม แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าสิ่งแวดล้อมได้ตกเป็นเป้าประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งทางการปกครอง (สัณฐิตา กาญจนพันธุ์. 2554: 353-354)

ดังนั้นแล้วการบัญญัติกฎหมายด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งมีศาสตร์ทางด้านสิ่งแวดล้อมกำกับแนวทาง จึงเป็นความพยายามใช้กลไกการทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ในการสร้างความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นกับประชากรเพื่อทำให้องค์ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อรูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของพวกเขา เนื่องจากรัฐสามารถสอดแทรกความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมผ่านปฏิบัติการของสถาบันที่เป็นทางการเข้ากำกับควบคุมการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในสังคมได้ เพราะการปกครองมักเกี่ยวเนื่องกับความรู้ (Governance always involves knowledge) เมื่อรัฐมีหน้าที่ในการดูแลด้านการศึกษาให้กับประชาชน รัฐจึงเป็นฝ่ายกำหนดว่าความรู้ใดจะถูกนำมาใช้ในการแทรกแซงและเข้าจัดระเบียบกับประชากร ด้วยการจำกัดขอบเขตเนื้อหาความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมบรรจุไว้ในหลักสูตรการเรียนการสอนของสถาบันการศึกษาระดับต่างๆ รวมถึงมอบอำนาจหน้าที่แก่สถาบันและบุคคลกลุ่มใดที่มีสิทธิในการถ่ายทอดความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เพราะความรู้คือเป้าประสงค์หนึ่งทางการปกครอง (Object of governance) ซึ่งทำงานตามเจตจำนงของอำนาจที่กำกับอยู่เบื้องหลัง (Will to power) (Hunt & Wickham. 1994: 87)

โดยนัยนี้ความรู้ได้กลายเป็นเครื่องมือพื้นฐานที่รัฐใช้ในการสอดส่องตรวจตราประชากรด้วยการผลิตหรือสร้างความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เห็นว่าเหมาะสมต่อประชากร แล้วใช้ความรู้หรือความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเหล่านี้นำทางปฏิบัติเรื่องสิ่งแวดล้อมของพวกเขา ดังที่ฟูโกต์กล่าวไว้ว่าแท้จริงแล้ว ความรู้แขนงต่างๆ รวมถึงศาสตร์ด้านสิ่งแวดล้อมล้วนมีกำเนิดและเบื้องหลังเกี่ยวพันกับอำนาจและการบังคับควบคุม โดยอาศัยอำนาจและกลไกของรัฐจัดกระทำต่อพลเมือง *“โดยพื้นฐานในทุกสังคมจะมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่สลับซับซ้อน แทรกซึม กำหนดลักษณะและก่อรูปปริมณฑลทางสังคมซึ่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจเหล่านี้จะถูกสถาปนา ทำให้มั่นคงหรือมีผลในทางปฏิบัติไม่ได้หากปราศจากการผลิต การสั่งสม การหมุนเวียนและการทำงานของวาทกรรมหนึ่งๆ”* (Foucault. 1980b: 93) สิ่งแวดล้อมถูกสถาปนาขึ้นมาโดยมีความสัมพันธ์ทางอำนาจแฝงอยู่กับความเข้าใจหรือความรับรู้ที่มีต่อสิ่งนี้ ส่วนศาสตร์การจัดการสิ่งแวดล้อมก็คือ “การสร้างความจริง” ที่เหมาะสมแก่ผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมเพื่อให้เข้าไปสู่ความสัมพันธ์ทางอำนาจต่างๆ โดยมีแขนงวิชาด้านสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำกับ การทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้เพื่อผลิตหรือสร้างความเป็นจริงจึงเกี่ยวข้องกับการจัดจองทางสังคม (Social appropriation) ในรูปใดรูปหนึ่งหรือในแวดวงใดแวดวงหนึ่งเสมอ ในแง่มุมหนึ่งปฏิบัติการของอำนาจนั่นคือ

การจัดระเบียบและการผูกขาดการใช้อำนาจโดยสถาบันที่เป็นทางการ ดังเช่นการศึกษาของแดริเออร์ในแผนงานสิ่งแวดล้อมของแคนาดา (Canada's Green Plan) ที่แสดงให้เห็นว่านโยบายด้านสิ่งแวดล้อมมีเจตนารมณ์ในการสร้างปฏิบัติการทางสังคมเพื่อทำให้ประชาชนหันมาใส่ใจสภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรมและยอมรับแนวคิดการนำขยะกลับมาใช้อีกครั้ง จากการจัดตั้งโครงการศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้าไปให้ความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและชี้ให้เห็นถึงผลดีที่จะเกิดขึ้นต่กการดำเนินชีวิตของประชาชน โดยอาศัยสถาบันทางการศึกษาเข้ามาดำเนินการเพื่อเป็นการเปิดพื้นที่ให้อำนาจของความรู้ทำงานอย่างเต็มรูปแบบและเข้มข้น (Rutherford. 2007: 299)

พร้อมกันนั้นปฏิบัติการของอำนาจเชิงบวกที่ทำให้เชื่อว่ามีผลิตภาพ (Productivity) ได้แผ่ขยายพื้นที่ทางการเมืองที่อยู่ภายใต้อำนาจรัฐออกไปครอบคลุมปริมณฑลของสังคม โดยนำประเด็นการจัดการสิ่งแวดล้อมเข้าสู่เหตุผลแห่งรัฐจากปฏิบัติการของอำนาจที่ซับซ้อนและหลากหลายซึ่งดำรงอยู่ภายในเครือข่ายของสถาบันและกระบวนการใช้อำนาจของรัฐที่ปันการทำงานของชีวะการเมืองเข้ากำกับการจัดการสิ่งแวดล้อมของประชาชนด้วยวิธีการง่ายๆ สะดวกรวดเร็วและหลากหลายช่องทาง ซึ่งผู้คนในสังคมต่างยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติเดียวกันเพราะเห็นว่าเป็นผลดีทั้งต่อตนเองและสังคมโดยรวม เช่นการกำหนดนโยบายที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมผ่านการรณรงค์ให้ประชาชนตระหนักถึงความสำคัญของการรักษาสิ่งแวดล้อมที่พึงกระทำด้วยตนเอง ซึ่งเป็นเทคนิคในการนำทางให้ประชาชนรู้จักวิธีการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมที่ทำได้ง่ายๆ และรวดเร็วจนกลืนกลายเป็นกิจวัตรประจำวัน

เช่นการปฏิบัติตาม ***มาตรการประหยัดพลังงาน*** ด้วยการใช้อุปกรณ์ไฟฟ้าที่มีฉลากประหยัดไฟฟ้า การปิดเครื่องใช้ไฟฟ้าที่ไม่จำเป็นภายในบ้านและสำนักงาน การตรวจตราถอดปลั๊กไฟก่อนออกจากบ้าน การปรับลดอุณหภูมิเครื่องปรับอากาศ การใช้ยานพาหนะร่วมกันเมื่อไปทางเดียวกันและการส่งเสริมให้ใช้ระบบขนส่งมวลชน ***มาตรการรักษาสุขอนามัยและภาวะแวดล้อม*** ด้วยการรณรงค์โครงการตาวิเศษเพื่อลดการทิ้งขยะไม่เป็นที่ในสถานที่สาธารณะ การส่งเสริมให้มีการคัดแยกขยะเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ รวมถึงการใช้ถุงผ้าจ่ายตลาด แม้กระทั่ง ***มาตรการประหยัดน้ำในระยะสั้นของรัฐบาล*** ด้วยการตรวจสอบการรั่วไหลของน้ำอย่างง่ายๆ การใช้สบู่เหลวแทนสบู่ก้อนล้างมือ การล้างจานในภาชนะที่ขังน้ำไว้หรือการล้างรถยนต์โดยไม่ใช้สายยางเพื่อลดการสูญเสียน้ำอย่างเปล่าประโยชน์ แม้ว่านโยบายที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมเหล่านี้จะมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกันและผ่านกลวิธีแพร่ความจริงในรูปแบบที่ต่างกัน ทว่ามีเป้าประสงค์เดียวกันคือทำให้ปฏิบัติการของการจัดการสิ่งแวดล้อมแทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของผู้คนเพื่อเปิดช่องให้ความรู้หรือความจริงเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมเข้าจัดการ ตรวจตราและกำกับควบคุมพวกเขาอันนำมาสู่การก่อร่างสร้างสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมของประชาชน จากการตระหนักรู้หรือเชื่อมั่นว่าตนเองมีบทบาทสำคัญในการปกป้องมิให้สิ่งแวดล้อมภายในสังคมเสื่อมโทรมลงได้

นั่นหมายความว่า “ความเคลื่อนไหวทางด้านสิ่งแวดล้อมในสังคมปัจจุบันต่างปฏิบัติการบนพื้นฐานของการบริหารจัดการชีวิตอย่างชัดเจน” (Luke. 1999: 122) เพราะการผลิตหรือสร้าง

ความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาด้วยวิธีการต่างๆ ได้เปิดพื้นที่ให้รัฐสามารถแผ่ขยายอำนาจเข้าครอบงำการกระทำการของประชากรที่มีต่อสิ่งแวดล้อมและทุกสรรพสิ่งที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมอย่างแนบเนียน จากการใช้กระบวนการทางสังคมผลิตหรือสร้างตัวตนผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อม เพราะการทำให้ประชากรมีความรู้สึกนึกคิด ยังผลให้เขาเฝ้าดูพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของตัวเองให้เป็นไปตามแนวทางปฏิบัติที่ตนยึดถืออย่างเคร่งครัด ในแง่นี้การบริหารจัดการชีวิตหรือการจัดการกับชีวิตของประชากรทำให้เรามองเห็นถึงเส้นทางที่ชีวะอำนาจเข้าจัดการกับ “สรรพสิ่งต่างๆ” ไม่ว่าจะเป็นชีวิตหรือสิ่งแวดล้อม และความจำเป็นของรัฐในการใช้เหตุผลแห่งรัฐเป็นเทคนิควิธีทางการปกครองที่มีเป้าประสงค์เพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่งกับมนุษย์ จึงกล่าวได้ว่าการบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อมทำให้เราเกิดความเข้าใจวิธีการที่รัฐสร้างกลยุทธ์ต่างๆ ที่ส่งผลให้เกิดการกำหนด จัดการ กำกับและนำทางประชากรอย่างเป็นธรรมชาติจากการเชื่อมโยงสิ่งแวดล้อมกับวิถีชีวิตของผู้คนภายในสังคมเข้าด้วยกัน

นี่คือเหตุผลสำคัญที่รัฐเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามีส่วนร่วมดูแลและมีเสรีภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน โดยการออกข้อบัญญัติทางกฎหมายและกำหนดนโยบายการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้อให้ประชาชนสามารถจัดการตัวเองได้ อาทิ การจัดการป่าชุมชน การออกโฉนดที่ดินชุมชน รวมถึงการจัดตั้งธนาคารที่ดินชุมชน เพื่อตอบสนองความมุ่งหมายของการบริหารจัดการชีวิตในการสร้างความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยการทำให้สิ่งแวดล้อมเข้าสู่เหตุผลแห่งรัฐที่เป็นนโยบายของรัฐ แนวทางปฏิบัติอันเนื่องด้วยมีลักษณะเป็นชีวะการเมืองที่สามารถกำกับชีวิตจิตใจของประชากรได้จากการบริหารจัดการชีวิตในเรื่องสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์สำคัญที่การศึกษานี้ต้องการจะคลี่คลายให้เห็น นั่นคือกระบวนการผลิตหรือสร้าง “ผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม” ที่ปรากฏตัวขึ้นในสนามของการจัดการป่าของชุมชน จากเหตุผลแห่งรัฐในมิติของสิ่งแวดล้อมซึ่งกระทำการโดยสถาบันทางสังคมร่วมกับผู้กระทำการทางสังคมทั้งหลายขยายโครงข่ายของอำนาจเข้าสอดส่องตรวจตราอาณาบริเวณของสิ่งแวดล้อมและเปิดช่องให้ชีวะอำนาจแทรกซึมเข้ากำกับวิถีชีวิตของประชากรในมิติด้านสิ่งแวดล้อม ก่อร่างสร้างตัวตนของพวกเขาให้มีคุณลักษณะตามความประสงค์ของรัฐ

โดยอาศัยหลักการเดียวกับการทำงานของอำนาจที่แผ่ขยายเข้าครอบงำตัวตน เพื่อนำไปสู่การเป็นกลไกที่สำคัญของการผลิตในภาคอุตสาหกรรม ที่ผลิตหรือสร้าง “มนุษย์เศรษฐกิจ” จากปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้แทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของประชากร ในที่นี้คือการสร้าง “ความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อม” หรือ “ความเป็นสิ่งแวดล้อม” ขึ้นมา เพื่อเชื่อมโยงกับเทคนิควิธีทางการปกครองในระดับต่างๆ สอดแทรกเข้ากำกับควบคุมประชากรและสร้าง “ผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อม” ที่มีความรู้สึกนึกคิดด้วยตนเอง ซึ่งเป็นการตอกย้ำว่าความรู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นมาเองตามธรรมชาติแต่เป็นผลจากกระบวนการทางความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม อำนาจและความพยายามรักษาอำนาจโดยการควบคุมสิ่งแวดล้อมให้อยู่ภายใต้อำนาจของมนุษย์ที่ส่งผลให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมผันแปรไปตามการช่วงชิงของอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้เรื่อง

สิ่งแวดล้อมแต่ละยุคสมัย เพราะสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นพื้นที่ของการผลิตหรือสร้างความหมายที่เปิดกว้าง อันสืบเนื่องจากสิ่งแวดล้อมดำรงอยู่ภายในเครือข่าย พื้นที่เสมือนจริงและเป็นทรัพยากรที่สำคัญของรัฐซึ่งถูกเร่งเร้าให้มีการค้นหา สร้างความรู้เฉพาะด้านขึ้นมาและการกำกับควบคุมที่เข้มข้น (Luke. 1995a: 65-67)

กรอบแนวคิดกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมในครั้งนี้จึงตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่าการสร้างตัวตนของบุคคลคือกระบวนการที่ประชาชนเป็นผู้ผลิตหรือสร้างตนเองขึ้นมาตามสภาพ จากผลของการเสริมพลังตัวเอง (Empower) ให้เชื่อมั่นต่อกำลังความสามารถในการดูแลตนเอง การสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนในเขตป่าจึงเป็นกระบวนการที่ไม่ได้มีขั้นตอนหรือแบบแผนแน่นอน อันเกิดจากธรรมชาติของความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับประชาชนที่ถูกกำกับโดยเทคนิควิธีทางการปกครอง และความสัมพันธ์ที่บุคคลมีต่อผู้คนโดยทั่วไปไม่เคยอยู่คงที่ ความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมหรืออีกนัยหนึ่งผู้กระทำการทางสังคมที่มีเสรีภาพย่อมไม่ใช่สิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาพร้อมสรรพแล้ว หากตัวเขาเองเป็นผู้ที่ประดิษฐ์สร้างตนเองขึ้นมาอย่างพิถีพิถัน เพราะอิสรภาพคือปฏิบัติการอย่างหนึ่ง (Freedom is a practice) ที่เปิดช่องให้บุคคลสามารถกระทำการที่นำไปสู่จุดมุ่งหมายประการใดประการหนึ่งและเป็นการกระทำภายในขอบเขตที่กำหนดจากการเฝ้าตรวจสอบตนเองอย่างเข้มงวด จึงกล่าวได้ว่าอิสรภาพของประชาชนทุกวันนี้ไม่ได้ถูกจำกัดจากสถาบันทางสังคมหรือกระบวนการทางกฎหมายอีกต่อไป แต่ความเป็นผู้มีอิสรภาพเป็นสิ่งที่รับรองความมีเสรีภาพทางการกระทำของตัวเอง (Boucher. 2010: 76)

ทั้งนี้เพราะ *"การกระทำการที่มีเสรีภาพไม่ได้ถูกกำกับโดยโครงสร้างทางสังคม แต่สิ่งที่รับประกันความมีอิสรภาพคืออิสรภาพนั่นเอง เพราะอิสรภาพเปรียบเช่นปฏิบัติการที่มีอิสรภาพเพื่อรับรองอิสรภาพที่ดำรงอยู่"* (What guarantee freedom is freedom, freedom as exercise of freedom is the guarantee of freedom) เมื่อเป็นเช่นนี้เสรีภาพที่บุคคลมีภายในเสรีนิยมจึงไม่ใช่การมอบอิสรภาพให้กับประชาชนเพียงในนามของระบอบการปกครอง แต่เสรีนิยมคือเทคนิควิธีทางการปกครองที่ใช้ในการกำกับควบคุมประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ หรือเป็นปฏิบัติการที่แปลงความสมเหตุสมผลทางการเมืองลงสู่การปฏิบัติในชีวิตจริง โดยอาศัยเทคนิควิธีทางการปกครองซึ่งถูกออกแบบมาให้มีลักษณะเฉพาะ ที่สอดคล้องกับภารกิจในการผลิตหรือสร้างอัตบุคคลผู้รู้คิดในมิติต่างๆ บนพื้นฐานของความเป็นผู้มีอิสรภาพกระทำการทางสังคม ดังนั้นเราจะพบเห็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมซึ่งดำรงอยู่ภายในอาณาบริเวณของการเข้าจัดการกับชีวิตที่ทับซ้อนกับความสามารถในการสั่งการตนเองซึ่งเป็นวิธีการกดดันตัวของตัวเอง อีกนัยหนึ่งความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมจะก่อร่างสร้างตัวตนขึ้นจากการกระทำทางสังคมที่แสดงถึงกำลังความสามารถในการต่อต้านขัดขืนอำนาจ ที่เหลื่อมซ้อนกับการกระทำซึ่งถูกกำหนดจากบรรทัดฐานที่สังคมให้การรับรองแล้วตนเองน้อมนำมาปฏิบัติ โดยการแสดงออกในแง่มุมต่างๆ เหล่านี้จะผสมกลมกลืนขึ้นเป็นตัวตนของบุคคลได้จากอิสรภาพซึ่งดำรงอยู่กับเขาเหล่านั้น (*Ibid*. 77-78)

ความพยายามของรัฐในอันที่จะเข้าจัดการกับชีวิตของประชาชนในมิติด้านสิ่งแวดล้อมนี่คือการบริหารจัดการชีวิตรูปแบบหนึ่ง ที่เรียกว่า “การบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อม” ซึ่งชี้ให้เราเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในเรื่องสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการนำทางประชาชนผ่านนโยบายและมาตรการต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อม อันสืบเนื่องมาจากรัฐมีนโยบายให้ประชาชนปกครองตนเองในด้านสิ่งแวดล้อม หรือรัฐวางแนวทางที่ทำให้เขามีพื้นที่หรือรับรู้ว่าตัวเองสามารถสร้างสรรค์วิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางของตน ดังนั้นแล้วประชาชนย่อมที่จะมีปฏิบัติการในการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นของตนเองได้ ซึ่งเราเรียกว่าเป็นการปกครองตนเองในมิติของสิ่งแวดล้อม พร้อมกันนี้การวิเคราะห์นโยบายด้านสิ่งแวดล้อมโดยแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตทำให้เราตระหนักว่าภายในปริมณฑลทางสังคมนั้นถูกครอบคลุมไปด้วยโครงข่ายของปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เข้ากำหนดขอบเขตการกระทำในมิติด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนอย่างเป็นธรรมชาติ เพราะการเข้าจัดการกับชีวิตในเรื่องสิ่งแวดล้อมประกอบไปด้วยชุดของเทคนิควิธีทางการเมืองและกระบวนการต่างๆ ที่เป็นเครื่องมือหรือเกมส์แห่งกลยุทธ์ของความสัมพันธ์ทางอำนาจซึ่งปรับเปลี่ยนและพลิกผันอยู่ตลอดเวลา นี่เองคือช่องทางที่ทำให้ผู้ศึกษาสามารถคลี่คลายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมมีต่อตนเองและอิทธิพลที่มีต่อบุคคลรอบข้าง

ในส่วนต่อไปจะกล่าวถึงกระบวนการสร้างผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมในสภาวะที่ประชาชนมีเสรีภาพในการจัดการสิ่งแวดล้อม ภายในอาณาบริเวณของการบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมที่รัฐอาศัยเหตุผลแห่งรัฐในเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้าเอื้ออำนวยชีวิตประชาชนในมิติของสิ่งแวดล้อม โดยผู้ศึกษาจะอภิปรายในประเด็นของวิธีการเชื่อมโยงเทคนิควิธีทางการปกครองอันนำไปสู่ทางเลือกที่ประชาชนสามารถจะกระทำการหรือสั่งการตนเองได้ในเรื่องสิ่งแวดล้อม ตลอดจนความสามารถในการนำทางผู้คนโดยทั่วไป

การสร้างตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม (The Formation of Green Subjectivities)

ภายในกรอบการบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมปรากฏการทำงานของอำนาจผ่านปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เปิดพื้นที่ให้ประชาชนสามารถกระทำการหรือจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างมีอิสรภาพ ทว่าการกระทำของเขากลับถูกจำกัดขอบเขตที่แน่ชัดและถูกจัดระเบียบไว้พร้อมสรรพแล้วจากกลยุทธ์ต่างๆ ของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ สร้างความจริงหรือความเชื่อที่เขารับเข้ามากำกับตนเอง เพราะสำหรับฟูโกต์แล้วมนุษย์ไม่อาจก้าวหลุดพ้นจากกรอบการครอบงำของอำนาจและความรู้หรือมีสิ่งที่เรียกว่าการปลดปล่อยโดยสมบูรณ์ ขณะเดียวกันมนุษย์สามารถสร้างชีวิตที่สวยงามขึ้นมาด้วยตนเอง เนื่องจากมนุษย์สมัยใหม่ไม่ใช่ผู้ที่จะเดินทางออกไปค้นพบตัวเอง ความลับหรือความจริงที่ซ่อนเร้นอยู่ของตัวเอง แท้จริงแล้วเขาเป็นเพียงผู้ที่พยายาม

ประดิษฐ์สร้างตนเองขึ้นมา ยุคสมัยใหม่ไม่ได้ปลดปล่อยตัวเขาให้มีอิสระจากสิ่งที่เขาดำรงอยู่ แต่กลับผลักดันให้เผชิญหน้ากับภารกิจในการผลิตหรือสร้างตัวเองขึ้นมา (Rabinow. 1984: 41-42)

เช่นนั้นแล้วความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏขึ้นภายในสนามของปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมของสังคมย่อมไม่อาจที่จะสร้างความหมาย จัดการหรือดำเนินชีวิตด้วยตนเองได้โดยลำพัง ทว่าวิถีชีวิตของเขาถูกจัดวางทิศทางโดยโครงข่ายอำนาจและสถาบันต่างๆ ทางสังคม การเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมของประชาชนจึงไม่ได้แสดงถึงความเป็นผู้กระทำการที่อิสระหรือมีเสรีภาพที่จะจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองได้อย่างสิ้นเชิง เพราะว่าตัวตนของพวกเขาถูกกำหนดมาจากปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม หรือความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่ได้รับการยอมรับภายในสังคมของตน อันเป็นช่องทางให้อำนาจหรือการบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมสามารถแผ่ขยายเข้ามาภายในปริมณฑลทางสังคม จากการนำทางการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนในเขตป่าผ่านการทำงานของสถาบันต่างๆ ทางสังคม ซึ่งทำหน้าที่แปลงนโยบายลงสู่การปฏิบัติ ณ สนามของการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน เพื่อเปิดพื้นที่ให้การทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมเข้ามาปฏิบัติการภายในชุมชนได้อย่างสมบูรณ์

ในเบื้องต้นการที่เราจะเข้าใจวิธีการก่อร่างสร้างตัวตนผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมได้อย่างชัดเจนนั้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องอธิบายเพื่อสร้างความเข้าใจแนวคิดเรื่องตัวตนและอัตบุคคลซึ่งเป็นพื้นฐานของความรู้ที่จะเผยถึงกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยสมบูรณ์ จากนั้นจะแสดงถึงปฏิบัติการของอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้ของการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งถูกทำให้กลายเป็นความจริงที่แพร่อยู่ภายในสนามการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน แล้วเข้ากำหนดความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านขึ้นมาภายในพื้นที่ของความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างตัวตน สถาบันทางสังคมและปฏิบัติการของการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนท้องถิ่นว่ามีกระบวนการอย่างไร

แนวคิดเรื่องตัวตน อัตบุคคลและตัวตนผู้รู้คิด (Self, Subject and Subjectity)

ฟูโกต์เริ่มถกเถียงในประเด็นปัญหาเรื่อง “อัตบุคคล” โดยคลี่คลายให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของมนุษยชาติในปัจจุบัน ในมิติทางประวัติศาสตร์ของการดำรงอยู่และการสร้างตัวตนให้กลายเป็นอัตบุคคลที่มีเสรีภาพซึ่งเป็นรากฐานความรู้ในยุคแสงสว่างแห่งปัญญา (Enlightenment) เขาเห็นว่ายุคสมัยนี้ได้เกิดเหตุการณ์และผลกระทบทางประวัติศาสตร์ที่สลับซับซ้อน อันเป็นผลจากพัฒนาการทางสังคมในยุโรปที่ส่งผลต่อปรัชญาหรือแนวคิดอัตบุคคลในขณะนั้น มนุษย์ถูกสร้างขึ้นจากองค์ความรู้และการตกเป็นเป้าหมายของการจัดการที่สามารถอธิบายได้ด้วยหลักการของความรู้ปฏิบัติการทางสังคมและเทคโนโลยีต่างๆ ที่ก่อกำเนิดขึ้นในยุคสมัยนั้น มนุษย์จึงกลายเป็นส่วนประกอบหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเพราะเป็นผลจากสถาบันทางสังคมเหล่านั้น (Rabinow. 1984: 42-43) โดยฟูโกต์ตั้งประเด็นปัญหาไว้ว่า “องค์ประธานตายไปแล้ว” (The Subject is

dead) จากอิทธิพลที่ได้รับจากนิทเช่ (Nietzche) ที่เคยกล่าวไว้ว่าพระเจ้าได้ตายลงแล้ว (The God is dead) ในความหมายที่ว่าผู้มีอำนาจไม่ได้เป็นผู้ที่กำหนดความหมายอีกต่อไป แต่ความจริงหรืออำนาจมาจากการนิยามและการต่อสู้ทางประวัติศาสตร์ โดยการกระทำการต่างๆ ของมนุษย์นั้นเกิดจากการเรียนรู้ปฏิบัติการทางสังคมที่ตนเองสั่งสมขึ้นแต่ละยุคสมัย (Atkins. 2005: 72)

จากนั้นฟูโกต์เสนอให้ลดความสำคัญของอัตบุคคลลงจากการอ้างความเป็นแก่นแท้ของจิตของบุคคล อันเกิดจากแนวคิด “ปัจเจกชนนิยม” ที่มองปัจเจกว่ามีความเป็นอิสระ มีเหตุผลและมีสำนึกในตนเองอย่างแท้จริง ปัจเจกบุคคลตามแนวคิดนี้จึงมีความสอดคล้องและมีเอกภาพในตัวเอง ตระหนักรู้ด้วยตนเองหรือควบคุมตัวเองได้อย่างเต็มที่ อีกทั้งยังเป็นผู้ที่สามารถเข้าไปสัมพันธ์กับโลกในฐานะผู้กระทำการทางสังคม (Agent) ที่มีความสมบูรณ์และมีเหตุผล (เชษฐา พวงหัตถ์. 2548: 75) เพราะฟูโกต์เชื่อว่าความหมายต่างๆ ล้วนถูกสร้างขึ้นจากวาทกรรมสถาบันทางสังคมและความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ตั้งอยู่บนความเชื่อที่ว่ามนุษย์ไม่ใช่ผู้มีอิสระเสรี (Free agent) ที่จะนิยามความหมายต่างๆ หรือควบคุมชีวิตตนเองได้ เพราะอัตบุคคลไม่ใช่สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติแต่ถูกก่อรูปขึ้นมาทางประวัติศาสตร์เฉพาะ โดยจะปรากฏตัวขึ้นมาในบริบทหนึ่งเป็นผลให้อัตบุคคลมีรูปลักษณะที่ต่างกันไปแต่ละยุคสมัย (อานันท์ กาญจนพันธ์. 2555: 94)

ตัวตนตามทัศนะของฟูโกต์นั้นไม่มีแก่นแท้เป็นแต่เพียงรูปแบบ (Form) ที่รอคอยการเติมเต็มให้สมบูรณ์และสามารถปรับเปลี่ยนไปตามบทบาทที่สอดคล้องกับสถานภาพทางสังคมของอัตบุคคลที่เปลี่ยนแปรไปตามสภาวะทางสังคม ดังนั้นตัวตนของบุคคลจะไม่มีรูปลักษณะเดียวที่ตายตัว (Danaher, Schirato; & Webb. 2000: 116) ทว่าตัวตนมีความหลากหลาย แตกแยกและแตกตัวออกเป็นส่วนเสี้ยวผันแปรไปตามสภาวการณ์ทางสังคม สถานภาพทางสังคมและสำนึกของตัวตน ที่ถูกทำให้กลายเป็นส่วนประกอบภายในเกมส์แห่งความเป็นจริง สนามของปฏิบัติการและความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เป็นตัวกำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมที่มนุษย์เผชิญหน้าอยู่ในการดำเนินชีวิตประจำวัน กล่าวได้ว่าตัวตนเป็นผลจากความเป็นจริงและปฏิบัติการทางอำนาจจำนวนมากที่มีอยู่ทุกหนแห่งในสังคม (เชษฐา พวงหัตถ์. 2548: 76)

ปฏิบัติการทางอำนาจภายในสังคมสามารถแทรกตัวเข้าสู่วิถีชีวิตของผู้คนเพื่อจำแนกประเภทออกเป็นปัจเจกบุคคลแต่ละคน กำหนดคุณลักษณะของบุคคลนั้นด้วยความเป็นปัจเจกบุคคลของเขาเอง จากนั้นจะยึดโยงพวกเขาไว้ด้วยปฏิบัติการของอำนาจที่สร้างตัวตนจากความเป็นปัจเจกบุคคลขึ้นมาในสองลักษณะคือ ตัวตนที่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำจากบุคคลอื่นโดยการบังคับหรือตกอยู่ภายใต้การพึ่งพา และการตอกตรึงพวกเขาไว้ด้วยอัตลักษณ์แห่งตัวตนด้วยสำนึกรับผิดชอบหรือความสามารถในการเข้าถึงความรู้ได้ด้วยตนเอง (Subject to someone else by control and dependence, and tied to his own identity by a conscience or self-knowledge) (Foucault. 1983: 212) เมื่อตัวตนเป็นเพียงผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการทางอำนาจ ภายในโครงข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจของสังคม บุคคลย่อมไม่อาจที่จะเป็นผู้กระทำการที่มีอิสระหรือกำหนดวิถีชีวิตของตนเองโดยสมบูรณ์ แต่พวกเขากลับต้องดำเนินชีวิตไปตามบท (Script) ที่ถูกร่าง

ขึ้นโดยกฎเกณฑ์ข้อบังคับทางสังคมและแนวปฏิบัติของสถาบันทางสังคมต่างๆ เช่นการปลูกฝังค่านิยมทางสังคมจากครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนา รวมถึงปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคมภายในชุมชนที่ตนอยู่อาศัย เพราะบุคคลเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองภายในสังคมที่ตนสังกัด เช่นนั้นแล้วคุณลักษณะส่วนบุคคลจึงไม่ใช่สิ่งที่เป็นธรรมชาติแต่ถูกสร้างขึ้นให้สอดคล้องกับลักษณะที่พึงปรารถนาของสังคมแห่งนั้น ตัวตนจึงมีรูปลักษณะต่างๆ และแตกต่างกันไปแต่ละยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ (Danaher, Schirato; & Webb. 2000: 116-118)

อันที่จริงแนวคิดเรื่องอัตบุคคลของฟูโกต์ไม่ได้แตกต่างไปจากแนวคิดอื่น กล่าวคือตัวตนจะประกอบด้วยส่วนที่เป็นผู้กระทำ (Active) และส่วนที่เป็นฝ่ายถูกกระทำ (Passive) (Rabinow. 1984: 11) ดังที่เขาได้จำแนกวิถีทางการสร้างอัตบุคคลออกเป็นสามประเภท (*Ibid*. 7-8) ได้แก่ *ปฏิบัติการแบ่งประเภท (Dividing practice)* หรือการสร้างความต่างระหว่างตัวเองกับความเป็นอื่น (The Other) ทั้งจากภายนอกและภายในตัวเอง ซึ่งเกิดจากกระบวนการสร้างองค์ความรู้ที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกันระหว่างศาสตร์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับมนุษย์ (Human science) ก่อเกิดสำนึกในตัวเองว่าอะไรคือสิ่งที่ดี พฤติกรรมที่ดี และอะไรคือสิ่งที่เลว พฤติกรรมที่ไม่เหมาะสม ด้วยสำนึกว่าตนเองนั้นแตกต่างจากผู้อื่นอย่างไร อันเป็นการชี้นำให้เกิดกลุ่มบุคคลที่มีสถานะเหนือกว่ากลุ่มคนบางกลุ่ม หรือเป็นการยัดเยียดอัตลักษณ์บางประการให้แก่กลุ่มคนบางกลุ่มในปฏิบัติการประเภทนี้

การจำแนกด้วยองค์ความรู้ที่เป็นศาสตร์ (Scientific classification) ความก้าวหน้าของศาสตร์ที่เกี่ยวกับมนุษย์สาขาวิชาต่างๆ เป็นแรงผลักดันที่ทำให้บุคคลเชื่อว่าตนเองเป็นองค์ประธานของความรู้ทั้งปวง อันเนื่องมาจากองค์ความรู้ที่เป็นศาสตร์มีลักษณะที่เป็นกฎเกณฑ์สากล เปรียบเสมือน “วัตถุ” ที่มีความเป็นกลาง ซึ่งบุคคลสามารถเข้าไปครอบครองเป็นองค์ประธานเหนือสรรพสิ่งทั้งปวงได้โดยเฉพาะในสามศาสตร์ต่อไปนี้ ภาษาศาสตร์ที่ทำให้ผู้ใช้ภาษากลายเป็นองค์ประธานของภาษานั้นนั้น เศรษฐศาสตร์ที่ทำให้เราสร้างสำนึกของความเป็นแรงงานขึ้นมาและชีววิทยาที่ก่อกำเนิดอัตบุคคลขึ้นจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตร่วมกับธรรมชาติ

และสุดท้ายคือ *การกระทำตัวเองหรือการสร้างตัวเองให้เป็นอัตบุคคล (Subjectification)* แม้ว่าอัตบุคคลจะถูกหล่อหลอมจากบริบทแวดล้อมและวัฒนธรรม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการก่อร่างสร้างตัวตนที่มีรูปลักษณะต่างๆ ทว่าฟูโกต์กลับนำเสนอมุมมองด้านใหม่ที่ว่ามนุษย์มีคุณลักษณะสองด้าน กล่าวคือด้านหนึ่งมนุษย์ตกอยู่ภายใต้โครงสร้างทางสังคม ส่วนอีกด้านนั้นมนุษย์ต่างมีอิสระในการแสวงหาหรือเข้าถึงความรู้ของสรรพสิ่งต่างๆ ด้วยตนเองหรือควบคุมตนเองได้

โดยการกระทำตนเองให้กลายเป็นอัตบุคคลในรูปแบบสุดท้ายนี้ จะถูกรับรองจากการเป็นอัตบุคคลด้วยการจำแนกทางวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้ก็เพราะการทำตัวเองให้เป็นอัตบุคคลด้วยตัวเองนั้นมีความสัมพันธ์กับความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นโดยศาสตร์ที่เกี่ยวกับมนุษย์สาขาต่างๆ ความรู้และความจริงที่ถูกผลิตขึ้นนั้นเป็นตัวชี้ทางที่จะบอกว่า การเป็นอัตบุคคลผู้รู้คิดในรูปลักษณะต่างๆ จะนำมาสู่ผลที่เกิดขึ้นกับตนเองอย่างไร ยกตัวอย่างเช่นการออกกำลังกายและการควบคุมชนิดอาหารย่อมนำมาสู่การมีร่างกายที่แข็งแรง ปราศจากโรคภัย สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นภายใต้

ระบอบแห่งความรู้ทางการแพทย์ ดังนั้นแม้ว่าจะไม่มีใครมาบังคับ ตัวเราเองย่อมรู้ถึงผลดี ผลเสียที่เกิดขึ้นแก่ตนเอง ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างตัวเรา (Self) ต่อตัวเอง (Self) แทนที่จะเป็นผู้อื่นที่มาบังคับควบคุมตัวเรา โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวจะผูกโยงอยู่กับการผลิตความจริง ความสมเหตุสมผล ตลอดจนผลกระทบที่เกิดขึ้นกับความรู้ (ธเนศ วงศ์ยานนาวา. 2532: 15-16)

เช่นเดียวกับความรู้สึกนึกคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม (Green Subjectivity) ไม่อาจหลีกพ้นจากการถูกครอบงำของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ (Objectivity) อย่างเด็ดขาด เพราะประสบการณ์ส่วนตัวหรืออัตถิภาวะวิสัยนั้นเกิดขึ้นจากการที่บุคคลน้อมนำความรู้ที่ถูกจัดระเบียบแล้วหรือศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งเชื่อมโยงกับยุคสมัยแห่งความรู้ (Episteme) อันแสดงว่าความรู้นั้นถูกยอมรับว่าเป็นจริงในยุคสมัยหนึ่งมาเป็นแนวทางปฏิบัติของตนเอง โดยนัยนี้ความเป็นผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมจึงเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างการถูกกำหนดจากสิ่งที่ถูกทำให้เชื่อว่าจริงกับการสั่งสมความรู้จากประสบการณ์ของตนเอง (Boucher. 2010: 80-82) ดังที่กล่าวมาแล้วว่าตัวตนไม่มีแก่นแท้เป็นแต่เพียงรูปแบบที่ว่างเปล่าและไม่คงที่ มนุษยชาติจำเป็นต้องเผชิญหน้ากับภารกิจในการสร้างตัวตนที่แปรเปลี่ยนไปแต่ละบริบท ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเพื่อสร้างสัมพันธภาพที่มีต่อตัวเองและสร้างตนเองให้สอดคล้องกับบริบททางสังคมที่ดำรงอยู่ซึ่งสัมพันธ์กับเกมส์แห่งความเป็นจริงแต่ละยุคสมัย ส่งผลให้ตัวตนของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏขึ้นแต่ละห้วงเวลามีรูปลักษณะที่แตกต่างกันไป

การสร้างอัตบุคคลที่มีความรู้สึกนึกคิดด้วยตนเองนี้ ฟูโกต์เน้นย้ำว่าเป็นการสร้างตัวตนของบุคคลที่สัมพันธ์กับความเป็นจริง เพราะเป็นกระบวนการที่มนุษย์สร้างตนเองขึ้นมาโดยยอมรับการเป็นองค์ประธานผู้ถูกกระทำที่สามารถตัดสินใจกระทำการด้วยตนเอง (Conscious agency) ไม่ได้เป็นเพียงร่างกายที่สยบยอม (Docile body) ซึ่งเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจอย่างสิ้นเชิงอีกต่อไป การก่อรูปของอัตบุคคลในรูปแบบนี้เป็นผลผลิตของบริบททางสังคม ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมที่สลับซับซ้อนซึ่งจัดกระทำต่อร่างกาย จิตวิญญาณ ความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์เมื่อผ่านกระบวนการทำความเข้าใจและการใช้เหตุผลก็จะนำไปสู่การยอมรับอย่างไม่มีข้อสงสัยในการเลือกที่จะนำไปสู่การกระทำ (Foucault. 1983: 208) เห็นได้จากการดำเนินนโยบายรักษาสิ่งแวดล้อมของรัฐด้วยการรณรงค์ให้ประชาชนนำขยะกลับมาใช้ใหม่ การใช้ถุงผ้าจ่ายตลาดหรือการเลือกบริโภคสินค้าทางการเกษตรที่ปลอดสารพิษเพื่อส่งเสริมการบริโภคที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม แม้ว่าจะเป็นการนำทางปฏิบัติด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของรัฐที่กระทำต่อประชาชนแต่การนำทางดังกล่าวจะบรรลุผลได้ต่อเมื่อประชาชนทดลองนำไปปฏิบัติและรับรู้ได้ถึงผลดีที่เกิดขึ้นกับตนเองและสังคม จนกลายเป็นความจริงที่ผู้คนภายในสังคมยึดถือเป็นวัตรปฏิบัติ เหล่านี้ล้วนเป็นปฏิบัติการที่ทำให้ประชาชนกลายเป็นอัตบุคคลผู้ถูกกระทำโดยระบบสังคมและวัฒนธรรม เพราะนี่เป็นการแสดงอำนาจในการกำกับควบคุมประชากรด้วยวิธีการที่แนบเนียนด้วยการเชื่อมโยงกับความรู้ผลิตหรือสร้างความจริงด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างความรู้สึกเห็นดีเห็นชอบเข้ากำกับควบคุมความคิด

พฤติกรรมทางร่างกายและการกระทำของประชาชนซึ่งเป็นปฏิบัติการของอำนาจภายในสังคมที่หยั่งรากลงในระดับจิตใจ

การก่อร่างสร้างรูปตัวตนที่สามารถตัดสินใจกระทำการต่างๆ ด้วยตนเองหรือมีความรู้สึกนึกคิดจึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้บุคคลรู้ว่าตนเองเป็นใคร จากการมีปฏิสัมสัมพันธ์กับบุคคลแวดล้อมซึ่งเป็นเงื่อนไขที่ทำให้บุคคลนั้นรับรู้เกี่ยวกับตนเอง เพราะความรู้สึกนึกคิดไม่อาจรับรู้ได้ด้วยตนเอง แต่รู้ได้จากความสัมพันธ์ที่มีต่อบุคคลอื่น ที่ทำให้รู้ว่าตัวตนของเราคือใคร ในที่นี้ตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมจะหมายถึงบุคคลที่มีสำนึกรู้ว่าความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมของตนเป็นเช่นไร ความคิดหรือความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของตัวเองเป็นไปในทิศทางใดและการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมของตนเป็นอย่างไร จากการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลต่างๆ ภายในสังคมที่ทำให้รับรู้ว่าความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของตนเองมีลักษณะที่เหมือนหรือต่างจากบุคคลอื่นอย่างไร นอกจากนี้ยังรู้เท่าทันอีกว่าเหตุใดตัวตนของเขาจึงแตกต่างไปจากผู้อื่น

ในลำดับต่อไปผู้ศึกษาจะอภิปรายถึงเทคนิควิธีของการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมซึ่งเกิดขึ้นจากปฏิบัติการของชีวะอำนาจภายในกรอบการบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยเทคโนโลยีแห่งตัวตนซึ่งดำรงอยู่ในปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของสังคมด้วยการให้เสรีภาพแก่ประชาชนในการดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมตามกำลังความสามารถของตนเอง อันสะท้อนถึงความสามารถของการปกครองตนเองในเรื่องสิ่งแวดล้อมจากอิสรภาพที่พวกเขามีอยู่ ดังที่ดีนกล่าวไว้ว่า

> “การศึกษาประเด็นทางการปกครอง ไม่ใช่การเรียนรู้วิธีการเป็นอิสระจากการปกครองโดยแท้จริงหรือการต่อต้านจากการครอบงำของรัฐ แต่คือการศึกษาพลังอำนาจของจริยธรรมซึ่งช่วยเสริมศักยภาพในการปกครองตนเองจากความเข้าใจวิถีของการดูแลตนเองและการนำทางผู้อื่น ซึ่งแสดงถึงศักยภาพของมนุษยชาติในการสร้างปฏิบัติการทางสังคมที่ตนเองมีอิสระในการดำเนินการและเป็นการกระทำการที่ตนเองเป็นผู้กำหนดโดยปราศจากการถูกกะเกณฑ์ว่าผู้มีเสรีภาพควรจะดำรงตนเช่นใด” (Dean. 2010: 37-38)

เทคโนโลยีแห่งตัวตนของผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม (Techonology of the Self)

การทบทวนแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตในส่วนที่ผ่านมา ทำให้เรารู้ว่าการบริหารจัดการชีวิตคืออาณาบริเวณของการบรรจบกันระหว่างปฏิบัติการของเทคนิควิธีแห่งการครอบงำที่กระทำต่อบุคคลกับเทคโนโลยีแห่งตัวตนซึ่งเป็นหนทางในการปกครองตนเอง ด้วยกระบวนการผลิตหรือสร้างตัวตนที่มีความรู้สึกนึกคิด ภายใต้ระบอบเสรีนิยมซึ่งพยายามจำกัดอำนาจทางการปกครองให้เหลือน้อยที่สุด ดังนั้นการสร้างอัตบุคคลที่รู้คิดจึงเป็นการจัดการหรือการใช้กลไกต่างๆ ของรัฐเข้าจัดแจงชีวิตของประชากรในทุกมิติ หรือ “การจัดระเบียบทุกสรรพสิ่งภายในสังคมอย่างเบ็ดเสร็จ” (Dispositif) ซึ่งการที่มนุษย์จะสามารถหลุดพ้นออกจากผลกระทบของความรู้และอำนาจ

ที่กระทำต่อตนเองอย่างละเอียดแยกย่อยให้กลายเป็นร่างกายที่เชื่องเชื่อนั้น ฟูโกต์ได้นำหลักการที่ฮาเบอร์มาส (Harbermas) เคยเสนอไว้ว่าตัวตนถูกสร้างจากเทคนิคสามประการ ได้แก่ เทคนิควิธีที่ทำให้เราสามารถผลิต (Production techniques) เปลี่ยนแปลงและจัดแจงสรรพสิ่งต่างๆ เทคนิควิธีที่ทำให้เราใช้ระบบสัญญะสื่อสารกับบุคคลอื่นๆ (Techniques such as language) เราจึงสามารถสร้างคำจำกัดความให้กับตนเอง และเทคนิควิธีที่ทำให้เราสามารถกำหนดพฤติกรรมของตนเองได้ (Power techniques) ซึ่งเป็นเทคนิควิธีที่นำไปสู่เป้าหมายในการดำเนินชีวิตหรือกิจกรรมที่สำคัญของมนุษย์ในสังคมอย่างสมดุล ทั้งนี้ฟูโกต์ได้เพิ่มเติมเทคนิควิธีที่เขาตระหนักว่าในทุกสังคมจำเป็นต้องมี นั่นคือเทคนิควิธีที่ทำให้บุคคลสามารถจัดการต่อร่างกาย จิตวิญญาณ ความคิดและพฤติกรรมของตนด้วยตัวเอง ซึ่งดำเนินไปเพื่อเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงตัวให้บรรลุสู่ภาวะสมบูรณ์ (State of perfection) มีความสุข ความบริสุทธิ์และอำนาจเหนือธรรมชาติ ที่เรียกว่า “เทคโนโลยีแห่งตัวตน” (Technologies of the self) (Foucault. 1997: 177, 225)

หากเรามองเทคนิควิธีในสามรูปแบบแรกว่าเป็นเทคโนโลยีแห่งการครอบงำ เทคโนโลยีแห่งตัวตนก็คือเทคนิควิธีของการต่อต้าน เพราะแม้ว่าการผลิตหรือสร้างอัตบุคคลผู้รู้คิดภายในอาณาบริเวณของการบริหารจัดการชีวิต โดยอาศัยเทคโนโลยีแห่งตัวตนจะเป็นกลไกสำคัญที่รัฐเข้าแทรกแซงเพื่อกำกับควบคุมประชากรอย่างเป็นธรรมชาติก็ตามที พร้อมกันนั้นเทคนิควิธีดังกล่าวได้เปิดช่องให้บุคคลมีโอกาสเลือกวิถีชีวิตที่ตนเองปรารถนา จากความสามารถในการตรวจตราตนเองอย่างสม่ำเสมอและความเชื่อมั่นในอิสรภาพของการดำเนินชีวิต อันนำมาสู่การดัดแปลงตัวเองให้เกิดความสมบูรณ์พร้อมที่ยังผลให้สังคมโดยรวมมีความสงบสุขและก้าวหน้า (Foucault. 1997: 19, 224-225) อย่างไรก็ดีฟูโกต์ไม่ได้มุ่งหวังว่าการต่อต้านนี้จะนำไปสู่การปลดปล่อยอย่างแท้จริง ทว่าเป็นการก้าวไปสู่ความจริง ความเชื่ออีกรูปแบบหนึ่งหรือรูปแบบของความสัมพันธ์ทางอำนาจอีกอย่างหนึ่งนั่นเอง ดังที่ฟูโกต์เชื่อว่าการเมือง จริยธรรมหรือปรัชญาล้วนเป็นความรู้ที่ไม่ได้ทำให้เราเป็นอิสระจากรัฐและจากสถาบันต่างๆ ของรัฐ แต่เป็นการปลดเปลื้องตัวเราจากความเป็นปัจเจกบุคคลของรัฐและการถูกกำหนดให้เป็นปัจเจกบุคคลประเภทต่างๆ ซึ่งเชื่อมโยงบุคคลเข้ากับรัฐ เราถูกส่งเสริมให้ผลิตหรือสร้างตัวตนขึ้นมาใหม่จากการปฏิเสธความเป็นปัจเจกบุคคล ซึ่งเข้ากำหนดตัวเรามาหลายศตวรรต (Foucault. 1983: 216)

สำหรับเทคนิควิธีที่ทำให้เราสามารถสร้างตัวตนที่มีความเป็นตัวของตัวเองขึ้นมานั้น ฟูโกต์ทบทวนจากแนวคิดและวิธีการสร้างตัวตนของพลเมืองกรีกโบราณ นำมาใช้เป็นแนวทางคลี่คลายกระบวนการสร้างอัตบุคคลที่ปรากฏตัวขึ้นมาหลากหลายรูปลักษณะตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ของสังคมมนุษย์ ซึ่งการสร้างตัวตนในยุคกรีกจะเกี่ยวพันกับการสร้างตัวเองให้กลายเป็นผู้มีความประพฤติที่ดีงามตามหลักเกณฑ์ทางจริยธรรม โดยมีกลวิธีต่างๆ ที่เปิดช่องให้อำนาจแทรกซึมเข้าจัดการกับบุคคลด้วยเทคนิควิธีหลากหลายระดับและมีความสลับซับซ้อนทาบทับกันไปมา ยังผลให้บุคคลเกิดความปรารถนาหรือมีความรู้สึกนึกคิดที่จะดัดแปลงตนเองให้เป็นผู้ที่มีความกล้าหาญและมีบุคลิกที่สง่างาม เพื่อนำพาตัวเองไปสู่ชีวิตที่งดงาม อีกนัยหนึ่งคือ

การที่บุคคลตระหนักรู้ถึงบทบาททางสังคมของตนซึ่งยึดโยงอยู่กับหลักการทางจริยธรรม ดังนั้น ตัวตนผู้รู้คิดจะก่อร่างสร้างรูปขึ้นมาเมื่อบุคคลนั้นสัมพันธ์กับกฎเกณฑ์ที่ตัวเองเป็นผู้เลือกเข้ามากำกับตน นั่นทำให้เขายอมรับที่จะนำตัวเองเข้าสู่ปฏิบัติการทางสังคมที่เกิดขึ้น นี่คือวิธีการที่บุคคลปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามความคิด ความเชื่อของตน เพื่อกระทำตัวเองให้กลายเป็นอัตบุคคลที่มีจริยธรรม หรือฟูโกต์เรียกว่า “กิจกรรมที่ก่อร่างสร้างรูปตัวตน” (Ascetism) อันประกอบไปด้วยสองส่วนคือความรู้และปฏิบัติการที่เป็นเครื่องมือสำหรับการสร้างตัวตนในรูปลักษณะต่างๆ ขึ้นมา (*Ibid*. 238)

ปฏิบัติการต่างๆ ที่ดำรงอยู่ภายในสังคมหรือวิถีทางที่บุคคลคิดค้นเพื่อปรับเปลี่ยนตนเองให้กลายเป็นผู้มีความรู้คิดที่สมบูรณ์พร้อมนั้น จึงไม่ใช่สิ่งที่เขาสร้างสรรค์ขึ้นมาด้วยตนเองอย่างแท้จริง หากเกิดจากการยอมรับหรือน้อมนำแนวทางปฏิบัติที่ดำรงอยู่ภายในสังคม เช่นการสืบสานต่อจากภูมิปัญญาท้องถิ่น การเรียนรู้จากจารีตประเพณีทางสังคม การเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา หรือการทดลองจากการฝึกปฏิบัติจริงโดยได้รับคำชี้แนะจากบุคคลแวดล้อม จดจารึกไว้สำหรับเป็นทางเลือกในการดำเนินชีวิตของตน (Foucault. 1997: 2,11) ทว่าหัวใจสำคัญของการสร้างตัวตนโดยอาศัยการนำทางของจริยธรรมในสมัยกรีกโบราณจะอยู่ที่ความสามารถในการเป็นผู้เลือกของบุคคลที่แสดงถึงความมีเสรีภาพหรือเป็นตัวของตัวเอง แม้ว่าเขาผู้นั้นจะมีภาระหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ทางจริยธรรมก็ตามที ทว่าเขายังมีสิทธิในการเลือกที่จะกระทำ เลือกวิถีชีวิตที่งดงามและเหมาะสมกับตนเองได้ ตามสถานะที่เขาดำรงอยู่ในสังคมนั้นเอื้ออำนวยให้ (Markula & Pringle. 2006: 143)

ในเบื้องต้นบุคคลที่พร้อมจะปรับปรุงตนเองให้กลายเป็นผู้มีความรู้สึกนึกคิดหรือนัยหนึ่งปฏิบัติการที่ก่อให้เกิดอิสรภาพแก่ตนเองนั้น เขาจำเป็นต้องเข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้ รับรู้ถึงความปรารถนาที่แท้จริงของตน อีกทั้งรู้ว่าจะใช้วิธีการใดหรือเลือกรูปแบบการดำเนินชีวิตอย่างไรจึงจะบรรลุถึงความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมอย่างเต็มภาคภูมิ อันเกิดจากที่เขาเป็นผู้ที่รู้จักการตรวจสอบตัวเอง (Self-examination) ทบทวนและสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของตนเอง (Self-reflection) ออกมาอย่างสม่ำเสมอ หรือเรียกว่าการไตร่ตรองตนเองอย่างรอบด้าน จากการตั้งประเด็นปัญหา (Problemization) หรือการคิดอย่างวิพากษ์ (Critical thinking) ถึงสิ่งที่พยายามสร้างหรือกำหนดความเป็นจริงให้เกิดขึ้นกับตัวเขาในขณะนั้น เขาสามารถที่จะหลุดพ้นและเข้าถึงความรู้ต่างๆ ด้วยตนเองอย่างไร จึงจะทำให้ตัวเองมีอิสรภาพกระทำการทางสังคม (*Ibid*. 142)

สำหรับยุคกรีกโบราณนั้นมีปฏิบัติการในการดูแลตนเอง (Care of yourself) เป็นวิธีการที่ทำให้บุคคลเกิดความเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้ง เพื่อแสวงหาวิถีชีวิตที่เหมาะควรกับตน การดูแลตนเองจะช่วยให้บุคคลกลายเป็นผู้กระทำการภายในเกมส์แห่งอำนาจ (Foucault. 2004: 110-112) ซึ่งเป็นหลักการสำคัญที่ผู้ศึกษาจะนำมาปรับใช้ให้เห็นว่าปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมได้ก่อให้เกิดเสรีภาพขึ้นภายในชุมชนท้องถิ่น ที่แสดงว่าชาวบ้านมีอิสรภาพกระทำการต่างๆ ภายในความสัมพันธ์ทางอำนาจของสิ่งแวดล้อม นั่นคือวิธีการที่เขาสร้างเสรีภาพจากการคิดค้น สร้างสรรค์

ปฏิบัติการของการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของชุมชนแห่งนั้น ซึ่งจะทำให้พวกเขาเหล่านี้กลายเป็นผู้ที่สามารถเลือกวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนอย่างปกติสุข อันเกิดจากความเข้าใจในความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างลึกซึ้ง จนสามารถอธิบายวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมของตนให้กับสังคมในวงกว้างรับรู้และเข้าใจได้ พร้อมทั้งยังพัฒนาตนเองและวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อก้าวให้ทันยุคสมัยและองค์ความรู้เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ปรับเปลี่ยนตัวอยู่ตลอดเวลา

ดังนั้นพื้นฐานสำคัญของการผลิตหรือสร้างตนเองให้กลายเป็นผู้รู้คิดในสิ่งแวดล้อมนั้น ลำดับแรกบุคคลต้องรู้จักตัวเอง หรือรู้ดีว่าตัวเองคือใครและมีความต้องการที่จะมีชีวิตอย่างไร ที่เรียกว่า “การรู้จักตนเองอย่างถ่องแท้” ซึ่งจะทำให้เขากำหนดเป้าหมายในการพัฒนาตนเองจากรากฐานของความเป็นจริง เป็นไปในทิศทางที่ถูกต้องและเหมาะสม เมื่อบุคคลตระหนักว่าตนมีกำลังความสามารถในการพัฒนาตัวเองเพียงใด เขาจะพยายามสร้างสรรค์กลวิธีที่เหมาะสมในการปรับเปลี่ยนตนเองให้เกิดความสมบูรณ์มากที่สุด นั่นหมายความว่าบุคคลนั้นเป็นผู้ที่รู้จักตนเองอย่างลึกซึ้ง (Danaher, Schirato; & Webb. 2000: 128) การดูแลตนเองเปรียบเสมือนหางเสือที่คอยกำกับควบคุมตนเองให้สัมพันธ์กับกฎเกณฑ์ของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ตนยึดถือ หรือนัยหนึ่งคือความสัมพันธ์ของตัวเองที่มีต่อตัวเอง หรือแนวทางปฏิบัติตนที่เชื่อมโยงจากการเข้าใจตนเอง ซึ่งเป็นเทคโนโลยีแห่งตัวตนที่มีลักษณะการทำงานเปรียบดัง “ศิลปะแห่งการดำรงอยู่” (Art of existence) ตามที่ฟูโกต์ขยายความไว้ว่าการสร้างตัวตนด้วยเทคโนโลยีแห่งตัวตนคือ *“ความมุ่งมั่นและสมัครใจที่จะกระทำการ โดยบุคคลเป็นผู้เลือกที่จะทำจนกลายเป็นกฎเกณฑ์ทางพฤติกรรมเพื่อมุ่งหวังเปลี่ยนแปลงตนเองและมีวิถีชีวิตที่เป็นตัวของตัวเอง เพื่อสร้างชีวิตดั่งงานศิลปะที่มีคุณค่าทางสุนทรียะและเพื่อบรรลุสู่บรรทัดฐานในการดำรงชีวิตบางประการ”* (McNay. 1996: 135)

นี่คือวิถีแห่งการสร้างตัวตนหรือกระบวนการในอันที่บุคคลจะกลั่นกรองทางเลือกที่ดีที่สุดเป็นของตนเอง โดยทางเลือกต่างๆ จะดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ที่บุคคลนั้นมีต่อตัวเอง หรือการกระทำตนเอง หรือการกำกับตนเองไปตามทางเลือกนั้นด้วยความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะเปลี่ยนชีวิตของตนไปสู่สภาวะที่ดีกว่า กล่าวได้ว่าการที่บุคคลหนึ่งจะผลักดันตนเองให้เกิดการดัดแปลงตัวไม่ได้เกิดจากการกดบังคับจากพลังอำนาจของกฎเกณฑ์ทางสังคมที่เข้ากระทำต่อตัวเขาเป็นสำคัญ หากแต่เป็นผลของการตรวจสอบและทบทวนตนเองอย่างสม่ำเสมอ จนเกิดการตระหนักรู้จากภายใน ก่อรูปเป็นพลังอำนาจจากจิตใจที่สั่งการให้ตนพัฒนาตัวเอง (Foucault. 2004: 110) อันเป็นเทคนิควิธีที่ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นได้สั่งสมขึ้นมาเพื่อปรับปรุงตัวให้มีชีวิตรอดอยู่ได้ด้วยการพึ่งพาทรัพยากรในพื้นที่ของตนอย่างปกติสุข จากความสามารถในการปรับเปลี่ยนวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมของตนให้สอดคล้องกับทุกสภาวการณ์ที่ผันแปรไป สิ่งเหล่านี้คือกระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นผลจากการทำงานของอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมบนสนามของปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมตามวิถีของชุมชน เพราะการจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องของชีวิตและอำนาจรัฐในแบบของการนำทาง

ปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเปิดโอกาสให้ประชาชนมีอิสระในการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยตัวเองหรือการปกครองตนเองด้านสิ่งแวดล้อม ความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นจึงมีลักษณะดังที่โรส ระบุว่า

> “อัตบุคคลคือการกลายเป็นทุกสิ่งที่บุคคลปรารถนา ไม่ว่าการกลายเป็นบุคคลที่เราใฝ่ฝัน การเป็นตัวของตัวเอง หรือเป็นผู้ที่มีวิริยะอุตสาหะในการสร้างตัวเอง ตามกำลังความสามารถของตน บุคคลผู้นั้นจึงสามารถใช้ชีวิตอย่างมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีได้ด้วยตัวเอง จากการเป็นเอกเทศและมีเครื่องมือที่เสริมสร้างให้ตนเป็นอิสระในการเลือกดำเนินชีวิตตามวิถีทางของตนเอง” (Rutherford. 2007: 298 cited Rose. 1996: 158)

อย่างไรก็ดีฟูโกต์เน้นย้ำว่าการปรับเปลี่ยนตัวเองของบุคคล หรือในที่นี้คือการดัดแปลงตนเองของชาวบ้านโดยอาศัยเทคโนโลยีแห่งตัวตนผ่านปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ซึ่งเป็นการประยุกต์แนวคิดของกรีกโบราณเข้าสู่วิถีชีวิตในสังคมร่วมสมัยย่อมไม่สามารถปรับใช้ได้โดยตรงเพราะบริบทแวดล้อมทางสังคมนั้นต่างกัน เขาเพียงต้องการนำกระบวนการสร้างตัวตนซึ่งเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ที่ตัวเองมีต่อตัวเองและความสัมพันธ์ที่ตนเองมีต่อผู้อื่นภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจ มาวิเคราะห์ให้เห็นถึงวิธีการสร้างตัวตนจากปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้เกี่ยวกับมนุษย์สาขาต่างๆ ที่สำคัญคือความรู้ทางวิทยาศาสตร์ซึ่งเข้ากำหนดให้บุคคลตรวจสอบตนเองให้เป็นไปตามที่ความรู้นั้นกำกับแนวทางไว้ เพราะแนวคิดของกรีกโบราณนั้นช่วยให้บุคคลรู้จักที่จะคิดอย่างวิพากษ์ ไตร่ตรองถึงปฏิบัติการทางความรู้ทั้งหลายที่เข้าครอบงำทุกคน ด้วยการจำกัดอัตลักษณ์ที่ตายตัวให้กับเขา ประการสำคัญคือการสร้างความเป็นปัจเจกบุคคลที่แสดงถึงความทันสมัยให้กับพวกเขา แม้กระนั้นจุดมุ่งหมายของฟูโกต์กลับไม่ได้ต้องการค้นหาวิธีการปลดปล่อยมนุษย์ให้เป็นอิสระจากอำนาจโดยสิ้นเชิง เพราะปฏิบัติการของสถาบันทางสังคมและผู้กระทำการต่างๆ ทางสังคมที่เปิดพื้นที่ให้บุคคลรับรู้ว่าตนสามารถสั่งการตัวเองได้ จำต้องสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมทางสังคมด้วยเทคโนโลยีแห่งตัวตนจะมีบทบาทอยู่ภายในความสัมพันธ์ทางอำนาจหรือวิธีการที่บุคคลสร้างการรับรู้ที่จำกัดตัวเองให้อยู่ภายในขอบเขตความสัมพันธ์ทางสังคมแห่งนั้น (Foucault. 2004: 110)

ทั้งนี้ฟูโกต์วางแนวทางการปรับเปลี่ยนตนเองของบุคคลที่นำไปสู่การเป็นอัตบุคคลที่สมบูรณ์พร้อมไว้ในสองระดับคือ *ร่างกาย (Physics)* ใช้เทคโนโลยีแห่งตัวตนสร้างอัตบุคคลที่ตระหนักรู้ว่าตนเองเป็นทรัพยากรที่สำคัญของสังคมหรือผู้กระทำการที่ขับเคลื่อนสังคมให้ดำเนินต่อไป และ*ระดับของสังคม (Moral)* ใช้เทคโนโลยีทางสังคม (Technology of social) สร้างประชา-สังคมซึ่งรวมตัวกันดำเนินกิจกรรมที่สร้างสรรค์ทางสังคม อัตบุคคลจึงมีนัยของตัวตนที่อยู่ภายในพื้นที่เหลื่อมซ้อนกันระหว่างความเป็นปัจเจกบุคคลและสังคม อันเป็นจุดกำเนิดของตัวตนที่ส่งผลให้บุคคลกำหนดหรือให้ความหมายต่างๆ ด้วยตนเอง กระทำการทางสังคมตามสภาพของตัวเอง อีกทั้งยังคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ด้วยความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาตนเองให้มีความสุขและความมั่นคง

ในชีวิตด้วยศักยภาพในการจัดแจงตัวเอง พร้อมทั้งยังเป็นตัวอย่างที่ดีในการดำเนินชีวิตแก่ผู้คนในสังคม ท้ายสุดเมื่อบุคคลแต่ละคนสามารถที่จะดูแลรับผิดชอบตัวเองและผู้คนรอบข้างอย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ย่อมค้ำจุนให้สังคมเกิดความผาสุกและก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป (Lemke. 2011: 175)

แนวทางการปรับเปลี่ยนตัวตนของอัตบุคคลข้างต้นเกิดจากการที่ฟูโกต์มองว่าสังคมในปัจจุบันได้พัฒนาไปสู่ความมีเอกภาพในรูปของ “ภาคประชาสังคม” (Civil Society) ซึ่งเป็นกลไกสำคัญที่ขับเคลื่อนสังคมในยุคปัจจุบันให้มีความก้าวหน้า บนพื้นฐานของผลประโยชน์ทางสังคมที่เกิดจากการรวมตัวกันของอัตบุคคลผู้รู้คิดซึ่งคำนึงถึงสิทธิในการจัดการทางสังคมควบคู่ไปกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพื่อดำรงไว้ซึ่งผลประโยชน์ส่วนบุคคล เมื่อเป็นเช่นนั้นประชาสังคมย่อมไม่ใช่ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ แต่เป็นเทคนิควิธีทางการปกครองที่ถูกจัดตั้งขึ้น (Transactional reality) เช่นเดียวกับความบ้า เพศวิถีหรือความเป็นสิ่งแวดล้อม เมื่อประชาสังคมก่อกำเนิดขึ้นจากความสัมพันธ์ทางอำนาจที่สัมพันธ์กับสรรพสิ่งต่างๆ จึงหลีกไม่พ้นวงจรของอำนาจและการเป็นตัวเชื่อมระหว่างรัฐกับประชาชน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าระบอบเสรีนิยมทำงานได้อย่างสมบูรณ์ เพราะประชาสังคมคือความเชื่อมั่นในการรวมตัวกันของประชาชนด้วยความสมัครใจภายใต้ความเกี่ยวพันกันทางสังคม โดยมีความสุขของสมาชิกภายในประชาสังคมเป็นจุดหมายสูงสุดของประชาสังคมนั้น ดังจะเห็นว่าประชาชนหลายประเทศในระบอบเสรีนิยมมีการรวมตัวขึ้นเป็นประชาสังคมที่เข้มแข็ง ร่วมกันแก้ไขปัญหาที่เกิดภายในสังคมอย่างแข็งขัน ด้วยการแสดงพลังคัดค้านหรือสนับสนุนการดำเนินงานของรัฐ อันเป็นการแสดงถึงพัฒนาการทางการปกครองตนเองของประชาชนและความเชื่อมั่นในการรวมตัวกันกระทำการทางสังคมโดยเสรี ฟูโกต์ชี้ว่านี่คือการบริหารจัดการชีวิตที่เกิดขึ้นในยุคสมัยปัจจุบันซึ่งแพร่กระจายอยู่ในสังคมต่างๆ ทั่วโลก (Foucault. 2008: 297, 300-306, 310)

กระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม (The Formation of Green Subjectivities)

ในงานล่าสุดของฟูโกต์ เขาเห็นว่าปฏิบัติการดูแลตัวเองในสมัยกรีกโบราณซึ่งทำให้บุคคลเกิดความเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้ง เพื่อแสวงหาวิถีชีวิตที่เหมาะควรกับตนนั้น คือหลักการเดียวกับการทำงานของชีวะอำนาจหรือชีวะการเมืองซึ่งเป็นอำนาจที่เข้ากระทำต่อชีวิตของประชากร ดังที่ฟูโกต์พิจารณาว่า “ตัวตนซึ่งปรากฏขึ้นนั้นถูกสร้างขึ้นจากปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคม หรือด้วยวิธีการที่ทำให้บุคคลรับรู้ว่าตนเองมีอิสรภาพในการดำเนินชีวิต จากการที่เขาสามารถกระทำการต่างๆ โดยเสรี ภายในขอบเขตของกฎเกณฑ์ข้อบังคับทางสังคม ซึ่งเป็นกลวิธีในการประดิษฐ์สร้างอัตบุคคลที่มีลักษณะเฉพาะของสังคมนั้นขึ้นมา” (Foucault. 1988: 50-51) เนื่องจากตัวตนเป็นรูปแบบที่สามารถปรับเปลี่ยนไปภายใต้สภาวการณ์ทางสังคม ซึ่งจะเปลี่ยนรูปไปตามอัตลักษณ์ของตนที่ยึดโยงเข้ากับกระบวนการที่ฟูโกต์เรียกว่า “เทคโนโลยีแห่งตัวตน” ซึ่งแสดงถึงอำนาจที่ดำรงอยู่ในรูปของระบบความสัมพันธ์ที่ผู้คนมีต่อกัน อันเกิดจากความสัมพันธ์ทางอำนาจ

ที่บุคคลมีไม่เท่ากัน เมื่อแต่ละคนมีอำนาจหรือกระทำการทางสังคมได้มากน้อยต่างกัน จึงทำให้บุคคลหนึ่งบุคคลใดมีอิทธิพลเหนือบุคคลบางคนได้ อย่างไรก็ดีลักษณะของความสัมพันธ์นั้นจะไม่คงที่แน่นอน โดยจะมีการหมุนเวียนสับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจไปตามสถานะที่เขามีในสังคม ด้วยเหตุนี้บุคคลแต่ละคนจึงสามารถปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ที่มีต่อกัน ซึ่งจะทำให้บุคคลทั้งหลายเป็นทั้งผู้ที่มีโอกาสในการถูกครอบงำจากผู้อื่น ขณะเดียวกันก็สามารถที่จะชี้นำบุคคลอื่นเช่นกัน วงจรของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เกิดขึ้นในลักษณะเช่นนี้ ทำให้ตัวตนกลายเป็นพื้นที่ปฏิบัติการทางอำนาจด้วยการบังคับตัวเองให้ประพฤติตนไปตามเจตจำนงที่อำนาจนั้นต้องการ พร้อมกันนั้นก็มีพื้นที่ในการแสดงออกถึงความเป็นตัวของตัวเองได้จากการกระทำตามความปรารถนาของตน

กระบวนการสร้างตัวตนจะเกิดขึ้นภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มีอยู่ทั่วไปภายในสังคมของเรา ตามที่ฟูโกต์เชื่อว่าการที่ตัวตนมีรูปลักษณะต่างกันนั้น เป็นผลจากปฏิบัติการทางสังคมที่เราเข้าไปเกี่ยวโยงด้วยมีความแตกต่างกันไป เพราะการกระทำการทางสังคมนี้จะก่อให้เกิดความจริงหรือการรับรู้ว่าตัวเรามีอิสระ มีทางเลือกและความคิดที่เป็นของตัวเอง รวมถึงตัดสินใจที่จะดำเนินการทางสังคมได้ด้วยตัวของตัวเอง ภายในขอบเขตที่พิจารณาแล้วว่าเหมาะสมและเป็นที่ยอมรับทางสังคม ดังนั้นความเป็นตัวตนที่ปรากฏตัวอยู่ในสังคมต่างๆ จึงมีรูปลักษณะที่แตกต่างกันไป จากเงื่อนไขของสภาวะทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองที่เอื้อให้เขาสามารถแสดงออกทางสังคมได้มากน้อยไม่เท่ากัน ซึ่งการที่บุคคลสามารถปรับเปลี่ยนตนเองให้สอดคล้องกับสภาวะทางสังคมดังกล่าวนั้น เนื่องจากตัวตนเป็นเพียงรูปแบบที่สามารถดัดแปลงตนเองไปตามบริบทแวดล้อมหรือสถานภาพที่ตนดำรงอยู่ในสังคม ด้วยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตน อันเป็นการปรับปรุงตัวให้สมบูรณ์พร้อมจากการที่บุคคลนั้นยอมรับผลที่มีต่อตนเอง ทั้งการเป็นผู้เลือกวิธีการพัฒนาตัวเองและการยอมรับฟังคำชี้แนะจากบุคคลรอบข้าง เข้ามากำหนดความคิดหรือความเชื่อที่ยังผลต่อการปฏิบัติของตน เพื่อนำพาชีวิตไปสู่สิ่งที่ดีกว่า สมบูรณ์กว่าและมีประสิทธิภาพมากกว่า

เทคโนโลยีแห่งตัวตนจึงเป็นหนทางที่บุคคลใช้ในการช่วงชิงและเปลี่ยนแปลงความรู้หรือความจริงที่เข้าครอบงำตนเอง เพราะเป็นวิธีการเดียวเท่านั้นที่บุคคลจะใช้ในการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ตนนั้นดำรงอยู่ทางสังคม ในประวัติศาสตร์เพศวิถี เล่มที่ 2 การดำรงชีวิตตามความปรารถนา (Foucault. 1990) และประวัติศาสตร์เพศวิถี เล่มที่ 3 การดูแลตัวตน (Foucault. 1990) ฟูโกต์ยกตัวอย่างที่เห็นชัดถึงวิธีการที่ประชาชนเรียนรู้วาทกรรมทางเพศที่ครอบงำสังคมในขณะนั้น พร้อมกันกับที่ตัวเขาสร้างความเข้าใจจนเกิดความตระหนักรู้ถึงความปรารถนาทางเพศของตนเองอย่างลึกซึ้ง อันแสดงให้เห็นว่าเขาผู้นั้นเป็นทั้งผู้ที่ถูกกระทำและกระทำตนเองให้กลายเป็นอัตบุคคลภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของสังคม เมื่อผู้ศึกษานำแนวคิดนี้มาประยุกต์ในการศึกษาการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม จะเริ่มต้นจากการสืบสาววิธีการทำงานของอำนาจภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของชุมชนท้องถิ่นในลักษณะเดียวกัน

โดยการวิเคราะห์กระบวนการสร้างตัวตนของชาวบ้านจากการเป็นผู้กระทำการภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน เพื่อทำความเข้าใจพวกเขาในฐานะผู้มีความรู้สึกนึกคิดเรื่องสิ่งแวดล้อม หรือเป็นการวิเคราะห์วิธีการทำงานของอำนาจด้วยเทคโนโลยีแห่งตัวตนเพื่อตีความการกระทำของเขาภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เกิดจากภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมด้านสิ่งแวดล้อม เพื่อแสดงให้เห็นว่าการกระทำการหรือการจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านต่างถูกครอบงำจากวาทกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่แพร่กระจายอยู่ภายในอาณาบริเวณของสนามการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ที่เข้ากำหนดตัวตนจนกลายเป็นอัตลักษณ์ของตัวเขา

ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ทบทวนงานวิจัยต่างๆ ของนักวิชาการทั้งในและต่างประเทศที่นำแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตมาประยุกต์ใช้ พบว่างานวิจัยของอรุณ อกราวอล (Arun Agrawal) ที่วิเคราะห์ปฏิบัติการของอำนาจในกรอบของการบริหารจัดการชีวิตนั้น มีกระบวนการสร้างตัวตนจากแนวปฏิบัติที่ถูกนำทางโดยรัฐที่เป็นการกำกับตนเองได้ ซึ่งเป็นกระบวนการของการปกครองในระยะทางไกลที่ปล่อยให้ประชาชนมีอิสระในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของตน กล่าวคือ อกราวอล (Agrawal. 2005: 194-245) ทำการศึกษาเรื่องการปกครองตนเองโดยพิจารณาจากการรักษาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ซึ่งมีกฎเกณฑ์กติกาเป็นแนวปฏิบัติสำหรับชาวบ้านที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและภายในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นแห่งหนึ่งในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นปฏิบัติการที่ผู้ศึกษาเห็นว่าทำให้ชีวะอำนาจมีช่องทางแทรกซึมเข้ามากำกับตัวตนหรือครอบงำจิตใจของชาวบ้าน อันทำให้คนที่อยู่ในระบบการจัดการตนเองในด้านสิ่งแวดล้อมสามารถสร้างตัวตนขึ้นมาได้ สืบเนื่องจากมีความเป็นจริงเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในอาณาบริเวณที่ศาสตร์ของการจัดการสิ่งแวดล้อมสร้างขึ้นมา ตามเจตจำนงของอำนาจที่มาปรากฏตัวผ่านกฎระเบียบและกติกาซึ่งถูกกำหนดแนวทางจาก “คณะกรรมการป่าไม้ประจำหมู่บ้าน” ที่เข้ากำหนดตัวตนของชาวบ้านให้มีความรู้สึกนึกคิดในเรื่องสิ่งแวดล้อม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การจัดสรรทรัพยากรที่เป็นธรรมด้วยการกระจายผลผลิตจากป่าให้กับสมาชิกภายในชุมชนอย่างเท่าเทียม (Resource allocation) พื้นที่ป่าของหมู่บ้านถูกจัดการโดยแบ่งออกเป็นส่วนต่างๆ ให้ชาวบ้านได้หมุนเวียนใช้ประโยชน์ครอบคลุมทุกฤดูกาล ซึ่งนอกจากจะจัดแบ่งพื้นที่ป่าออกเป็นสัดส่วนที่ควบคุมได้ง่ายแล้ว ชุมชนยังกำหนดจำนวนบุคคลและห้วงเวลาเข้าใช้ประโยชน์เพื่อสร้างสมดุลระหว่างการใช้งานกับขีดจำกัดของป่า รูปแบบของการจัดการป่าเช่นนี้ถูกชาวบ้านนำมาสืบสานต่อจนกลายเป็นวิถีของชุมชน เพราะพวกเขาประจักษ์ชัดว่าสาเหตุที่ทรัพยากรของตนยังคงความสมบูรณ์เป็นทั้งแหล่งอาหารและรายได้ที่สำคัญของพวกเขาตลอดมา เป็นเพราะวิธีการจัดการที่มีประสิทธิภาพของพวกเขานั่นเอง ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นถูกยอมรับจากทุกคนในชุมชนว่าวิถีการจัดการทรัพยากรเช่นนี้ถูกต้องและเหมาะสมที่สุดสำหรับชุมชนแห่งนี้ ความเป็นจริงเหล่านี้จึงมีพลังเพียงพอที่จะเข้ากำกับให้ทุกคนในชุมชนปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของชุมชนอย่างเคร่งครัด กระทั่งนำไปสู่การสั่งสม คิดค้นองค์ความรู้เรื่องพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ประจำถิ่น อันเป็นการแพร่ความจริงดังกล่าวให้คงอยู่อย่างมั่นคงภายในชุมชนแห่งนี้ต่อไป

การที่จะดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้ครอบคลุมรอบด้านจำเป็นต้องมี*การติดตามตรวจสอบ (Monitoring) ผ่านการสอดส่องดูแล (Surveillance) และการควบคุมความสงบเรียบร้อย (Policing)* โดยการคัดเลือกผู้พิทักษ์ป่า (Guard) ทำหน้าที่ลาดตระเวนตรวจตราผืนป่า เพื่อสอดส่องพฤติกรรมการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์การจัดการป่าที่ทำข้อตกลงกันไว้ ซึ่งทำให้ลดจำนวนครั้งของการบุกรุกพื้นที่ป่าและการกระทำผิดที่เกี่ยวกับป่าลงอย่างชัดเจน เฉพาะอย่างยิ่งในห้วงที่แต่ละครัวเรือนผลัดเปลี่ยนกันส่งตัวแทนลาดตระเวนป่าด้วยตนเอง เมื่อเทียบกับช่วงที่ชุมชนจัดตั้งกองทุนว่าจ้างชาวบ้านปฏิบัติหน้าที่เวรประจำวัน เพราะการที่เขามีโอกาสเข้าไปปฏิบัติหน้าที่ลาดตระเวนผืนป่าประจำวันเป็นปฏิบัติการที่ทำให้เขาได้ทบทวนบทบาทของตนเองที่มีต่อผืนป่า “เมื่อเขาดูแลป่า ป่าย่อมจะเอื้อประโยชน์ต่อพวกเขาเช่นกัน” อันเป็นการตระหนักรู้ถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างป่ากับมนุษย์ จนพร้อมที่จะดูแลรักษาป่าให้เกิดความอุดมสมบูรณ์เพื่อเป็นแหล่งอาหารที่หล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนให้อยู่ดีกินดีตลอดไป ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นนี้แสดงให้เห็นชัดว่าตัวตนของชาวบ้านได้กลายเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างเข้มข้น เพราะการทำหน้าที่ลาดตระเวนป่าอย่างแข็งขันของพวกเขาต่างมีความจริงในเรื่องของการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างคนกับป่าที่ซักใยชาวบ้านอยู่เบื้องหลัง คราใดที่มีเหตุการณ์ร้ายแรงขึ้นกับผืนป่าพลังอำนาจที่เกิดจากการสั่งการของจิตใจย่อมจะผลักดันให้เขาพุ่งเข้าไปแก้ไขปัญหาอย่างไม่คิดชีวิต

การตอกตรึงให้กฎเกณฑ์การจัดการป่าของชุมชนฝังรากลึกอยู่ภายในชุมชน ณ ห้วงเวลาหนึ่งเป็นผลจากชุมชนมี *กระบวนการบังคับ (Sanctioning)* ด้วยวิธีการของตัวเองที่เข้ากำกับแนวปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านมิให้เบี่ยงเบนไปจากกฎเกณฑ์ของชุมชนได้ ตลอดจน*การกำหนดบทลงโทษที่สามารถบังคับใช้ได้จริง (Adjudication)* แม้ความจริงอันเกิดจากการปฏิบัติตามกฎระเบียบของหมู่บ้านจะอาศัยช่องทางการแพร่ความจริงผ่านการยึดถือปฏิบัติของชาวบ้านจนกลายเป็นวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนไปแล้วก็ตาม ทว่าการรับเอาความจริงดังกล่าวมาปรับใช้ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านนั้น พวกเขาต่างรับเข้ามาอย่างมีแบบแผน นั่นคือปฏิบัติการอันเป็นกติกาการเข้าใช้ประโยชน์จากผืนป่าที่เป็นช่องทางให้ความเป็นจริงเข้ามาแทรกแซง หรือกดดันตนเอง หรือทำให้ชาวบ้านมีวินัยในตัวเอง สามารถสั่งการตัวเองได้ว่าจะใช้วิธีการเช่นไรในการเก็บหาผลผลิตจากป่า โดยสิ่งที่เขาคิดและเลือกว่าจะต้องกระทำการอย่างไรนั้น แสดงถึงความรู้คิดของเขาเองที่แทรกซึมเข้ากำหนดตัวตนแล้วยังผลให้พฤติกรรมของพวกเขาเป็นไปตามครรลองของชุมชน อีกทั้งยังกระตุ้นเตือนให้เขาเฝ้าดูตัวเองอย่างถ้วนถี่ หากในบางครั้งเกิดการละเมิดกฎกติกาของชุมชนบ้าง การบังคับใช้บทลงโทษต้องเห็นผลจริงเพราะการลงโทษคือกลยุทธ์หนึ่งที่จะทำให้อำนาจสามารถแสดงตัวออกมาได้ จึงกล่าวได้ว่าตัวตนของชาวบ้านที่ปรากฏขึ้นนี้เป็นผลจากกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยเทคนิคของอำนาจผ่านกลไกการบังคับต่างๆ นั่นเอง

จะเห็นได้ว่าปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนี้เป็นกระบวนการที่ทำให้ชาวบ้านที่อยู่ในระบบความสัมพันธ์หรือปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมดังกล่าวจำเป็นต้องปฏิบัติตน ใคร่ครวญและบอกกล่าวเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมไปในแนวทางที่ถูกกำหนดไว้ ซึ่งเป็นเทคนิควิธีของอำนาจผ่านกลไกการบังคับ อันเป็นกระบวนการที่สร้างตัวตนของชาวบ้านขึ้นมา ดังนั้นแล้วกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมจึงเป็นวิธีการที่ทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้เพื่อนำไปสู่การปกครองตนเอง หรือการปกครองในระยะทางไกลซึ่งเป็นปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม สร้างตัวตนที่เรียกว่าผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาเพราะมีช่องทางที่ทำให้ความจริงเรื่องสิ่งแวดล้อมเข้ามากำหนดตัวตนของชาวบ้าน จึงกล่าวได้ว่าปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนแห่งหนึ่งจะถูกสร้างขึ้นจากความจริงตามเกมส์แห่งความเป็นจริงทางสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนั้น นี่คือชุดของกฎเกณฑ์ซึ่งสร้างความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นภายในชุมชนหรือกิจกรรมย่อยๆ ของเหตุการณ์ (Series of event) ที่ระบอบความจริงเข้ากำกับให้คณะกรรมการป่าชุมชนจัดการตนเองด้วยเทคโนโลยีแห่งตัวตนตามที่เกมส์แห่งความเป็นจริงนั้นกำหนด ไม่ว่าจะเป็นการสร้างกลไกการติดตามตรวจสอบผ่านการสอดส่องดูแลและการควบคุมความสงบเรียบร้อย การแทรกแซงหรือบังคับตัวเองและการตัดสินโทษ ซึ่งความจริงดังกล่าวนี้จะแพร่และไหลเวียนอยู่อย่างมั่นคงภายในชุมชนจากการที่ชาวบ้านน้อมนำไปปฏิบัติสืบเนื่องจนกลายเป็นวิถีของชุมชนหรือภูมิปัญญาในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนั้น (Skinner. 2007: 45) หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าเกมส์แห่งความเป็นจริงของการจัดการสิ่งแวดล้อมคือความรู้ของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับอำนาจแบบชีวะการเมืองที่ดำรงอยู่ในวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งชุดความรู้ดังกล่าวได้กลายเป็นระบอบความจริงของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ถูกรับรองว่าถูกต้องและเหมาะสมกับชุมชนแห่งนั้น โดยความเป็นจริงที่เกิดขึ้นนี้จะแพร่กระจายอยู่ภายในชุมชนนั้นเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่ง

การสร้างตัวตนของชาวบ้านในแง่มุมนี้อาจพิจารณาได้ว่าเป็น “การต่อต้านขัดขืนอำนาจ” (Resistance) รูปแบบหนึ่งซึ่งเป็นปฏิบัติการของอำนาจในแง่มุมสร้างสรรค์ที่แฝงอยู่ภายในความสัมพันธ์ทุกระดับของมนุษย์ อันแสดงให้เห็นว่าบุคคลล้วนดำรงอยู่ภายในวงจรของอำนาจหรือระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจ เพราะวัฏจักรของอำนาจคือการหมุนเวียน การช่วงชิง การตอบโต้หรือการต่อต้านอำนาจเพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจ เมื่ออำนาจเกิดการปะทะกันที่ปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคม จะเปิดพื้นที่ให้บุคคลได้หลุดรอดออกจากการครอบงำของความสัมพันธ์ทางอำนาจเพื่อได้รับอิสรภาพภายในขอบเขตที่สังคมนั้นเอื้ออำนวยให้ อย่างไรก็ดีไม่มีอาณาบริเวณใดจะรอดพ้นจากปฏิบัติการของอำนาจไปได้ เพราะการทำงานของอำนาจในลักษณะนี้ถูกผลิตขึ้นจากความสัมพันธ์ทางอำนาจ เช่นนั้นแล้วจึงไม่มีอะไรหรือสิ่งใดที่จะสามารถต่อต้านขอบเขตความสัมพันธ์ทางอำนาจได้อย่างแท้จริง และการให้อิสรภาพแก่บุคคลในลักษณะนี้ย่อมแตกต่างไปจากการปลดปล่อยมนุษย์ให้เป็นอิสระ กล่าวคือแม้ว่าเราจะได้รับพื้นที่กระทำการทางสังคมโดยเสรีแต่ก็เป็นเพียงอิสรภาพที่ตกอยู่ภายในอาณาบริเวณซึ่งถูกกำหนดไว้แล้วอย่างเป็นธรรมชาติ

เราจึงไม่สามารถหลุดรอดไปจากความสัมพันธ์ทางอำนาจนี้ได้อย่างสิ้นเชิง (Markula & Pringle. 2006: 146)

ทว่าอีกมิติหนึ่งฟูโกต์มองว่าการสร้างตัวตนเปรียบเสมือนการสร้างงานศิลปะชิ้นเอก ซึ่งบุคคลสามารถที่จะขีดเขียนชีวิตที่งดงามขึ้นมาด้วยตนเอง โดยมีเงื่อนไขหรือสภาวะทางสังคมเป็นกรอบในการกำหนดเค้าโครงชีวิตของตน ซึ่งความเชื่อเช่นนี้จะกระตุ้นให้บุคคลเกิดความคิดสร้างสรรค์ที่จะก่อร่างสร้างตัวตนที่ท้าทายต่อพลังอำนาจที่พยายามยัดเยียดอัตลักษณ์บางประการให้กลายเป็นธรรมชาติของตนตามเกมส์แห่งความเป็นจริงนั้น การดำรงอยู่โดยมีสุนทรียะแห่งตัวตนแสดงให้เห็นว่าการสร้างตัวตนของบุคคลคือสภาวะที่เปิดกว้างต่อการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ คู่ขนานไปกับการเปลี่ยนแปลงสภาวะทางสังคม โดยบุคคลสามารถที่จะสร้างตัวตนขึ้นมาด้วยการปฏิเสธความเป็นปัจเจกบุคคลอันเป็นผลจากวาทกรรมต่างๆ ที่สอดแทรกเข้ากำกับตัวตนของเขา (*Ibid*. 146-149) เช่นเดียวกับการสร้างความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นนั้นเกิดจากการที่พวกเขาสามารถที่จะปฏิเสธคำจำกัดความของการเป็นนักสิ่งแวดล้อมตามความเข้าใจของสังคมโดยทั่วไป ซึ่งถูกทำให้เข้าใจว่าทรัพยากรธรรมชาติที่อยู่บนผืนแผ่นดินไทยเป็นกรรมสิทธิของรัฐเพียงฝ่ายเดียว เป็นผลให้ผู้คนบางกลุ่มยอมรับว่าตนเองไม่มีสิทธิในการเข้าใช้ประโยชน์ในที่ดินเขตป่าและนำมาสู่การเป็นพลเมืองที่เชื่อฟังต่อการรับรองสิทธิในที่ดินของรัฐ อันเป็นการดำเนินนโยบายรัฐตามกระบวนทัศน์แบบกลไกที่เห็นว่ามนุษย์กับธรรมชาติเป็นคนละส่วนจากกัน จากการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางของศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่พยายามเข้ากำหนดตัวตนของชาวบ้าน ด้วยการสร้างวาทกรรมเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมที่สร้างความเชื่อให้กับเขาว่าคนไม่สามารถอยู่ร่วมกับป่าได้ และมีปฏิบัติการที่สามารถสร้างความเป็นจริงดังกล่าวขึ้นมานั่นคือศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ถูกกำหนดแนวทางจากหน่วยงานที่รับผิดชอบในการปกป้องผืนป่าเท่านั้น

ชาวบ้านหลายชุมชนที่อยู่ในเขตป่าสามารถที่จะปฏิเสธอัตลักษณ์ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมในลักษณะเช่นนั้นได้ ด้วยการคิดอย่างวิพากษ์โดยการสร้างประเด็นปัญหาต่อสภาวะของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับตัวเขาและชุมชน ณ ปัจจุบัน ที่เห็นว่า “คนอยู่ร่วมกับป่าได้” ซึ่งการแสดงความคิดตรงข้ามในลักษณะเช่นนี้ฟูโกต์เห็นว่าไม่ใช่เรื่องของการตอบโต้ทางการเมือง แต่เป็นการตระหนักรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการตรวจสอบหรือทบทวนตนเองอย่างสม่ำเสมอ การต่อต้านขัดขืนอำนาจย่อมกระทำได้ผ่านการตั้งประเด็นปัญหาในเรื่องสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของตนอย่างเป็นปกติธรรมดา ทำการวิพากษ์ประเด็นดังกล่าวด้วยความสร้างสรรค์และกระตือรือร้นเพื่อแสวงหาทางเลือกที่ดีที่สุดในการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งสอดคล้องกับบริบทแวดล้อมของตน อันเป็นการยึดโยงตัวเองเข้ากับปฏิบัติการที่สร้างอิสรภาพให้กับตนเพื่อที่จะตอบโต้กับอำนาจเช่นนั้นแล้วการดำเนินการทางสิ่งแวดล้อมตามทางเดินของตนเองจึงเป็นกิจกรรมที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านคือผู้กระทำการทางสังคมที่สร้างสรรค์ ซึ่งไม่ได้ส่งผลให้เขาพึ่งตนเองในด้านสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังท้าทายอัตลักษณ์ความเป็นนักสิ่งแวดล้อมตามนิยามความหมายของรัฐ จากการ

สร้างสรรค์วิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นและสร้างตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะตัว เพื่อต่อรองกับอัตลักษณ์ที่มีลักษณะตายตัวซึ่งรัฐพยายามกำหนดให้เขาเป็น

การสร้างตัวตนของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมในลักษณะนี้เป็นไปตามแนวคิดของฟูโกต์ที่เห็นว่าบุคคลสามารถเปิดพื้นที่ในการปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ข้อบังคับทางสังคมได้ เพราะเขาเชื่อว่าบุคคลมีอิสระในการประดิษฐ์สร้างตัวเองจากการตระหนักรู้ของตน ด้วยการสร้างสรรค์ประสบการณ์ชีวิตในรูปแบบใหม่และแสวงหาหนทางใหม่ๆ ที่นำพาเขาให้มีชีวิตที่ดีกว่า เพราะมนุษย์ในปัจจุบันจำต้องเผชิญหน้ากับภารกิจในการผลิตหรือสร้างตัวตนที่กระตือรือร้นเพื่อสร้างสรรค์ชีวิตที่งดงามดังเช่นงานศิลปะ ปฏิบัติการทางสังคมเหล่านี้ยังก่อให้เกิดผลต่อสังคมทั่วไป ด้วยการปลุกเร้าให้เกิดการแพร่กระจายภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมโดยการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม จากการสร้างประเด็นปัญหาที่มีต่อสังคมด้วยการตั้งคำถามต่อความเป็นจริงหรือสิ่งที่ถูกทำให้เชื่อว่าจริง ซึ่งเป็นการคิดในเชิงวิพากษ์และสร้างสรรค์กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านเป็นผู้กำหนดรูปแบบนั้นด้วยตนเอง เพื่อช่วงชิงความหมายและการออกแบบอัตลักษณ์ที่เหมาะสมกับตน การจัดการสิ่งแวดล้อมตามวิถีของชุมชนโดยตัวของมันเองจึงเป็นปฏิบัติการที่สร้างอิสรภาพให้กับชาวบ้านในชุมชนที่อยู่ห่างไกล ให้หลุดพ้นไปจากความพยายามผูกโยงตัวเขาเข้ากับศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและการสร้างถ้อยแถลงทางการเมืองที่สังคมได้กำหนดประเด็นปัญหาของสิ่งแวดล้อมไว้แล้วบนพื้นฐานของวาทกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมกระแสหลัก ที่ยังผลต่อระบบความสัมพันธ์ทางสิ่งแวดล้อมให้ผู้คนโดยทั่วไปต้องรับรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมไปในทิศทางเดียวกัน การสร้างตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมจึงเป็นวิธีการที่ชาวบ้านต่างสำนึกรู้ว่าตนมีกำลังความสามารถที่จะสร้างถ้อยแถลงทางการเมือง จากการสร้างรูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมตามวิถีชุมชนขึ้นมาด้วยตนเอง

โดยสรุปแล้วการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมด้วยเทคโนโลยีแห่งตัวตนคือหนทางที่บุคคลแสวงหาเพื่อตอบสนองความต้องการที่จะควบคุมตนเองและมีอิทธิพลเหนือบุคคลอื่นด้วยเทคนิควิธีต่างๆ ภายในสัมพันธภาพที่เขามีต่อกัน ซึ่งความสัมพันธ์นี้จะเกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านแต่ละคนภายในชุมชน สัมพันธภาพระหว่างคณะกรรมการป่าชุมชนกับชาวบ้านทั่วไป ตลอดจนสัมพันธภาพที่บุคคลนั้นมีต่อตัวเอง แล้วแผ่ขยายเข้าสู่การสร้างสรรค์กิจกรรมต่างๆ ภายในระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนั้นจะกำหนดว่าความรู้ชุดใด แนวปฏิบัติทางค่านิยมชุดไหน ตลอดจนข้อมูลข่าวสารลักษณะใดที่จะนำเข้ากำกับควบคุมชาวบ้านในชุมชนแห่งนั้น เพื่อพิจารณาถึงการเปิดพื้นที่ให้อิสรภาพแก่พวกเขาในการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยตนเองภายในขอบเขตที่เหมาะควร โดยตัวตนของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมจะก่อรูปขึ้นภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนนั่นเอง และการที่ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นมีอิสรภาพจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของตนเองนั้นแสดงว่าตัวเขาสามารถปกครองตนเองได้ในเรื่องสิ่งแวดล้อม หรือนัยหนึ่งหมายถึงเขาเป็นผู้มีอำนาจในการกำกับสัมพันธภาพทั้งที่มีต่อตนเองและที่มีอยู่เหนือการปฏิสัมพันธ์

กับบุคคลรอบข้างในชุมชน ส่วนปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่สร้างอิสรภาพให้เกิดขึ้นกับชาวบ้านนั้น จะดำรงอยู่ภายในระบบความสัมพันธ์เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจและภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมของการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนแห่งนั้น มากกว่าที่จะเป็นเรื่องของการต่อต้านขัดขืนอำนาจทางการเมืองโดยตรง

เช่นนั้นแล้วคงกล่าวได้ว่าตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมจะปรากฏตัวขึ้นจากการขยายปฏิบัติการของชีวะอำนาจเข้าสู่พื้นที่ของสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้การบริหารจัดการชีวิตสามารถเชื่อมโยงการปกครอง ประชากรและสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน อันทำให้เรามองเห็นถึงทิศทางการทำงานของเหตุผลแห่งรัฐในมิติด้านสิ่งแวดล้อมที่เข้านำทางปฏิบัติเรื่องสิ่งแวดล้อมแก่ประชากร หรือระบอบแห่งความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมที่กระทำต่อตัวตนของประชากรแล้วก่อร่าง “ผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม” ขึ้นมาจากการน้อมนำความเป็นจริงที่เกิดจากแนวปฏิบัติด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและการชี้แนะจากผู้กระทำการต่างๆ ทางสังคมเข้ามากำหนดตัวเอง โดยนัยนี้การบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมเผยให้เห็นว่าตัวตนของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมไม่ได้เป็นเพียงพื้นที่ปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ หรือเป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกอาณาบริเวณทางการปกครองอีกต่อไป เพราะชีวะการเมืองในรูปของศิลปะทางการปกครองสามารถเชื่อมโยงตัวตนกับการเมืองเข้าด้วยกัน โดยการผลิตหรือสร้างประชากรที่ปกครองตนเองได้จากการเป็นผู้มีความรู้สึกนึกคิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมตามวิถีปฏิบัติของชุมชน อันเป็นวิธีการปกครองที่ดีที่สุดด้วยการส่งเสริมให้เขาเชื่อมั่นต่อการดำรงชีวิตตามสภาพของตน

กรอบความคิดในการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมในรูปของสิ่งประดิษฐ์สร้างจากภาคปฏิบัติการทางสังคม ซึ่งตั้งอยู่บนฐานคิดของการสร้างความจริงตามการรับรู้ของบุคคลจากตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมภายในบริบทที่เขาดำรงอยู่ และการแพร่กระจายความหมายของสังคมผ่านยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ การเมืองและวัฒนธรรมซึ่งเป็นบริบทที่อยู่ล้อมรอบตัวเขา ตามความเชื่อที่ว่าความหมายของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมจากการรับรู้ของสังคมเป็นเพียงผลกระทบของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เกิดขึ้นในสังคม จึงเป็นความพยายามของผู้ศึกษาที่จะสร้างความเข้าใจกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม โดยนำแนวคิด “การบริการจัดการชีวิต” ของฟูโกต์มาวิเคราะห์ให้เห็นถึงกระบวนการผลิตหรือสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของสังคม เพราะผู้ศึกษาเชื่อมั่นว่าการทำให้คนคิดได้คิดเป็นคือวิธีการปกป้องสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพสูงสุด โดยมีนโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนแนวคิดในทางสิ่งแวดล้อมที่เป็นกระบวนการปกครองแบบการบริหารจัดการชีวิตเพื่อแสดงให้เห็นว่ารัฐสามารถนำทางประชาชนในเรื่องสิ่งแวดล้อมได้อย่างแนบเนียน ด้วยการวางแนวปฏิบัติด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมผ่านการเสริมสร้างแรงบันดาลใจให้พวกเขาสร้างทางเลือกต่างๆ ในการรักษา

สิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับสภาวการณ์ของตน แล้วยังผลให้เกิดการก่อร่างสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่กระตือรือร้นขึ้นมา

การศึกษานี้ครอบคลุมกรอบทางความคิดที่สำคัญสองประเด็นได้แก่ ***หนึ่ง*** แนวคิดเรื่องการบริหารจัดการชีวิตเพื่อคลี่คลายให้เห็นว่ารัฐจะมีวิธีการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์การรักษาอำนาจการปกครองแบบองค์อธิปัตย์ จากการใช้เทคโนโลยีแห่งอำนาจเพื่อสร้างวินัยกำกับพฤติกรรมของประชากรไปสู่การสร้างความเชื่อที่ว่าพวกเขาสามารถรักษาสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเองอย่างไร ด้วยการปรับใช้แนวคิดการบริหารจัดการชีวิตในมิติเรื่องสิ่งแวดล้อมในรูปของ “การนำทางปฏิบัติ” ซึ่งเป็นการจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในเรื่องสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากการนำทางสิ่งแวดล้อมให้แก่ประชาชนผ่านนโยบายและมาตรการต่างๆ ที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อม อันสืบเนื่องมาจากรัฐมีนโยบายให้ประชาชนปกครองตนเองได้ในด้านสิ่งแวดล้อม หรือรัฐวางแนวทางที่ทำให้เขามีพื้นที่หรือรับรู้ว่าตัวเองสามารถกำหนดวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นของตนเองได้ ภายในขอบเขตของบริบทแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ดำรงอยู่ นี่คือระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจรูปแบบใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชนซึ่งปฏิบัติการผ่านอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมที่ยังผลให้ประชาชนเกิดความรู้สึกนึกคิด แล้วสั่งการให้ตนเองมีพฤติกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปลักษณะต่างๆ ส่งผลที่แตกต่างจากปฏิบัติการของอำนาจจากภายนอกที่เข้ากระทำต่อตัวเขาดังเช่นการลงโทษตามตัวบทกฎหมาย เพราะความรู้สึกหวงแหนทรัพยากรเป็นการสอดส่องตรวจตราตัวเองซึ่งเกิดจากความเชื่ออันแรงกล้าว่ากำลังความสามารถในการปกป้องสิ่งแวดล้อมของตนเป็นหนทางที่จะทำให้สังคมและโลกของเราดีขึ้นกว่านี้ น่าอยู่อาศัยมากกว่านี้ ความรู้คิดได้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมจึงเป็นการทบทวนตนเองจากระดับจิตใจที่มีความลึกซึ้งและเข้มข้นอย่างยิ่ง ประการสำคัญการวิเคราะห์ปฏิบัติการของอำนาจภายในกรอบการบริหารจัดการชีวิตในมิติของสิ่งแวดล้อมจะช่วยให้เห็นว่าภาครัฐไม่ได้นำกลยุทธ์ต่างๆ มาปรับใช้เพื่อนำไปสู่การเข้าจัดการชีวิตที่มุ่งหวังการกำกับควบคุมประชาชนในเรื่องสิ่งแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังแสดงถึงพลังของตัวเขาในการผลิตหรือสร้างตัวตนขึ้นมาตามสภาพเพื่อดูแลสิ่งแวดล้อมและสามารถนำทางผู้คนรอบข้าง อันสะท้อนให้เห็นว่าเขาพึ่งตนเองได้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมที่นำไปสู่ความสามารถในการปกครองตนเอง

สอง กรอบแนวคิดการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม ผู้ศึกษาจะแสดงให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของการบริหารจัดการชีวิตในมิติด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้อำนาจสามารถผลิตหรือสร้างตัวตนขึ้นมาได้ โดยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตนอันเป็นหนทางที่บุคคลสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการที่จะควบคุมตนเองและมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น ด้วยเทคนิควิธีต่างๆ ภายในสัมพันธภาพที่เขามีต่อกัน ซึ่งความสัมพันธ์นี้จะเกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านแต่ละคน ระหว่างคณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านโดยทั่วไป กระทั่งสัมพันธภาพที่บุคคลมีต่อตัวเองซึ่งขยายไปสู่การสร้างความรู้ภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนั้นเพื่อกำหนดกิจกรรมหรือปฏิบัติการของการจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปลักษณะหนึ่งเข้ากำกับ

แนวปฏิบัติของผู้คนในชุมชน ซึ่งตัวตนของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมหรือผู้ที่มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งว่าตัวเขามีกำลังความสามารถในการจัดการสิ่งแวดล้อมเพียงใด และควรจะเลือกใช้วิธีการใดที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการปกป้องทรัพยากรของตน จะค่อยๆ ก่อร่างสร้างรูปขึ้นภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนแห่งนั้น

โดยระบบความสัมพันธ์ที่เราเรียกว่าการจัดการตนเองทางด้านสิ่งแวดล้อมจะเป็นไปตามหลักการของวาทกรรมที่จะผลิตความจริงว่าบุคคลควรมีคุณลักษณะเช่นไร ส่วนการผลิตความจริงนั้นเกิดขึ้นจากภาคปฏิบัติการทางวาทกรรม ซึ่งในที่นี้ผู้ศึกษาได้นำงานของอกราวอลมาเป็นแนวคิดในการมองระบบปฏิบัติการว่ากิจกรรมที่เกิดขึ้นจริงในการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชน ซึ่งมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอันประกอบด้วยกิจกรรมย่อยๆ ขึ้นเป็นระบบการจัดการนั้น เช่นการจัดสรรทรัพยากรที่เป็นธรรม การติดตามตรวจสอบผ่านการสอดส่องดูแลและการควบคุมความสงบเรียบร้อยโดยการคัดเลือกผู้พิทักษ์ป่าทำหน้าที่ลาดตระเวนตรวจตราผืนป่าเพื่อสอดส่องพฤติกรรมการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์การจัดการป่าที่ทำข้อตกลงกันไว้ ตลอดจนการแทรกแซง กำกับตนเองและการสร้างบทลงโทษที่สามารถบังคับใช้ได้จริง โดยผู้คนที่ดำเนินกิจกรรมต่างๆ นั่นคือคณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอต่างดำรงอยู่ภายในระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ที่สร้างตัวตนของเขาให้กลายเป็นผู้มีสำนึกในสิ่งแวดล้อม สำหรับการวิเคราะห์กระบวนการสร้างตัวตนของชาวบ้านในชุมชนที่ถูกเลือกให้เป็นสนามวิจัยครั้งนี้ว่าเขาเป็นผู้มีความรู้สึกนึกคิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมอย่างไร ผู้ศึกษาจะพิจารณาจากปฏิบัติการของการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนแห่งนั้นที่เปิดช่องทางให้ชาวบ้านสามารถเลือกวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมของชุมชน ซึ่งทำให้เขาจำต้องคิด พูดและปฏิบัติในเรื่องสิ่งแวดล้อมไปตามที่ตนเป็นผู้กำหนดทางเดินนั้นจนกลายเป็นตัวตนของเขาเอง

การศึกษาตามกรอบแนวคิดที่กล่าวมาจะนำไปสู่ความเข้าใจกระบวนการสร้างตัวตนของผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อม จากการทำงานของชีวะอำนาจภายในกรอบการบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นกระบวนการที่แยบยลและมีความเป็นธรรมชาติจนทำให้ประชากรไม่ตระหนักว่าถูกรัฐนำทางในเรื่องสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันการบริหารจัดการชีวิตในมิติเรื่องสิ่งแวดล้อมยังสะท้อนถึงศักยภาพของชาวบ้านในชนบทที่อยู่ห่างไกลว่าสามารถสร้างความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมจากแนวทางที่เขาเป็นผู้กำหนดขึ้นมาเอง นั่นทำให้การศึกษาครั้งนี้ให้ความสนใจกระบวนการสร้างตัวตนที่มีลักษณะเฉพาะตัวซึ่งเกิดขึ้นจากการสั่งสมความรู้ที่ได้รับจากการดำเนินชีวิตประจำวันเป็นสำคัญ โดยตัวตนที่ว่ามีคุณลักษณะสำคัญหลายประการดังนี้ ตัวตนของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมมีรูปลักษณะที่หลากหลายไม่ได้แสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียว หรือมีลักษณะตายตัวเช่นเดียวกับคุณลักษณะของตัวตนที่ถูกครอบงำจากศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งมีลักษณะที่ตรงไปตรงมา เพราะตัวตนของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมในรูปลักษณะเช่นนี้ตั้งอยู่บนฐานคิดที่ลดความสำคัญขององค์ประธานลง เป็นเหตุให้พวกเขาไม่สามารถดำรงตนอยู่ในลักษณะเดียวอย่าง

ถาวร แต่กลับดัดแปลงตนเองไปสู่รูปลักษณะใหม่ๆ อยู่ตลอดเวลา อีกทั้งยังมีคุณลักษณะสำคัญแตกต่างกันไปตามที่ปรากฏอยู่แต่ละยุคสมัย สังคมและวัฒนธรรม โดยจะคงลักษณะเฉพาะเช่นนั้นภายในห้วงเวลาหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมย่อมมีคุณลักษณะที่ต่างไปจากอัตลักษณ์ของนักสิ่งแวดล้อมตามการรับรู้ของผู้คนโดยทั่วไป เพราะความรู้คิดได้คือสิ่งที่เกิดขึ้นจากสัมพันธภาพระหว่างประสบการณ์ของการจัดการสิ่งแวดล้อมกับตัวตนของแต่ละบุคคล

บทที่ 3
วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมในครั้งนี้ ต้องการเปิดมุมมองใหม่เพื่อสร้างความเข้าใจที่มีต่อสิ่งแวดล้อมและนักสิ่งแวดล้อมในมิติที่เชื่อว่าความจริงเกี่ยวกับสิ่งดังกล่าวถูกสร้างจากสังคม (Socially constructed) โดยนำแนวคิด “การบริหารจัดการชีวิต” มาประยุกต์กับประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นกรอบวิเคราะห์ให้เห็นถึงกระบวนการสร้างตัวตนของผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมจากแนวทางของการปฏิบัติ (Conduct of the conduct) ซึ่งรัฐสามารถนำทางประชาชนในด้านสิ่งแวดล้อม โดยส่งเสริมให้พวกเขาแสวงหาและตัดสินใจเลือกแนวทางการรักษาสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับตนเอง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สะท้อนความเป็นผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมบนพื้นฐานของการบริหารจัดการชีวิตในมิติด้านสิ่งแวดล้อม การศึกษานี้จึงใช้การวิเคราะห์เรื่องเล่าตามแนวทางของฟูโกเดียน (Foucauldian narrative approach) ซึ่งมุ่งเน้นศึกษาเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตเป็นวิธีการของอำนาจที่มีเทคโนโลยีแห่งตัวตนไปทำหน้าที่สร้างความเป็นผู้รู้คิด (Experience-centred) เป็นวิธีวิทยา (Methodology) เพื่อเผยและคลี่คลายให้เห็นถึงความแยบยลของความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความรู้ ที่ยังผลให้ประชาชนเกิดความนึกคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมตามที่เชื่อว่าจริง แล้วเกิดความคิดที่นำมากำกับพฤติกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของตน เพราะการวิเคราะห์เรื่องเล่าทำให้ผู้ศึกษาสามารถสืบสาวร่องรอยการทำงานของชีวะอำนาจซึ่งอยู่ในรูปของเทคโนโลยีแห่งตัวตนอันเป็นช่องทางที่ทำให้บุคคลปรับเปลี่ยนตัวเองให้เป็นผู้มีความรู้คิด โดยจำเป็นต้องอาศัยเรื่องเล่าประสบการณ์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านในชีวิตประจำวันอันเป็นปฏิบัติการทางสังคมของพวกเขามาวิเคราะห์ เพื่อสร้างเรื่องราวการสร้างตัวตนของผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมขึ้นมา

กระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านจะมองเห็นจากการปรับเปลี่ยนความคิดหรือความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นการน้อมนำความจริงที่ด้านสิ่งแวดล้อมเข้าปรับเปลี่ยน กำหนดและกำกับความสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสิ่งแวดล้อม อันเป็นปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ สร้าง “ความจริงในเรื่องสิ่งแวดล้อม” เพื่อผลิตความหมายของพื้นที่การจัดการสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามเป้าประสงค์ของอำนาจที่ปรากฏปฏิบัติการในรูปของ “คณะกรรมการป่าชุมชน” สถาบันซึ่งทำหน้าที่ในการผลิตซ้ำความรู้เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม กำกับและควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ภายในพื้นที่ของชุมชน อันเป็นความแยบยลของการปรับเปลี่ยนการใช้อำนาจรัฐมาสู่ “ชีวะการเมือง” วิธีการกำกับควบคุมพลเมืองรูปแบบใหม่จากการดำเนินนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมและโครงการจัดการสิ่งแวดล้อมต่างๆ เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนสามารถจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนด้วยตนเอง โดยวิธีการเก็บข้อมูลภาคสนามจากการสนทนาเพื่อสร้างความรู้ร่วมกับชาวบ้านที่บอกเล่าประสบการณ์เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นว่าพวกเขาสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาตาม

ความหมายที่ตนเองกำหนดขึ้นจากการตีความประสบการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิตที่ผ่านมา นอกจากการเล่าเรื่องจะทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงความรู้ใหม่ว่าบุคคลสร้างความหมายหรือให้คำนิยามกับการเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของตนเช่นไร และมีวิธีการสร้างตนเองขึ้นมาตามความจริงหรือความเชื่อนั้นอย่างไร ผลการศึกษาที่ได้รับจะแสดงให้เห็นว่าบุคคลแต่ละคนคือ “ผู้เชี่ยวชาญ” ในชีวิตของตน เขาย่อมมีความตั้งใจและมีศักยภาพในการสร้างตัวเองให้มีคุณค่าเพื่อยังประโยชน์ทั้งต่อตนเองและชุมชนของตน

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพตามแนวทางการศึกษาเรื่องเล่า ซึ่งเป็นความพยายามที่จะเข้าถึงความหมายของประสบการณ์ชีวิต ในที่นี้คือกระบวนการที่ชาวบ้านคิดให้กับความเป็นนักสิ่งแวดล้อมของตนเอง ภายใต้โครงข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจซึ่งวางแนวทางให้พวกเขาคิดและดำเนินชีวิตไปตามทางนั้น อย่างไรก็ดีการศึกษาเรื่องเล่านั้นมีด้วยกันอยู่หลายวิธีการ ในที่นี้ผู้ศึกษาเลือกใช้การวิเคราะห์เรื่องเล่าตามแนวทางของฟูโกเดียน (Foucauldian Narrative approach) เป็นแนวทางวิเคราะห์ เพราะเป็นวิธีการที่เอื้อให้ผู้วิจัยสืบสาวร่องรอยการทำงานของอำนาจและเผยให้เห็นถึงกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านได้อย่างชัดเจน เนื่องจากเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตของบุคคลเป็นวิธีการศึกษาเรื่องราวของชีวิต (Live narratives) ที่เกิดขึ้นภายในบริบทเฉพาะหรือประสบการณ์เฉพาะตัวของบุคคล (Small story) ซึ่งไม่ได้มีความราบรื่นสอดคล้อง ตรงไปตรงมา แต่เป็นเรื่องราวที่ไม่ต่อเนื่อง ขาดตอน ย้อนแย้งและมีจุดพลิกผันที่ไม่คาดคิดอยู่ตลอดเวลา เมื่อเรื่องราวของชีวิตมีลักษณะเช่นนี้ นอกจากเราจะพิจารณาเนื้อหาสาระของประสบการณ์ชีวิตในภาพรวมแล้ว ผู้ศึกษาจำเป็นต้องให้ความสนใจกับท่าทีลังเลใจของผู้บอกเล่าความคิดที่หาจุดจบไม่ได้ ความเห็นแย้งกับผู้ศึกษา ตลอดจนความย้อนแย้งไปมาในความคิดของผู้เล่าเอง ดังนั้นการสร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่าเรื่องซึ่งเป็นหัวใจสำคัญของการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางของฟูโกเดียนจึงทำให้เรื่องเล่านั้นพลิกฟื้นกลับมามีชีวิตชีวาขึ้นอีกครั้งหนึ่ง โดยผู้ศึกษาจะทำหน้าที่เชื่อมโยงประสบการณ์ชีวิตซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะตัวกับเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนเข้าด้วยกัน ตามที่กูเบรียม (Gubrium) เสนอว่า “ภารกิจสำคัญที่ผู้ศึกษาต้องบรรลุให้ได้นั่นคือการสืบสาวถึงกระบวนการสร้างตัวตนของบุคคลและพลวัตความเป็นมาของชุมชนไปพร้อมกัน อันจะทำให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจตัวตนที่มีลักษณะเฉพาะของสังคมนั้น” (Phoenix. 2013: 74 cited Gubrium. 2006: 250)

การศึกษากระบวนการสร้างตัวตนจากเรื่องเล่า นอกจากจะเป็นการสร้างสรรค์องค์ความรู้ขึ้นมาจากประสบการณ์เฉพาะตัวของบุคคลแล้ว ยังทำให้เราได้เรียนรู้บริบทแวดล้อมทางสังคมไปพร้อมกัน เพราะวิถีชีวิตของผู้คนภายในชุมชนแห่งหนึ่งย่อมมีรูปลักษณะที่สอดรับกับความเชื่อหรือสิ่งที่ชุมชนนั้นมองเห็นไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งจะสะท้อนออกมาให้เห็นจากเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านแต่ละคน ที่แสดงนัยยะของการยอมรับหรือต่อต้านความเชื่อที่ชุมชนนั้นให้การรับรอง เมื่อเป็นเช่นนี้เรื่องเล่าของแต่ละคนย่อมเป็นเรื่องราวที่มีความเหลื่อมซ้อนกันของถ้อยคำที่แสดงความเป็นตัวของตัวเองกับอิทธิพลจากสังคมที่โน้มนำให้เขาต้องเป็นเช่นนั้น ซึ่งนัยยะ

ทางสังคมเหล่านี้ บางครั้งอาจรับรู้ได้อย่างชัดเจนหรือจำเป็นต้องตีความจากถ้อยคำบอกเล่านั้น โดยความรู้ที่เกิดขึ้นจะปรากฏชัดในสภาวะของแบ่งปันประสบการณ์ร่วมกันระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่าเรื่อง (Relation space) ขณะที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันตลอดห้วงการสนทนา

ในเบื้องต้นผู้ศึกษาจะเริ่มจากการสืบสาวเรื่องราวความเป็นมาของชุมชนและภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมต่างๆ ภายในชุมชนที่สร้างความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเข้ากำหนดความเป็นตัวตนของชาวบ้านโดยทั่วไปให้มีรูปลักษณะบางประการในห้วงเวลาหนึ่ง พร้อมกับการทำความเข้าใจเรื่องราวประสบการณ์การจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านแต่ละคนซึ่งมีความปรารถนาที่จะแสดงความเป็นตัวของตัวเองออกมา ด้วยการเลือกวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางของตน โดยนัยนี้ก็คือการแสดงการต่อต้านขัดขืนอำนาจที่ดำรงอยู่ในปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมจากภายนอกที่พยายามสร้างคุณลักษณะพึงประสงค์ให้เกิดขึ้นกับพวกเขา เมื่อเชื่อมโยงเรื่องราวประสบการณ์ของแต่ละคนเข้ากับเรื่องราวทางสังคมแล้ว จะจัดจำแนกออกเป็นประเด็นหลักต่างๆ (Key themes) ที่บ่งชี้ถึงร่องรอยปฏิบัติการทางอำนาจที่เข้ากำหนดความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่นี่ ซึ่งจะปรากฏตัวขึ้นภายในสภาวะของความย้อนแย้งกันท่ามกลางความพยายามที่จะเป็นตัวของตัวเองให้มากที่สุด กับความจำนนต่ออำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นอยู่ในชุมชน ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการพยายามช่วงชิงการนำของภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมทั้งหลายที่ดำรงอยู่ในอาณาบริเวณของชุมชนแห่งนี้ อันแสดงให้เห็นชัดว่าอำนาจไม่ได้มีเพียงแง่มุมของการกดบังคับ กำกับและครอบงำตัวตนเท่านั้น ทว่าอำนาจปฏิบัติการด้วยการประกอบสร้างตัวของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมขึ้นมา จากความรู้หรือความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เขาเชื่อถือ

การศึกษาเรื่องเล่าตามแนวทางของฟูโกเดียน

การศึกษาเรื่องเล่า (Story telling) เป็นวิธีวิทยาที่ได้รับความสนใจมากขึ้นในยุคปัจจุบัน เพราะเป็นวิธีการเข้าถึงความรู้หรือความจริงจากความแตกต่าง ความย้อนแย้งในระดับของจิตสำนึกและการให้ความหมายซึ่งวิธีวิทยาในรูปแบบอื่นไม่สามารถเข้าถึงได้ ผ่านถ้อยคำบอกเล่าของบุคคลซึ่งสะท้อนถึงความเข้าใจที่มีต่อตนเอง บุคคลแวดล้อมและบริบททางสังคมที่ปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา การศึกษาเรื่องเล่าจึงเป็นช่องทางที่ทำให้ผู้ศึกษาสืบสาวเรื่องราวความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นภายในชุมชนและวิธีการที่ผู้เล่าเรื่อง (Narrators) สร้างตัวตนขึ้นมาจากเรื่องราวที่เขาบอกเล่า ด้วยแนวทางการศึกษาดังกล่าวนี้ได้เปิดช่องทางให้ชาวบ้านในท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลมีพื้นที่ในการอธิบายความหมายที่มีต่อความเป็นผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในลักษณะเฉพาะตัวของตนให้สังคมในวงกว้างได้รับรู้

ที่ผ่านมาการศึกษาเรื่องเล่าได้รับความสนใจจากนักวิชาการซึ่งเห็นว่ามนุษย์เป็นเผ่าพันธุ์ของผู้เล่าเรื่องมาแต่กำเนิด เพราะการเล่าเรื่องได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตมนุษย์ ภายใต้กระบวนการทางสังคมซึ่งถือว่าเรื่องเล่าคือพื้นฐานการสื่อสารของมนุษย์ (Connelly; & Clandimin.

1990: 2) อย่างไรก็ตามการศึกษาเรื่องเล่าไม่ได้มีความหมายเพียงต้องการถ่ายทอดสิ่งที่ตนเองประสบมาเพื่อให้บุคคลอื่นรับรู้เท่านั้น ทว่าเรื่องเล่ามักได้รับการตีความใหม่ซึ่งเป็นการให้คำอธิบายอีกครั้งหนึ่งตามความหมายของผู้เล่า เรื่องเล่าจึงเป็นวิถีทางสำคัญในการสร้างความหมายของมนุษย์ด้วยการรื้อสร้างประสบการณ์ชีวิตขึ้นมาใหม่ (Reconstruction) จากการตีความตามความเข้าใจของผู้เล่า ณ ห้วงเวลานั้น เพราะจิตสำนึกของบุคคลก็เป็นเช่นเดียวกับภาษาที่บอกเล่าเรื่องราวซึ่งดำรงอยู่และผันแปรไปตามความไม่แน่นอนของการนำเสนอ การนำเรื่องราวต่างๆ กลับมาเล่าใหม่นั่นคือวิธีการนำเสนอตัวตนที่ก่อร่างสร้างรูปขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งจากพื้นฐานของประสบการณ์ชีวิตในอดีต ซึ่งไม่ใช่การนำเสนอเรื่องราวอย่างตรงไปตรงมา แต่เรื่องเล่าที่ถูกสร้างขึ้นมาจะเป็นไปตามความหมายเฉพาะจากจิตใต้สำนึกของผู้เล่าที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมของตน (Squire. 2013: 49-52) ฉะนั้นเรื่องเล่าย่อมไม่ใช่การอธิบายความเป็นตัวตนของผู้บอกเล่าทว่าเรื่องราวที่ถูกถ่ายทอดออกมาคือสิ่งที่ก่อร่างสร้างตัวตนของเขาให้ปรากฏขึ้น (*Ibid*. 50)

เมื่อเรื่องเล่าต่างๆ เป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น นั่นหมายความว่าเรื่องราวความเป็นผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นเช่นเดียวกัน อย่างไรก็ดีกระบวนการสร้างความเป็นตัวตนดังกล่าวจะปรากฏตัวให้เห็นได้ จำเป็นต้องอาศัยความเข้าใจซึ่งกันและกันอย่างลึกซึ้งระหว่างผู้เล่า-เรื่องและผู้ศึกษาจึงจะบรรลุผลขึ้นมาได้ ทั้งนี้ผู้ศึกษาจะทำหน้าที่รื้อสร้างประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านแต่ละคนบอกเล่าถึงความรู้สึกนึกคิดของตนเองต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัว ผ่านเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นกับตนให้พลิกฟื้นคืนมามีชีวิตชีวาอีกครั้งหนึ่ง การเล่าเรื่องเป็นช่องทางที่ทำให้เขาใช้ภาษาเป็นสื่อกลางถ่ายทอดและปรับเปลี่ยนเรื่องราวที่เกิดกับตนให้สอดรับกับสิ่งที่สังคมในชุมชนแห่งนี้ให้การรับรอง อีกนัยหนึ่งเรื่องเล่าเป็นพื้นที่ให้เขาแสดงตัวโลดแล่นไปตามบรรทัดฐานทางสังคม ดังกล่าวแล้วเรื่องเล่าจึงเป็นผลกระทบจากสังคมโดยแน่แท้

สำหรับการศึกษานี้จะใช้แนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางของฟูโกเดียน ซึ่งผู้ศึกษาประยุกต์มาจากเรื่องราวการสร้างตัวตนของผู้หญิงที่ปรากฏตัวขึ้นภายในสถานศึกษาแห่งหนึ่งของประเทศอังกฤษ ในห้วง ค.ศ.ที่ 19 ผ่านเรื่องเล่าอัตชีวประวัติของพวกเธอ งานวิจัยนี้ทำให้มาเรีย แทมบูกู (Tamboukou. 2013: 88-107) มองเห็นถึงวิธีการที่ผู้หญิงเหล่านั้นใช้ในการเขียนชีวิตของตนเองขึ้นมา ด้วยการย้อนกลับไปทำความเข้าใจเรื่องราวที่เกิดขึ้นในอดีตซึ่งส่งผลต่อชีวิตของตนในปัจจุบัน เรื่องเล่าเป็นช่องทางที่เผยให้เห็นถึงการปรากฏตัวขึ้นของตัวตนผู้หญิงในแวดวงทางการศึกษา ภายในอาณาบริเวณของการปะทะกันระหว่างสภาวะส่วนตัว (Private sphere) กับสภาวะสาธารณะ (Public sphere) จากเรื่องราวประสบการณ์ชีวิตของผู้หญิงที่เดินทางจากบ้านเกิดเข้ามาศึกษาและพักอาศัยอยู่ภายในสถานศึกษาในเมืองใหญ่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ดำรงอยู่ในสังคมขณะนั้น และการต่อสู้ขัดขืนปฏิบัติการของอำนาจที่พยายามแผ่ขยายเข้าครอบงำผู้หญิงเหล่านั้น ตลอดจนกระบวนการสร้างตัวตนซึ่งกล่าวได้ว่าพวกเธอกลายเป็นทั้งพื้นที่ปฏิบัติการทางอำนาจและการพยายามตอบโต้กับอำนาจเพื่อแสดงถึงความเป็นตัวของตัวเอง ในที่นี้เรื่องเล่าตามความหมายของแทมบูกูเปรียบเสมือนยุทธวิธี

(Strategies) ในอันที่จะเผยหรือแสดงตัวของอำนาจให้เห็น ตามที่ฟูโกต์เชื่อว่าความจริงในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง หรือความรู้ชุดใดชุดหนึ่งซึ่งปรากฏตัวขึ้นในยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ ย่อมเป็นผลกระทบหรือถูกกำหนดจากวิถีทางต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นมาในอดีตไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง นั่นหมายความว่าหากเราสามารถขุดค้นให้เห็นถึงจุดกำเนิดของความรู้ ความจริงที่ดำรงอยู่ในยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ว่าถูกสร้างขึ้นมาอย่างไร จะทำให้มองเห็นถึงความเป็นตัวตนของบุคคลและความเป็นจริงที่ทำให้บุคคลนั้นเชื่อว่าจริง แล้วน้อมนำมาเป็นแนวทางดำเนินชีวิตของตน

การรื้อสร้างการทำงานของอำนาจที่ผลิตหรือสร้างความจริงบางประการขึ้นมาในยุคสมัยทางสังคมนั้น จะเผยให้เห็นถึงโครงข่ายของอำนาจที่ดำรงอยู่ในความสัมพันธ์ทางอำนาจ ความรู้ วาทกรรมและปฏิบัติการที่ทับซ้อนกันไปมา ตลอดจนความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของสิ่งเหล่านั้น และเส้นทางการทำงานของอำนาจที่สร้างความจริงนั้นขึ้นมาภายในโครงสร้างอันสลับซับซ้อน ประกอบไปด้วยสถาบันทางสังคม กฎเกณฑ์และบรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ความเชื่อทางศีลธรรม แม้กระทั่งถ้อยแถลงทางวิทยาศาสตร์ อันเป็นระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เต็มไปด้วยพลังอำนาจจากทุกทิศทุกทาง ในกรณีนี้แทมบูกูเสนอว่าหากเราต้องการจะขุดค้นไปยังจุดกำเนิดที่สร้างความเป็นจริงใดใดขึ้นมา เรื่องเล่าจะเป็นเครื่องมือที่ทำให้เรามองเห็นถึงความบิดเบือนและภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ถูกสร้างขึ้นในระบอบแห่งความเป็นจริงนั้น ซึ่งจะสะท้อนจากสิ่งที่บุคคลนั้นบอกเล่าออกมา เพราะเรื่องที่ถูกเล่าออกมาย่อมเป็นผลกระทบจากโครงสร้างอันสลับซับซ้อนที่แสดงให้เห็นถึงระบอบแห่งความเป็นจริงที่ถูกสร้างขึ้นมาในสังคม โดยเธอค้นพบว่าการสร้างตัวตนในรูปลักษณะต่างๆ เป็นสิ่งที่บุคคลนั้นเขียนขึ้นมาจากเค้าโครงของชีวิตด้วยการย้อนกลับไปทำความเข้าใจสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต ด้วยเหตุนี้การสืบสาวถึงวิธีการทำงานของอำนาจที่ผลิตหรือสร้างความจริงชุดใดขึ้นมา จึงเป็นความจริงที่เกี่ยวเนื่องกับวิถีทางที่บุคคลนั้นเข้าใจตนเอง แล้วใช้เรื่องเล่าเป็นช่องทางให้เขาผู้นั้นบอกเล่าถึงความเป็นตัวตนของตัวเองออกมาให้สังคมรับรู้

การศึกษาเรื่องราวประสบการณ์ในห้วงชีวิตของบุคคลจะเผยให้เห็นถึงวิธีการที่เขาสร้างตัวตนขึ้นมาจากผลกระทบของภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ถักทอความเป็นตัวตนให้ปรากฏขึ้น ซึ่งเป็นหลักการที่ผู้ศึกษาจะนำมาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์กระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในชุมชนท้องถิ่น ซึ่งปรากฏตัวขึ้นภายในอาณาบริเวณของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนซึ่งมีปฏิบัติการทางอำนาจที่กว้างขวางและลึกซึ้ง เนื่องจากเป็นเรื่องของการจัดการที่เป็นไปตามการนำทางของรัฐที่ออกไปในนามนโยบาย กฎหมาย และแนวปฏิบัติในด้านสิ่งแวดล้อมที่เปิดโอกาสให้ประชาชนดูแลสิ่งแวดล้อมได้ด้วยตนเอง เพื่อทำให้เขาเชื่อว่าคนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ โดยการนำทางของรัฐดังกล่าวนี้คืออำนาจซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เปิดพื้นที่สาธารณะหรือพื้นที่ของระบบความสัมพันธ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนท้องถิ่น เพราะมีอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมเข้าไปปฏิบัติการสร้างความจริงที่ทำให้ชาวบ้านเชื่อว่าจริง แล้วเกิดความคิดที่นำมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิต ดังนั้นการขุดค้นว่าความจริงดังกล่าวถูกสร้างมาด้วยวิธีการใด ผู้ศึกษาจะต้องคลี่คลายให้เห็นถึงวิธีการขั้นตอนและเครื่องมือต่างๆ ซึ่งเป็นปฏิบัติการทางอำนาจที่ผลิตหรือสร้างความเป็นจริงด้าน

การจัดการสิ่งแวดล้อมเข้าจัดแจงพฤติกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน โดยพิจารณาจากเทคนิคการทำงานของชีวะการเมืองที่เข้ากำหนดตัวตนของพวกเขา เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นว่าประสบการณ์เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านถูกสร้างขึ้นโดยมีเทคโนโลยีแห่งอำนาจทั้งหลายกำกับอยู่เบื้องหลัง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในชุมชนแห่งนั้น ได้สอดแทรกเข้ากำหนดถ้อยคำบอกเล่าและกลวิธีการนำเสนอประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านแต่ละคนอย่างไร เพื่อที่จะแสดงถึงเส้นทางที่อำนาจถูกถักทอขึ้นภายในบริบททางสังคมที่เข้ากำหนดท่วงทำนองการเล่าเรื่องของเขาให้มีลักษณะเช่นนั้น

ดังกล่าวแล้วว่าเรื่องเล่าคือผลกระทบหรือสิ่งที่ถูกหล่อหลอมขึ้นมาจากบริบทเฉพาะภายในชุมชนแห่งหนึ่ง ไม่ว่าจะเป็นความรู้เกี่ยวกับสภาพสังคม เศรษฐกิจหรือวัฒนธรรมประเพณีที่ตกทอดเป็นแนวปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่น อันเป็นช่องทางที่ทำให้ความรู้ ความจริงเหล่านี้ดำรงอยู่และส่งผลให้เกิดวิถีชุมชนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ที่แสดงให้รู้ชัดว่าอาณาบริเวณแห่งนี้ปรากฏการทำงานของอำนาจครอบคลุมอยู่เหนือชุมชน (Tecnology of space) นั่นหมายความว่าอาณาบริเวณของชุมชนแห่งนี้คือสนามปฏิบัติการร่วมกันระหว่างอำนาจและความรู้ ที่ผลิตหรือสร้างความจริงเข้ากำหนดให้ชาวบ้านคิดและเลือกวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางของตนเอง การสืบสาวเส้นทางการทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ในลักษณะเช่นนี้ ทำให้ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ถึงปฏิบัติการของอำนาจที่ซักใยอยู่เบื้องหลังถ้อยคำจากเรื่องเล่า และเผยให้เห็นถึงความสลับซับซ้อน ความย้อนแย้งภายในภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมที่โลดแล่นแสดงตัวอยู่ภายในพื้นที่การต่อสู้และการช่วงชิงการนำของภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมที่ครอบคลุมอยู่เหนืออาณาบริเวณของชุมชน อันแสดงถึงความหลากหลายและการปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไหลเวียนอยู่ภายในชุมชนแห่งนี้

ขณะเดียวกันกระบวนการสร้างตัวตนจากเรื่องเล่าเป็นช่องทางที่ทำให้แต่ละบุคคลแสดงความเป็นตัวของตัวเอง หรือความปรารถนาที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในจิตใจส่วนลึก ผ่านถ้อยคำบอกเล่าที่แสดงให้เห็นถึงความสามารถในการกำกับหรือสั่งตัวเองได้ เพื่อแสดงการตอบโต้อำนาจจากภาคปฏิบัติการทางสังคมที่พยายามเข้ากำหนดรูปลักษณะของความเป็นตัวตนบางประการให้กับเขา อันเป็นเทคนิควิธีในการต่อต้านขัดขืนอำนาจ (Tecnology of resistance) ของชาวบ้านที่เกิดจากกำลังความสามารถในการดัดแปลงตนเองจากสำนึกรู้ของตน จากการที่บุคคลนั้นมีความเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้ง เขาเป็นผู้กำหนดตัวเองได้ว่าควรจะปฏิบัติตนเช่นไรและละเว้นการปฏิบัติเช่นไร เพราะด้านหนึ่งความเป็นผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านถูกกำหนดจากความจริงที่เขาค้นพบด้วยตนเองภายในชีวิตประจำวัน ความรู้ ความเชี่ยวชาญดังกล่าวได้เข้าจัดแจงพฤติกรรมของเขาให้สอดรับกับสภาวะแวดล้อมที่หมุนเวียนไปตามวัฏจักรของธรรมชาติ ดังนั้นการสืบสาวเส้นทางของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้จากการดำเนินชีวิตประจำวัน ผลิตหรือสร้างความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่เข้ากำหนดให้ชาวบ้านคิด กระทำและบอกเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมเช่นนั้น ย่อมจะสะท้อนถึงความเป็นตัวตนของเขาออกมา เรื่องราวที่ชาวบ้านบอกกล่าวถึงความเป็น

ตัวของตัวเองจะแสดงให้เห็นว่าเขาเป็นผู้มีอิสระในการสร้างสรรค์และเลือกสรรวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางของตน เรื่องราวเหล่านี้จึงเป็นการสร้างความหมายให้กับความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมในรูปลักษณะเฉพาะตัวที่ปรากฏขึ้นภายในชุมชนแห่งนี้ ดังนั้นเรื่องราวต่างๆ จะมีความหมายภายในบริบทเฉพาะที่ผู้เล่าและบุคคลแวดล้อมต่างรับรู้ โดยไม่สามารถนำไปอธิบายเรื่องราวที่เกิดขึ้นต่างบริบทและยุคสมัยได้

เมื่อผู้ศึกษาเผยให้เห็นว่าเบื้องหลังของประสบการณ์ชีวิตเหล่านั้นถูกก่อรูปขึ้นมาอย่างไร เราจะมองเห็นกระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านแต่ละคนอย่างชัดเจน เพราะเรื่องราวประสบการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในห้วงชีวิตของแต่ละบุคคลนั้น ล้วนเป็นผลกระทบจากภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมภายในชุมชนแห่งนั้น โดยผู้ศึกษาจะสืบสาวร่องรอยของการเชื่อมโยงระหว่างอำนาจที่กระทำต่อตัวตนของผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมแต่ละรูปลักษณะกับภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมของชุมชนเข้าด้วยกัน และแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลที่มีซึ่งกันและกันภายใต้ภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมเหล่านั้น เพราะจุดมุ่งหมายของการวิเคราะห์เรื่องเล่าในครั้งนี้ไม่เพียงแต่จะคลี่คลายให้เห็นถึงอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ซึ่งถูกชักใยชาวบ้านอยู่เบื้องหลังเท่านั้น ยังต้องการขุดค้นถึงความเป็นจริงที่ชาวบ้านคิดว่าจริงหรือรู้สึกว่าเป็นจริง ซึ่งไม่ได้อยู่ในรูปของความคิดหรือความเชื่อเพียงประการเดียว แต่แฝงอยู่กับกลวิธีในการบอกเล่าเรื่องราวต่างๆ ที่ถูกร้อยเรียงเข้าด้วยกันและการตีความประสบการณ์ชีวิตในแง่มุมต่างๆ ของชาวบ้านแต่ละคนที่เชื่อมโยงกับปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน สร้างความเป็นจริงหรือการรับรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมของพวกเขาแล้วเข้ากำหนดความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมขึ้นมาในที่สุด

จะเห็นได้ว่าการวิเคราะห์เรื่องเล่าตามแนวทางของฟูโกเดียน สามารถเผยให้เห็นความเป็นจริงที่ถูกสร้างขึ้นภายในสังคมหรือวิถีทางที่บุคคลเข้าใจและรับรู้เกี่ยวกับตนเอง ผ่านการบอกเล่าประสบการณ์ชีวิตเพื่อสร้างตัวตนขึ้นมา ความสามารถในการร่างเค้าโครงชีวิตของใครคนหนึ่งจะเกิดขึ้นได้จากการที่บุคคลนั้นเป็นผู้กำหนดตนเองในกระบวนการผลิตความหมาย ซึ่งในที่นี้คือการที่ชาวบ้านอาศัยเรื่องเล่าเป็นสื่อกลางเชื่อมโยงเรื่องราวชีวิตหรือประสบการณ์ส่วนตัวให้สอดรับกับความหมายที่สังคมให้การรับรอง ดังกล่าวแล้วเรื่องเล่าจะกลายเป็นตัวเชื่อมระบอบแห่งความจริงต่างๆ ที่ถูกสร้างขึ้นภายในสังคมเข้ากับความเป็นจริงที่บุคคลแต่ละคนรับรู้ เขาผู้นั้นจึงสามารถเขียนชีวิตของตัวเองขึ้นใหม่จากประสบการณ์ชีวิตที่ผ่านมาด้วยการถักทอ ร้อยเรียงเหตุการณ์ต่างๆ ที่มีความหมายต่อตนเอง แล้วสร้างตัวตนขึ้นจากการเล่าเรื่องหรือการมองเห็นตัวเองผ่านเรื่องที่เล่านั้น โดยนัยนี้เรื่องเล่าจะกลายเป็นเทคโนโลยีแห่งตัวตน (Narrative as technology of the self) หรือหนทางที่บุคคลเลือกว่าจะเป็นใคร จะทำอะไร และจะทำด้วยวิธีการเช่นใด จากการตัดสินใจกระทำสิ่งต่างๆ ตามความคิดหรือความเชื่อของตน

เมื่อการกระทำตนเองให้มีรูปลักษณะเช่นไรนั้นเป็นผลจากการทำงานของอำนาจ ฉะนั้นการที่ชาวบ้านสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาจากเรื่องที่ตนเล่า ย่อมทำให้เห็นร่องรอยว่ามีปฏิบัติการของอำนาจรูปแบบใดที่เชื่อมโยงกับความรู้ชุดใด แล้วสร้างความจริงชุดไหนขึ้นมาจนสามารถทำให้เทคโนโลยีแห่งตัวตนกำกับให้บุคคลรู้คิด รู้จักกระทำการด้านสิ่งแวดล้อมแบบ

ผู้รู้คิดได้ ซึ่งเห็นได้จากการบอกเล่าความเป็นตัวตนของเขา อย่างไรก็ดีตัวตนที่ปรากฏตัวขึ้นจะไม่มีความเป็นแก่นแท้ เป็นแต่เพียงอัตบุคคลที่มีรูปลักษณะเฉพาะตัวซึ่งเขียนตัวเองขึ้นมาจากสถานภาพที่ตนยึดครองอยู่ภายในสังคม ณ ห้วงเวลาหนึ่ง เพราะตัวตนนั้นมีความหลากหลายแตกแยกและแตกตัวใหม่อยู่ตลอดเวลา อันเป็นผลจากอำนาจความรู้สัมพันธ์กันอย่างเป็นพลวัต จึงทำให้ความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมมีบุคลิกลักษณะที่แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับวิถีชีวิตของชาวบ้านในแต่ละห้วงเวลา เทคนิควิธีในการปรับเปลี่ยนตัวเองที่พวกเขาบรรจงสร้างขึ้นมาเพื่อกำหนดคำจำกัดความของผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของตนว่าเป็นเช่นไร ผสมผสานกับมุมมองที่มีต่อสังคมในห้วงเวลานั้น เรื่องที่ถูกนำมาเล่าจึงเป็นพื้นที่ว่างเปล่าที่สามารถแบ่งแยก แตกออกเป็นเศษเสี้ยวและเปิดกว้างให้กับการไม่ปรากฏตัวเผยออกมา นั่นคือการลดความเป็นศูนย์กลางของอัตบุคคลหรือผู้เล่าเรื่องลงและอภิสิทธิ์ที่ผู้เล่าเรื่องเคยผูกขาดในการตีความ ตลอดจนความไม่สอดคล้องหรือไม่เป็นเอกภาพของตัวตนที่นำเสนอผ่านตัวบทในเรื่องเล่า

สนามวิจัยและการเลือกพื้นที่

สนามวิจัย (Fieldwork) ของการศึกษากระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม คือชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตป่าที่มีระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชน ภายในอาณาบริเวณที่ตั้งของชุมชนล้อมรอบด้วยป่าไม้ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอต่อการดำรงชีวิตของชาวบ้านที่อาศัยประโยชน์จากป่าและเขาได้ดูแลรักษาป่ามาอย่างยาวนาน อันเป็นปฏิบัติการในการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมหลายระดับ ซึ่งถูกกำกับด้วยการทำงานของภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคม ที่ทำให้ผู้คนตระหนักว่าการรักษาสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ดีงามและเขาเป็นผู้ที่สร้างสรรค์สภาวะแวดล้อมของชุมชนให้เหมาะสมสำหรับการอยู่อาศัยและทำมาหากินด้วยตนเอง ซึ่งเป็นพลังอำนาจที่เข้าไปกำกับถึงระดับของจิตใจ ดังนั้นการเลือกพื้นที่ในการศึกษาจึงเป็นสิ่งสำคัญในอันที่จะทำให้ผู้ศึกษาสามารถตอบคำถามการวิจัยได้ชัดเจน โดยพิจารณาจากชุมชนที่สามารถสะท้อนจุดมุ่งหมายของการศึกษาได้อย่างเหมาะสม ด้วยการสำรวจพื้นที่ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย นั่นคือชุมชนที่ชาวบ้านมีกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมบนพื้นฐานขององค์ความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่เขามีอิสระในการสร้างสรรค์วิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เป็นของตัวเอง ผู้คนต่างเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยความสมัครใจ อีกทั้งมีความพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมของตนให้สอดรับกับบริบททางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมและชุดของความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่หมุนเวียนเปลี่ยนไปตลอดเวลา

การเลือกพื้นที่วิจัยในครั้งนี้จึงเป็นไปตามแนวคิดของการศึกษา เพราะเป็นการเลือกพื้นที่ที่เป็นชุมชนทำการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีขอบเขตการศึกษาที่ชัดเจนดังกล่าวข้างต้น ตามช่วงเวลาและพื้นที่ที่ผู้ศึกษาสามารถกำหนดได้ โดยทำการศึกษาอยู่ในสถานที่แห่งนี้ตามระยะเวลาการศึกษาบนพื้นฐานของกรอบแนวคิดทฤษฎี (Theory base) ที่เป็นการสร้างความรู้เกี่ยวกับกระบวนการ

สร้างตัวตนผู้รู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีรูปลักษณะเฉพาะตัว ภายในชุมชนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น จากเรื่องเล่าประสบการณ์ตลอดชีวิตของผู้เล่าเรื่องที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม อันเป็นการศึกษาเจาะจงไปที่ตัวบุคคลอย่างลุ่มลึกและรอบด้าน

การสำรวจพื้นที่ที่ตรงตามวัตถุประสงค์การวิจัยมากที่สุด เพื่อให้ได้มาซึ่งสนามวิจัยและผู้เล่าเรื่องที่ตรงตามกรอบแนวคิดทฤษฎีของการศึกษาครั้งนี้ ทำให้ผู้ศึกษามีความกังวลใจไม่น้อย จึงจำเป็นต้องทุ่มเทในการค้นคว้าหาข้อมูลทั้งทางเอกสารและการขอรับคำแนะนำจากหน่วยงานภาครัฐและภาคประชาสังคมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการทดลองลงไปพูดคุยและสำรวจพื้นที่หลายแห่งทั้งในจังหวัดภาคเหนือตอนบนและตอนล่าง นั่นทำให้ผู้ศึกษาได้รู้ซึ้งถึงความสำคัญในการเดินทาง การพักอาศัยอยู่ในถิ่นที่อยู่ที่มีสภาพแวดล้อมต่างออกไปว่าต้องเรียนรู้ถึงการพบปะพูดคุยกับคนแปลกหน้า หรือแม้กระทั่งเรื่องของรสชาติอาหารที่แปลกลิ้น บางครั้งจำเป็นต้องเสี่ยงเดินทางไกลไปเพียงลำพัง โดยอาศัยเพียงการพูดคุยแนะนำตัวทางโทรศัพท์กับผู้นำชุมชนที่ไม่เคยพบหน้ากันมาก่อนเท่านั้น

การคัดเลือกพื้นที่ทำการศึกษาโดยอาศัยเพียงการค้นคว้าทางเอกสารกลายเป็นข้อจำกัดที่ทำให้ผู้ศึกษาต้องประสบปัญหาหลายประการในการเข้าสู่พื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นสภาพพื้นที่จริงซึ่งแตกต่างไปจากข้อมูลที่ได้รับการเผยแพร่สู่สาธารณะ เช่นในบางพื้นที่ระบุว่าเป็นป่าชุมชนที่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งรับรองจากสถาบันที่มีชื่อเสียง ทว่าความจริงที่ได้พบเห็นสภาพป่าแทบไม่เหลือความอุดมสมบูรณ์พอที่จะเชื่อได้ว่ามีระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ ขณะที่อีกหลายพื้นที่แม้จะมีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งมีระบบการจัดการในรูปคณะกรรมการป่าชุมชนที่เข้มแข็งเพียงใด ทว่าติดขัดในประเด็นทางการเมืองและความขัดแย้งที่เกิดในพื้นที่สูง จนอาจกระทบต่อความปลอดภัยของผู้ศึกษาและไม่อาจที่จะเข้าถึงบุคคลผู้เล่าเรื่องได้โดยง่าย ตลอดจนอุปสรรคทางด้านเอกลักษณ์เฉพาะตัวในพื้นที่ ซึ่งเป็นชุมชนที่ประกอบด้วยชนเผ่าหลายกลุ่มอาศัยอยู่ร่วมกัน มีความแตกต่างทั้งทางด้านเชื้อชาติ ภาษา วัฒนธรรมและการตั้งบ้านเรือนที่อยู่ห่างไกลกัน ซึ่งไม่สอดคล้องกับเวลา ความเชี่ยวชาญด้านภาษาและกำลังคนในการได้มาซึ่งผู้เล่าเรื่อง ทำให้ผู้ศึกษาจำเป็นต้องละทิ้งพื้นที่เหล่านั้นไปในที่สุด

การเข้าสู่สนามวิจัย

ผู้ศึกษาใช้เวลาในการสำรวจพื้นที่นานหลายเดือนจึงตกลงใจเลือกหมู่บ้านชนเผ่าแห่งหนึ่งทางภาคเหนือตอนบนเป็นพื้นที่ทำการศึกษา จากคำแนะนำและการศึกษาข้อมูลเบื้องต้นจากเจ้าหน้าที่มูลนิธิซึ่งทำงานด้านสิทธิที่ดินทำกินในพื้นที่ภาคเหนือ ในเบื้องต้นรับรู้ว่าชุมชนแห่งนี้มีระบบการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพ รับรองจากรางวัลที่ชุมชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจากหลายองค์กร อีกทั้งยังเคยได้รับเลือกให้เป็นสนามวิจัยไทบ้านของนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมจากสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียง ตลอดจนข้อเท็จจริงที่เจ้าหน้าที่องค์พัฒนาเอกชนหลายท่านที่รู้จักคุ้นเคยกับผู้ศึกษาได้รับจากการลงสนามและพบปะชาวบ้านอย่างต่อเนื่องเป็นเวลานับสิบปีให้การ

รับรอง อย่างไรก็ดีผู้ศึกษาต้องเชื่อมั่นว่าชุมชนแห่งนี้จะเป็นสนามวิจัยที่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยและได้มาซึ่งผู้เล่าเรื่องที่ตรงตามกรอบแนวคิดทฤษฎี จึงทำการค้นคว้าข้อมูลของชุมชนแห่งนี้เพิ่มเติมด้วยตนเองจากแหล่งต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับชุมชนแห่งนี้จากห้องสมุดขององค์กรพัฒนาเอกชนระหว่างประเทศที่เคยให้ทุนสนับสนุนการวิจัย ขอรับคำแนะนำเพิ่มเติมจากผู้ประสานงานภาคพื้น ตลอดจนการเข้าร่วมสังเกตการณ์ตัวแทนของชุมชนที่เดินทางเข้าร่วมกิจกรรมที่องค์กรแห่งนี้หลายครั้ง จนเกิดความคุ้นเคย กระทั่งได้มีโอกาสพูดคุยกับชาวบ้านกลุ่มนี้จนเกิดความมั่นใจว่าพวกเขาจะเป็นผู้เล่าเรื่องที่ตรงตามกรอบแนวคิดของการศึกษาครั้งนี้

จากการประเมินในเบื้องต้นชุมชนแห่งนี้น่าจะเป็นพื้นที่ทำการศึกษาครั้งนี้ได้ ผู้ศึกษาจึงติดต่อเพื่อขอรับการอนุเคราะห์จากมูลนิธิซึ่งทำงานด้านสิทธิที่ดินทำกินในพื้นที่ภาคเหนือแห่งหนึ่งให้ประสานงานกับผู้นำชุมชนเพื่อขอเข้าทำการศึกษาในพื้นที่ตามห้วงเวลาที่กำหนดไว้ ทว่าด้วยอุปสรรคด้านการติดต่อสื่อสารกับทางชุมชนซึ่งเป็นพื้นที่ปลอดสัญญาณโทรศัพท์ ทำให้ผู้ศึกษาต้องรอคอยเวลาที่เหมาะสมในอีกสองเดือนถัดมา จึงได้รับการติดต่อเพื่อพูดคุยถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษากับผู้นำชุมชนซึ่งจะเดินทางมาร่วมงานศพของเจ้าหน้าที่มูลนิธิ ซึ่งเสียชีวิตในห้วงเวลาดังกล่าว นั่นเป็นโอกาสสำคัญที่ผู้ศึกษาได้แนะนำตัวและสร้างความไว้วางใจให้กับผู้นำชุมชนซึ่งได้ชื่อว่าเป็นนักต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในเขตป่า อีกทั้งยังเป็นเป้าหมายในการติดตามความเคลื่อนไหวของหน่วยงานด้านความมั่นคงที่สำคัญคนหนึ่งในเวลานี้

การพบปะกันในครั้งนั้นได้รับความช่วยเหลือจากหลายฝ่ายในการพูดคุยโน้มน้าวจิตใจให้ผู้นำชุมชนเห็นถึงประโยชน์ของการศึกษาที่จะเป็นกระบอกเสียงให้ชาวบ้านได้เผยแพร่ข่าวสารการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน และสร้างความเข้าใจในตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่นี่ต่อสังคมในวงกว้าง นั่นทำให้ผู้ศึกษาได้โอกาสเดินทางเข้าสู่พื้นที่บ้านตอนกลางครั้งแรกในอีกสองสัปดาห์ถัดมา ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้จัดแบ่งระยะเวลาในการเข้าพื้นที่ออกเป็นสามห้วงเวลาตามฤดูกาล เริ่มตั้งแต่ฤดูหนาวในห้วงเดือนกุมภาพันธ์ ฤดูร้อนในห้วงเดือนเมษายน ฤดูฝนในห้วงเดือนกรกฎาคมและตุลาคม ทำให้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมในวิถีการผลิตและสังเกตการณ์การจัดการทรัพยากรของชาวบ้านครบรอบวงจรชีวิตในหนึ่งปี เพื่อต้องการคัดเลือกกิจกรรมของการจัดการทรัพยากรดิน น้ำ ป่าและระบบการผลิตในแต่ละฤดูกาลที่สะท้อนถึงความเป็นชุมชนอย่างเด่นชัด อันเป็นกิจกรรมที่แสดงถึงระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในชุมชนที่มีความแตกต่างหลากหลายกันในระดับต่างๆ ดังนั้นการเลือกห้วงเวลาในการเข้าชุมชนของผู้ศึกษาจะคำนึงถึงระดับความเข้มข้นของสนามการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป็นสำคัญ

สำหรับการเข้าสู่สนามวิจัยครั้งแรกนั้น เกิดขึ้นจากการประสานงานของมูลนิธิด้านสิทธิที่ดินทำกินซึ่งกำลังดำเนินโครงการพัฒนาอยู่ในชุมชนแห่งนี้ ที่เปิดโอกาสให้ผู้ศึกษาเดินทางเข้าไปยังชุมชนที่ตั้งอยู่ในบริเวณหุบเขาสูงชันและมีเส้นทางคมนาคมที่ยากลำบาก คณะของผู้ศึกษาอาศัยเส้นทางถนนดินลูกรังขนาดความกว้างประมาณสองเมตร เป็นระยะทางเกือบยี่สิบกิโลเมตรจากทางหลวงแยกเข้าหมู่บ้าน ด้วยสภาพถนนที่ขรุขระและลดเลี้ยวทำให้ผู้ศึกษานึกเตือนตนเองอยู่ใน

ขณะนั้นว่าหนทางนับจากนี้ไปคงจะต้องใช้ความอดทนต่อการเผชิญหน้ากับความยากลำบากในชุมชนอีกนานับประการ ทว่าสิ่งที่ผู้ศึกษาสัมผัสกลับอยู่หนือความคาดหมาย การใช้ชีวิตตลอดระยะเวลาสองสัปดาห์แรกเต็มไปด้วยไมตรีจิตที่ดี เพราะผู้ศึกษาได้รับการต้อนรับอย่างอบอุ่นจากผู้คนในชุมชน สืบเนื่องจากความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ประสานงานกับชาวบ้านและการมีโอกาสแนะนำตัวพร้อมทั้งวัตถุประสงค์ของการศึกษาต่อที่ประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านในช่วงค่ำของวันแรกที่เดินทางเข้าถึงหมู่บ้าน การสร้างความเข้าใจให้กับชาวบ้านที่เข้าร่วมการประชุมอย่างพร้อมเพรียงในวันนั้น เปิดช่องให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้วิถีชีวิตของพวกเขา จากการเข้าร่วมกิจกรรมทั้งทางด้านการจัดการทรัพยากร ด้านสังคมและวัฒนธรรม รวมถึงมีโอกาสพบปะกับบุคคลแวดล้อมที่ทำงานเกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาชุมชนและการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนอย่างใกล้ชิด

การเดินทางเข้าสู่บ้านตอนกลางในห้วงเวลานั้น ทำให้ผู้ศึกษาย้อนกลับไปรำลึกถึงเหตุการณ์สมัยเด็กที่เคยอาศัยอยู่ในพื้นที่ชนบทท่ามกลางป่าเขาหลายแห่งทางภาคเหนือขึ้นมาอีกครั้ง ภาพความทรงจำของป่าไม้ที่ร่มรื่นสร้างความสงบสุขถูกลบเลือนไป ความรู้สึกที่สัมผัสได้กลับเต็มไปด้วยความสะเทือนใจอย่างลึกซึ้งที่ได้เห็นความเดือดร้อนและการดิ้นรนเพื่อมีชีวิตรอดของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งใช้ชีวิตผูกพันกับป่ามาช้านาน จากการเตรียมประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติที่บีบบังคับให้พวกเขาต้องอพยพออกจากบ้านลงไปอยู่ที่อื่น นโยบายดังกล่าวกระทบโดยตรงต่อความมั่นคงในการดำรงชีวิตและความอยู่รอดของชุมชนในเขตป่า เพราะการสร้างภาพแทนให้กับชนเผ่าว่าเป็นต้นเหตุของการตัดไม้ทำลายป่าและทำลายต้นน้ำ นอกจากจะแสดงถึงอคติทางชาติพันธุ์ซึ่งนำมาสู่การสร้างภาพเชิงลบที่ตายตัวให้กับพวกเขาแล้ว ยังกีดกันสิทธิในการถือครองที่ดินและสิทธิในทรัพยากร ผืนดินที่พวกเขาอาศัยกลายเป็นพื้นที่แห่งการช่วงชิงทรัพยากร เป็นพื้นที่ที่สังคมผลิตขึ้นมาเพื่อกีดกันและสร้างความเป็นอื่น แม้การเกิดขึ้นของขบวนการรักษาป่าของชาวบ้านจะพิจารณาได้ว่าป่ากลายเป็นพื้นที่ที่อำนาจรัฐปฏิบัติการและไหลเวียนอยู่อย่างเข้มข้นจากการนำทางปฏิบัติด้านสิ่งแวดล้อมที่มีต่อประชากร อีกนัยหนึ่งยังสะท้อนถึงการต่อรองกับอำนาจการปกป้องบ้าน รักษาเผ่าพันธุ์และวิถีชีวิตของชุมชนให้ดำรงอยู่สืบไป

การได้มาซึ่งผู้เล่าเรื่อง

ผู้ศึกษากำหนดกรอบการคัดเลือกผู้เล่าเรื่องที่มีคุณสมบัติของการเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมซึ่งเชื่อมั่นได้ว่าพวกเขามีคุณสมบัติของการเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่สามารถตัดสินใจดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง และสามารถปรับเปลี่ยนวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมไปตามพลวัตของสังคม วัฒนธรรมและองค์ความรู้ในการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ผันแปรไปตามกาลเวลา โดยพิจารณาจากความเป็นสมาชิกและภารกิจในคณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้านทั่วไปที่เข้าร่วมกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ชาวบ้านที่มีวิถีชีวิตซึ่งพึ่งพาป่าและดูแลรักษาป่าไปพร้อมกัน ซึ่งบุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่อยู่ในภาคปฏิบัติการของการจัดการ

สิ่งแวดล้อมที่เข้มข้น เป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key Imformant) อันเป็นการคัดเลือกผู้เล่าเรื่องที่ตรงตามทฤษฎี (Theoretical sampling)

จากการแสวงหาผู้เล่าเรื่องตามโอกาสเอื้ออำนวยและสอบถามจากผู้นำชุมชนว่าใครคือผู้มีบทบาทในการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนให้ครอบคลุมกลุ่มบุคคลเป้าหมายที่กำหนดกรอบไว้ เมื่อได้รายชื่อบุคคลที่เกี่ยวข้องแล้วจะใช้วิธีการสอบถามต่อไปเรื่อยๆ จนได้จำนวนมากที่สุด ในจำนวนนี้มักจะมีชื่อบุคคลที่ถูกเอ่ยถึงบ่อยครั้งซึ่งมักจะมีอยู่เพียงกลุ่มหนึ่ง คนเหล่านี้น่าจะเป็นผู้เล่าเรื่องที่ดีที่สุด การเลือกผู้เล่าเรื่องจะดำเนินต่อไปจนกว่าผู้ศึกษาจะเชื่อว่าข้อมูลที่ได้รับเป็นความรู้ ซึ่งเกิดขึ้นเมื่อผู้ศึกษาได้สนทนาร่วมกับผู้เล่าเรื่องที่สามารถเห็นการทำงานของอำนาจที่สร้างตัวตนของการเป็นนักสิ่งแวดล้อมที่รู้คิด โดยผู้เล่าเรื่องจำนวนทั้งหมด 15 คน ประกอบไปด้วยชาวบ้านที่เป็นสมาชิกคณะกรรมการป่าชุมชน ผู้อาวุโส ผู้นำชุมชนและชาวบ้านที่อยู่อาศัยในชุมชนแห่งนั้น เข้าร่วมการสนทนาเพื่อสร้างความรู้ในเรื่องที่ทำการศึกษา ทั้งนี้ได้จำแนกผู้เล่าเรื่องออกเป็นสามกลุ่ม พร้อมจัดทำแนวคำถามสำหรับแต่ละกลุ่ม ดังนี้ *หนึ่ง* ชาวบ้านที่เป็นสมาชิกคณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านโดยทั่วไปซึ่งมีประสบการณ์การจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนอย่างต่อเนื่อง *สอง* ผู้อาวุโสในชุมชนซึ่งสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชนและสภาพป่าของชุมชนทั้งในอดีตและปัจจุบัน และ *สาม* ผู้นำชุมชนซึ่งสามารถให้ข้อมูลเกี่ยวกับนโยบายและโครงการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมหรือเป็นผู้ที่รับผิดชอบโครงการสิ่งแวดล้อมในชุมชนโดยตรง (ตามตารางรายชื่อข้างท้าย) ส่วนเรื่องราวทั้งหลายที่ถูกนำมาสร้างองค์ความรู้ในการสร้างตัวตนของผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมจะเกิดขึ้นจากการวิเคราะห์ โดยอาศัยประสบการณ์ใช้ชีวิตร่วมกับชาวบ้านภายในชุมชนบนฐานของกรอบแนวคิดทางทฤษฎี

ตาราง 1 รายชื่อของผู้เล่าเรื่องประสบการณ์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนบ้านตอนกลาง

ลำดับ	ชื่อ-สกุลสมมุติ	เพศ	อายุ	อาชีพ	สถานภาพทางสังคม
1	คำสอน บุญมี	ชาย	72	ทำไร่ ทำนา เลี้ยงโค	ประธานกองทุนหน่อไม้
2	นางจิตรา หอมหวล	หญิง	37	รับจ้างทำอาหารส่งศูนย์เด็กเล็กประจำหมู่บ้าน	- คณะกรรมการป่าชุมชน - ประธานกลุ่มแม่บ้านชุมชน
3	นายสวัสดิ์ ปานตา	ชาย	59	ทำไร่ ทำนา ทำสวน	- คณะกรรมการป่าชุมชน - ประธานกลุ่มดับไฟป่า
4	นายสมชาย หอมหวล	ชาย	43	ทำนา ทำสวน	ผู้ใหญ่บ้าน
5	นายสมศักดิ์ เกิดดี	ชาย	56	ทำไร่ ทำนา	ศิษยาภิบาล

ตาราง 1 (ต่อ)

ลำดับ	ชื่อ-สกุลสมมุติ	เพศ	อายุ	อาชีพ	สถานภาพทางสังคม
6	นายถนอม เป็นไท	ชาย	33	ค้าขาย	- กรรมการกองทุนหน่อไม้ - สมาชิก อบต.
7	นายจักร จอมใจ	ชาย	41	ทำไร่ ทำนา ทำสวน	- คณะกรรมการป่าชุมชน - สมาชิก อบต.
ลำดับ	**ชื่อ-สกุลสมมุติ**	**เพศ**	**อายุ**	**อาชีพ**	**สถานภาพทางสังคม**
8	นายอนันต์ ทองดี	ชาย	45	ทำไร่ ทำนา ทำสวน	- คณะกรรมการป่าชุมชน - สมาชิก อบต.
9	นางเมตตา ไม้ใหญ่	หญิง	34	ทำไร่ ทำนา เลี้ยงโค	คณะกรรมการป่าชุมชน
10	นายประกอบ ไม้ใหญ่	ชาย	31	ครูประจำโรงเรียนประถมของหมู่บ้าน	คณะกรรมการป่าชุมชน
11	นายบุญมาก ทองดี	ชาย	42	ทำไร่ ทำนา ทำสวน	คณะกรรมการป่าชุมชน
12	นางประกายดาว ใจดี	หญิง	44	ค้าขาย	คณะกรรมการป่าชุมชน
13	นายไสว เพียงพอ	ชาย	70	ค้าขาย ทำนา	ประชาชนทั่วไป
14	นายประวิทย์ บุญมี	ชาย	33	ทำไร่ ทำนา	ประชาชนทั่วไป
15	นายองอาจ ทองดี	ชาย	15	นักเรียน	ประชาชนทั่วไป

ผู้เล่าเรื่อง

ตลอดช่วงเวลาที่เข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ศึกษาตามกำหนดเวลาจำนวนสี่ครั้ง ครั้งละประมาณสองสัปดาห์นั้น นับเป็นประสบการณ์อันล้ำค่าที่ทำให้ผู้ศึกษามีโอกาสเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้คนที่อาศัยอยู่ในป่าลึก จากการพักอาศัยอยู่กับครอบครัวของชนเผ่าที่ยังคงรักษาวิถีชีวิตในแบบดั้งเดิมของตนไว้ได้อย่างเหนียวแน่น ไม่ว่าจะเป็นการออกหาอาหาร สมุนไพรเพื่อรักษาโรคและการเก็บหาของป่าตามวิถีชีวิตของชุมชน ตลอดจนเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนอย่างใกล้ชิด ได้รับรู้ถึงคุณค่าและความหมายที่ลึกซึ้งของป่าจากมุมมองของกลุ่มชนที่มีต้นกำเนิดและเติบโตอยู่กับป่ามาตลอดชีวิต ประการสำคัญผู้ศึกษาสามารถมองเห็นปฏิบัติการของอำนาจซึ่งสัมพันธ์กับความรู้ที่ไหลเวียนอยู่อย่างเข้มข้นบนสนามการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนี้อย่างชัดเจน และทำให้คลี่คลายกระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะตัวของผู้คนที่นี่ออกมาได้ อันเกิดจากความเข้าใจในบริบทแวดล้อมหรือโครงสร้างทางสังคมในลักษณะเฉพาะถิ่นที่หล่อหลอมให้ความเป็นผู้รักสิ่งแวดล้อมของพวกเขามีรูปลักษณะ

เช่นนี้ ซึ่งการเรียนรู้เพียงกรอบแนวคิดทฤษฎีคงไม่สามารถทำให้ผู้ศึกษาเกิดเข้าใจได้อย่างลึกซึ้งถึงความแยบยลของอำนาจที่แฝงมากับความรู้ที่เข้ากำกับตัวตนของชาวบ้านได้เข้มข้นถึงเพียงนี้

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ณ ชุมชนแห่งนี้ ตอกย้ำความเชื่อตามกรอบแนวคิดของการศึกษาที่ว่าความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมสามารถผลิตหรือสร้างขึ้นจากปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน จากการที่ผู้ศึกษาเข้ามาใช้ชีวิตอยู่ที่นี่และมีโอกาสได้สนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อสร้างความรู้กับผู้เล่าเรื่องแต่ละคน สัมผัสได้ถึงพลังอันยิ่งใหญ่ของชีวะอำนาจหรืออำนาจในการตรวจตราและทบทวนตนเอง อันสะท้อนถึงผลสำเร็จของศิลปะแห่งการปกครองของรัฐสมัยใหม่ในการกำกับควบคุมประชากรในชนบทที่อยู่ห่างไกล ขณะเดียวกันก็เล็งเห็นถึงศักยภาพของชาวบ้านในอันที่จะต่อต้านขัดขืนอำนาจที่พยายามเข้ากำหนดตัวตนของเขาให้มีรูปลักษณะใดลักษณะหนึ่ง เพราะด้านหนึ่งความรู้สึกนึกคิดเรื่องสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านเกิดจากความสามารถในการเข้าถึงความรู้ด้วยตนเอง การสั่งสมความรู้ในพื้นถิ่นหรือภูมิปัญญาที่ตกทอดจากบรรพบุรุษนำมาผสมผสานกับความรู้การจัดการสมัยใหม่ สร้างสรรค์วิถีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่แสดงถึงเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ส่งผลให้ความเป็นผู้รู้คิดของเขามีลักษณะเฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากพื้นที่แห่งอื่น อย่างไรก็ดีผู้ศึกษาไม่อาจนำประวัติและความเป็นมาของทุกคนมากล่าวถึงได้อย่างครบถ้วน จึงพิจารณาคัดเลือกประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านจำนวนหนึ่งซึ่งสามารถสะท้อนถึงปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เข้ากำกับพวกเขาให้กลายเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์พร้อม มาสร้างเรื่องเล่ากระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพื่อตอบคำถามการวิจัยได้อย่างชัดเจน

ภายหลังจากผู้ศึกษาเดินทางเข้าถึงหมู่บ้านในช่วงเย็น ขณะที่พักรับประทานอาหารเย็นได้เริ่มพูดคุยเรื่องราวทั่วไปของชุมชนเพื่อหาข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของชุมชน จึงได้รับการแนะนำจากผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านเจ้าของบ้านที่อาศัยอยู่ด้วยให้ไปสอบถามจากผู้อาวุโสของหมู่บ้าน ช่วงค่ำวันนั้นผู้ศึกษามีโอกาสเข้าไปแนะนำตัวและพูดคุยกับ **“ลุงคำสอน”** ซึ่งเกิดมาในครอบครัวที่มีทั้งปู่และพ่อเป็นผู้นำด้านศาสนาของชุมชน ทำให้ครอบครัวของลุงคำสอนยังคงเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของชุมชนที่สืบต่อกันมาหลายชั่วคน เมื่อเกิดวิกฤติสิ่งแวดล้อมขึ้นกับชุมชนลุงคำสอนได้ขยายบทบาทโดยเข้าร่วมเป็นแกนหลักในการรักษาดูแลผืนป่า และเขามีส่วนในการพูดคุยโน้มน้าวจิตใจให้ผู้คนในชุมชนเห็นดีเห็นชอบกับการจัดการป่าร่วมไปกับผู้นำชุมชนอีกแรงหนึ่งด้วย ปกติลุงคำสอนทำนาเป็นอาชีพหลักเพราะได้รับสืบทอดมรดกเป็นที่นาผืนกว้างตอนท้ายของหมู่บ้านใกล้กับหมู่บ้านดั้งเดิมซึ่งเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์อยู่ใกล้กับแหล่งน้ำ ลุงคำสอนยังเลี้ยงโคเนื้อและกระบือเกือบสิบตัว ตอนเช้าตรู่และค่ำๆ มักเห็นแกออกไปไล่ต้อนฝูงวัวและกระบือที่เล็มหญ้าอยู่ในทุ่งกว้างของชุมชนอยู่เสมอ นอกจากครอบครัวจะสร้างรากฐานด้านที่ดินทำกินไว้ให้แล้ว **“ป้าแสงดาว”** ภรรยาของลุงยังเป็นผู้ที่มีความขยันขันแข็งและขึ้นชื่อว่าเป็นนักเก็บของป่าตัวยง ตามที่ผู้ศึกษาออกไปสังเกตการณ์และช่วยป้าแสงดาวเก็บผักกูดริมห้วย เพียงไม่กี่ชั่วโมงเธอ

สามารถหารายได้เป็นเงินหลายร้อยบาท ลุงคำสอนและป้าแสงดาวมีลูกชายด้วยกัน 3 คน หนึ่งในนั้นคือประวิทย์แกนนำดับไฟป่าของหมู่บ้าน

การไปพูดคุยกับลุงคำสอนมีวัตถุประสงค์เริ่มแรกเพื่อสอบถามประวัติความเป็นมาและบริบททั่วไปของชุมชน ต่อเมื่อใช้เวลาสนทนากันสักพักหนึ่ง ผู้ศึกษาสัมผัสได้ถึงความมุ่งมั่นและตั้งใจจริงในการทำงานเพื่อยังประโยชน์ต่อชุมชนด้วยการรักษาทรัพยากรธรรมชาติของชายชราผู้นี้อย่างเต็มเปี่ยม จึงเริ่มขยายประเด็นการพูดคุยเข้าสู่บทบาทในการจัดการป่าชุมชนของเขา แม้ว่าอายุจะล่วงเลยเข้าสู่วัยชรา อายุ 72 ปีแล้ว แต่ชายผู้นี้ยังคงเป็นหัวแรงหลักของชุมชนในการเป็นประธานกองทุนหน่อไม้ ซึ่งใช้เป็นเงินงบประมาณในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยทำหน้าที่จัดทำบัญชีรายรับและรายจ่ายประจำปี รวมถึงการวางแผนการจัดเก็บรายได้และวางแผนการใช้จ่ายเงินในแต่ละภารกิจ เพื่อใช้จ่ายเงินที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ชุมชน *“มีอีกหลายอย่างจะต้องทำต่อไป ทำให้มันดีกว่านี้ อย่างดับไฟป่า ทำแนวกันไฟ ไปลาดตระเวน วันหนึ่งที่ออกไปทำนี่ทำแนวกันไฟ กี่คน ระยะทางกี่กิโล ตรงจุดไหน มีรูปถ่าย มีบันทึก มีหลักฐานไว้ เราไปดับไฟตรงไหน ไปกี่คน ใช้งบประมาณเท่าไหร่ พื้นที่เสียหายเท่าไหร่ เราต้องจัดเก็บสถิติไว้ อย่างสถิติรายได้ผลผลิตจากป่าที่จริงเราน่าจะทำ ถ้าทำเราจะเห็นได้ชัดเลยว่าแต่ละปี ถ้าไม่อยู่จุดเดิมก็เพิ่ม ไม่มีการถอยลง”* แม้จะทำงานด้วยความทุ่มเทเสียสละมานานเพียงใด ลุงคำสอนกล่าวอย่างหนักแน่นว่าจะพัฒนาวิธีการจัดการป่าของชุมชนให้ดียิ่งขึ้นไปและยังคงมุ่งมั่นในการรักษาป่าให้คงอยู่กับชุมชนต่อไปจนกว่าจะหมดเรี่ยวแรง

เช้าวันรุ่งขึ้นผู้ศึกษาได้มีโอกาสสนทนากับ **“จิตรา”** ภรรยาสาวของผู้ใหญ่บ้านซึ่งมีอายุเพียง 37 ปี มีอาชีพรับจ้างทำอาหารส่งศูนย์เด็กเล็กประจำหมู่บ้าน ภายหลังจากที่เธอเข้าร่วมฟังการสนทนาระหว่างผู้ศึกษากับเจ้าหน้าที่ศูนย์พัฒนาชาวเขา โดยแสดงความเห็นค้านเจ้าหน้าที่เหล่านั้นในเรื่องรูปแบบการจัดการทรัพยากรของหมู่บ้านอย่างแข็งขัน ผู้ศึกษาเริ่มให้ความสนใจจิตราทั้งจากบุคลิกภาพที่แตกต่างจากหญิงชาวบ้านโดยทั่วไป ถ้อยคำที่แสดงถึงความเชื่อมั่นและความรอบรู้เรื่องการดูแลทรัพยากรของที่นี่ จึงใช้เวลาตลอดช่วงเช้าเพื่อพูดคุยทำความรู้จักและขอรับคำแนะนำในการแสวงหาผู้เล่าเรื่องในชุมชนนี้จากเธอ แม้ว่าจิตราจะเกิดในชุมชนนี้แต่ด้วยความที่เธอเป็นลูกสาวของผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้น ทำให้มีโอกาสเข้าศึกษาในสถาบันการศึกษาที่มีชื่อเสียงของจังหวัดจนกระทั่งจบการศึกษาในระดับปริญญาตรี สาขาพัฒนาชุมชน จากนั้นได้เข้าทำงานด้านพัฒนาชุมชนในตำแหน่งผู้ช่วยนักวิจัยของมหาวิทยาลัยที่มีชื่อในส่วนกลาง อีกทั้งยังมีประสบการณ์ทำงานในองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสิทธิที่ดินทำกินของชาวบ้านในพื้นที่ภาคเหนืออยู่เป็นเวลาหลายปี นั่นทำให้เธอรู้จักที่จะนำประสบการณ์การศึกษาและการทำงานจากภายนอกมาปรับใช้กับการทำหน้าที่คณะกรรมการป่าชุมชนและการช่วยเหลืองานด้านการพัฒนาของชุมชนอย่างเต็มภาคภูมิ

เมื่อกลับเข้ามาช่วยงานของชุมชนอย่างเต็มตัว ทำให้จิตรามีโอกาสทำงานใกล้ชิดกับสมชายผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน จนกระทั่งแต่งงานและมีบุตรสาวด้วยกัน 2 คน อาจเป็นไปได้ว่าทั้งคู่เคยทำงานต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนมาด้วยกัน ทำให้จิตรามีความเข้าใจและสามารถเกื้อหนุนการทำหน้าที่ของสมชายได้เป็นอย่างดี โดยเฉพาะแนวคิดในการจัดการป่าซึ่งตรงกับสายงานที่ผ่านมา อันทำให้เธอมีความเชื่อมั่นว่าชุมชนแห่งนี้สามารถที่จะปกป้องผืนป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์ไว้ได้ด้วยตนเอง แสดงให้เห็นจากความกล้าหาญของเธอในการผลักดันให้ชุมชนเดินเรื่องเพื่อขอตัดกระแสไฟฟ้าเข้ามายังหมู่บ้านแห่งนี้เมื่อหลายปีก่อน แม้จะพบกับกระแสคัดค้านจากผู้เชี่ยวชาญสิ่งแวดล้อมจากหลายสถาบัน *“วิถีชีวิตเรามันลึกซึ้งมาก ลึกซึ้งกว่าที่เขาคิดมากนะ ทำไมคุณคิดได้แค่ว่าเราอยู่ในป่า พอเรามีไฟฟ้าใช้ เราจะตัดไม้เราจะทำลายป่าเพื่อมาซื้อเครื่องใช้ ไฟฟ้า คุณคือคนข้างนอกคุณยังหวงบ้านคุณ ป่าของประเทศไทยขนาดนี้ แล้วเราหล่ะ เป็นคนเกิดในพื้นที่ เราอยู่ในพื้นที่ เราอยู่ที่นี่ ทำไมเราจะไม่หวงมากกว่าคุณเป็นไม่รู้กี่สิบเท่ากี่ร้อยเท่า ลูกหลานเราก็จะอยู่ที่นี่ต่อไป”* ผลจากความมุ่งมั่นของเธอในการเข้าร่วมจัดการทรัพยากรอย่างเต็มกำลังความสามารถแสดงให้เห็นแล้วว่าทรัพยากรของที่นี่จะได้รับการคุ้มครองไม่ให้เกิดผลกระทบจากกระแสทุนนิยมอย่างที่หลายฝ่ายวิตกกังวล

จากคำแนะนำของจิตราตกเย็นวันนั้น ผู้ศึกษามีโอกาสเข้าไปแนะนำตัวและสนทนากับ **“ลุงสวัสดิ์”** อายุ 59 ปี ตามปกติแล้วจะประกอบอาชีพหลักทำไร่ ทำนาและทำสวนอยู่ภายในชุมชน แต่เมื่อใดก็ตามที่เกิดวิกฤติขึ้นกับชุมชนที่นี่ ชายวัยกลางคนผู้นี้จะแสดงบทบาทแกนนำเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิทำกินให้กับพี่น้องในชุมชนทันที หลายสิบปีมาแล้วที่เขาต้องเดินทางจากบ้านออกไปนอนกลางดินกินกลางทรายเพื่อเรียกร้องสิทธิที่ดินทำกินให้กับคนในชุมชนไม่ว่าจะในส่วนภูมิภาคและส่วนกลางอย่างต่อเนื่อง เพื่อเป็นช่องทางสื่อสารให้สังคมภายนอกได้รับรู้ เข้าใจและยอมรับว่าวิถีชีวิตของชนเผ่าที่อาศัยอยู่กับป่านั้น รักและดูแลป่ายิ่งกว่าชีวิตเป็นอย่างไร ด้วยสำนึกที่ว่าตนเองเกิดและเติบโตในผืนป่าแห่งนี้เขาจะยุติการดูแลรักษาป่าไม่ได้ *“ในเมื่อมันเป็นชีวิตของเรา ถ้าเราหยุดอยู่นิ่งชีวิตเราเหมือนกับเราตายไป เหมือนกับเราทำลายชีวิตของเราไป”* แรงบันดาลใจที่ทำให้ลุงสวัสดิ์มีความมุ่งมั่นต่อเจตนารมณ์ในการรักษาป่าของชุมชน เกิดจากสมัยวัยเด็กเขาเคยอยู่ในเหตุการณ์ไฟป่าที่ลามเข้ามาไหม้บ้านเรือนของชุมชนวอดวาย ไม่เหลือแม้กระทั่งเมล็ดข้าวในยุ้งฉางที่เก็บไว้กินตลอดทั้งปี คนในหมู่บ้านต้องอดอยากมีข้าวไม่พอกิน เพราะผืนป่าในขณะนั้นอยู่ในช่วงหลังการสัมปทานมีความแห้งแล้ง น้ำในลำห้วยแห้งขอด ส่วนหมู่บ้านก็ยังไม่มีการจัดการป่าที่เป็นระบบ กอปรกับช่วงวัยหนุ่มเขาเคยทำงานเป็นลูกจ้างของศูนย์พัฒนาชาวเขาในช่วงที่เข้ามาส่งเสริมการปลูกพืชไร่ให้กับชาวบ้าน ทำให้พอมีความรู้เรื่องการเพาะพันธ์พืช การจัดการดิน น้ำและป่า เมื่อชุมชนมีแนวคิดจัดการป่าด้วยตนเอง เขาจึงอาสาเป็นแกนนำจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อปูฐานการจัดการทรัพยากรของชุมชนในการแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินทำกินของชุมชนให้เป็นผล แม้จะมีหน้าที่ในการขับเคลื่อนงานด้านมวลชนภายนอกหมู่บ้าน แต่ด้วยวัยที่ล่วงเลยเข้ากลางคนทำให้เขาอดที่จะห่วงกังลถึงผู้สืบทอดเจตนารมย์ของชุมชนต่อไปไม่ได้ *“การแก้ปัญหาเรื่องของป่า*

ไม่มีที่สิ้นสุดเราก็ต้องทำไปเรื่อยๆ แก้ไปเรื่อยๆ แต่เราก็ต้องปลูกจิตสำนึกให้กับเด็กๆ ไปด้วย สร้างจิตสำนึกให้กับชาวบ้าน ต้องสร้างความรู้ความเข้าใจให้กับลูกหลานไปเรื่อยๆ ลุงคิดว่ามันน่าจะบรรจุลงในหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนด้วย ให้การศึกษาเกี่ยวกับป่าให้เด็กได้เรียนรู้" จะเห็นได้ว่าการดูแลรักษาป่าของชาวบ้านที่นี่ไม่ได้มุ่งหวังเพียงแค่ผลประโยชน์เฉพาะหน้าหรือเฉพาะตัวเท่านั้น หากต้องการให้เกิดความยั่งยืนสืบไปในอนาคต

ผู้ศึกษามีโอกาสสนทนาเป็นการส่วนตัวกับผู้ใหญ่บ้านเป็นครั้งแรกเมื่อ **"ผญ.สมชาย"** เป็นผู้ขับรถไปส่งผู้ศึกษาที่โรงพยาบาลในตัวอำเภอ เขาเป็นคนหนุ่มอายุ 43 ปี ซึ่งเกิดและเติบโตในชุมชนแห่งนี้ ความเป็นผู้นำที่โดดเด่นของสมชายอาจสืบเนื่องจากเขามีเครือญาติเป็นผู้นำชุมชนมาหลายชั่วคน ที่เป็นต้นแบบการทำงานในตำแหน่งผู้นำชุมชนของเขาในขณะนี้ กอปรกับการเป็นบุตรชายคนโตของครอบครัวที่มีน้องผู้หญิงตามมาถึง 4 คน ทำให้เขาต้องรับภาระเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการช่วยพ่อแม่ทำนาและดูแลน้องตั้งแต่เยาว์วัย เพียงระยะเวลาอันสั้นที่ได้พูดคุยกัน ผู้ศึกษารู้สึกได้ถึงพลังอันยิ่งใหญ่ของความรัก ความหวงแหนในผืนป่าซึ่งเป็นบ้านที่พวกเขาอยู่อาศัยกันมานับร้อยปี แม้ว่าเขาจะไม่ได้รับการศึกษาในระบบสูงนัก จบการศึกษานอกโรงเรียนเพียงระดับมัธยมปลาย จากนั้นเข้าศึกษาต่อด้านศาสนาที่จังหวัดเชียงใหม่ แต่ด้วยทางบ้านประสบปัญหาอาจจะถูกอพยพออกจากผืนป่าถิ่นกำเนิดที่ผลักดันให้เขาเข้าร่วมเคลื่อนไหวกับขบวนการเพื่อสิทธิที่ดินทำกินของชุมชนตั้งแต่สมัยยังเป็นเยาวชน ประสบการณ์การต่อสู้เพื่อชุมชนมาอย่างยาวนานได้บ่มเพาะสำนึกรับผิดชอบต่อบ้านเกิดและความผูกพันที่มีต่อผืนป่าของชุมชนอย่างลึกซึ้ง สิ่งเหล่านี้เองที่หล่อหลอมให้ความเป็นผู้นำด้านสิ่งแวดล้อมของเขามีความแข็งแกร่งยิ่งนัก *"สิ่งที่ชุมชนเราได้รับการยอมรับคือเรามีกฎกติกา หาจุดยืน หาจุดร่วมว่าหมู่บ้านเรา จะเดินไปข้างหน้าอย่างไร จะเกิดความยั่งยืนได้อย่างไร ลูกหลานเราจะเป็นอย่างไรในอนาคตต้องวางตรงนี้ให้ได้.... จากนี้ไปเราจะร่วมมือกันในการเป็นป่าชุมชน เราก็ต้องมีกฎกติกา คือทำให้ชุมชนมีจุดร่วมกันก่อน คุยกันในชุมชนให้มันตกผลึก"* ความเชื่อมั่นต่อแนวคิดการจัดการป่าของชุมชนข้างต้น ทำให้เขานำพาหมู่บ้านให้อยู่รอดโดยไม่ถูกโยกย้ายออกจากพื้นที่ อีกทั้งสามารถควบคุมให้การจัดการทรัพยากรของชุมชนดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนทำให้ชุมชนแห่งนี้กลายเป็นหมู่บ้านต้นแบบที่อาศัยอยู่กับป่าได้โดยมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติตามวิถีของตนเอง

การได้รับความเอื้อเอ็นดูจากครอบครัวของ **"ศิษยาภิบาลสมศักดิ์"** ผู้นำทางศาสนาของหมู่บ้าน อายุ 56 ปี เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ผู้ศึกษาใช้ชีวิตอยู่ภายในชุมชนได้อย่างสะดวกสบายและอบอุ่นใจ เนื่องจาก **"ดวงใจ"** ภรรยาและบุตรสาวของทั้งคู่ **"น้องทราย"** มักชักชวนให้ผู้ศึกษาเข้าร่วมกิจกรรมสำคัญของชุมชนเสมอ ไม่ว่าจะเป็นทางด้านศาสนาซึ่งจะมีการประกอบพิธีกรรมเป็นประจำทุกวันอาทิตย์ โดยศิษยาภิบาลสมศักดิ์จะทำหน้าที่เป็นผู้นำสวด อธิษฐานขอพรจากพระเจ้า รวมถึงการเทศนาที่สอดแทรกคำสอนเกี่ยวกับการจัดการป่าให้ชาวบ้านได้ตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลรักษาป่าของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ในขณะเดียวกันเขาได้ชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรมการผลิตในไร่นา โดยได้พาผู้ศึกษาเข้าร่วมการเพาะกล้าสำหรับปักดำในนาข้าวของตนเอง

นอกจากนี้ดวงใจซึ่งมีความเชี่ยวชาญในการขุดหาหน่อไม้ได้สาธิตวิธีการขุดหาและกรรมวิธีการนำไปประกอบอาหารให้ได้รับประทาน ตลอดจนชักชวนให้ผู้ศึกษาเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมของกลุ่มแม่บ้านแห่งนี้ ซึ่งดวงใจทำหน้าที่ผู้ฝึกสอนการทอผ้าให้กับแม่บ้านที่นี่สำหรับตัดเย็บเสื้อผ้าใช้เองในครัวเรือนและหากมีผลผลิตจำนวนมากจะนำไปออกร้านในเทศกาลต่างๆ ภายในจังหวัด

การติดตามครอบครัวนี้ไปประกอบกิจกรรมต่างๆ ทำให้ชาวบ้านที่นี่ยอมรับผู้ศึกษาเข้าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนอย่างสนิทใจ แม้ว่าศิษยาภิบาลจะจบการศึกษาเพียงระดับประถมศึกษาภายในชุมชนแห่งนี้ เพราะเป็นเด็กกำพร้าขาดผู้อุปถัมภ์แต่ด้วยความใฝ่ดีของเขาได้พยายามแสวงหาทุนการศึกษาทางด้านศาสนาที่จังหวัดเชียงใหม่ อีกทั้งได้รับโอกาสทำงานทางด้านศาสนาที่นั่นเป็นเวลานานหลายปี ทำให้ได้พบรักและแต่งงานกับดวงใจสาวชาวเชียงใหม่โดยกำเนิดจนมีบุตรสาวด้วยกันหนึ่งคน กระทั่งผู้นำชุมชนได้ติดต่อให้เข้ารับตำแหน่งศิษยาภิบาลที่บ้านเกิด ทำให้เขามีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการป่าของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ กระทั่งประจักษ์ชัดกับตนเองจนเกิดความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าว่าแนวทางการจัดการป่าของชุมชนจะสามารถดูแลผืนป่าแห่งนี้ไว้กับชุมชนได้อย่างยั่งยืน เขาจึงเป็นผู้หนึ่งที่มีบทบาทชักนำให้ชาวบ้านตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการทรัพยากรในชุมชนอย่างจริงจัง ผ่านพิธีกรรมการบวชป่าและกลวิธีสอดแทรกคำสอนทางศาสนาเข้ากำกับพฤติกรรมการจัดการป่าของชาวบ้านอย่างเป็นธรรมชาติ *“การทำกิจกรรมการจัดการป่า มันบ่งบอกว่าเราปฏิญาณตัวเองว่าป่าผืนนี้ ต้นไม้ต้นนี้ เราจะสงวนไว้นะ เราจะไม่แตะต้องไม่ทำลาย เราต้องสัตย์ซื่อกับคำปฏิญาณ กับสิ่งที่เราทำ และเรากำลังบอกกับผู้อื่นด้วยว่าเราจะไม่หักหลัง แหกกฎของตัวเองสิ่งที่เรายึดถือ เป็นเรื่องของการให้ทุกคนได้ไตร่ตรอง กำกับตัวเอง ไม่ใช่การบังคับให้ทุกคนทำตาม หากทุกคนยอมรับเป็นแนวทางดำเนินชีวิตของตนแล้ว พี่น้องเห็นว่าความสัตย์ซื่อเป็นสิ่งสำคัญเขาก็จะกำกับตัวเอง”* ทำให้เรามองเห็นถึงปฏิบัติการของชีวะอำนาจที่แทรกซึมเข้ากำกับตัวตนของชาวบ้านและไหลเวียนอยู่อย่างเข้มข้นภายในอาณาบริเวณชุมชนแห่งนี้ได้อย่างชัดเจน

กิจวัตรประจำวันของผู้ศึกษาในทุกเช้าคือการเดินลงมาซื้อเครื่องดื่มจากร้านค้าภายในหมู่บ้าน ทำให้มีโอกาสได้สนทนากับพ่อค้าอยู่บ่อยครั้ง **“ถนอม”** วัย 33 ปี เจ้าของร้านค้าซึ่งเกิดมาในครอบครัวของผู้นำชุมชน มีบรรพบุรุษทั้งทางพ่อและแม่เคยได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงการเป็นญาติสนิทของผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน ทำให้เขามีความสนใจทำงานรับใช้ชุมชนด้วยการเป็นสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลและทำหน้าที่ดูแลเงินงบประมาณการจัดการป่าร่วมกับลุงคำสอน แม้ว่าจะจบการศึกษาทางด้านครุศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยในตัวเมือง จากนั้นได้กลับมาทำงานรับใช้ชุมชนในตำแหน่งครูอัตราจ้างที่โรงเรียนประถมศึกษาในหมู่บ้านเป็นเวลาสองปีกระทั่งหมดงบประมาณจ้างงาน จึงได้ออกมาค้าขายส่วนตัวและทำงานให้กับชุมชนอย่างเต็มตัว ทว่าถนอมกลับชื่นชอบการเก็บหาของป่าเป็นชีวิตจิตใจ สมัยยังเด็กยามปิดภาคการศึกษาเขาไม่เคยว่างเว้นการเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในป่าเลยสักครั้ง ป่าสำหรับเขาจึงเป็นตั้งแต่สนามเด็กเล่น แหล่งอาหารชั้นเลิศและแหล่งรายได้สำคัญของครอบครัว

ทุกวันนี้ความเชี่ยวชาญในการเก็บหาของป่าทำให้เขาสร้างรายได้ให้กับครอบครัวซึ่งเพิ่งแต่งงานและมีลูกน้อยวัยไม่กี่เดือนให้อยู่กินได้อย่างสุขสบาย นอกจากเขาจะออกเก็บหาผลผลิตตามฤดูกาลจากป่าแล้วยังรับซื้อผลผลิตจากชาวบ้านเพื่อนำไปจำหน่ายยังตลาดภายนอกอีกด้วย การเข้าชุมชนในห้วงเดือนเมษายนเขาได้ชักชวนให้ผู้ศึกษาเข้าไปสังเกตการณ์การค้นหารังผึ้งป่าและการเก็บหาชันช่อ โดยเป็นทั้งผู้สาธิตกรรมวิธีต่างๆ พร้อมเผยถึงเคล็ดลับการเก็บหาของป่าด้วยวิธีการเฉพาะตัวอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย สะท้อนถึงความผูกพันอย่างลึกซึ้งที่เขามีต่อผืนป่าแห่งนี้ ซึ่งทำให้เขามุ่งมั่นที่จะดูแลป่าให้คงอยู่ตลอดไป หากป่าคงอยู่ชีวิตของคนที่นี่ย่อมคงอยู่เช่นกัน *“ชอบชีวิตอยู่ในป่า เพราะว่าเราชอบหาของป่า แม้ว่าจะได้ไม่มากแต่เราก็ภูมิใจ ป่าเป็นทุกอย่าง เป็นทั้งแหล่งอาหาร เป็นทั้งแหล่งรายได้ ทั้งเครื่องฟอกอากาศให้เรา ผูกพันธ์อยู่กับป่าตั้งแต่เด็ก ไม่อยากไปทำงานในเมืองหรอก พูดง่ายๆ ว่ามันมีความสุข ความสุขนี่เงินหาซื้อไม่ได้ อยู่ที่ความพอใจของเรามากกว่าสำหรับผมแล้วความสุขของผมก็คือความเพียงพอ ไม่ต้องมีเงินทองทรัพย์สินอะไรมากมาย ขอให้เราได้อยู่กับป่า เราพอใจอยู่กับสิ่งที่เราชอบ อยู่กับป่า อยู่กับธรรมชาติ อยู่กับพละกำลังที่เราไปหารายได้มาเลี้ยงชีวิต”*

การเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการป่าของหมู่บ้านในวันหนึ่งทำให้ผู้ศึกษาได้ทำความรู้จักกับ **“จักร”** หนุ่มโสดวัย 41 ปี จากการแนะนำของลุงคำสอน ค่ำวันนั้นผู้ศึกษาจึงมีโอกาสพูดคุยกับจักรและนัดพบปะกันอีกหลายครั้งหลังจากนั้น เนื่องจากจักรเป็นผู้นำรุ่นใหม่ของหมู่บ้านที่มีบทบาทในการขับเคลื่อนทั้งงานด้านการจัดการป่าชุมชน การจัดการโฉนดที่ดินชุมชนและการทำวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมของหมู่บ้าน รวมถึงการขยายเครือข่ายด้านการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับลุ่มน้ำและระดับภาค เขาจึงมีประสบการณ์ชีวิตหลากหลายด้านที่หล่อหลอมให้ความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมในตัวโดดเด่นออกมา แม้ว่าความด้อยโอกาสจากการเข้าศึกษาในระบบ จะทำให้เขาจบการศึกษาเพียงชั้นประถมศึกษาภายในชุมชนและการศึกษานอกโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ไม่มีโอกาสได้ทำงานเป็นครูอย่างที่ใฝ่ฝัน แต่กลับต้องมาสานต่องานการผลิตในไร่นาผืนกว้างของครอบครัวและที่สวนซึ่งเป็นแหล่งผลิตกาแฟและมะแขว่นเครื่องเทศที่ทำรายได้เข้าครัวเรือนได้ปีละจำนวนมาก ถึงภารกิจในไร่นาจะรัดตัวเพียงใดนั่นไม่ได้ทำให้เขาละเลยโอกาสที่จะได้เรียนรู้งานด้านเทคนิคเพื่อทำประโยชน์ให้กับชุมชน เมื่อเขาได้รับคัดเลือกให้ไปอบรมการจัดทำแผนที่และระวางพิกัดแผนที่ รวมถึงการทำงานเป็นผู้ช่วยนักวิจัยในโครงการวิจัยด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชน *“ช่วยให้เขาเข้าใจจากการจัดเก็บข้อมูล ทำฐานข้อมูลของชุมชน การจัดทำแผนที่ ความสามารถของผมมีในด้านนี้ เราก็จะเสียสละทำงานในด้านนี้ ถ้าถามว่าทำไมถึงต้องมาทำ ในความคิดผมนี่ พี่น้องถูกละเมิดสิทธิมานาน สมควรแล้วที่เราจะมาเรียกร้องสิทธิ ทวงคืนสิทธิของเรา ที่โดนกฎหมายหรือนิยามของรัฐมาครอบงำ ถึงเวลาที่เราจะลุกขึ้นมาทวงสิทธิของเราคืน”* เพราะเสรีภาพที่มีในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน ส่งเสริมเขาให้พัฒนาศักยภาพของตนเองเพื่อสร้างสรรค์วิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับถิ่นกำเนิด

“อนันต์” ชายวัย 45 ปี คือบุคคลที่ผู้ศึกษาต้องใช้เวลาบ่อยครั้งในการแวะเวียนเข้าไปพบที่บ้านพักเพื่อหาโอกาสในการพูดคุยด้วย เนื่องจากเขามักติดภารกิจสำคัญในป่าอยู่เสมอ กระทั่งค่ำของวันอาทิตย์หนึ่งซึ่งเป็นวันที่ชาวบ้านทุกคนจะหยุดภารกิจทุกอย่างเพื่อเข้าโบสถ์ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ผู้ศึกษาจึงได้พูดคุยกับอนันต์และบุตรชายถึงเรื่องราวการดำรงชีวิตภายในป่า เขาเล่าให้ฟังว่าทักษะการดำรงชีพในผืนป่าของตนได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษจากรุ่นสู่รุ่นและเขาก็ได้ส่งต่อมายังรุ่นลูก **“องอาจ”** อายุ 15 ปี บุตรชายคนโตของเขาซึ่งกำลังศึกษาอยู่ในวิทยาลัยอาชีวะศึกษาประจำจังหวัดได้การยอมรับจากคนในชุมชนว่านอกจากจะเป็นเด็กเรียนดีแล้ว ยังมีทักษะในการเอาชีวิตรอดอยู่ในป่าอย่างยากที่จะหาคนรุ่นเดียวกันเทียบได้ ทุกสุดสัปดาห์เขามักจะกลับเข้ามายังหมู่บ้านและชักชวนบิดาให้เข้าไปท่องเที่ยวในป่า หรือเก็บหาของป่ามาให้ครอบครัวประกอบอาหารอย่างสม่ำเสมอ ส่วนในฤดูฝนเขายังช่วยแบ่งเบาภาระของครอบครัวด้วยการเก็บหาหน่อไม้สำหรับเป็นค่าเล่าเรียนของตนเองเสมอมา

ด้วยความที่ครอบครัวมีฐานะยากจนทำให้หลังจากจบชั้นประถมปีที่หก อนันต์ต้องออกมาช่วยพ่อแม่ทำไร่หมุนเวียน ทำนาและหารายได้จากการเก็บหาของป่าประทังชีวิต กระทั่งได้แต่งงานและมีลูกชายหญิงอย่างหนึ่งคน การสืบทอดวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชนทำให้เขาได้พบกับความสุขในการใช้ชีวิตตลอดมา นั่นทำให้อนันต์และครอบครัวมุ่งมั่นที่จะดำเนินชีวิตตามรอยบรรพบุรุษ ดำรงวิถีชีวิตแบบพึ่งพิงป่าและการรักษาวิถีการผลิตตามวิถีของชุมชนไว้อย่างเหนียวแน่น *“อยู่ที่บ้านจะอยู่ที่ไหนก็ได้ จะอยู่ในป่า นอนในป่าก็ได้... อยู่ที่นี่ สบายกว่าเยอะ มีความสะดวกสบาย จะกินอะไร กินหน่อไม้ จะกินผักอะไรก็ได้ทุกอย่างเดินออกไปหาได้ ป่าคือแหล่งอาหารสุดยอดเลย ป่ามีความหลากหลาย อยากกินแตงเราก็เข้าไปเอาในไร่หมุนเวียนก็ได้เรามีความสุขกับวิถีชีวิตของเรา ลำห้วยไหนก็ตามแต่ เราก็สามารถดื่มได้ ล้างหน้าหาปลากินได้”* เขาจึงเป็นอีกผู้หนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการฟื้นฟูวิถีการทำไร่หมุนเวียน สร้างข้อตกลงการใช้ประโยชน์และกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากรในพื้นที่ป่าตามจารีตของชุมชน ยังผลให้ชุมชนสามารถพลิกฟื้นคืนสภาพป่าให้กลับมามีความอุดมสมบูรณ์ดังเดิมในทุกวันนี้

การเข้าพื้นที่ในครั้งที่สองผู้ศึกษาเพิ่งมีโอกาสพูดคุยกับ **“ประวิทย์”** อย่างเป็นทางการ แม้ว่าจะเคยทักทายกันอยู่บ่อยครั้งเนื่องจากที่พักอาศัยตั้งอยู่ในละแวกเดียวกัน ประวิทย์เป็นแกนนำคนหนุ่มรุ่นใหม่อายุเพียง 33 ปี ที่มีบทบาทในการจัดการทรัพยากรของชุมชน แม้ว่าในช่วงวัยเด็กเขาจะใช้ชีวิตอยู่ภายนอกชุมชนเป็นส่วนใหญ่ เพราะได้รับโอกาสเป็นนักเรียนทุนในพระอุปถัมภ์ของสมเด็จย่า ศึกษาจนจบระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย หลังจากการแต่งงานและมีลูกเล็กอีกสองคนจึงได้ตัดสินใจละทิ้งงานที่อู่ซ่อมรถในตัวเมืองมาตั้งรกรากทำมาหากินบนที่นาผืนกว้างตอนท้ายของหมู่บ้านซึ่งได้รับแบ่งจากครอบครัว ด้วยความที่เป็นบุตรชายคนเล็กของลุงคำสอนผู้หลักผู้ใหญ่ของชุมชน เขามักถูกชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรมที่สำคัญของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ เช่นการเข้าร่วมเป็นผู้ช่วยนักวิจัยภาวะโลกร้อนของชุมชน เป็นหนึ่งในคณะทำงานแผนที่ชุมชนและการเป็นแกนนำดับไฟป่า แม้ว่าจะไม่ได้รับการแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ แต่เขาก็ได้

ทุ่มเททำงานให้กับส่วนรวมอย่างต่อเนื่องและมักอยู่ในเหตุการณ์ร้ายแรงที่เกิดขึ้นกับผืนป่าของชุมชนจนทำให้เกือบเอาชีวิตไม่รอดอยู่บ่อยครั้ง *"พูดถึงการดับไฟป่า เราทำโดยไม่มีประกันชีวิตอะไรสักอย่าง เราทำด้วยใจ ด้วยจิตใจที่รักป่า เพราะว่าถ้าป่าอยู่ คนในชุมชนก็อยู่ได้ แต่บางครั้งมันอันตรายมาก โดยเฉพาะกลางวันหลายครั้งบางคนแทบจะเอาชีวิตไม่รอด เพราะมันเร็วมากและมันแรงมาก ช่วงกลางคืนก็ไปดับกันบ่อย ปีก่อนดับไฟกัน....ตีสองตีสามเอาไม่อยู่ มีคนเกือบถูกไฟคลอก มันเร็วมาก..."* ประวิทย์ยืนยันอย่างหนักแน่นว่าจะอยู่ดูแลป่าต่อไปถึงจะแลกด้วยชีวิตของตนก็ตาม

ด้วยความที่ผู้ศึกษาพักอาศัยอยู่ภายในบ้านของ **"เมตตา"** หญิงวัย 34 ปี ตลอดระยะเวลาที่เข้าไปเก็บข้อมูลในชุมชน ทำให้มีโอกาสได้พูดคุยส่วนตัวกับเธออยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะในช่วงเวลาเช้าและค่ำซึ่งเธอมีภารกิจสำคัญต้องหุงหาอาหารให้กับสมาชิกในครอบครัว ผู้ศึกษามักใช้เวลานั่งฟังเธอถ่ายทอดกรรมวิธีการประกอบอาหารพื้นถิ่น องค์ความรู้เกี่ยวกับพืชผักสวนครัวและสัตว์ประจำถิ่นที่เมตตาสรรหามาให้ลิ้มลองอยู่เสมอ ต่อเมื่อออกไปสังเกตุการณ์และเข้าร่วมกิจกรรมในไร่นากับเมตตาซึ่งเป็นไร่หมุนเวียนบนเนินเขาผืนกว้างที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยรวงข้าวช่องามและพืชผักนานาพันธุ์ที่เธอปลูกเอาไว้เก็บกินตลอดทั้งปี เฉพาะอย่างยิ่งได้เห็นเทคนิคการไล่ต้อนฝูงโคและกระบือของเธอที่ทำได้เก่งกาจกว่าผู้ชายในหมู่บ้านอีกหลายคน ยิ่งทำให้ผู้ศึกษาต้องทึ่งไปกับความรู้และทักษะการดำรงชีพในผืนป่าอย่างชาญฉลาดของเธอ เมตตาเกิดและเติบโตในชุมชนแห่งนี้ เมื่อเรียนจบระดับประถมศึกษาภายในชุมชนจึงแต่งงานกับผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านและมีบุตรชายหญิงอย่างละหนึ่งคน ประกอบอาชีพทำไร่หมุนเวียน ทำนาและเลี้ยงโคโดยไม่เคยออกไปใช้ชีวิตภายนอกชุมชนแม้สักครั้ง แต่กระนั้นกลับทำให้เธอมีบุคลิกภาพที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความเชื่อมั่นในตนเอง เชื่อมั่นในวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับป่าซึ่งหล่อหลอมให้เธอและผู้คนที่นี่ได้มีชีวิตที่สงบสุขเช่นทุกวันนี้ *"พระเจ้าสร้างมนุษย์ให้อยู่กับป่า ให้อยู่กับสิ่งแวดล้อมแล้วให้รักษาควบคู่ไปด้วย ไม่ใช่ให้ทำลายอย่างเดียว ไม่ใช่แค่กฎเกณฑ์ที่เราสร้างขึ้นมาเท่านั้น ทุกคนรู้ ทุกคนเข้าใจตรงกันตั้งแต่บรรพบุรุษสืบทอดมา ชาวบ้านที่นี่ ไม่มีใครคิดต่าง คนต่างบ้านที่เขาไม่ยอมรับแนวคิดเดียวกันกับเราจะไม่รับเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ถ้ายอมรับกฎของหมู่บ้านไม่ได้ก็อยู่กับเราไม่ได้ ชาวบ้านต้องมีจุดยืนของชาวบ้านเอง ถ้าไม่มีจุดนี้ ป่าของเราก็ไม่เหลือ"* จากจุดยืนอันมั่นคงของเธอทำให้เมตตาเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการป่าชุมชนและมีบทบาทในการดำเนินกิจกรรมการจัดการป่าของชุมชนอย่างแข็งขันตลอดมา

กระบวนการได้มาซึ่งข้อมูล

สนามวิจัยครั้งนี้คือการศึกษาระบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เป็นนโยบายสิ่งแวดล้อมซึ่งรัฐกำหนด ที่มาผลักดันให้ชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่นสร้างตัวตนที่รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมขึ้นมาด้วยการสร้างองค์ความรู้จากการสร้างบทสนทนา (Dialogue) ตามแนวคำถามแบบกึ่งโครงสร้าง (Semi-structured) ที่พัฒนาตามกรอบความคิดในการวิจัย เพื่อจะได้ข้อมูลที่สามารถนำไปสู่การ

วิเคราะห์สำหรับตอบคำถามวิจัยได้ ซึ่งเป็นช่องทางที่จะทำให้ผู้ศึกษาสามารถกำหนดข้อคำถามเพื่อสร้างองค์ความรู้เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามแนวทางในอันที่จะนำไปสู่บทสนทนาในลักษณะของการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่าเรื่องและการรับรู้ร่วมกันถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นภายในชุมชน ด้วยการกำหนดกรอบคำถามให้ผู้เล่าเรื่องบอกเล่าเหตุการณ์สำคัญหรือประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนให้ครอบคลุมประเด็นของการจัดการดิน น้ำ ป่าและอากาศ

การสร้างเรื่องเล่าขึ้นมาร่วมกันระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่าเรื่อง เป็นการเปิดโลกทัศน์ใหม่ในเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นที่อยู่ห่างไกลให้กับผู้ศึกษา โดยทำความเข้าใจจากการวิเคราะห์เรื่องเล่า เพื่อที่จะเข้าถึงความรู้ในเรื่องสิ่งแวดล้อมของผู้เล่าเรื่องได้อย่างลึกซึ้งนั้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องเข้าใจประสบการณ์ของผู้เล่าเรื่องที่ได้จากการไตร่ตรองเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิตของเขาที่นำเสนอออกมา ตลอดจนการปรากฏตัวขึ้นของบางสิ่งจากการไม่ปรากฏภายในถ้อยคำและความหม่นทึบของประสบการณ์ในบางแง่มุม ซึ่งบ่งชี้ถึงการต่อสู้ ช่วงชิงของวาทกรรมต่างๆ และการตอบโต้ต่อวาทกรรมเหล่านั้น เพราะสิ่งที่ผู้ศึกษาต้องการไม่ใช่การค้นหาความหมายที่แท้จริงของเรื่องราวต่างๆ แต่เป็นการทำความเข้าใจถึงวิธีการผลิตความเป็นจริงของผู้เล่าเรื่องด้วยการสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่า เรื่องราวต่างๆ ที่ถูกบอกเล่าออกมาจะเผยถึงการตระหนักรู้ในตัวเองของผู้เล่า ขณะเดียวกันจะสะท้อนถึงอิทธิพลของบริบทแวดล้อมทางสังคมที่มีต่อตัวเขาไปพร้อมกัน (Squire, Andrews; & Tamboukou. 2013: 6)

ดังกล่าวมาแล้วว่าเรื่องเล่าคือสิ่งประดิษฐ์สร้างทางสังคม ดังนั้นภารกิจสำคัญที่ผู้ศึกษาจำเป็นต้องคลี่คลายออกมาจากเรื่องเล่านั่นคือปฏิบัติการของอำนาจผ่านภาคปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคมที่เข้ากำหนดคุณลักษณะของเรื่องเล่าให้เป็นไปเช่นนั้น โดยตัวตนของผู้เล่าเรื่องจะปรากฏตัวขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์ที่พวกเขามีต่อกันภายในชุมชน ทั้งนี้ต้องเน้นย้ำว่าจุดมุ่งหมายของการสร้างความรู้ร่วมกันระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่าเรื่องไม่ใช่การค้นหาความเป็นผู้กระทำการ (Agent) ของชาวบ้าน แต่ให้ความสนใจกับความผันแปรและการปรับเปลี่ยนตัวตนของเขาไปตามพลวัตทางสังคมที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิต จากการให้ความหมายที่ผู้เล่ามีต่อเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของตน (*Ibid*. 7) นั่นทำให้การศึกษาครั้งนี้ให้ความสำคัญกับบริบท (Context) หรือพื้นที่ที่ถูกผลิตขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษากับเรื่องที่ถูกเล่า (Narrated) หรือตัวเรื่องเล่า (Narrative) ในแง่ที่บริบทไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่เป็นพื้นที่ที่เกิดจากการสร้างขึ้นหรือเป็นเรื่องของการเล่า บริบทจึงเป็นสนามของการศึกษาค้นคว้า (Field) ต่อเมื่อผู้ศึกษาลงมือสร้างความรู้นั้นขึ้นมา

การวางแผนเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลเป็นขั้นตอนสำคัญในการรวบรวมข้อมูลที่มีคุณค่าสามารถนำมาตีความเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างตัวตนของชาวบ้านได้อย่างชัดเจน ดังนั้นผู้ศึกษาจำเป็นต้องอาศัยเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลให้ได้ครบถ้วนและรอบด้านอันประกอบไปด้วย

หนึ่ง การสร้างแนวการสัมภาษณ์เพื่อทำให้การสนทนาสามารถสะท้อนประสบการณ์ในส่วนลึกของผู้เล่าเรื่องที่ต้องการถ่ายทอดออกมาให้ได้มากที่สุด อันเป็นคำบอกเล่าที่สะท้อนให้เห็นถึงอำนาจหรือความรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมที่ไปจัดการสร้างตัวตนของเขาขึ้นมา อย่างไรก็ดีลักษณะโดยทั่วไปของการศึกษาตามแนวทางของเรื่องเล่าจากการสร้างบทสนทนาจะมีความยืดหยุ่นสูง กระทั่งอาจนำไปสู่การขยายกรอบความรู้ที่รอบด้านและลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น ผู้ศึกษาจำเป็นต้องวิเคราะห์ตัวบทควบคู่ไปกับการรับฟังและมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างการสนทนา เพื่อก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน ดังนั้นผู้ศึกษาจึงตั้งคำถามแบบปลายเปิด ซึ่งเป็นแนวคำถามที่มีลักษณะกระตุ้นหรือเปิดโอกาสให้ผู้เล่าเรื่องสามารถขยายบทสนทนาจนนำไปสู่สิ่งที่ผู้ศึกษาต้องการ นั่นคือจุดมุ่งหมายที่แท้จริง (Intention) ของชาวบ้านในอันที่จะดูแลสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของตนเองซึ่งถูกกำหนดมาจากโครงสร้างหรือตัวระบบของสังคม การสร้างบทสนทนาที่ดีย่อมจะสะท้อนถึงการทำงานของอำนาจที่อยู่เบื้องหลังการสร้างตัวตนของชาวบ้านและทำให้สืบค้นได้ว่าความจริงชุดใดที่เข้ากำกับให้พวกเขากลายเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อม (Bold. 2012: 95-96) ตามปกติแล้วผู้ศึกษาจะใช้เวลาสัมภาษณ์แต่ละประเด็นไม่เกิน 30 นาทีต่อผู้เล่าเรื่องหนึ่งคนและรักษาเวลาให้เป็นไปตามกำหนดด้วยการสร้างกรอบคำถามให้ตรงตามแนวคิดของการวิจัยทว่าระยะเวลาในการสัมภาษณ์ยังขึ้นอยู่กับความเข้มข้นของประสบการณ์ที่ผู้เล่าเรื่องมีต่อปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมในแต่ละประเด็นด้วย (*Ibid*. 99-100)

การตั้งแนวคำถามสำหรับการสร้างบทสนทนาระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่าเรื่องนั้น เป็นขั้นตอนสำคัญที่จำเป็นต้องอาศัยความอดทน ความตั้งใจจริงและความเข้าใจกรอบแนวคิดทฤษฎีและคำถามการวิจัยอย่างแท้จริง เพื่อที่จะสามารถกระตุ้นหรือดึงเอาข้อมูลที่สะท้อนเส้นทางการทำงานของอำนาจซึ่งจัดกระทำต่อตัวของชาวบ้านออกมาให้ได้ ผู้ศึกษาใช้เวลาสร้างและปรับแก้ข้อคำถามด้วยตนเองนานกว่าสองเดือน จากนั้นทดลองนำไปสัมภาษณ์ผู้เล่าเรื่องในชุมชนที่เดินทางเข้าไปสำรวจพื้นที่เพื่อใช้เป็นสนามวิจัยหลายชุมชน ทบทวนข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นแล้วนำกลับมาแก้ไขใหม่อีกหลายครั้งด้วยกัน เนื่องด้วยการสร้างข้อคำถามแต่ละชุดนั้นมีความแตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ที่ผู้ศึกษากำหนดไว้ กล่าวคือสำหรับชุดคำถามของคณะกรรมการป่าชุมชนสิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องกระตุ้นให้ผู้เล่าเรื่องถ่ายทอดออกมาก็คือประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมตลอดชีวิตของเขา ซึ่งสะท้อนถึงการทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้การจัดการสิ่งแวดล้อมสร้างความจริงบางประการเข้ากำกับตัวตนของให้มีรูปลักษณะเช่นนี้ ขณะที่ชุดข้อคำถามสำหรับผู้อาวุโสของชุมชนจะต้องทำให้ผู้ศึกษามองเห็นถึงภาพรวมของสนามการวิจัย นั่นคือข้อมูลที่รอบด้านเกี่ยวกับประวัติความเป็นมา บริบทแวดล้อมทั้งทางด้านกายภาพและสังคม ที่สะท้อนให้เห็นถึงพลวัตและการปรับเปลี่ยนตัวเองของชุมชนให้สอดคล้องกับยุคสมัยที่เปลี่ยนไป ในส่วนของชุดข้อคำถามสำหรับผู้นำชุมชนสิ่งที่จะได้รับคือข้อมูลเกี่ยวกับโครงการและกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม โครงสร้างและภารกิจของคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งจะสะท้อนถึงทิศทางของภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมด้านสิ่งแวดล้อมที่แพร่และไหลเวียนอยู่ภายในชุมชนแห่งนี้

เช่นเดียวกันในการเข้าชุมชนบ้านตอนกลางครั้งแรกเป็นระยะเวลาสองสัปดาห์ เพื่อทดลองเก็บข้อมูลเบื้องต้นนั้น ผู้ศึกษาได้เตรียมแนวคำถาม (Guideline) ตามกรอบแนวคิดที่กำหนดไว้ โดยใช้เกณฑ์ในการสร้างแนวคำถามตามกรอบของลาบอป (Patterson. 2013: 29-33) กำหนดข้อคำถามที่ครอบคลุมประเด็นสำคัญซึ่งทำให้ผู้เล่าเรื่องสามารถสร้างเรื่องราวความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมในลักษณะเฉพาะของตัวเองบนพื้นฐานของประสบการณ์ชีวิต โดยสามารถให้คำอธิบายความหมายจากนัยยะสำคัญของเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในอดีต สร้างสรรค์ถ้อยคำและประเมินสถานการณ์ที่แฝงฝังอยู่กับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นแล้วถ่ายทอดออกมาได้อย่างชัดเจน ประกอบไปด้วยภาพรวมของประสบการณ์เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม ทิศทางและรายละเอียดของเหตุการณ์ต่างๆ การมองของผู้เล่าเรื่องต่อสิ่งที่เกิดขึ้น ตลอดจนผลสรุปของเหตุการณ์และผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชีวิตของผู้เล่าในปัจจุบัน ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้เริ่มต้นจากการพูดคุยกับผู้นำชุมชนเพื่อขอข้อมูลและทำความเข้าใจสภาพชุมชนโดยทั่วไปให้มากที่สุด เพื่อนำมาปรับเปลี่ยนแนวคำถามให้ชัดเจนเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาและกรอบแนวคิดในการศึกษา อีกทั้งยังช่วยให้เกิดความเข้าใจต่อความหมายของความเป็นผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านแต่ละคนสร้างขึ้น นำไปวิเคราะห์เพื่อสร้างเรื่องเล่ากระบวนการสร้างตัวตนของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนี้ต่อไป

สอง การบันทึกเทปเป็นวิธีการรวบรวมข้อมูลที่ได้รับจากการสร้างบทสนทนาระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่าเรื่อง เพื่อนำมาถอดเป็นข้อความบทสนทนา (Transcript) ให้อยู่ในรูปของเอกสารที่เป็นระบบ สะดวกต่อการนำเรื่องราวที่ได้มาทำการวิเคราะห์การทำงานของอำนาจที่ผลิตสร้างความจริงเข้าจัดการกับตัวตนของชาวบ้าน นอกจากนี้การถอดเทปออกมาเป็นข้อความบทสนทนายังทำให้สามารถทดสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลได้ง่ายขึ้นด้วย สำหรับหลักการในการบันทึกเทปถ้อยคำสัมภาษณ์นั้น ก่อนที่จะเริ่มต้นการสนทนาผู้ศึกษาจะขออนุญาตผู้เล่าเรื่องเพื่อขอบันทึกเทปก่อนทุกครั้ง โดยชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ในการกระทำดังกล่าวเพื่อที่จะเก็บรวบรวมเรื่องราวที่ได้รับจากการบอกเล่าได้ชัดเจนและครบถ้วน โดยจะไม่มีการเผยแพร่ให้บุคคลที่ไม่เกี่ยวข้องได้ล่วงรู้ข้อมูลที่ถูกจัดเก็บนี้ รวมถึงได้ทำการบันทึกย่อ (Memo) เพื่อบันทึกช่วยจำในประเด็นหลัก (Key themes) ที่สะท้อนออกมาจากเรื่องราวที่ถูกบอกเล่าออกมาบ่อยครั้ง โดยมีหลักในการถอดคำสัมภาษณ์ออกมาเป็นตัวอักษรด้วยการคงเนื้อความเดิม ความหมายเดิมและอารมณ์ความรู้สึกของผู้เล่าเรื่องให้ได้มากที่สุด เพื่อให้ได้ตัวร่างที่ช่วยให้มองเห็นถ้อยคำที่สะท้อนเส้นทางการทำงานของอำนาจอย่างชัดเจน

สำหรับขั้นตอนในการถอดถ้อยคำสัมภาษณ์ออกมาเป็นตัวอักษรนั้น เป็นส่วนที่ผู้ศึกษาต้องอาศัยความอดทนและการทำงานที่ละเอียดปราณีต เฉพาะอย่างยิ่งจำเป็นต้องใช้ความสามารถพิเศษทางด้านภาษา เนื่องจากผู้เล่าเรื่องทั้งหมดเป็นชนเผ่าที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ภาคเหนือ การสนทนาบางช่วงจะใช้ภาษากะเหรี่ยงในการสื่อสาร ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยล่ามเป็นผู้ช่วยแปลความให้เป็นภาษาไทยที่เข้าใจได้ง่าย ขณะที่ในบางช่วงเป็นการสื่อสารด้วยภาษาไทยกลางร่วมกับภาษาถิ่นเหนือ ดังนั้นจึงอาจเกิดความสับสนได้ง่าย อีกทั้งเป็นเรื่องยากในการทำความเข้าใจถ้อยคำที่ผู้เล่า

ต้องการถ่ายทอดโดยสมบูรณ์ หากผู้ถอดเทปขาดทักษะทางด้านภาษาถิ่นและไม่ได้เป็นผู้ที่อยู่ร่วมในการสนทนา ผู้ศึกษาจำเป็นต้องเป็นผู้ถอดเทปการสัมภาษณ์ออกมาเป็นตัวอักษรด้วยตนเองทุกครั้ง แม้กระนั้นก็เป็นไปด้วยความยากลำบาก เพราะต้องกรอซ้ำถ้อยคำสัมภาษณ์มาฟังหลายรอบ แม้หลังจากถอดออกมาเป็นตัวร่างแล้วก็จำต้องอ่านทวนเพื่อสร้างความมั่นใจว่าข้อความบทสนทนานั้นสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลในการวิเคราะห์ได้โดยสะดวก

สาม การสังเกตการณ์กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน เป็นกระบวนการได้มาซึ่งข้อมูลจากการเฝ้าดูเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นภาคปฏิบัติ-การทางอำนาจที่ปรากฏขึ้นและดำเนินไปตามปกติธรรมดา ต่อเนื่องกันจนเป็นธรรมชาติภายในชุมชนแห่งนี้เพื่อนำข้อมูลที่ได้รับมาทำการวิเคราะห์ โดยผู้ศึกษาจะใช้ทั้งการดู การฟัง ประกอบกับการซักถามข้อสงสัยในทันทีเพื่อตรวจสอบความเข้าใจของตนเอง รวมถึงสอบถามข้อมูลเพิ่มเติมในภายหลังถึงรายละเอียดของกิจกรรมที่เกิดขึ้น จากนั้นจะทำการบันทึกข้อมูลที่ได้ในสนาม (Field note) เพื่อช่วยจำ การสังเกตการณ์นั้นเป็นวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลที่จำเป็นต้องอาศัยทักษะการฝึกฝนใช้ศิลปะในการดำเนินการสูงและค่อนข้างที่จะเป็นความสามารถเฉพาะบุคคล ความสามารถในการเฝ้าดูทำให้ผู้ศึกษามองเห็นชัดถึงพฤติกรรมของผู้เล่าเรื่องและชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนั้นว่ามีความหมายอย่างไรสำหรับเขา นอกจากนี้การสังเกตการณ์ยังทำให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจ เข้าถึงความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมตามการมองของผู้เล่าเรื่องเพิ่มมากขึ้น จากวิธีการสร้างความหมายของผู้เล่าเรื่องในบริบทเฉพาะ ที่เกิดขึ้นเฉพาะที่เฉพาะเวลาและในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นโดยไม่คาดคิด อันทำให้ผู้ศึกษามองเห็นถึงระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในสนามของการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนแห่งนี้ชัดเจนขึ้น

สี่ การเข้าร่วมกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม กิจกรรมด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชน ตลอดระยะเวลาที่ผู้ศึกษาพักอาศัยอยู่ในชุมชนได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมหลายครั้งด้วยกัน เช่น การทำแนวกันไฟรอบหมู่บ้าน การทำฝายน้ำล้นและการประชุมเครือข่ายป่าชุมชนในระดับลุ่มน้ำ การเข้าร่วมกิจกรรมการผลิตในไร่นา ได้แก่ การหยอดเมล็ดข้าวเพื่อเพาะพันธุ์กล้า การขุดหาหน่อไม้หกสินค้าส่งออกที่สำคัญของชุมชน การถางวัชพืชที่ขึ้นปกคลุมไร่หมุนเวียน การหาปลาตามลำห้วยน้อยใหญ่ ตลอดจนการเก็บหาของป่าชนิดต่างๆ ตามวงจรการผลิตของชุมชน นั่นทำให้ผู้ศึกษาเกิดความเข้าใจ เข้าถึงอารมณ์ความรู้สึกและความหมายที่ผู้เล่าเรื่องต้องการถ่ายทอดออกมาเป็นการกระทำ ซึ่งไม่อาจสรรหาถ้อยคำมาบอกเล่าได้ลึกซึ้งเท่าเช่นเดียวกับการเข้าร่วมกิจกรรมทางด้านสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนแห่งนี้ อาทิ การเข้าร่วมกิจกรรมการทอผ้า การละเล่น ดนตรีและขับร้องเพลงประจำเผ่า รวมถึงเข้าร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนาในโบสถ์ประจำหมู่บ้านเป็นประจำทุกวันอาทิตย์ ไม่ได้เป็นไปเพื่อสร้างการยอมรับจากชาวบ้านเท่านั้น แต่ยังช่วยให้ผู้ศึกษามองเห็นถึงความเชื่อมโยงหรืออิทธิพลของศาสนา ประเพณีวัฒนธรรมที่มีต่อความคิด ความเชื่อของผู้คนที่นี่ ซึ่งทำให้ชุมชนแห่งนี้มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวที่แตกต่างไปจากชุมชนแห่งอื่น

การวิเคราะห์เรื่องเล่า

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาความรู้ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจที่ไปสร้างความรู้สึกนึกคิดในเรื่องสิ่งแวดล้อม การวิเคราะห์เรื่องเล่าในที่นี้จึงเป็นกระบวนการจัดการข้อมูลที่ผู้ศึกษารวบรวมได้จากการสนทนากับผู้เล่าเรื่องด้วยการบันทึกเทป การสังเกตการณ์และการมีส่วนร่วมในกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนให้อยู่ในรูปของเอกสารที่เป็นระบบ เพื่อความสะดวกในการนำเรื่องราวที่ได้มาวิเคราะห์การทำงานของอำนาจที่ผลิตหรือสร้างความรู้คิดในเรื่องสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านในชุมชนท้องถิ่น และสามารถตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลได้ง่าย โดยการอาศัยกระบวนการที่เป็นขั้นตอนของการสร้างทฤษฎีจากฐานราก (Grounded Theory) มาใช้ในงานนี้ เพื่อให้การวิเคราะห์เรื่องเล่าตามแนวทางของฟูโกเดียนมีกระบวนการหรือขั้นตอนในการวิเคราะห์ที่ชัดเจน

ในเบื้องต้นผู้ศึกษานำหลักการดังกล่าวมาจัดกระทำต่อข้อมูลที่ถูกถอดคำสัมภาษณ์ออกมาเป็นตัวอักษรหรือข้อความบทสนทนาที่ช่วยให้มองเห็นถ้อยคำที่มีความหมายชัดเจนขึ้น จากนั้นทำการนิยาม (Defining) หรือการระบุลักษณะความหมายข้อมูล (Labeling) เพื่อสื่อถึงความจริงที่เกิดกับข้อมูลทั้งในเชิงการกระทำ (Action) หรือเหตุการณ์ (Event) ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนให้เกิดความสอดคล้องกัน ที่เรียกว่ากระบวนการ “ให้รหัส” (Coding) ซึ่งเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษา ข้อมูลและผู้เล่าเรื่องกระทำขึ้นมาด้วยกัน โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ไม่ได้เกิดขึ้นแค่เพียงครั้งเดียว แต่จะทำการให้ความหมายซ้ำแล้วซ้ำอีกเพื่อให้แน่ชัดว่าข้อมูลมีความชัดเจนและน่าเชื่อถือ การให้รหัสที่ดีย่อมเกิดจากความเข้าใจของผู้ศึกษาที่มีต่อการกระทำ ความคิด ความรู้สึกและค่านิยมของผู้เล่าเป็นสำคัญ

สำหรับการดำเนินการให้รหัสในการศึกษานี้ ผู้ศึกษาปรับใช้วิธีการให้รหัสข้อมูลซึ่งชาแมซ (Charmaz. 2014: 116-148) ได้เสนอวิธีดำเนินการให้รหัสข้อมูลไว้สามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนแรก การให้รหัสเบื้องต้น (Initial coding) เริ่มต้นจากผู้ศึกษาพิจารณาตัวร่างโดยละเอียด ซึ่งทำได้โดยการตั้งคำถามกว้างๆ ต่อข้อมูลที่มีอยู่ อาทิ ข้อมูลในลักษณะนี้ถูกรวบรวมมาเพื่อที่จะศึกษาเรื่องใด ข้อมูลนั้นบ่งบอกอะไรและละเลยสิ่งใดบ้าง ข้อมูลนี้เป็นไปตามการมองหรือจุดยืนของใคร ตลอดจนข้อมูลเหล่านี้ตั้งอยู่บนฐานคิดทางทฤษฎีใด จะเห็นได้ว่าการให้รหัสเบื้องต้นนั้นเป็นการมองข้อมูลแบบสำรวจตรวจสอบ หาแนวทางความเป็นไปได้ของการสร้างองค์ความรู้ก่อนที่ผู้ศึกษาจะใช้ความคิด ความรู้ ที่เรียกว่าความไวเชิงทฤษฎี (Theoretical sensitivity) กำหนดและจำแนกประเภทแนวคิด (Concept) ออกเป็นแนวคิดหลัก ส่วนการที่จะรู้ว่าแนวคิดใดเป็นแนวคิดหลักนั้นจะใช้วิธีการเทียบข้อมูลกับข้อมูล หากแนวคิดใดประกอบด้วยจำนวนข้อมูลที่มีความหมายมากกว่า ย่อมบ่งบอกความเป็นแนวคิดหลัก ซึ่งเป็นแนวคิดที่ได้รับจากการบอกเล่าของผู้เล่าเรื่องที่ผู้ศึกษาจะต้องเรียนรู้เพื่อให้เข้าถึงแนวคิดหลักของการศึกษาในครั้งนี้

การให้รหัสเบื้องต้นจะทำให้มองเห็นถึงข้อมูลที่ขาดหรือหายไป แต่มีความจำเป็นสำหรับการวิเคราะห์ ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องหาข้อมูลมาเติมเต็มให้สมบูรณ์ในภายหลัง ดังนั้นการให้รหัส

ในรูปแบบนี้จะบอกได้ว่าแหล่งข้อมูลที่จำเป็นอยู่ที่ใด จึงจะทำให้ได้ข้อมูลมาแบบทันทีทันใดเพื่อให้การวิเคราะห์มีความลึกซึ้งยิ่งขึ้น สำหรับวิธีดำเนินการให้รหัสเบื้องต้นนี้ผู้ศึกษาจะให้นิยามความหมายข้อมูลจากตัวร่างแต่ละบรรทัด (Line by Line) เพราะพิจารณาว่าเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับการกระทำต่อข้อมูลที่รวบรวมจากการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์กิจกรรมต่างๆ

ขั้นตอนที่สอง การนำข้อมูลที่ให้รหัสเบื้องต้นมาดำเนินการกรอง จำแนก สังเคราะห์และวิเคราะห์ เพื่อตัดสินว่าการให้รหัสเบื้องต้นนั้นสามารถนำไปสู่การวิเคราะห์เพื่อให้เห็นการจัดประเภทข้อมูลได้อย่างดี ในการดำเนินการให้รหัสจำเพาะนี้ (Focused coding) จะเริ่มจากการประเมินข้อมูลที่ถูกให้รหัสเบื้องต้น โดยมุ่งไปที่ข้อมูลว่าบอกหรือให้ความหมายอะไรบ้าง แล้วนำมาเปรียบเทียบกัน การให้รหัสจำเพาะนี้ผู้ศึกษาต้องมองให้ออกว่าสิ่งที่ให้รหัสไปนั้นคือการให้ความหมายโดยผู้ศึกษาเอง โดยการเปรียบเทียบข้อมูลกับข้อมูล ซึ่งข้อมูลที่ถูกให้รหัสจำเพาะนั้นจะมีพลังในการอธิบายได้มากกว่า ทั้งนี้ผู้ศึกษาได้ตั้งคำถามเพื่อช่วยให้การให้รหัสนั้นมีความชัดเจนขึ้น ได้แก่ ผู้ศึกษาค้นพบอะไรบ้างเมื่อเปรียบเทียบข้อมูลที่ให้รหัสเบื้องต้นกับข้อมูลโดยทั่วไป การให้รหัสเบื้องต้นจะเผยให้เห็นแบบแผนได้ด้วยวิธีการใด การให้รหัสใดที่ตรงกับข้อมูลที่รวบรวมได้ล่าสุดบ้าง เมื่อเราเปรียบเทียบข้อมูลที่ให้รหัสแล้วบ่งชี้ให้เห็นอะไรบ้าง ตลอดจนเมื่อเราให้รหัสจำเพาะแล้วมองเห็นถึงช่องว่างของข้อมูลหรือไม่ อย่างไร

เพื่อที่จะตอบคำถามเหล่านั้นได้ ผู้ศึกษาจะต้องเปรียบเทียบเพื่อค้นหาการให้รหัสที่ตรงกับการให้รหัสจำเพาะ ซึ่งอาจจำแนกเป็นการชั่วคราว เพื่อมุ่งดูที่รหัสจำเพาะที่ผ่านการเลือกจากข้อมูลที่ให้รหัสเบื้องต้น ซึ่งจะทำให้ผู้ศึกษาเกิดความมั่นใจในการวิเคราะห์มากขึ้น จะเห็นได้ว่าการให้รหัสจำเพาะนั้นเป็นการจัดกระทำต่อข้อมูลพร้อมไปกับการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งจะทำให้ผู้ศึกษามองเห็นแนวทางในอันที่จะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ของกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมในที่สุด

ขั้นตอนที่สาม การสร้างความเชื่อมโยงระหว่างข้อมูลที่ถูกให้รหัส (Axial coding) ซึ่งจัดประเภทไว้แต่ละหมวด (Categories) ด้วยการจำแนก สังเคราะห์และจัดการกับข้อมูลให้เป็นระบบ โดยการกำหนดเงื่อนไข (Condition) ที่เป็นสถานการณ์ (Situations) ที่กำหนดโครงสร้างหรือความเป็นไปของปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ซึ่งเป็นการกระทำ/ปฏิสัมพันธ์ (Action/Interaction) ที่เกิดขึ้นเป็นประจำหรือกลยุทธ์การโต้ตอบของผู้กระทำที่มีต่อการประเมินเหตุการณ์หรือปัญหา และผลที่ตามมาอันเป็นผลจากการกระทำนั้นนั้น การเชื่อมโยงข้อมูลในขั้นตอนนี้จะเป็นไปเพื่อแสดงให้เห็นแนวคิดที่นำไปสู่หัวข้อหลัก ซึ่งเป็นข้อมูลที่สะท้อนประสบการณ์ที่นำไปสู่การกำหนดหัวข้อที่เป็นความรู้ (Knowledge building) ทำให้ผู้ศึกษารู้ว่ากระบวนการทำงานของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ สร้างปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมในประเด็นใดบ้าง

ส่วนหลักการการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อนำมาสร้างเรื่องราวกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่นี่ ผู้ศึกษาจะใช้การวิเคราะห์ประเด็นหลัก (Thematic analysis) ที่ได้จากการเชื่อมโยงข้อมูลซึ่งถูกให้รหัสแล้วเข้าด้วยกันเป็นกลุ่มตามความสัมพันธ์ที่รหัสเหล่านั้นมีต่อกันนั้น ก่อนจะยึดใจความที่เข้ากันได้และที่บ่งถึงเรื่องเดียวกัน (Theme) ของข้อความเหล่านั้น

เป็นเกณฑ์ เพื่อสร้างเป็นแนวคิดด้วยการจำแนกข้อมูลออกเป็นหัวข้อย่อย (Sub theme) ในลำดับสุดท้ายจะนำข้อมูลที่จัดกลุ่มออกเป็นหัวข้อย่อยต่างๆ มาร้อยเรียงให้เกิดเรื่องราว โดยอาศัยความสัมพันธ์ของแนวคิดหรือหัวข้อย่อยเป็นแนวทางในการจัดชุดของแนวคิดตามหมวด ผลของกระบวนการข้างต้นจะนำไปสู่การตีความเชื่อมโยงข้อมูลที่นำมาให้เห็นประเด็นหลักที่สะท้อนความรู้ซึ่งเป็นประสบการณ์ที่บ่งบอกตัวตนของผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมในรูปแบบต่างๆ (Subjectivities) ที่แสดงว่าตัวตนในรูปลักษณะใดย่อมจะสะท้อนถึงความรู้สึกนึกคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปแบบนั้นออกมา อันเป็นผลจากการตีความจากประสบการณ์ที่สะท้อนถึงปฏิบัติการของอำนาจที่มาจากความรู้ซึ่งปรากฏอยู่ในวิถีชีวิตประจำวันของชาวบ้าน อย่างไรก็ดีวิธีการวิเคราะห์ในรูปแบบของเรื่องเล่าจำเป็นต้องทำการวิเคราะห์ตั้งแต่ขั้นตอนการสัมภาษณ์ซึ่งจะเป็นพื้นฐานให้ผู้ศึกษามีความรู้ในเรื่องที่ศึกษาเพิ่มมากขึ้น และความรู้ชุดนี้จะเป็นฐานในการวิเคราะห์เรื่องเล่าโดยอาศัยความไวเชิงทฤษฎีในการกำหนดประเด็นหลักของเรื่อง ซึ่งภายในประเด็นหลักจะประกอบไปด้วยประเด็นรองหรือชุดของเหตุการณ์ย่อยๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน แต่ละเหตุการณ์จะร้อยเรียงกันภายในระบบโครงสร้างที่สลับซับซ้อน (Disposition) เพื่อบอกเล่าให้เห็นถึงกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนแห่งนี้ (Bold. 2012: 123-130)

ทั้งนี้ประเด็นหลักของเรื่องเล่ามักจะปรากฏให้เห็นจากเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในห้วงเวลาต่างๆ ของชีวิต ดังที่ โบนนิสช์และเบรดนิชเสนอว่า “บุคคลสร้างเรื่องเล่าขึ้นมาจากประสบการณ์และความประทับใจต่อเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงชีวิต ซึ่งจะเผยให้เห็นประเด็นหลักที่ถูกอ้างถึงอยู่บ่อยครั้ง ทำให้ผู้ศึกษาสามารถจับประเด็นหลักของเรื่องเล่าได้ โดยประเด็นหลักดังกล่าวจะถูกผู้เล่าเรื่องนำมาสร้างโครงเรื่อง ถักทอและร้อยเรียงขึ้นมาใหม่ เพื่อนำเสนอเรื่องราวที่มีชีวิตชีวาขึ้นมาอีกครั้งหนึ่งซึ่งตัวตนของบุคคลมักจะสอดแทรกอยู่ภายในประเด็นหลักของเรื่องเสมอ” (Phoenix. 2013: 75 cited Boenisch-Brednich. 2002: 75) ที่สุดแล้วการศึกษาเรื่องเล่าจะทำให้ผู้ศึกษาสามารถคลี่คลายและเผยให้เห็นถึงกระบวนการสร้างตัวตนซึ่งเป็นพื้นที่เฉพาะของบุคคลจากการสืบสาวร่องรอยการทำงานของอำนาจผ่านภาคปฏิบัติการต่างๆ ทางสังคมที่เข้ากำหนดตัวตนของเขา ที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเรื่องเล่าเฉพาะบุคคล (Small story) กับเรื่องราวทางสังคม (Big story) เพราะแท้จริงแล้วสิ่งที่บุคคลยึดถือว่าเป็นความจริงล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่เขาสร้างขึ้นบนพื้นฐานของความเป็นจริงที่สังคมยอมรับในยุคสมัยหนึ่งนั่นเอง

ความน่าเชื่อถือของงานวิจัย

การศึกษาเรื่องเล่าเป็นแนวทางการวิเคราะห์ข้อมูลที่เชื่อว่าความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นจากสังคม ความจริงที่ชาวบ้านบอกเล่าถึงประสบการณ์การจัดการสิ่งแวดล้อมของตน จึงเป็นเพียงเรื่องราวที่พวกเขาแต่ละคนสร้างขึ้นให้สอดรับกับคุณค่าที่สังคมยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ ที่ป็นความจริงซึ่งดำรงอยู่ในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมแห่งนั้น เช่นนั้นแล้ว

เกณฑ์การกำหนดความถูกต้องแม่นยำหรือความน่าเชื่อถือของข้อมูลซึ่งปรากฏอยู่ในขนบการวิเคราะห์ข้อมูลบนฐานความเชื่อเกี่ยวกับความจริงของสิ่งแวดล้อมที่เห็นว่า “ความจริงทุกสิ่งล้วนดำรงอยู่พร้อมสรรพ” เช่นการศึกษาเชิงประจักษ์จึงไม่อาจนำมาปรับใช้กับการศึกษาครั้งนี้ได้ เพราะกระบวนการตรวจสอบความถูกต้องของเรื่องเล่านั้นมุ่งเน้นความเชื่อมั่นในการตีความ (Interpretation) ด้วยหลักการสร้าง “ความน่าเชื่อถือของเรื่องเล่า” (Trustworthiness) จากกระบวนการต่างๆ ทางสังคม ตามวิธีการที่รีสแมนได้จำแนกไว้ดังนี้ (Riesman. 1993: 64-70)

ประการแรก เรื่องเล่าที่ดีจะมีความเป็นเหตุเป็นผลและโน้มน้าวใจผู้ฟังได้(Persuasiveness) เรื่องเล่าในลักษณะนี้เมื่อนำเข้าสู่กระบวนการตีความย่อมจะทำให้เกิดความเชื่อมั่นในสาระสำคัญที่ผู้เล่าเรื่องต้องการจะถ่ายทอดออกมา ดังนั้นเรื่องราวที่ดึงดูดใจ กระตุ้นหรือสร้างแรงบันดาลใจให้กับผู้ฟังได้ ย่อมได้รับความน่าเชื่อถือในกระบวนการวิเคราะห์เป็นอันดับแรก อย่างไรก็ดีเรื่องราวที่โน้มน้าวใจผู้ฟังได้ดียังขึ้นอยู่กับท่วงทำนองในการร้อยเรียงเรื่องเล่าขึ้นมาใหม่ เพราะความชำนาญของผู้วิจัยในการถักทอเรื่องเล่าออกมาเป็นภาษาเขียนจะทำให้เรื่องราวต่างๆ มีชีวิตชีวาและความน่าสนใจเพิ่มมากขึ้น

ประการที่สอง การตีความเรื่องเล่าจะต้องสอดคล้องต้องกันกับเรื่องราวที่เกิดขึ้นจริง (Correspondent) ด้วยเหตุนี้ผู้ศึกษาจำเป็นต้องนำผลการศึกษาที่ผ่านการตีความแล้วย้อนกลับไปตรวจสอบข้อมูลกับผู้เล่าเรื่องซ้ำอีกครั้งหนึ่ง เพื่อตรวจสอบว่าเนื้อหาที่ถูกนำเสนอนั้นมีความสมบูรณ์หรือตีความได้ตรงตามความประสงค์ของผู้เล่าหรือไม่ เพราะกระบวนการวิเคราะห์เรื่องเล่าให้ความสำคัญกับผลตอบรับหรือมุมมองที่ผู้เล่าเรื่องมีต่อการตีความของผู้วิจัยเป็นสำคัญ ความน่าเชื่อถือของเรื่องเล่าจะอยู่ที่ความสามารถในการสร้างจุดร่วมระหว่างการตีความตามการมองของผู้วิจัยกับความเป็นจริงตามความเชื่อของผู้เล่า ที่สุดแล้วการวิเคราะห์เรื่องเล่าจะเป็นผลงานที่ทั้งสองฝ่ายร่วมกันสร้างขึ้นมา

ประการที่สาม เรื่องเล่าที่ดีจะต้องสามารถเชื่อมโยงกันได้ (Coherence) หรือเป็นเรื่องราวซึ่งมีการศึกษาที่ให้ผลการศึกษาที่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน ตั้งแต่ระดับสากล (Global) ระดับพื้นที่ (Local) และความเชื่อมโยงกันภายในเนื้อหาของเรื่องราวต่างๆ (Themal) ความเชื่อมโยงกันได้ของเรื่องเล่าในระดับต่างๆ แสดงถึงความน่าเชื่อถือของเรื่องราวนั้นนั้น เพราะการตีความเรื่องเล่าที่ดีไม่ใช่การวิเคราะห์ที่ตีกรอบอยู่ภายในเรื่องราวเฉพาะตัวหรือเฉพาะพื้นที่เท่านั้น ความเชื่อมโยงของเรื่องเล่าในระดับต่างๆ จะทำให้ตัวเรื่องมีความน่าเชื่อถือมากขึ้น กล่าวคือการรับรู้ในประเด็นทางสังคมในระดับสากลมุ่งหวังที่จะให้เรื่องเล่าเป็นประเด็นทางการเมืองหรือทำให้มีการปรับเปลี่ยนการกระทำทางสังคมในวงกว้าง ขณะที่เรื่องเล่าซึ่งปรากฏขึ้นภายในพื้นที่เฉพาะแห่งอาจเป็นสิ่งที่ผู้เล่าต้องการให้ส่งผลบางประการภายในสังคมของตน ด้วยการใช้เรื่องเล่าเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเข้ากับเรื่องราวของบุคคลแวดล้อม เพื่อสร้างหรือทำให้ประเด็นปัญหาของตนเป็นที่สนใจ สุดท้ายแล้วเรื่องเล่าของแต่ละบุคคลจะต้องสามารถเชื่อมโยงหรือร้อยเรียงขึ้นเป็นประเด็นสำคัญทางสังคม ที่เป็นไปในทิศทางเดียวกันและสามารถตีความเรื่องราวให้เกิดความหมายที่ส่งผลกระทบต่อสังคมในทุกระดับได้

ประการสุดท้าย เรื่องเล่าที่มีความน่าเชื่อถือจะต้องนำไปใช้ประโยชน์ได้ (Pragmatic use) แม้ว่าการนำไปปฏิบัติได้จริงดูจะเป็นเกณฑ์สำหรับการสร้างความน่าเชื่อถือที่อิงกับแนวทางการศึกษาเชิงประจักษ์ซึ่งเชื่อว่าความถูกต้องแม่นยำของข้อมูลขึ้นอยู่กับวิธีการตั้งคำถามวิจัยและวิธีการนำไปสู่การสร้างความรู้นั้น อย่างไรก็ดีการศึกษาตามแนวทางของเรื่องเล่าสามารถนำวิธีการนี้มาสร้างความน่าเชื่อถือให้กับกระบวนการวิเคราะห์ได้ จากการจัดระบบหลักเกณฑ์ ด้วยการให้คำอธิบายกระบวนการวิเคราะห์และการตีความข้อมูลให้ชัดเจนว่าสามารถสร้างความรู้นั้นขึ้นมาได้ด้วยวิธีการอย่างไร การชี้แจงรายละเอียดของขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิเคราะห์ให้เห็นเป็นรูปธรรม เพราะการจัดลำดับขั้นตอนการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบจะชี้ให้เห็นว่าการศึกษาเรื่องเล่าเป็นวิธีการที่มีหลักเกณฑ์ มีการจัดระเบียบข้อมูลและการตีความบนพื้นฐานของข้อมูลที่ครบถ้วน สมบูรณ์และเมื่อดำเนินการตามขั้นตอนด้วยความละเอียดรอบคอบแล้ว กระบวนการวิเคราะห์ดังกล่าวนี้จะสามารถนำไปเป็นหลักฐานหรือแนวทางการอ้างอิงสำหรับผู้วิจัยตามแนวทางนี้ต่อไป

ข้อควรพิจารณาสำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลตามแนวทางการศึกษาเรื่องเล่ามีหลายประการด้วยกัน กล่าวคือการตีความเรื่องเล่าเป็นทักษะอันเกิดจากประสบการณ์และความเชี่ยวชาญเฉพาะบุคคล ซึ่งไม่มีตำราหรือหลักเกณฑ์ที่ตายตัวไว้อ้างอิง ดังนั้นการสร้างความน่าเชื่อถือในการวิเคราะห์เรื่องเล่าจึงขึ้นอยู่กับความตั้งใจจริงของผู้วิจัยและความละเอียดรอบคอบในการจัดการกับข้อมูลในทุกขั้นตอน การวิเคราะห์เรื่องเล่าเหมาะสำหรับการศึกษากระบวนการสร้างตัวตนในรูปลักษณะต่าง ๆ เป็นกรณีพิเศษ เนื่องจากเป็นวิธีการที่เอื้อต่อการศึกษาที่จำเป็นต้องใช้ระยะเวลาศึกษาค่อนข้างนาน แม้จะทำการศึกษาจากกลุ่มตัวอย่างที่มีจำนวนจำกัดก็ตาม กระนั้นคุณสมบัติประจำตัวของผู้วิจัยเป็นสิ่งที่ควรคำนึงถึงมากที่สุด กล่าวคือผู้วิจัยจะต้องเป็นผู้ที่มีความอดทน มีความปราณีตในการทำงาน ไวต่อการรับรู้ความหมาย สามารถรับรู้ถึงอารมณ์ความรู้สึกที่ส่งออกมาจากถ้อยคำสายตาและอากัปกิริยาของผู้ให้ข้อมูลได้อย่างลึกซึ้ง ตลอดจนมีการตอบสนองที่เหมาะสม

นอกเหนือไปกว่านั้นการศึกษาเรื่องเล่ายังเป็นการผลิตหรือสร้างความรู้ภายในบริบทที่มีความเฉพาะตัวสูง ผู้วิจัยจะต้องมีความสามารถในการคลี่คลายให้เห็นถึงปฏิบัติการของอำนาจที่ชักใยอยู่เบื้องหลังการกระทำการและถ้อยคำบอกเล่าของบุคคล วิธีการวิเคราะห์เรื่องเล่าจึงเหมาะสมสำหรับการศึกษาที่ต้องการสืบสาวเส้นทางการทำงานที่สลับซับซ้อนของอำนาจ การผลิตหรือสร้างความจริงที่เข้ากำกับให้บุคคลมีรูปลักษณะต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์เรื่องเล่าจึงไม่สามารถวิเคราะห์ถ้อยคำจากโครงสร้างตามหลักไวยากรณ์ได้ สิ่งที่ต้องคำนึงถึงอย่างมากในการวิเคราะห์เรื่องเล่าก็คือ ผลการศึกษาเรื่องเล่าไม่สามารถนำไปประยุกต์หรือใช้ตอบคำถามในทุกประเด็นปัญหาทางสังคม มีเพียงคำถามในบางประเด็นหรือบางสถานการณ์เท่านั้นที่จะทำได้ เพราะการวิเคราะห์เรื่องเล่าเป็นการศึกษาประสบการณ์ชีวิตของบุคคลแต่ละคนในการสร้างความหมายต่อประเด็นปัญหาบางประการ หรือเป็นการเรียนรู้จากบริบททั่วไปลงสู่เรื่องราวจำเพาะบุคคล แม้จะมีข้อจำกัดสูง ทว่าขณะเดียวกันก็มีพลังอำนาจในการจูงใจผู้ฟังสูงเช่นกัน

บทที่ 4
บริบทชุมชน

บ้านตอนกลางเป็นหมู่บ้านขนาดเล็กที่ซ่อนตัวอยู่ภายในแอ่งดอยหรือที่ราบระหว่างหุบเขาหินปูนสูงซึ่งเต็มไปด้วยป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ พวกเขาเป็นคนไทยชนเผ่ากะเหรี่ยงโปว์ที่อาศัยอยู่ภายในอำเภอหนึ่ง ของจังหวัดลำปาง ตั้งอยู่ห่างจากอำเภอเมืองไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นระยะทาง 70 กิโลเมตร สภาพภูมิประเทศของที่นี่ล้อมรอบด้วยภูเขาสูงทำให้การเดินทางเข้ามายังหมู่บ้านมีความยากลำบาก โดยมากผู้เดินทางจะอาศัยเส้นทางถนนเข้าหมู่บ้านทางด้านทิศใต้จากหมู่บ้านวังผ่านหมู่บ้านดงตาลเพื่อเข้ามายังบ้านตอนกลางซึ่งเป็นถนนลาดยางเส้นเล็กๆ แต่มีความสะดวกกว่าเส้นทางเข้าหมู่บ้านทางทิศตะวันตกผ่านหมู่บ้านคงไทยซึ่งเป็นเส้นทางคดเคี้ยวและมีระยะทางที่ไกลกว่า บ้านตอนกลางมีเนื้อที่ทั้งหมด 18,875 ไร่ แต่เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ถึง 16,830 ไร่ ด้วยความจำกัดของพื้นที่ราบภายในแอ่งดอย จึงมีที่ดินทำกินเพียง 1,985 ไร่ ที่เหลือเป็นพื้นที่อยู่อาศัย 60 ไร่ ซึ่งอาจเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้การเพิ่มจำนวนประชากรของหมู่บ้านอยู่ในอัตราที่ต่ำ แม้ว่าจะมีหลักฐานการก่อตั้งหมู่บ้านมาเป็นเวลานับร้อยปี ปัจจุบันประชากรทั้งหมดในหมู่บ้านมีจำนวน 279 คน 72 ครัวเรือน

ประวัติความเป็นมาของชุมชน

ความเป็นมาของชุมชนที่ผู้เฒ่าผู้แก่เล่าสืบทอดกันมาถึงลุงคำสอนผู้อาวุโสของหมู่บ้านนั้นยังไม่สามารถหาหลักฐานที่แน่ชัดได้ว่าบรรพบุรุษของพวกเขาอพยพมาจากที่ใด บ้างก็ว่าอพยพมาจากทางใต้ จ.ราชบุรี บางคนก็เชื่อว่าอพยพมาจากหมู่บ้านสลกและหมู่บ้านสลอย จ.แพร่ ระหว่างเดินทางต่อไปยังเชียงแสนโดยเส้นทางสันดอยหลวง ได้หยุดพักอยู่ใกล้ลำแม่มายแล้วพิจารณาเห็นว่าพื้นที่นี้มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน จึงได้ก่อตั้งหมู่บ้านขึ้น ชื่อว่า “บ้านเนาะ” เมื่อมีคนย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น จึงขยายพื้นที่ทำกินไปทางทิศเหนือ โดยคนกลุ่มหนึ่งได้ย้ายไปอาศัยอยู่บริเวณห้วยแม่ต๋ำ แต่ประสบโรคภัยไข้เจ็บจึงย้ายจากห้วยแม่ต๋ำไปยังห้วยแม่มาย ต่อมาได้ย้ายมาอยู่บริเวณห้วยปิง ซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านสุขสันต์ในปัจจุบัน แต่กลับเจ็บป่วยมากขึ้นในที่สุดจึงได้ย้ายไปอยู่ที่ห้วยแม่อาก แล้วจึงย้ายกลับมาอยู่ที่ห้วยแม่มายอีกครั้ง หลังจากนั้นความเป็นอยู่เริ่มดีขึ้น ชาวบ้านจึงก่อตั้งถิ่นฐานเป็นการถาวร โดยตั้งชื่อว่า “บ้านตอนกลาง” สาเหตุที่มีชื่อเรียกนี้มาจากสภาพที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ตามที่ลุงคำสอนเล่าว่า

“สมัยก่อนพี่น้องปะกากะญอจะมีอยู่สามหมู่บ้านคือ บ้านภายนอกที่ตั้งอนุสรณ์พระกิตติคุณ อยู่กันเป็นหย่อมๆ ที่นี่เป็นบ้านตอนกลาง เลยขึ้นไปทางเหนือก็เป็นบ้านสุขสันต์ แต่เมื่อสงครามโลกครั้งที่สอง ทางผู้หลักผู้ใหญ่เขาเป็นห่วงว่า เราจะอยู่บ้านตอนกลางประมาณสักยี่สิบหลังคา บ้านนอกสิบเจ็ดสิบแปดหลังคาจะไม่ปลอดภัยให้มารวมกัน ช่วงนั้นทหารญี่ปุ่นเข้ามาเยอะฆ่าวัว ฆ่าควายเขาไปกิน เข้ามาหาอาหาร แม่เคยเล่าให้ฟัง เขามาตั้งค่ายที่นี่ ต่อมาทหารสหรัฐฯ มาทิ้งระเบิด ยังเป็นหลุมเป็นบ่ออยู่เลย”

การนับถือศาสนา

แต่เดิมชาวบ้านนับถือผีจนเมื่อมีการเข้ามาของพระกิตติคุณ (คำสอนของพระเยซู) ชาวบ้านจึงได้เปลี่ยนมาเป็นคริสเตียนทั้งหมู่บ้าน บ้านตอนกลางนับเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงหมู่บ้านแรกของประเทศไทยที่รับศาสนาคริสต์นิกายโปแตสแตนท์กลุ่มคณะแบ็บติส (Baptist) มีคริสตจักรหลากหลายเป็นโบสถ์ประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่สามารถยืนยันความเชื่อของชาวบ้านว่ามีการก่อตั้งหมู่บ้านไม่ต่ำกว่าสามร้อยปีมาแล้ว จากบันทึกการเข้ามาของศาสนาคริสต์เป็นภาษากะเหรี่ยงสกอว์และอนุสรณ์สถานแห่งการเผยแพร่ศาสนาของคริสต์จักรกะเหรี่ยงแบ็บติสท์แห่งประเทศไทย (Thailand Karen Baptist Convention : TKBC) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณบ้านในตั้งแต่ปี 2431 เพื่อฉลองครบรอบหนึ่งร้อยปีของการก่อตั้งหมู่บ้าน เอกสารการเสียภาษีบำรุงท้องที่ ภาษีดอกหญ้า นอกจากนี้ยังมีหลักฐานการแต่งตั้งผู้นำหมู่บ้านคนแรกคือผู้ใหญ่จ้า ก่อนปี 2474 รวมถึงการปลูกไม้ผลต่างๆ ในพื้นที่ อาทิ หมาก มะม่วง มะขาม พุทรา ส้มโอและมะละกอ

ภาษาและการแต่งกาย

ภาษาที่ชุมชนบ้านตอนกลางใช้สำหรับสื่อสารกันภายในชุมชนคือ ภาษากะเหรี่ยงโปว์ ส่วนภาษาเขียนจะใช้ภาษากะเหรี่ยงสะกอว์ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้สื่อสารกันโดยทั่วไปในหมู่กะเหรี่ยง หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นภาษากลางของกะเหรี่ยงในประเทศไทย ซึ่งจะใช้ในการเขียนพระคัมภีร์ ร้องเพลงสรรเสริญพระเจ้าและเขียนหนังสือ โดยผู้เฒ่าผู้แก่ของชุมชนจะเป็นผู้ถ่ายทอดภาษากะเหรี่ยงให้กับเยาวชนเพื่อรักษาและสืบทอดวัฒนธรรมทางภาษาของชุมชนเอาไว้ โดยเฉพาะเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและใช้ในการสื่อสารกับชนเผ่ากะเหรี่ยงภายนอกพื้นที่

ภายหลังจากที่ชุมชนได้รับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาพร้อมกับศาสนาคริสต์ ทำให้กระทบต่ออัตลักษณ์ด้านการแต่งกายของชนเผ่า ปัจจุบันชาวบ้านได้ฟื้นฟูการแต่งกายของชนเผ่าแบบดั้งเดิม ซึ่งยังคงหลงเหลือให้เห็นดังเช่นบ้านสุขสันต์ซึ่งเป็นชุมชนที่แยกตัวออกไปจากบ้านตอนกลางในอดีต กลุ่มแม่บ้านจึงได้ไปอบรมการทอผ้าที่นั่นเพื่อให้สมาชิกในครัวเรือนได้สวมใส่เสื้อผ้าที่แสดงถึงอัตลักษณ์ของชุมชน โดยเสื้อผ้าสำหรับเด็กชายและผู้ชาย จะสวมใส่ผ้าทอกี่เอวสีแดงที่เรียกว่า “เชพะกอ” ใส่คู่กับกางเกงสีดำ ส่วนเสื้อผ้าสำหรับเด็กหญิงและหญิงสาวโสด จะสวมผ้าทอกี่เอวที่เรียกว่า “เช-วา” ลักษณะเป็นเสื้อคลุมทั้งตัวสีขาว มีลวดลายบริเวณเอวและชายเสื้อเล็กน้อย ขณะที่หญิงสาวที่แต่งงานแล้ว จะสวมใส่ชุดสองท่อนเป็นเสื้อสีดำและผ้าถุง เรียกกันว่า

“เชโหม่ซู” นอกจากนี้ ทั้งชายและหญิงจะสวมผ้าโพกหัว ที่เรียกว่า “โข่เผ่อกิ” ปลายผ้าทั้งสองข้างทอเป็นลวดลายด้วยสีแดงหรือสีตามต้องการ โดยตรงกลางจะมีสีขาว ตามที่ลุงคำสอนเล่าให้ฟังว่า

> “ที่นี่เป็นชนเผ่ากะเหรี่ยงโปว์ มีกะเหรี่ยงสกอว์กับกะเหรี่ยงโปว์ ประเพณี วัฒนธรรมจะเหมือนกันทุกอย่าง แตกต่างกันคือภาษาพูดไม่เหมือนกัน... การแต่งกาย ถ้าเป็นเด็กตั้งแต่เกิดมาเป็นวัยรุ่นยังไม่ได้แต่งงาน จะใส่ชุดขาว เขาจะเปลี่ยนชุดตอนแต่งงานเป็นชุดสีดำ ชุดแดงนี่ส่วนมากจะเป็นของผู้ชาย เสื้อแดง ส่วนที่เห็นผู้หญิงใส่ชุดแดงเขามาประยุกต์ทีหลัง สีแดง สีน้ำเงิน แต่ดั้งเดิมจริงๆ เป็นสีขาว ของเด็กต้องขาว แต่งงานแล้วดำ ถ้าไปบ้านไหนเห็นผู้หญิงใส่ชุดขาว แสดงว่ายังโสดอยู่ ถ้าเห็นชุดดำแสดงว่าแต่งงานแล้ว ผู้ชายจะมีเสื้ออย่างเดียวที่เป็นสัญลักษณ์ของพี่น้องปะกากะญอ ส่วนกางเกงใส่สีดำ แต่ละหมู่บ้านจะต่างกัน อย่างบ้านสุขสันต์ เขาจะทอเสื้อใส่ยาวถึงประมาณครึ่งตาตุ่ม ใส่ตัวเดียว เลยหัวเข่าไปนิดหน่อย เขาจะทอเป็นสีแดง เป็นลายนิดหน่อย เป็นชุดของผู้ชาย”

การศึกษาและวัฒนธรรมประเพณี

ในชุมชนมีสถาบันการศึกษาระดับประถมศึกษาตั้งอยู่เพียงแห่งเดียว แต่เดิมโรงเรียนแห่งนี้เคยถูกปิดทำการเรียนการสอนไว้ชั่วคราว เนื่องจากมีจำนวนนักเรียนน้อยกว่า 50 คนซึ่งเป็นเกณฑ์ขั้นต่ำของการเปิดทำการ ต่อมาทางชุมชนซึ่งเล็งเห็นถึงความสำคัญของการศึกษา อีกทั้งห่วงกังวลถึงความปลอดภัยของเยาวชนที่ต้องเดินทางไปเรียนยังชุมชนห่างไกลออกไป ได้ประสานงานกับสำนักงานเขตการศึกษาจังหวัดลำปางให้ขยายการศึกษาจากโรงเรียนบ้านสุขสันต์ ขึ้นเป็นสาขาโรงเรียนบ้านตอนกลางอีกครั้งหนึ่งในปี 2547 ปัจจุบันโรงเรียนแห่งนี้มีนักเรียนทั้งหมด 38 คน ครูจำนวน 4 คน และมีศูนย์เด็กเล็กซึ่งอยู่ภายใต้การบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแดงอีก 1 แห่ง มีเด็กเล็กที่อยู่ในความรับผิดชอบจำนวน 18 คน นอกจากหลักสูตรการเรียนการสอนปกติแล้ว ทางโรงเรียนได้สนองนโยบายของรัฐบาล ตามมติคณะรัฐมนตรีวันที่ 3 สิงหาคม 2553 ว่าด้วยการฟื้นฟูวิถีชีวิตชนเผ่า โดยได้บรรจุหลักสูตรท้องถิ่นจำนวน 4 วิชา ได้แก่ วิชาภาษากะเหรี่ยง การทอผ้า การจักสานและการเดินสำรวจป่าไว้ในวิชาสอนเสริมซึ่งกำหนดระยะเวลาการเรียนการสอนยี่สิบชั่วโมงต่อภาคการศึกษาเพื่อสร้างเสริมทักษะชีวิตให้กับเยาวชน นอกจากนี้ทุกวันหยุดสุดสัปดาห์ทางชุมชนยังเปิดให้มีการเรียนการสอนด้านศาสนาให้กับเยาวชนและคณะสตรีด้วย

ชุมชนบ้านตอนกลางพยายามฟื้นฟูวิถีชีวิตและวัฒนธรรมดั้งเดิมของตนเอง โดยการส่งเสริมให้เยาวชนรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมการละเล่น ร้องเพลง เล่นดนตรี การฟ้อนรำและจัดตั้งกลุ่ม “เก่อญอโพ” ซึ่งจะมีการเข้าค่ายฝึกฝนดนตรีและการตระเวนรับงานการแสดงตามเวทีต่างๆ ของชนเผ่า ในห้วงวันหยุดสุดสัปดาห์และปิดภาคการศึกษา อีกทั้งยังมีการรณรงค์ให้เยาวชนและสมาชิกของชุมชนแต่งกายแบบชนเผ่าเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาในโบสถ์ทุกวันอาทิตย์ เพื่ออนุรักษ์วัฒนธรรมด้านการแต่งกายดั้งเดิมของชนเผ่าและสืบทอดให้คงอยู่ในรุ่นต่อไป

ระบบความสัมพันธ์ในชุมชน

บ้านตอนกลางเป็นชุมชนขนาดเล็กซึ่งมีจุดแข็งอยู่ที่ความสามัคคีของชาวบ้าน ทำให้ความเป็นชุมชนสามารถดำรงอยู่มาได้อย่างยาวนาน เนื่องจากลักษณะนิสัยโดยทั่วไปของชาวปะกากะญอเป็นคนที่รักสงบและสันโดษ มักจะรวมตัวกันก่อตั้งบ้านเรือนอยู่ด้วยกันตามที่ราบแอ่งภูเขาสูงไม่กี่หลังคาเรือน ประชากรทั้งหมดของที่นี่ประกอบไปด้วยสายตระกูลเพียงห้าถึงหกตระกูล ชุมชนจึงมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติที่ใกล้ชิดและแน่นแฟ้น เมื่อเกิดความขัดแย้งจะสามารถพูดคุยหาทางประนีประนอมให้เหตุการณ์คลี่คลายลงได้โดยง่าย อีกทั้งพวกเขามีการสืบทอดแนวคิดการเชื่อฟังผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนหรือผู้นำของชุมชนอย่างเคร่งครัด ทำให้ชาวบ้านทุกคนยึดถือแนวทางการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิมเอาไว้ได้ กอปรกับวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพากันตลอดทั้งในด้านการผลิตและการทำกิจกรรมสาธารณะต่างๆ ของชุมชน ทำให้สายสัมพันธ์ภายในชุมชนมีความแน่นแฟ้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตามที่จิตราเล่าให้ฟังว่า *“วิถีชีวิตเรามีความสัมพันธ์กันตลอด เริ่มตั้งแต่ฐานการผลิต ระบบไร่หมุนเวียน ฟันไร่ก็ไปเอามื้อกัน เผาไร่ต้องไปช่วยกัน ทำแนวกันไฟ ทำความสะอาดเศษใบไม้ใบหญ้า ต้องช่วยกัน ล้อมรั้วเราก็ต้องไปช่วยกัน หยอดข้าว ดายหญ้า เกี่ยวข้าว ตีข้าว ขนข้าว ไปช่วยกันขนกลับมา... อย่างสร้างบ้านเราก็ช่วยกัน ทำแนวกันไฟ ดับไฟป่า เราก็ไปทำด้วยกัน กิจกรรมทั้งหมดที่ในหมู่บ้าน ทุกคนมีส่วนร่วม ทุกคนมีความสัมพันธ์กัน”*

นอกจากความสัมพันธ์ที่เกิดจากความเป็นเครือญาติใกล้ชิดและกิจกรรมที่ชาวบ้านต้องร่วมแรงร่วมใจกันแล้ว การที่ชุมชนบ้านตอนกลางสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างโดดเดี่ยวท่ามกลางผืนป่ามาเป็นระยะเวลานับร้อยปีอันสะท้อนถึงความเข้มแข็งในการปกครองตนเองของชุมชน นั่นคือการที่ชุมชนได้นำคำสอนทางศาสนามาปรับใช้ในการดำรงชีวิตทุกด้าน ทั้งการดำเนินชีวิตประจำวัน การประกอบอาชีพ หรือแม้แต่การบริหารภายในหมู่บ้านและการมีปฏิสัมพันธ์กับชุมชนภายนอก ดังที่ศิษยาภิบาลกล่าวยืนยันว่า

> “ความเชื่อทางศาสนาเข้าไปแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของเราในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำมาหากิน การเลี้ยงชีพ การทำกิจกรรมต่างๆ .....เข้าไปกำกับ หนุนเสริมพี่น้อง ก่อนที่เราจะลงนา ทำไร่หมุนเวียน เราก็จะมีการนมัสการร่วมกันขอการลงนามจากพระเจ้า ให้ทำสิ่งเหล่านั้นไม่เกินเลย ให้พอประมาณ ใช้คำว่าวิถีพอเพียง เราจะไม่ทำไร่เกินกว่ากำลังของเรา... ขอการคุ้มครองขอกำลังที่พระเจ้าจะปกป้องการทำงานร่วมกัน ให้ได้รับความปลอดภัย ทำงานอย่างระมัดระวังที่จะไม่เกิดการบาดเจ็บต่างๆ”

เมื่อเกิดวิกฤติสิ่งแวดล้อมขึ้นกับชุมชน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวบ้านจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พวกเขาสามารถที่จะฝ่าฟันปัญหา ร่วมมือกันแสวงหาทางออกในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนและสร้างสรรค์วิถีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นเพื่อพลิกฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง

การประกอบอาชีพและฐานะทางเศรษฐกิจ

ชุมชนแห่งนี้ประกอบอาชีพเกษตรกรรมสืบเนื่องมาแต่สมัยบรรพบุรุษ การทำนาไร่หมุนเวียนและสวนผลไม้เป็นฐานการผลิตที่สำคัญของชุมชน สำหรับบริโภคภายในครัวเรือนและนำออกจำหน่ายยังชุมชนใกล้เคียงหากมีผลผลิตจำนวนมาก โดยเฉพาะข้าวก่ำซึ่งเป็นข้าวเหนียวพันธุ์พื้นเมืองของที่นี่เริ่มได้รับความนิยมจากท้องตลาด แม้ว่าในห้วงสองสามปีที่ผ่านมาจะมีพ่อค้าจากภายนอกเข้ามากว้านซื้อไปแปรรูปเป็นแป้งเอนกประสงค์สำหรับผลิตอาหารหวานเป็นจำนวนมาก ทว่าชาวบ้านยังคงจุดยืนของตนด้วยการผลิตแต่พอยังชีพ พื้นที่นาของชุมชนมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบผืนเล็กๆ กระจายตัวอยู่โดยรอบหมู่บ้านและมักตั้งอยู่ใกล้ลำห้วยเพื่อความสะดวกต่อการระบายน้ำเข้าสู่ระบบการผลิต เนื่องจากนาดำจำเป็นต้องอาศัยทั้งน้ำฝนและน้ำจากแหล่งน้ำธรรมชาติ

ไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ของหน้าหมู่หรือที่ส่วนรวมของชุมชนจำนวนหลายสิบแปลงที่ได้รับสืบทอดจากบรรพบุรุษซึ่งชาวบ้านในชุมชนจะหมุนเวียนกันทำกินในแต่ละรอบปี ลักษณะสำคัญของไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่ลาดชันหรือตั้งอยู่บนไหล่เขาที่มีความสูงชันไม่มากนัก โดยมากจะเป็นป่าไผ่หรือพื้นที่ที่ไม่มีต้นไม้ใหญ่ตั้งอยู่หนาแน่น กระจายตัวอยู่โดยรอบหมู่บ้านห่างออกไปประมาณ 1-2 กิโลเมตร เหตุที่ระบบการผลิตของชุมชนแห่งนี้ยังคงพึ่งพาไร่หมุนเวียนเป็นฐานความมั่นคงทางเศรษฐกิจและอาหารอย่างเหนียวแน่น เพราะนอกจากจะเป็นพื้นที่เพาะปลูกข้าวไร่ที่สำคัญแล้ว ชาวบ้านยังอาศัยปลูกพืชผักสวนครัวไม่ต่ำกว่ายี่สิบชนิดแทรกไปกับต้นข้าว อาทิ พริก ถั่วพู ถั่วแระ ถั่วฝักยาว มะเขือพันธุ์ต่างๆ เผือก มันเทศ มันแกว แตงโม แตงกวา หอม ผักชี แมงลัก ข้าวสาลี ผักกาด ฟักทอง ฟักเขียว บวบพันธุ์ต่างๆ งา ข้าวโพด วิถีชีวิตของชาวบ้านตอนกลางจึงมีความผูกพันธ์กับไร่หมุนเวียนอย่างมาก เนื่องจากเป็นระบบการผลิตที่ใช้ระยะเวลาในการดูแลรักษาและเก็บเกี่ยวผลผลิตตลอดทั้งปี

สำหรับพื้นที่สวนจะเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ชาวบ้านมักปลูกไม้ยืนต้นโดยเฉพาะผลไม้ต่างๆ อาทิ ส้มโอ ลำใย ลิ้นจี่ มะม่วง กล้วย ฝรั่ง เงาะ ลางสาด ไผ่ กาแฟและพืชผักสวนครัวต่างๆ อาทิ ต้นหอม ผักชี ตะไคร้ ผักบุ้ง ไว้เพื่อบริโภคภายในครัวเรือนหรือออกจำหน่ายภายในชุมชน นอกจากจะทำให้พวกเขาไม่จำเป็นต้องพึ่งพาพืชผักและผลไม้จากภายนอกพื้นที่และลดภาระค่าใช้จ่ายในครัวเรือนที่ไม่จำเป็นลงไปได้มากแล้ว มะแขว่นซึ่งเป็นพืชจำพวกเครื่องเทศที่นิยมบริโภคกันในภูมิภาคนี้ยังสร้างรายได้เข้าครัวเรือนปีละจำนวนไม่น้อย

นอกจากระบบการผลิตเพื่อการยังชีพภายในครัวเรือนแล้ว ชุมชนยังประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ อาทิ โคและกระบือ เพื่อใช้ไถนาและจำหน่ายเป็นสินค้าส่งออกที่สำคัญของชุมชน โคพันธุ์ผสมซึ่งเป็นโคพันธุ์เนื้อและกระบือของที่นี่ได้รับความนิยมจากพ่อค้าจากภายนอกมารับซื้ออย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากผลผลิตเนื้อของที่นี่มีคุณภาพเพราะมีแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้ชุมชนสามารถที่จะต่อรองและกำหนดราคาสินค้าได้ ปัจจุบันทุกครัวเรือนนิยมเลี้ยงโคเป็นรายได้หลัก โดยโคพันธุ์เนื้อจำหน่ายได้ตัวละ 25,000-30,000 บาท ส่วนกระบือมีราคาจำหน่ายถึงตัวละ 30,000-40,000 บาท ขณะเดียวกันชาวบ้านยังเลี้ยงสุกร เป็ดและไก่ซึ่งเป็นสัตว์พื้นถิ่นไว้เพื่อบริโภคภายในครัวเรือนและ

ยังเก็บหาของป่าตามฤดูกาลออกไปจำหน่ายยังตลาดภายนอกพื้นที่เพื่อเป็นรายได้เสริมของครัวเรือน อาทิ พืชผักและสมุนไพรต่างๆ ชัน ครั่ง หนอนไม้ไผ่ น้ำผึ้ง โดยเฉพาะในห้วงฤดูฝนจะมีการขุดหาหน่อไม้ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของชุมชนที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้านตกเดือนละ 30,000-40,000 บาท/ครอบครัว

แม้ว่าหมู่บ้านตอนกลางจะยังไม่มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจจากรายได้ประจำ แต่พวกเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ตามอัตภาพ เนื่องจากมีแหล่งอาหารจากผืนป่าที่สามารถรองรับการบริโภคของชุมชนได้อย่างเพียงพอ ภาระหนี้สินซึ่งมีอยู่บ้างในแต่ละครัวเรือนมักเป็นหนี้สินที่เกิดขึ้นจากความจำเป็นในการนำไปลงทุนสำหรับการผลิตและการส่งเสียบุตรหลานเข้าไปเรียนภายในตัวเมือง ทั้งนี้ ชุมชนได้ร่วมกันก่อตั้งกองทุนต่างๆ ขึ้นมาเพื่อบรรเทาความเดือดร้อนให้กับชาวบ้าน ได้แก่ กองทุนเงินพัฒนารอบโรงไฟฟ้า กองทุนการแก้ไขปัญหาความยากจน (คขคจ.) โครงการนำร่องเกษตรกร เงินกองทุนสวัสดิการของกลุ่มแม่บ้าน เงินกองทุนผู้สูงอายุ เฉพาะแค่กองทุนเงินออมทรัพย์หรือธนาคารหมู่บ้านมีจำนวนเงินออมของชาวบ้านหมุนเวียนให้พวกเขาได้กู้ยืมถึงสองล้านบาท อีกทั้งเงินกองทุนต่างๆ ยังกำหนดอัตราดอกเบี้ยและเงื่อนไขเพื่อเอื้อให้ชาวบ้านสามารถชดใช้เงินกลับคืนมาโดยง่าย หากมีความจำเป็นในยามฉุกเฉินอาจกู้ยืมเงินปลอดดอกเบี้ยจากเงินกองทุนสิบลดของทางศาสนาได้อีกช่องทางหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีกองทุนธนาคารที่ดินก่อตั้งไว้สำหรับชาวบ้านที่ไม่มีเงินสดในมือจำนวนมากสามารถจำนองที่ดินหรือกู้ยืมเงินเพื่อซื้อที่ดินภายในชุมชน ชาวบ้านที่นี่จึงกล่าวได้อย่างเต็มภาคภูมิว่าพวกเขาไม่เคยตกอยู่ในภาวะเครียดจากภาระหนี้สินเกินตัว เฉพาะอย่างยิ่งการปลอดจากหนี้นอกระบบทั้งหลาย

สภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศ

สภาพภูมิอากาศของบ้านตอนกลางมีอยู่สามฤดูกาล ในฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงพฤษภาคมอากาศจะร้อนจัด จากลมที่พัดมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงตุลาคม มีฝนตกสม่ำเสมอ จากกระแสลมที่พัดมาทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ บางครั้งเกิดพายุรุนแรง ในฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงกุมภาพันธ์ มีอากาศหนาวจัดในตอนกลางคืนและตอนเช้ามีหมอกปกคลุมทั่วไป จากลมที่พัดมาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

ส่วนสภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีพื้นที่ราบตามหุบเขาและเชิงเขา ลักษณะที่ตั้งของชุมชนอยู่กลางหุบเขาหินปูนซึ่งสูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 500-600 เมตร ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของชุมชนของชนเผ่าในภาคเหนือที่มักตั้งถิ่นฐานอยู่ตามชายขอบของแอ่งที่ราบขนาดเล็กและมักจะอยู่ไม่ห่างจากป่าต้นน้ำมากนัก การคมนาคมเข้าหมู่บ้านมีความยากลำบากเนื่องจากเป็นถนนดินลูกรังขนาดเล็กทอดตัวคดเคี้ยวผ่านภูเขาสูงเข้ามายังหุบเขาซึ่งเป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน ตัวหมู่บ้านจึงตั้งอยู่อย่างโดดเดี่ยวห่างไกลกับโลกภายนอก ทำให้ชุมชนมีวิถีชีวิตที่ผูกพันธ์กับป่าอย่างแนบแน่น เพราะล้อมรอบด้วยภูเขาต่างๆ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ดอย” จำนวน 6 ลูก ได้แก่ ดอยโล่งใจซึ่งตั้งอยู่ทางทิศเหนือปกคลุมด้วยผืนป่าเบญจพรรณ ขณะที่ทิศตะวันออก

โอบล้อมไปด้วยดอยยุง ดอยตั้งหงายและดอยขมิ้น มีสภาพป่าเป็นป่าเบญจพรรณสลับกับป่าไผ่ บริเวณพื้นที่สูงของดอยมีสภาพเป็นป่าดงดิบ ส่วนทิศตะวันตกเป็นที่ตั้งของดอยผักหวาน สภาพป่าเป็นป่าเต็งรัง ลักษณะของป่าโปร่งมีหญ้าขึ้นปกคลุม พันธุ์ไม้เด่นที่พบคือ ไม้เหียง ตึง ขยอม เกิดและผักหวาน ด้านทิศใต้คือดอยตาดอุบ มีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณ ส่วนพันธุ์ไม้ที่สำคัญ ได้แก่ ไม้ไผ่ สักแดง ประดู่ แงะ จำปา จำปี ตุ่ม เติม เปาและไม้ตะเคียน

ดอยเหล่านี้ยังเป็นแหล่งต้นน้ำของลำห้วยเล็กๆ จำนวน 23 สาย ประกอบด้วย ห้วยหก ห้วยต้นข่า ห้วยหลุด ห้วยปู่ติ๊บ ห้วยช้างงาอ้า ห้วยปู่เล็ก ห้วยอีลาง ห้วยปู่ย่าดำ ห้วยช้างงาเล็ก ห้วยเหี้ยเหนือ ห้วยผายาก ห้วยเหี้ยใต้ ห้วยน้ำคดซ้าย ห้วยน้ำคดขวา ห้วยผีตองเหลือง ห้วยปูคาเดย์ ห้วยปู่คำปัน ห้วยน้ำขุ่น ห้วยป่าช้า ห้วยเปียง ห้วยตอง ห้วยกวานตูและห้วยป่าเหี้ยว จากนั้นลำห้วยเหล่านี้จะไหลมารวมกันเป็นลำน้ำสายหลักของหมู่บ้านคือ ห้วยแม่ต๋ำ ห้วยแม่มายและห้วยมะหลอด ซึ่งไหลลงสู่แม่น้ำวัง

ทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า

สภาพป่าโดยทั่วไปของชุมชนเป็นป่าโปร่งผลัดใบ ต้นไม้ส่วนใหญ่เป็นไม้ขนาดกลางและมีไม้ไผ่ชนิดต่างๆ ขึ้นอยู่ประปราย พื้นที่ป่าไม่รกทึบมากนักพันธุ์ไม้สำคัญในป่าเบญจพรรณมีหลายชนิด ได้แก่ ไม้สัก มะค่าโมง มะค่าแต้ ประดู่ ยมหอม ยมหิน เก็ดดำ งิ้วป่า รกฟ้า ส้าน แดง อ้อยช้าง ชิงชัน อุโลก สะแกและหญ้าแผก ส่วนไม้ไผ่ขึ้นอยู่เป็นพื้นล่างมีอยู่หลายชนิด ได้แก่ ไผ่ป่า ไผ่หก ไผ่บง ไผ่ข้าวหลาม ไผ่เฮี๊ย ไผ่รวก ไผ่ไร่และไผ่ซาง ตามที่สูงหรือตามหุบเขาจะเป็นป่าดิบแล้ง พันธุ์ไม้เด่นที่พบ ได้แก่ ไม้ตะเคียน ไม้ตระกูลยาง ไม้ตระกูลไม้ก่อ ยมหอม ขาวมะค่าโมง กัดลิ้น ปออีเก้ง กะบกอบเชย ดีหมี ส่วนพืชชั้นล่างจำพวกหวาย ขิง ข่าต่างๆ แต่ปริมาณไม่หนาแน่นนักและค่อนข้างโล่งเตียน โดยมีป่าเต็งรังขึ้นอยู่บนภูเขาสูง ลักษณะเป็นป่าโปร่ง ต้นไม้มักมีขนาดเล็กและขนาดกลางกระจัดกระจายอยู่ทั่วไป พื้นที่ป่าไม่รกทึบในฤดูฝนสภาพป่าจึงจะมีความเขียวชอุ่มทั้งไม้ชั้นบนและไม้ชั้นล่าง แต่ตอนปลายฤดูหนาวต่อต้นฤดูร้อน หมู่ไม้จะค่อยๆ เปลี่ยนสีจากสีเขียวสดเป็นสีเหลือง แดง แล้วใบร่วงหล่นลงสู่พื้นดิน พันธุ์ไม้ยืนต้นที่สำคัญมีหลายชนิด ได้แก่ ไม้เต็ง รัง เหียง พลวง กว้าว รักหมู มะเกิ้ม กระโดน ติ้ว แต้ว รัก ยอป่า มะขามป้อม มะกังแดง แสลงใจ ส่วนไม้พื้นล่างที่สำคัญมีหญ้าเพ็ด ปรงป่า เป้งและหญ้าต่างๆ ด้วยสภาพภูมิประเทศเป็นภูเขาสูง มีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์เดิมจึงมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ชุกชุม สำหรับสัตว์ป่าที่เคยพบในพื้นที่ อาทิ เสือ ช้างป่า กระทิง เก้ง หมูป่า ลิง เม่นใหญ่ ตุ่น อีเห็น ไก่ป่า กระต่ายป่า กระรอก อ้น แย้ ตุ๊กแกป่า งูกิ้งก่า กบ เขียด อึ่งอ่าง คางคกและนกนานาชนิด นอกจากนี้ยังมีปลาอีกหลายสายพันธุ์อยู่ในลำห้วย

สถานการณ์ด้านป่าไม้ของชุมชน

ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้ส่งผลให้บ้านตอนกลางเป็นพื้นที่สัมปทานป่าไม้ถึงสามครั้ง ครั้งแรกในปี 2493 รัฐให้สัมปทานไม้สักกับบริษัทบอมเบย์เบอร์ม่า ไม้สักขนาด 2-5 คนโอบจึงถูกตัดไปจนหมด ต่อมาในปี 2502 รัฐให้สัมปทานป่าไม้กับบริษัทไม้ของไทย ไม้ขนาดใหญ่ที่เหลืออยู่ได้ถูกตัดโค่นไปอีกครั้ง สุดท้ายในปี 2514 ทำให้ไม้ขนาดใหญ่ถูกตัดไปจนหมด หลังจากการปิดสัมปทานป่าแล้ว ในช่วงปี 2531-2536 ผืนป่าของชุมชนยังคงเผชิญกับขบวนการลักลอบตัดไม้เถื่อนของนายทุนและผู้มีอิทธิพลอย่างต่อเนื่อง ทำให้สภาพป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์เสื่อมโทรมลง สัตว์ป่าหลายชนิดล้มตายลงจำนวนมากและต้องอพยพหนีไปอยู่ในพื้นที่อื่น น้ำในลำห้วยแห้งขอดเกิดความแห้งแล้ง จากคำบอกเล่าของลุงสุวิดที่ว่า *“ปีที่เขาสัมปทานกัน ไม้กระยาเลย ไม้สักไม้ประดู่ โดยเฉพาะไม้สักเขาสัมปทานไปหมดเลย กระทบกับเรามาก แต่ทำอะไรไม่ได้ รัฐเขาอนุญาตแล้งมาก ทำให้ไฟไหม้ป่าเยอะ ลามไปกินวงกว้าง หลายพื้นที่เริ่มเป็นป่าไผ่ ต้นไม้หมด.... สัตว์ป่าก็สูญพันธุ์ไปบ้าง นก เต่าอพยพหนีไปบ้าง.... ตอนสัมปทานต้นไม้ใหญ่ๆ ไม่เหลือ ลำห้วยแห้งเลย เพราะไม่มีต้นไม้ดูดซับน้ำไว้”*

นอกจากการสัมปทานป่าไม้จะทำให้สภาพป่าและพื้นที่ทำกินของชุมชนที่เคยอุดมสมบูรณ์กลายเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม เกิดสภาวะแห้งแล้ง ทำการเกษตรไม่มีประสิทธิภาพแล้ว ในปี 2516 สภาวะการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนถูกซ้ำเติมให้มีสถานการณ์ที่รุนแรงมากขึ้น จากนโยบายส่งเสริมให้ชาวเขาปลูกไม้ผลเศรษฐกิจแทนพื้นที่ไร่หมุนเวียน เพื่อลดการตัดฟันไม้ หลีกเลี่ยงการถูกจับกุมดำเนินคดีข้อหาทำลายป่า แต่แนวทางการผลิตดังกล่าวไม่ประสบผลสำเร็จเนื่องจากสภาพความแห้งแล้งของพื้นดินภายหลังการสัมปทานป่าไม้ ทำให้ผลผลิตไม่มีคุณภาพ อีกทั้งได้ปริมาณน้อย ขายไม่ได้ราคา ชาวบ้านต้องแบกรับต้นทุนและประสบปัญหาหนี้สิน ผลจากการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจยังทำให้พื้นที่ไร่หมุนเวียนของชาวบ้านถูกปรับไปเป็นที่นาและสวนไม้ยืนต้นมากขึ้น ส่งผลกระทบโดยตรงต่อผลผลิตข้าวและพืชผักสวนครัวซึ่งเป็นต้นทุนพื้นฐานในการดำรงชีวิตของชาวบ้านตอนกลาง แนวทางดังกล่าวจึงถูกล้มเลิกไป ตามที่อนันต์เล่าถึงผลกระทบที่ชุมชนได้รับจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวว่า

> “สมัยก่อนช่วงที่ศูนย์... เขาเข้ามาส่งเสริมในเรื่องของการเกษตร เราลองทำดูแล้วเดินหน้าไม่ได้ ชาวบ้านไม่มีข้อมูลอะไร พื้นเพของชาวบ้านจริงๆ วิถีการผลิตของชาวบ้านก็เหมือนทุกวันนี้ หน่วยงานเข้ามาทำให้วิถีชีวิตของชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไป ช่วงนั้นชาวบ้านทำตามที่เขาบอกปลูกถั่วเหลือง ข้าวบาร์เล่ย์ มันไม่ใช่วิถีของเรา ตลาดก็หายากไม่มีบริษัทไหนรับประกันเราเลย ขายไม่คุ้มกับได้ ผลผลิตไม่ได้คุณภาพ ชาวบ้านเคยมีสัตว์เลี้ยงเยอะต้องขายไปในช่วงนั้น เพราะว่าทุกคนหันไปสนใจการผลิตเชิงเดี่ยว ไม่มีเวลาไปเลี้ยงวัวควาย บางทีวัวไปลงพื้นที่ทางการเกษตรของคนอื่นอีก กระทบเรื่องการทำไร่หมุนเวียนด้วย เราต้องลดพื้นที่ทำไร่หมุนเวียนลงเพราะทำไม่ไหว ทำให้เกิดปัญหาข้าวไม่พอกิน พืชบางอย่างก็หายไปด้วย จากที่เคยปลูกในพื้นที่นา แล้วช่วงที่ทำต้องใช้เวลาหลายเดือนกว่าจะได้ผลผลิต”

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการทรัพยากร

เมื่อปี 2534 กรมป่าไม้ได้เตรียมออกประกาศเขตอุทยานแห่งชาติภูเทิดไทกินพื้นที่ทั้งหมด 758,750 ไร่ ซึ่งอาจทับที่ทำกินทั้งหมดของชุมชน ทำให้พวกเขาได้รับผลกระทบจากการถูกจำกัดสิทธิในการใช้ประโยชน์จากที่ดินทำกินและพื้นที่ป่า เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้กรณีการเผาไร่เพื่อทำไร่หมุนเวียนตามวิถีของชุมชน รวมถึงการเตรียมการโยกย้ายชาวบ้านออกจากป่า เหตุการณ์เหล่านี้ผลักดันให้ชาวบ้านลุกขึ้นมาต่อสู้เรียกร้องสิทธิและความเป็นธรรมจากภาครัฐให้ถ่ายโอนอำนาจในการจัดการป่าแก่ชุมชน ด้วยการเรียกร้องให้รัฐออกกฎหมายป่าชุมชน ผลักดันให้รัฐเปลี่ยนแปลงนโยบายด้านป่าไม้ เพื่อปกป้องสิทธิของชุมชนในที่สูงและเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการจัดการป่า ขบวนการต่อสู้ของบ้านตอนกลางได้ถูกจัดตั้งขึ้นภายในหมู่บ้าน ระดมเงินทุนและกำลังคนออกไปเคลื่อนไหวภายนอกพื้นที่ร่วมกับชุมชนอื่นๆ ซึ่งการออกไปเคลื่อนไหวภายนอกพื้นที่ได้เปิดช่องทางให้ชาวบ้านตอนกลางสร้างเครือข่ายเชื่อมโยงทั้งแนวราบและแนวตั้งกับนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชนและสื่อมวลชน อาทิ เข้าร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือ สมัชชาคนจน ส่วนการเคลื่อนไหวมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น จากเดิมชุมชนออกไปเคลื่อนไหวตามลำพัง ต่อมาชุมชนที่อยู่ภายในพื้นที่ใกล้เคียงกันได้รวมตัวขึ้นเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำ หลังจากนั้นได้ประสานงานกันขึ้นเป็นเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือและเครือข่ายป่าชุมชนระดับชาติ ช่วงนั้นชาวบ้านต้องออกจากบ้านไปเผชิญความยากลำบากอยู่ภายนอกบ่อยครั้ง ตามที่อนันต์เล่าว่า

> “ปี 2538-39 ช่วงนั้นมีการชุมนุมในหลายพื้นที่ เราก็ออกไปกับเขาหลังคาละคนเลย เก็บเงินกันในหมู่บ้าน บางคนบาทหนึ่งก็ไม่มี แต่เราก็ต้องออกไป จำเป็น ไปเรียกร้องสิทธิให้รัฐบาลช่วยเหลือเรื่องที่ทำกิน.... เราสลับกันไปเป็นชุดๆ อาทิตย์ละหนึ่งชุด.... ไปแสดงพลัง ไปไม่รู้กี่รอบ ไปถึงกรุงเทพฯ ศาลากลางเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน เชียงราย... ไปทำเนียบ กระทรวงทรัพย์ฯ เราก็นอนกลางดินกินกลางทราย เคยไปอยู่ที่กรุงเทพฯ สามเดือน ปลูกผักกินกันที่สนามหลวง ช่วงปี 2540 สมัชชาคนจน เก้าสิบวัน เราก็ไปรวมตัวกับเขามีหลายปัญหา แต่เราไปเรียกร้องโฉนดที่ดินทำกินที่ถูกต้องตามกฎหมาย... มันยังดีกว่าที่เราไม่ออกไปทำอะไรเลย มีคนรู้จักเรา มีพรรคพวกที่มีปัญหาเหมือนกัน ปรึกษาหารือกันได้ แลกเปลี่ยนกัน อยู่กันเป็นกลุ่มเป็นก้อนไม่ใช่แค่บ้านเราบ้านเดียว”

ตั้งแต่นั้นมาการขยายเครือข่ายการจัดการป่าของชาวบ้านได้เริ่มต้นขึ้น ชาวบ้านที่ประสบปัญหาขาดที่ดินทำกินที่ถูกต้องตามกฎหมายจากการประกาศเขตอุทยานทับที่ดินทำกินในลักษณะเดียวกัน ได้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลในขณะนั้นลงมาดำเนินการแก้ไขปัญหาที่ดินในเขตป่า จนมีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 17 และ 19 เมษายน 2540 เป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ดินในเขตป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติ จนกระทั่งกระบวนการตรวจสอบพิสูจน์สิทธิได้ผ่านความเห็นชอบจากคณะกรรมการระดับอำเภอ เตรียมส่งต่อให้คณะกรรมการระดับจังหวัดพิจารณา แต่ต้องยุติลงเนื่องจากรัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541 ที่เสนอโดยกรมป่าไม้ มีแนวทางการแก้ไขปัญหาที่ดินในเขตป่าขัดแย้งกับ

แนวทางเดิมของทางเครือข่าย อีกทั้งผลของการรังวัดที่ดินในครั้งนั้นทำให้ชาวบ้านต้องสูญเสียพื้นที่ไร่หมุนเวียนไปกว่าครึ่งหนึ่งของที่เคยมีอยู่ ซึ่งอนันต์พูดถึงเรื่องนี้ว่า *"จนท.ป่าไม้กับชาวบ้านร่วมกันรังวัดพื้นที่ ทั้งๆ ที่ชาวบ้านไม่รู้อะไรเลยนะ ไม่รู้ข้อมูลการจับ GPS แต่ว่าเราเดินไปส่งเขาจากมุมนี้ เขาเดินไปยิงมุมนี้ มุมโน่น ชาวบ้านก็ไม่รู้คิดว่าจะได้หมด พอออกมาเป็นแผนที่ เราถึงรู้ว่าไม่ได้อย่างที่คิดไว้ ป่าไม้พูดอย่างหนึ่ง แต่ข้อมูลออกมาอีกอย่างหนึ่ง"*

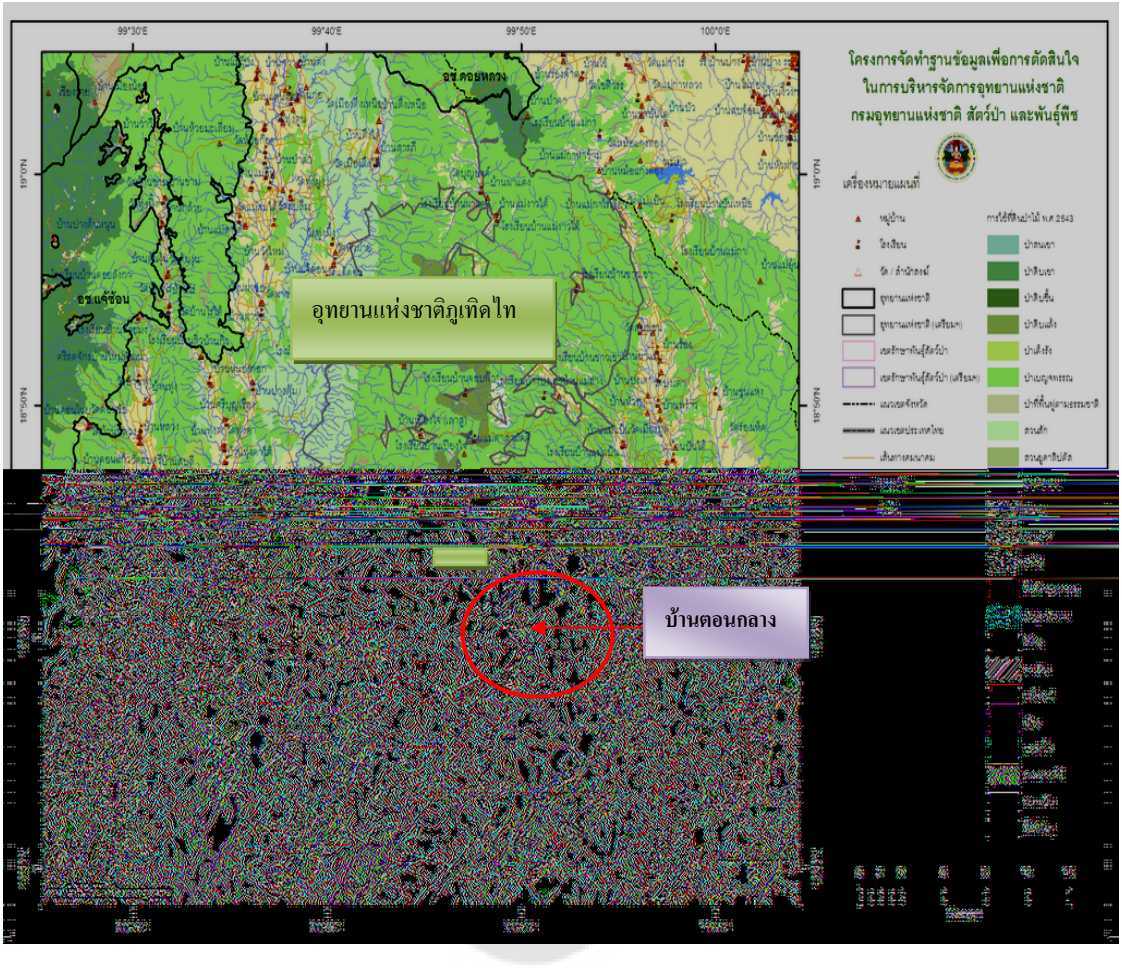

ภาพประกอบ 1 การเตรียมประกาศเขตอุทยานแห่งชาติภูเทิดไท

ที่มา: เอกสารการนำเสนอของผู้ใหญ่บ้านตอนกลางต่อคณะอนุกรรมการฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยงที่ลงมาหาข้อมูลในพื้นที่ เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2558

การจัดการป่าในรูปของสถาบัน

ขณะที่ขบวนการต่อสู้ภาคประชาชนของชาวบ้านตอนกลางเป็นไปอย่างเข้มข้น ภายในหมู่บ้านก็ได้มีการรวมตัวกันขึ้นเป็น "คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านตอนกลาง" ในปี 2538 ตั้งกฎกติกาและจัดกิจกรรมการจัดการดิน น้ำ ป่าตามวิถีของการจัดการที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยนำ

หลักคำสอนทางศาสนาคริสต์มาสอดแทรกในการกำกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ อาทิ การบวชป่าและการนำเงินสิบลดซึ่งเป็นเงินถวายแด่พระเจ้ามาเป็นเงินกองทุนสำหรับใช้จ่ายในการดำเนินกิจกรรมการจัดการทรัพยากรของชุมชน เพื่อสร้างแนวทางการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้เห็นเป็นรูปธรรมและพิสูจน์ให้สังคมภายนอกเห็นว่าชาวบ้านตอนกลางอาศัยอยู่กับป่าและรักษาป่าให้เกิดความยั่งยืนได้ ซึ่งเรื่องนี้ผู้ใหญ่บ้านตอนกลางกล่าวอย่างชัดเจนว่า

> “กระบวนการจัดการป่า เป็นสิ่งที่ชุมชนถอดบทเรียนจากอดีตที่ผ่านมาว่าชุมชนเคยอยู่ตรงนี้แล้ว ทดลองทำหลายสิ่งหลายอย่างที่นำมาสู่ความล้มเหลว อะไรคืออนาคตที่จะนำมาสู่ความสำเร็จ ที่ผ่านมาเรามีวิถีชีวิตทำนา ทำไร่ ทำสวน เก็บของป่า.... แต่ถูกมองว่าทำลายป่า ทำไร่หมุนเวียนก็เป็นการบุกรุกป่า นำมาสู่แนวคิดว่าถ้าเราทำพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวจะได้รับการยอมรับมากกว่าไหม.... ปรากฏอย่างชัดเจนเลยว่านำมาสู่หนี้สิน เต็มไปด้วยสารเคมี เรามีข้าวไม่พอกิน ต้องซื้อพวกเมล็ดพันธุ์ที่อยู่ในตัวเมือง แทนที่จะมีกินในไร่หมุนเวียนแต่กลับต้องซื้อ ช่วงหนึ่งชาวบ้านรู้สึกว่ามันไม่ใช่วิถีชีวิตของเรา ไม่ใช่ภูมิปัญญาของเรา มันไม่ใช่วัฒนธรรมของเรา เกิดความเสียหายให้กับชุมชนก็มาคุยกันใหม่....เรากลับไปดูอดีตที่ผ่านมามีการปรับตัว กลับไปใช้ชีวิตอย่างเก่า ต้องปรับกฎกติกาใหม่หมด.... ปรับตัวเองแล้วก็ทดลองทำไปด้วย สร้างพื้นที่ของตัวเองให้เป็นรูปธรรม สร้างกฎกติกาป่าชุมชน ระเบียบการใช้ที่ดิน วางกิจกรรมในชุมชน ทำแนวกันไฟ หมู่บ้านสัตว์ป่า ฝาย จัดตั้งกองทุน ชาวบ้านทำแล้วอธิบายไปด้วยนำสิ่งเหล่านี้เผยแพร่ไปด้วย”

คณะกรรมการป่าชุมชนเป็นองค์กรของชาวบ้านซึ่งก่อตั้งขึ้นมาในลักษณะเฉพาะกิจเพื่อดูแลทรัพยากรของชุมชน ประสานงานระหว่างชุมชนและเจ้าหน้าที่รัฐ เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน แสวงหาความร่วมมือในการฟื้นฟูสภาพป่าที่เสื่อมโทรมจากการบุกรุกของมนุษย์ โดยกำหนดหลักการจัดการเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานเพื่อสนองตอบวัตถุประสงค์ของคณะกรรมการป่าชุมชน อันได้แก่ การแสวงหาแนวทางและความร่วมมือในการปรับปรุงสภาพป่าที่ถูกทำลายและฟื้นฟูป่าที่เสื่อมโทรมให้คืนสภาพโดยเร็ว ประสานความร่วมมือกับชุมชนรอบข้างและเจ้าหน้าที่รัฐให้เกิดความเข้าใจร่วมกันในการดูแลป่าและเพื่ออนุรักษ์ป่าต้นน้ำของชุมชนที่ถูกทำลายให้ฟื้นคืนสภาพเป็นแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ สามารถหล่อเลี้ยงชีวิตของชาวบ้านในชุมชน ดิน น้ำและป่าได้อย่างยั่งยืน

การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านตอนกลางขึ้นเพื่อเป็นคณะทำงานในการจัดการทรัพยากรของหมู่บ้าน ทำให้เกิดการจำแนกพื้นที่ป่าออกตามลักษณะการใช้ประโยชน์ พร้อมกับการวางแผนกิจกรรมการจัดการป่า อาทิ การดับไฟป่า การทำแนวกันไฟ การลาดตระเวนตรวจตราพื้นที่ป่า การทำฝายชะลอน้ำ การทำป้ายรณรงค์ให้ชาวบ้านดูแลป่า การอนุรักษ์พันธุ์ปลา การจัดตั้งหมู่บ้านสัตว์ป่า การกำหนดกฎระเบียบป่าชุมชนและบทลงโทษที่สามารถบังคับใช้ได้จริง รวมถึงการจัดตั้งกองทุนหน่อไม้เพื่อนำมาใช้จ่ายในการดำเนินงาน ปัจจุบันคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านตอนกลางมีสมาชิกจำนวน 9 คน ประกอบด้วย

หนึ่ง นายบุญมาก ทองดี ประธานกรรมการ
สอง นายสวัสดิ์ ปานตา
สาม นายคำสอน บุญมี
สี่ นายประกอบ ไม้ใหญ่
ห้า นายจักร จอมใจ
หก นายอนันต์ ทองดี
เจ็ด นางประกายดาว ใจดี
แปด นางเมตตา ไม้ใหญ่
เก้า นางจิตรา หอมหวล

ภาพประกอบ 2 กฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากรบ้านตอนกลาง

ทั้งนี้คณะกรรมการป่าชุมชนได้กำหนดกฎระเบียบการใช้ทรัพยากรของชุมชน และปรับแก้ให้สามารถบังคับใช้ทางปฏิบัติได้จริงอย่างสม่ำเสมอ ได้แก่

หนึ่ง ห้ามบุคคลทั้งภายในและภายนอกชุมชนตัดไม้ (กรณีคนในชุมชนสร้างบ้านหรือใช้สอยอื่นๆ ให้ขออนุญาตเป็นรายๆ ไป)

สอง ห้ามตัดไม้ในเขตอนุรักษ์และหมู่บ้านสัตว์ป่า

สาม ห้ามตัดไม้ไผ่เพื่อขายในรูปการประกอบการ ต้องดำเนินการขออนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนก่อน

สี่ ห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาเก็บ ขุด หาของป่าทุกชนิดเพื่อขาย

ห้า ห้ามใช้วัตถุระเบิดช็อต เบื่อ สัตว์น้ำทุกชนิด

หก ห้ามล่าสัตว์เพื่อขายเชิงธุรกิจ

เจ็ด ห้ามจุดไฟเผาป่าในเขตป่าชุมชน (กรณีไร่หมุนเวียนให้ทำแนวกันไฟ)

แปด ห้ามทำไร่หมุนเวียนเกินขอบเขตที่ชุมชนกำหนด

เก้า ห้ามใช้สารเคมีในการเพาะปลูก

คณะกรรมการป่าชุมชนยังได้กำหนดกฎเกณฑ์การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่า ด้วยการจำแนกพื้นที่ป่าออกตามประเภทของป่าและประโยชน์ใช้สอย เพื่อควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าและป้องกันการบุกรุกทำลายป่า โดยชุมชนจะกันพื้นที่ทำกินออกไปประมาณ 1,985 ไร่ อย่างไรก็ดี การจำแนกพื้นที่ออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามประโยชน์การใช้สอยไม่ได้เป็นการแบ่งแยกพื้นที่ออกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะทุกพื้นที่มีความทับซ้อนกันอยู่ สำหรับพื้นที่ทำนาและไร่หมุนเวียนนั้นจะแยกอยู่ในพื้นที่เขตป่าใช้สอยซึ่งอยู่ในเขตรังวัดของทางราชการ ส่วนพื้นที่นอกเขตรังวัดชาวบ้านจะเข้าไปใช้ประโยชน์อื่นใดไม่ได้ ยกเว้นแต่การเก็บหาหน่อไม้เท่านั้น โดยจำแนกพื้นที่ดังนี้

หนึ่ง ป่าชุมชนอนุรักษ์ เป็นพื้นที่ป่าที่มีพื้นที่กว้างที่สุดประมาณ 6,600 ไร่ เป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง มีข้อห้ามไม่ให้เข้าไปตัดไม้ ล่าสัตว์และณำการเกษตร ยกเว้นการเก็บหาสมุนไพรและหน่อไม้ เนื่องจากพื้นที่ป่าของบ้านตอนกลางส่วนใหญ่เป็นป่าไผ่ ทำให้ปริมาณของผลผลิตหน่อไม้หรือกำลังการผลิตของผืนป่ามีมากกว่าความสามารถของชาวบ้านในการเก็บหา จึงทำให้ไม่กระทบต่อขีดความสามารถในการผลิตและทำลายความสมดุลย์ของระบบนิเวศน์

สอง ป่าชุมชนหากิน เป็นพื้นที่ป่าที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหาของป่าได้ทุกชนิด แต่ต้องอยู่ในขอบเขตที่ชุมชนยอมรับและไม่ทำลายระบบนิเวศน์ มีพื้นที่ประมาณ 6,102 ไร่

สาม ป่าชุมชนใช้สอย เป็นพื้นที่ป่าสำหรับให้ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ตามความจำเป็น เช่น การเก็บหาอาหาร เก็บไม้ฟืน หรือตัดไม้เพื่อก่อสร้างและซ่อมแซมบ้านเรือน ส่วนใหญ่ชุมชนจะใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าใกล้ๆ กับชุมชน ไร่ นา หรือเก็บหาของป่าเฉพาะบริเวณ เช่น การเก็บผักหวานบนดอยผักหวาน ป่าส่วนนี้มีพื้นที่ประมาณ 3,000 ไร่

สี่ หมู่บ้านสัตว์ป่า เป็นพื้นที่ที่ชุมชนกันไว้สำหรับอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ให้สามารถเข้ามาพักพิงเพื่อแพร่ขยายพันธุ์ได้อย่างปลอดภัย โดยพื้นที่บริเวณนี้มีกฎห้ามล่าสัตว์ทุกชนิด แต่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์จากป่าได้ เช่นการเก็บหาหน่อไม้ เก็บเห็ด เป็นต้น และจะมีการทำแนวกันไฟไว้โดยรอบพื้นที่ จัดเวรยามเดินลาดตระเวนเพื่อตรวจหาและป้องกันไม่ให้เกิดไฟป่าลามเข้ามา นอกจากนี้ยังป้องกันไม่ให้บุคคลภายนอกเข้ามาล่าสัตว์อย่างเด็ดขาด ในส่วนของหมู่บ้านสัตว์ป่ามีพื้นที่ประมาณ 1,025 ไร่ ซึ่งการกำหนดแนวเขตสำหรับให้สัตว์ป่าได้แพร่พันธุ์นั้นเห็นชัดเจนว่าสัตว์ป่าที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าของชุมชนมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ตามที่ลุงสุวิดเล่าให้ฟังว่า

“การตั้งหมู่บ้านสัตว์ป่า บางครั้งเราไม่มีเงินไม่มีทองที่จะไปซื้อกิน เราก็ต้องอาศัยหมู เนื้อบ้าง อย่างหมูป่า กระรอก นก ถ้าหากว่าเราไม่แบ่งที่ให้มัน เราหากินอย่างเดียวมันก็สูญพันธุ์ไป ดังนั้นเราต้องหาที่ให้มัน เพื่อเป็นที่หลบภัยของเขาหรือว่าเพาะพันธุ์ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของเขาจะได้ไม่สูญพันธุ์ เราก็กันเป็นพื้นที่ แนวเขต รังวัด ทุกครัวเรือนต้องไปดู จุดนี้ตั้งแต่เขตนี้ไป เราเข้าไปข้างในไม่ได้ เป็นเขตหวงห้าม มีเนื้อที่ พันกว่าไร่ พันห้าพันหก หมูป่ากับอีเก้งเยอะ ไม่รู้กี่ตัวเราเข้าไปไม่ได้ ได้ยินเสียงมันร้องอยู่ กระรอก ตะกวด วัดได้ เมื่อก่อนเราไม่ได้ทำหมู่บ้านสัตว์ป่า เราไม่เคยได้ยินเสียงอีเก้งร้องเลย แต่พอมาระยะหลังๆ มันมาถึงในหมู่บ้านเลยก็มี หมูป่า อีเก้ง”

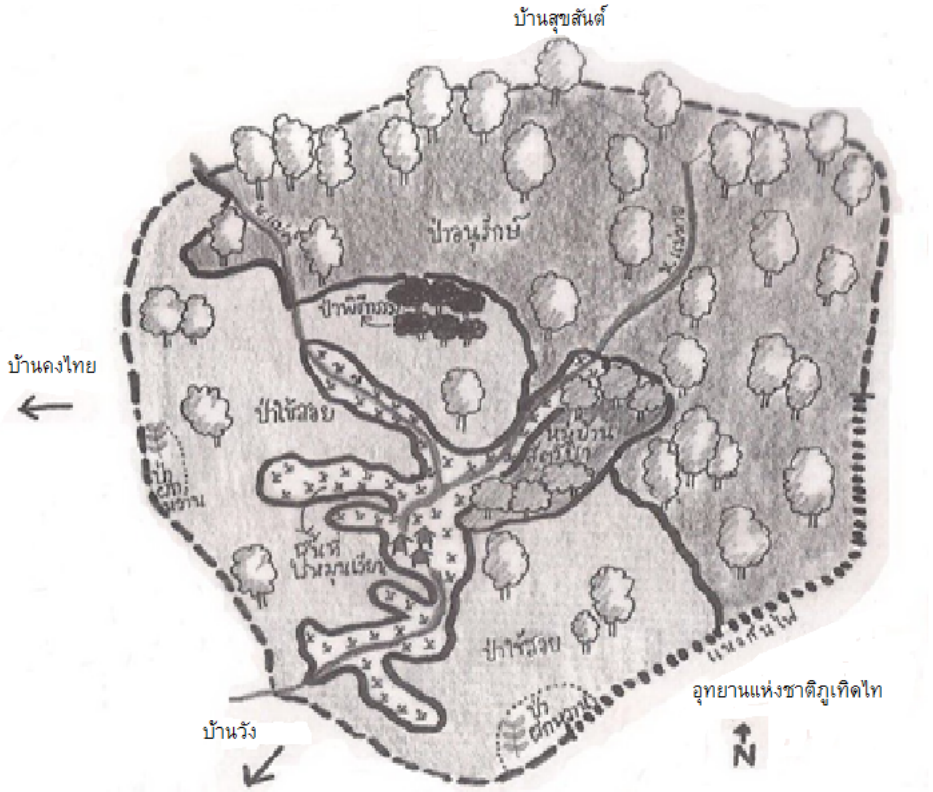

ภาพประกอบ 3 การจัดทำขอบเขตพื้นที่ชุมชนรอบนอก โดยชุมชน เมื่อปี 2538

ที่มา: เอกสารการนำเสนอของผู้ใหญ่บ้านตอนกลางต่อคณะอนุกรรมการฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยงที่ลงมาหาข้อมูลในพื้นที่ เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2558

การก่อตั้งกองทุนเพื่อดูแลป่า

การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน รวมถึงการออกไปเคลื่อนไหวภายนอกพื้นที่ทำให้ชาวบ้านจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก ซึ่งทางชุมชนเล็งเห็นถึงความสำคัญว่าเงินทุนเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะทำให้การต่อสู้เพื่อสิทธิในการดำรงอยู่ร่วมกับป่าของพวกเขาประสบผล เริ่มแรกผู้นำชุมชนได้ระดมเงินทุนซึ่งส่วนใหญ่

มาจากความร่วมมือของชาวบ้านทุกคน จากการเก็บรวบรวมเงินคนละหนึ่งบาทต่อเดือนจากผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 15-60 ปี อย่างไรก็ตามจำนวนเงินที่ได้รับยังไม่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายต่างๆ แม้ว่าส่วนหนึ่งจะได้รับการสนับสนุนจากเงินกองทุนสิบลดซึ่งเป็นเงินถวายแก่พระเจ้า ต่อมาในปี 2546 คณะกรรมการป่าชุมชนได้ริเริ่มจัดตั้งกองทุนหน่อไม้ขึ้นมา เนื่องจากเห็นว่าชุมชนมีรายได้จากการเก็บหาหน่อไม้ซึ่งเป็นผลผลิตสำคัญจากผืนป่าเป็นจำนวนมาก น่าจะนำมาใช้ประโยชน์ในการฟื้นฟูผืนป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งรายได้ให้กับชุมชนต่อไปอย่างยั่งยืน โดยจัดเก็บจากผู้ที่มีรายได้ในการเก็บหาหน่อไม้ ในห้วงเดือนกรกฎาคมถึงกันยายนของทุกปี วันละ 200 บาท/คน/เดือน ปัจจุบันคณะกรรมการป่าชุมชนสามารถจัดเก็บเงินเข้ากองทุนหน่อไม้ได้ถึงปีละประมาณ 35,000-36,000 บาท โดยค่าใช้จ่ายส่วนใหญ่จะนำไปสนับสนุนค่าตอบแทนผู้ที่เป็นเวรลาดตระเวนประจำวัน ค่าใช้จ่ายสำหรับทำแนวกันไฟ ฝายชะลอน้ำและค่าเดินทางสำหรับชาวบ้านที่ต้องออกไปเคลื่อนไหวภายนอกพื้นที่ โดยนัยนี้ความสามารถของชาวบ้านในการเก็บรายได้ การบริหารกองทุนและการตัดสินใจร่วมกันเพื่อนำเงินทุนมาดำเนินกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างมีเอกเทศ สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มีกระบวนการปกครองตนเองอย่างแท้จริง

การผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับความรู้สมัยใหม่

นอกจากการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนในรูปของสถาบันเข้าทำหน้าที่จัดการทรัพยากรของชุมชนโดยมีศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมรองรับแล้ว ชุมชนบ้านตอนกลางยังรู้จักที่จะผสมผสานภูมิปัญญาพื้นถิ่นเข้ากับหลักการหรือวิธีการของความรู้สมัยใหม่ในรูปของวิทยาศาสตร์สร้างชุดความรู้ใหม่ขึ้นมาใช้ในการเปิดพื้นที่ทางความรู้ (Spaces of Knowledge) ในเวทีการเจรจาเพื่อต่อรองกับรัฐ ประกอบด้วยสองชุดความรู้ที่สำคัญคือการจัดทำแผนที่ของชุมชนเพื่อตอบโต้แผนที่ของกรมป่าไม้และการสร้างงานวิจัยไทบ้าน ทันทีที่ชาวบ้านล่วงรู้ว่าพื้นที่ของชุมชนตกเป็นเป้าหมายในการผนวกรวมเข้ากับเขตอุทยานแห่งชาติภูเทิดไท อันเป็นสาเหตุที่ทำให้พวกเขาอาจถูกโยกย้ายออกจากพื้นที่โดยอาศัยแผนที่จากภาพถ่ายทางอากาศ นวัตกรรมทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีชั้นสูงมาใช้แสดงเขตแดนความเป็นรัฐหรือกระบวนการทางอำนาจเข้าครอบงำพื้นที่ ด้วยหลักการเดียวกันแผนที่จึงถูกชาวบ้านนำมาใช้เป็นเครื่องมือจัดการพื้นที่และตอบโต้การขยายอำนาจรัฐซึ่งพยายามแย่งชิงที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกิน อันเป็นกรรมสิทธิ์ในการใช้ตามประเพณีแต่ไม่มีกฎหมายรองรับความถูกต้อง ความพยายามในการสร้างแผนที่ของชุมชนย่อมเป็นไปเพื่อพิสูจน์ถึงความชอบ-ธรรมในการถือครองและการจัดการที่ดินตามธรรมเนียมปฏิบัติของเขา จากความช่วยเหลือของสถาบันการศึกษาทำให้ชาวบ้านสามารถสร้างแผนที่ภูมิประเทศมาตราส่วน 1 : 50,000 แสดงขอบเขตหมู่บ้านและการใช้ที่ดินด้วยดินสออย่างง่ายๆ หากมองในแง่นี้แผนที่ของชุมชนคือผลผลิตของการผสมผสานความรู้สมัยใหม่ในการจัดทำแผนที่เข้ากับการจัดการที่ดินซึ่งเป็นองค์ความรู้ของชุมชน เพื่อกำหนดขอบเขตและการใช้ที่ดิน การจัดจำแนกพื้นที่ป่าและการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าตามวิถีของชาวบ้าน ตามที่จักรอธิบายวิธีการโดยย่อของการจัดทำแผนที่ให้ฟังว่า

“การค้นหาแผนที่ในแต่ละโซน ชื่อแผนที่จะบอกระวางด้วย อย่างจุดนี้จะมีระวางอยู่มีตัวเลข จะบอกว่าพื้นที่ตรงนี้จะอยู่ในแผนที่ตัวนี้ สมมุติว่าข้างล่างนี้ มีชื่อแผนที่อีกระวางหนึ่งจะบอกพื้นที่ด้วย เราดูที่ตัวเลขที่ของผมอยู่ข้างบน เราก็มาดูว่าพื้นที่ตรงนี้จะอยู่ในแผนนี้ตัวไหน ในดูแผนที่ตัวนี้จะมีลำห้วยหรือสันเขาบอกว่าพื้นที่นี้อยู่ในแผนที่ด้วย เราก็จะไปค้นดูว่าจุดนี้ มีชื่อบอกแผนที่ระวางบอกชัดเจน แล้วก็จะมาดูว่าพื้นที่ของผมอยู่ตรงไหน สมมุติว่า อยู่ตรงนี้ เราจะเอาดินสอสองบี มาขีดไว้ สุดท้ายแล้ว เอาชื่อแผนที่แต่ละระวางมาคัดต่อๆ กันจะเป็นแผนที่ใหญ่ จะเห็นได้ว่าที่ของเราจะอยู่เป็นหย่อมๆ ถ้าเรายืนอยู่จะมองไม่เห็น แต่ถ้าเอาแผนที่มากางจะมองเห็นว่าพื้นที่ของนาย ก อยู่ตรงไหน แต่ยังไม่ชัดเจน ถึงในแผนที่จะมีจุดๆ หนึ่ง เรารู้ว่าเราอยู่ตรงไหน แต่พิกัดยังไม่มี เลยไปเรียนการจับ GPS เพิ่มอีกทีหนึ่ง”

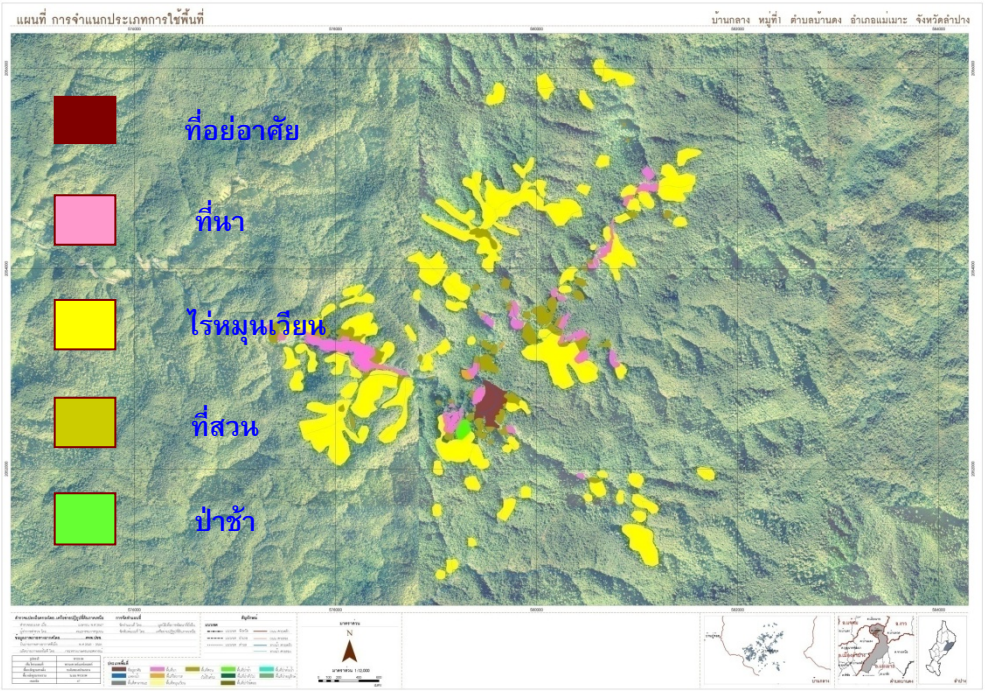

ภาพประกอบ 4 การจัดทำข้อมูลที่ดินในแผนที่ภาพถ่ายทางอากาศ มาตราส่วน 1: 4,000

ที่มา: เอกสารการนำเสนอของผู้ใหญ่บ้านตอนกลางต่อคณะอนุกรรมการฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยงที่ลงมาหาข้อมูลในพื้นที่ เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2558

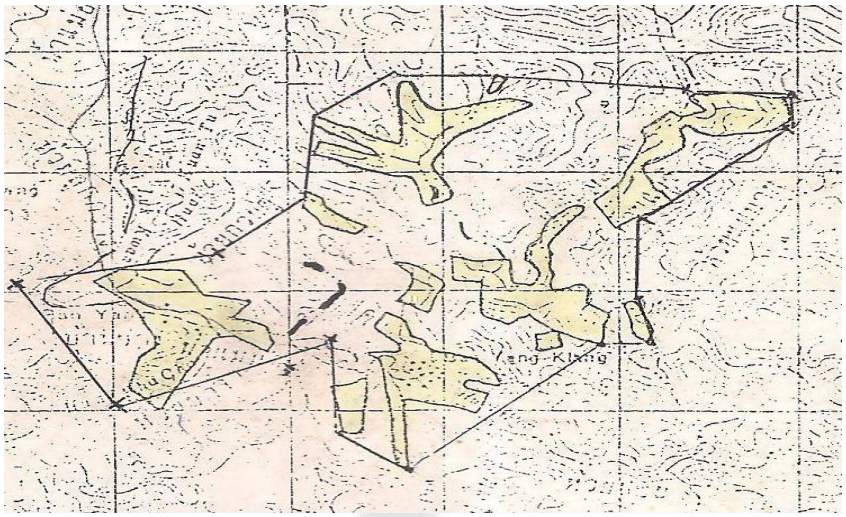

ภาพประกอบ 5 การจัดทำแผนที่ที่ชาวบ้านและเจ้าหน้าที่อุทยานภูเทิดไทรังวัดร่วมกัน

ที่มา: เอกสารการนำเสนอของผู้ใหญ่บ้านตอนกลางต่อคณะอนุกรรมการฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยงที่ลงมาหาข้อมูลในพื้นที่ เมื่อวันที่ 2 เมษายน 2558

ชุดความรู้ที่สองเกิดจากการผสมผสานองค์ความรู้พื้นถิ่นกับกระบวนการวิจัยซึ่งเป็นวิธีการค้นหาความรู้ทางวิทยาศาสตร์เพื่อสร้างงานวิจัยที่เป็นของชุมชน โดยขอรับการสนับสนุนการดำเนินงานจากสถาบันการศึกษาและองค์กรพัฒนาเอกชนเข้ามาทำการวัดสภาพอากาศ สำรวจสภาวะทางนิเวศวิทยา ตลอดจนแร่ธาตุอาหารในดินภายในไร่หมุนเวียนของชุมชน เพื่อนำผลการวิจัยเป็นหลักฐานยืนยันว่าการดำรงวิถีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนเอาไว้ จะทำให้ชุมชนสามารถรักษาสมดุลระบบนิเวศ ชะลอผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและรักษาความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเอาไว้ได้ ตามที่จักรอธิบายให้ฟังว่า

> “การวิจัยในส่วนของไร่หมุนเวียน จะมีงานวิจัยแยกส่วนเป็นเรื่องของสำรับอาหารในไร่หมุนเวียนและงานวิจัยศึกษาเปรียบเทียบการใช้ทรัพยากรของบ้านตอนกลาง ภายในประเทศและต่างประเทศว่าต่างกันแค่ไหน ออกมาเป็นรายงานรอยเท้านิเวศ.... แม้ว่างานวิจัยจะเป็นองค์ความรู้จากข้างนอกแต่ชี้ให้เห็นถึงความมั่นคงทางอาหารของที่นี่ ระบบการผลิตของเราตอบโจทย์ได้ชัดเจนว่าเราอยู่ได้ อีกอย่างหนึ่งเห็นว่าเรารักษาป่าได้ ดิน น้ำ ป่า รักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์ไว้ได้ มีหลายเวทีที่เราเคยเอาความรู้นี้ไปเผยแพร่ทั้งในระดับพื้นที่ อบต. อำเภอ จังหวัด ป่าไม้ อุทยาน ช่วงที่ทำงานวิจัยตัวนี้เสร็จมีเวทีรวมงานวิจัยตัวนี้ที่กรุงเทพฯ ผมก็นำเอกสารการวิจัยตัวนี้ไปนำเสนอ มีตัวแทนกรมป่าไม้ อธิบดีกรมป่าไม้มานั่งฟัง อาจารย์มหาวิทยาลัย มีพี่น้องที่ทำงานวิจัยส่วนอื่นด้วย บางคนทำวิจัยเรื่องประมงได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน วันนั้นมีพี่ที่หินลาดในนำเสนอกระบวนการทำไร่หมุนเวียนและวิถีชีวิตปะกากะญอ ส่วนผมนำเสนอเรื่องพี่น้องในเขตป่ากับงานวิจัยภาวะโลกร้อนได้รับความสนใจมาก มีคนตบมือให้ผมดังสนั่นเลยเหมือนกัน”

งานวิจัยของชุมชนถูกนำมาใช้ในการเปิดเวทีการต่อรองโดยอาศัยความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งได้รับการยอมรับว่าเป็นจริงในยุคสมัยนี้ เพราะผลการวิจัยดังกล่าวปรากฏชัดว่าชุมชนมีองค์ความรู้ของตนเองในการจัดการทรัพยากร ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญที่ชุมชนนำไปใช้ต่อสู้กับแรงกดดันจากภายนอกที่มากระทบกับความยั่งยืนในการดำรงชีวิตของพวกเขา จะเห็นได้ว่าชาวบ้านสามารถปรับเปลี่ยนทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ในการต่อสู้เชิงสัญลักษณ์เพื่อท้าทายวาทกรรมของรัฐที่เข้าครอบงำและสร้างความชอบธรรมในการเรียกร้องสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงทรัพยากรป่าไม้ ตลอดจนลบล้างอคติที่ถูกมองว่าชาวเขาเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งเป็นต้นเหตุของการบุกรุกทำลายป่า ผลการวิจัยถูกนำมาเป็นหลักฐานในการตอบโต้รัฐในเชิงของการสร้างภาพแทนความเป็นชาวเขาว่าเป็นผู้ทำลายป่า เพื่อสร้างภาพลักษณ์ใหม่ว่าพวกเขาเป็นกลุ่มชนที่รักษาป่าต้นน้ำ และนำมาสู่ความเข้าใจใหม่เรื่องวิถีการผลิตจาก “ไร่เลื่อนลอย” ซึ่งมีนัยยะของการบุกรุกทำลายป่าให้เห็นถึงความเป็น “ไร่หมุนเวียน” ที่มีความยั่งยืนทางนิเวศวิทยาโดยมีผลการวิจัยทางวิทยาศาสตร์รองรับ โดยนัยยะนี้งานวิจัยของชาวบ้านยังสะท้อนถึงความสามารถในการปกครองตนเองของพวกเขา จากการรู้ซึ้งถึงคุณค่าของวิถีการผลิตและการจัดการทรัพยากรตามวิถีของชุมชน อันเป็นการแสดงภาพแทนความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านซึ่งเกิดขึ้นจากกำลังความสามารถในการผสมผสานความรู้สมัยใหม่เข้ากับความรู้ดั้งเดิมและความเชื่อตามจารีตประเพณีที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นมาเพื่อสร้างสร้างสำนึกของการดำรงอยู่แบบพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันระหว่างชาวบ้านกับผืนป่า

การใช้พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อสร้างความชอบธรรมในการจัดการป่า

กลยุทธ์หนึ่งที่ชาวบ้านในพื้นที่สูงมักนำมาใช้ในการทวงคืนสิทธิที่สูญเสียจากการเข้าถึงทรัพยากรอีกประการหนึ่งคือ การรื้อฟื้นประเพณีท้องถิ่นขึ้นมาใช้โดยการนิยามความหมายใหม่เพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐที่ขยายเข้ามาจัดการหรือครอบงำชุมชน หมู่บ้านตอนกลางเคยปรับใช้พิธีกรรมบวชป่าทางศาสนาคริสต์ เพื่อสร้างความจริงให้สังคมโดยทั่วไปรับรู้ว่าชาวบ้านตอนกลางมีส่วนร่วมในการดูแลป่ากับชุมชนรอบข้างอย่างมีประสิทธิภาพ เป็นครั้งแรกเมื่อปี 2538 ในวาระเฉลิมพระเกียรติในหลวงทรงครองราชย์ครบรอบ 50 พรรษา มีหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชนและประชาชนในละแวกใกล้เคียงเข้าร่วมเป็นจำนวนมาก การประกอบพิธีกรรมเป็นไปตามแบบแผนทางศาสนาคริสต์ โดยมีศิษยาภิบาลเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม ในพิธีมีการร้องเพลงสรรเสริญพระเจ้า การอ่านพระคัมภีร์เกี่ยวกับการสร้างโลกและสรรพสิ่งของพระเจ้า การอธิษฐานเพื่อขอให้พระเจ้าทรงคุ้มครองป่าของชุมชน หลังจากนั้นมีการนำป้ายผ้าที่มีสัญลักษณ์รูปไม้กางเขนมัดรอบต้นไม้เพื่อให้พระผู้เป็นเจ้าคุ้มครองป่า และต่อมาเมื่อปี 2556 ชาวบ้านตอนกลางได้รื้อฟื้นการจัดพิธีกรรมทางศาสนาร่วมกับหมู่บ้านข้างเคียงขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เพื่อความเป็นสิริมงคลและแสดงถึงความรับผิดชอบในการดูแลป่าร่วมกันอย่างเข้มแข็ง ศิษยาภิบาลได้เล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อปีก่อนให้ฟังว่า

“กิจกรรมการนมัสการ เราไปทำที่แม่ส้านใช้คำว่า “การสถาปนาสิทธิการบริหารจัดการชุมชน” โดยเราจะแยกประกอบพิธีของพุทธ คริสต์ พี่น้องที่เชื่อผี ต่างคนต่างประกอบพิธีตามความเชื่อของตนเอง แต่มารวมอยู่ในสถานที่เดียวกันนำความเชื่อทางศาสนาต่างๆ มารวมกัน ป่าผืนนี้เราจะบริหารจัดการ เราจะดูแลร่วมกัน ให้เป็นป่าที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของเราได้รับรองว่าเป็นป่าที่พวกเราได้รวมใจกันรับผิดชอบและจัดการร่วมกัน เราก็นมัสการ พุทธก็มีคณะสงฆ์ พี่น้องที่นับถือผีก็จะมีผู้นำทางจิตวิญญาณของเขาทำพิธี ต้องการให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายเป็นพยานว่า พวกเราจะดูแล ใช้ประโยชน์และบริหารป่าร่วมกัน”

การบวชป่าตามพิธีทางศาสนาคริสต์เป็นวิธีการที่ชุมชนพยายามเพิ่มพลังการตอบโต้อำนาจรัฐให้เข้มข้นขึ้น ด้วยการเชื่อมโยงชุมชนเข้ากับศาสนาและสถาบันพระมหากษัตริย์ ที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านทุกคนตั้งใจที่จะเป็นผู้พิทักษ์ป่าเพื่อพระมหากษัตริย์ นอกจากจะแสดงถึงความพยายามในการผนวกรวมพวกเขาซึ่งเป็นชนเผ่าบนที่สูงของประเทศเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทยแล้ว ยังต้องการบอกกล่าวให้สังคมโดยทั่วไปรับรู้ถึงความเป็นพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมของเขา เพื่อลบล้างความเข้าใจเดิมว่าเป็นต้นเหตุของการบุกรุกทำลายป่า ทั้งนี้พิธีกรรมบวชป่าตามความหมายของพวกเขายังเป็นการประกาศให้ชาวบ้านทุกคน รวมถึงเจ้าหน้าที่รัฐที่เข้าร่วมพิธีได้รับทราบและยอมรับทั่วกันว่า พื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์หรือพระผู้เป็นเจ้าทรงเป็นเจ้าของ ชุมชนสมควรจะมีสิทธิและหน้าที่ที่จะใช้และดูแลผืนป่าแห่งนี้ต่อไป

แม้ว่าเดิมทีชาวบ้านตอนกลางเคยมีความเชื่อเรื่องผีและเจ้าป่าคุ้มครองธรรมชาติเหมือนกับชาวกะเหรี่ยงโดยทั่วไป แต่ความเชื่อของชาวบ้านในการนับถือผีได้เสื่อมลงจากการรับคำสอนทางศาสนาคริสต์ โดยภายหลังจากที่ชาวบ้านทั้งหมดรับคำสอนทางศาสนาคริสต์ ชุมชนได้ประยุกต์หลักการปกป้องธรรมชาติเข้ากับหลักคำสอนทางศาสนาอย่างเป็นธรรมชาติ โดยอาศัยการตีความข้อพระคัมภีร์เพื่อสอดแทรกแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติเข้ากำกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน นอกจากนี้ยังปรับใช้พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อสร้างขวัญกำลังใจและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแก่คนในชุมชน เพื่อร่วมมือกันฟื้นฟูสภาพป่าให้คืนกลับมาอุดมสมบูรณ์ดังเดิม โดยการอ้อนวอนขอให้อำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยคุ้มครองและดลบันดาลให้สามารถแก้ไขวิกฤติสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปได้ ตามที่ศิษยาภิบาลได้อธิบายให้ฟังว่า

“เรามีความเชื่อพระคัมภีร์สอนเราว่าทรัพยากรป่าไม้ ดิน น้ำ เป็นสิ่งทรงสร้างจากพระเจ้าให้เราได้ประโยชน์ ให้เราได้อยู่ ให้เราได้รักษา พระเจ้ามอบหมายให้เรามีสิทธิอำนาจหรือมีสิทธิที่จะดูแล ปกป้องคุ้มครองและใช้ประโยชน์ไปในตัว นั่นคือแนวคิดทางศาสนาเบื้องต้น อย่างมีข้อบัญญัติเกี่ยวกับความรัก พระเจ้าทรงสอนให้เรามีความรัก รักในที่นี้ไม่เพียงรักมนุษย์หรือว่ารักวัตถุแค่นั้น แต่ให้ความรักของเราครอบคลุมไปถึงทรัพยากร ถิ่นที่อยู่อาศัย สรรพสิ่งต่างๆ ที่เราได้ประโยชน์จากสิ่งนั้น เราจะต้องรักและทนุถนอมดูแล”

เมื่อชาวบ้านค่อยๆ ซึมซับความจริงที่ว่าคนเป็นส่วนหนึ่งของป่า จากการเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนาที่เกี่ยวเนื่องกับสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ การปฏิบัติตามหลักคำสอนทางศาสนาที่ต้องการให้คนอยู่ร่วมกับป่าอย่างรู้ซึ้งถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตลอดจนการประกอบพิธีกรรมบวชป่าเพื่ออนุรักษ์ผืนป่าของชุมชน จึงไม่ใช่เพียงการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมดั้งเดิมของชุมชนเท่านั้น แต่เป็นการตอกย้ำอำนาจหรือตอกย้ำความจริงว่าป่าไม้คือชีวิต เพื่อสื่อสารว่านอกจากป่าไม้จะต้องได้รับการปกป้องแล้ว ยังนำมาสู่การสร้างพื้นที่ ตัวตนและอัตลักษณ์ของชุมชนที่แสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียวของกลุ่มและแบ่งแยกให้แตกต่างจากกลุ่มอื่น โดยนัยยะนี้ความเข้าใจความหมายของสิ่งแวดล้อมย่อมสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจกับความรู้ และระหว่างความเชื่อกับการปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมอย่างแนบแน่น

รายละเอียดเกี่ยวกับบริบทชุมชนข้างต้นซึ่งเป็นสาระสำคัญของบทนี้ เป็นความต้องการของผู้ศึกษาที่จะแสดงให้เห็นว่าที่ผ่านมาชุมชนบ้านตอนกลางมีการจัดการป่าตามจารีตประเพณีมาอย่างช้านาน โดยอาศัยกลไกทางสังคมต่างๆ ประกอบด้วยการใช้หลักคำสอนทางศาสนาเป็นแนวทางในการกำกับพฤติกรรมของชาวบ้านที่มีต่อสิ่งแวดล้อม การว่ากล่าวตักเตือน การเจรจาเพื่อหาทางประนีประนอม ตลอดจนการกล่อมเกลาทางสังคมเพื่อให้ผู้กระทำผิดทบทวนและปรับปรุงตัวไปตามครรลองของชุมชน อย่างไรก็ดีเมื่อชุมชนมีความจำเป็นต้องติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาสังคม ต่างมีลักษณะของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมกัน ชุมชนย่อมหลีกหนีไม่พ้นที่จะถูกดึงเข้าไปอยู่ภายใต้การจัดการและอำนาจซึ่งอาศัยความรู้ที่สัมพันธ์กับระบบการจัดการสิ่งแวดล้อม ที่ถูกกำกับโดยการก่อตั้งสถาบันซึ่งมีหน้าที่โดยตรงในการกำกับควบคุมการจัดการทรัพยากรภายในชุมชน จากการสั่งการอำนวยการและกระตุ้นเตือนให้ชาวบ้านแสดงบทบาทสำคัญในการดูแลสิ่งแวดล้อมเพื่อเอื้อต่อการดำรงอยู่ของชุมชน พร้อมกันนั้นได้สร้างแรงบันดาลใจให้พวกเขาสร้างสรรค์วิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนขึ้นมาตามสภาพของตนเอง อันได้แก่ การสร้างกฎเกณฑ์การจัดการป่าที่อ้างอิงความรู้ด้านการจัดการสมัยใหม่ การสร้างเครือข่ายการจัดการทรัพยากร การจัดตั้งกองทุนเพื่อดูแลป่า การผสมผสานความรู้สมัยใหม่เข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นและการประยุกต์พิธีกรรมทางศาสนาเพื่อให้ความหมายใหม่ที่ได้จากภายนอกชุมชน อันสะท้อนถึงภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมที่มีกระบวนการทางอำนาจที่เรียกว่า “เทคโนโลยีแห่งตัวตน” สร้างความเป็นผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมขึ้นภายในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ทำให้ผู้ศึกษาสามารถวิเคราะห์ให้เห็นถึงการสร้างความเป็นผู้รู้คิดของชาวบ้านในชุมชนแห่งนี้ว่ามีกระบวนการอย่างไร โดยจะแสดงให้เห็นในบทถัดไป

บทที่ 5
ความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมจากปฏิบัติการที่ชาวบ้านเป็นผู้ดูแลทรัพยากรธรรมชาติและพึ่งพิงป่า

"ชุมชนต่างคนต่างรู้จักหน้าที่ของตนเองว่า หน้าที่ของตนเองอยู่จุดไหน ตรงไหน อย่างไร หน้าที่หลักของเราคือการดูแลรักษาป่า ต้องรู้จักหน้าที่ อีกอย่างหนึ่งสามารถอธิบายให้คนอื่นได้รับรู้ร่วมกันกับเราได้ เข้าใจตัวของเราได้ ตอนนี้พอใจนะ ตัวชี้วัดความสุขของชุมชนไม่มีหนี้สิน มีก็ไม่มาก.... ทำให้เรามีความสุข ไม่ได้ถูกบีบบังคับ มีข้าวกิน มีผัก อยู่ได้ตามอัตภาพของเรา สำคัญที่สุดได้เห็นป่าอยู่ มองดูภูเขามีสีเขียว มีป่า มีต้นไม้ เราก็สบายใจ มีความสุข นี่คือความสุขของเรา"

ถ้อยคำบอกเล่าถึงความเป็นตัวตนของชาวบ้านที่มุ่งมั่นในอันที่จะปกป้องธรรมชาติและผืนป่าให้คงอยู่เพื่อยังประโยชน์ต่อชุมชนและสร้างสรรค์สภาวะแวดล้อมที่ดีให้กับสังคมโดยรวม โดยนัยยังสะท้อนถึงความเชื่ออันแรงกล้าของเขาว่า เมื่อตนเกิดอยู่ในป่ามีหน้าที่ต้องดูแลรักษาป่าอย่างเต็มกำลังความสามารถ อันแสดงชัดว่าอาณาบริเวณของชุมชนแห่งนี้ไม่อาจหลีกพ้นจากโครงข่ายของอำนาจหรือระบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชนในเรื่องสิ่งแวดล้อม ในรูปของนโยบายสิ่งแวดล้อมที่เปิดโอกาสให้คนอยู่ร่วมกับป่าและรักษาป่า อันเป็นปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ไหลเวียนอยู่อย่างเข้มข้นในชุมชนแห่งนี้ ซึ่งปรากฏชัดจากการกระทำตนของชาวบ้านแต่ละคนให้สอดรับกับแนวปฏิบัติที่ชุมชนให้การรับรอง อันเป็นเรื่องของการแสดงตัวให้สอดคล้องกับสถานภาพที่ดำรงอยู่ในชุมชน ประกอบไปด้วยความเป็นผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสของชุมชน สมาชิกคณะกรรมการป่าชุมชน ตลอดจนชาวบ้านที่มีสำนึกรักสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลให้แต่ละบุคคลมีความคิด การกระทำและการบอกเล่าถึงความเป็นตัวของตัวเองที่แตกต่างไปตามการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ภายใต้โครงข่ายความสัมพันธ์ทางอำนาจภายในชุมชนที่เข้ากำหนดบทบาทหน้าที่ของตน อันแสดงให้เห็นว่าตัวตนของชาวบ้านที่แสดงออกมาในลักษณะเช่นนั้น ต่างเป็นไปตามความเชื่อของฟูโกต์ที่ว่าตัวตนเป็นแต่เพียงรูปแบบที่ปรับเปลี่ยนตัวเองไปตามสถานภาพและสภาวการณ์ทางสังคมในห้วงเวลาหนึ่ง ตัวตนของชาวบ้านที่นี่จึงไม่ได้มีเพียงรูปลักษณะเดียว ทว่ามีความหลากหลายและผันแปรไปตามสำนึกของตัวตนซึ่งเป็นส่วนประกอบภายในเกมส์แห่งความเป็นจริง สนามปฏิบัติการและความสัมพันธ์ทางอำนาจที่เข้ากำหนดตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมให้เขาดำเนินชีวิตประจำวันอย่างปกติสุขภายในสังคมแห่งนี้ จึงกล่าวได้ว่าตัวตนของชาวบ้านที่นี่ล้วนเป็นผลกระทบจากความจริงและปฏิบัติการทางอำนาจที่ดำรงอยู่ทุกหนแห่งในชุมชน

ความมุ่งหมายของบทนี้เป็นไปเพื่อสร้างความเข้าใจถึงลักษณะของตัวตนที่ปรากฏขึ้นภายในชุมชนแห่งนี้ เพื่อให้เกิดความชัดเจนและมองเห็นถึงความเป็นตัวตนที่เกิดจากการตีความตามแนวทางของฟูโกต์ซึ่งเป็นตัวตนอันเกิดจากผลทางปฏิบัติการของอำนาจ โดยผู้ศึกษาจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงหลักการพิจารณาความเป็นตัวตนของชาวบ้านที่ปรากฏตัวขึ้นว่ามีรูปลักษณะ

เช่นใดบ้างและตัวตนเหล่านั้นมีคุณลักษณะอย่างไร ทั้งนี้เพื่อยืนยันว่าชุมชนที่นี่มีปฏิบัติการทางอำนาจที่เข้ากำหนดตัวตนของชาวบ้านให้เป็นผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เพราะความเป็นตัวตนในรูปลักษณะเช่นใดนั้น ไม่ใช่สิ่งที่ปรากฏขึ้นมาตามธรรมชาติ ทว่าเป็นผลกระทบจากปฏิบัติการทางอำนาจภายในสถานที่แห่งนั้นที่แทรกซึมเข้าสู่วิถีชีวิตของบุคคลเพื่อจัดจำแนกประเภทพวกเขาออกเป็นตัวตนในรูปลักษณะต่าง ๆ จากนั้นในบทที่ 6 ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงปฏิบัติการของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่สร้างตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านให้ปรากฏตัวขึ้นภายในชุมชนแห่งนี้

วิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมสร้างผู้นำ

การตกเป็นพื้นที่สัมปทานป่าไม้ถึงสามครั้งและหลังจากนั้นยังต้องเผชิญกับการบุกรุกทำลายป่าของนายทุนและผู้มีอิทธิพลอย่างต่อเนื่อง ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว น้ำในลำห้วยแห้งขอดเกิดความแห้งแล้ง สัตว์ป่าหลายชนิดล้มตายลงจำนวนมาก ส่วนหนึ่งต้องอพยพหนีไปอยู่ในพื้นที่อื่น จนกระทบต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน สภาวการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมของที่นี่ยังถูกซ้ำเติมให้รุนแรงขึ้น จากนโยบายส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้เศรษฐกิจทดแทนพื้นที่ไร่หมุนเวียนซึ่งสนับสนุนให้ใช้สารเคมีในการผลิต ชะตากรรมของชุมชนยิ่งทวีความผกผันมากขึ้น เมื่ออุทยานแห่งชาติถ้ำผาไทเตรียมประกาศพื้นที่ซ้อนทับผืนป่าแห่งนี้ โดยมีความพยายามอย่างต่อเนื่องจากทางการที่จะอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ จากแรงบีบคั้นรอบด้านดังกล่าวผู้นำชุมชนจำเป็นต้องเร่งกอบกู้สถานการณ์ภายในชุมชนที่ระส่ำระสายให้เกิดความมั่นคงโดยเร็ว เขาได้ระดมความคิดร่วมกับชาวบ้าน สร้างกฎกติกาและจัดกิจกรรมการจัดการป่า ดิน น้ำ ตามวิถีของการจัดการที่สืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ผ่านการดำเนินงานในรูป “คณะกรรมการป่าชุมชน” จากนั้นมีการขยายเครือข่ายความร่วมมือภายในหมู่บ้านและสังคมภายนอกให้เข้มแข็ง กำหนดแนวทางการจัดการทรัพยากรของชุมชนให้เห็นชัดเจน รวมถึงปลูกฝังแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมให้กับเยาวชนรุ่นหลังอย่างเป็นระบบ วิกฤติการณ์ของหมู่บ้านดังกล่าวเป็นเงื่อนไขสำคัญในอันที่จะสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของผู้นำชุมชน ดังนี้

หนึ่ง ผู้นำด้านการจัดการเครือข่ายและการทบทวนบทบาท

ผู้ใหญ่บ้านเมื่อยังวัยเด็กได้รับการศึกษาในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาตอนต้นที่โรงเรียนบ้านน้ำลัด อำเภอเมือง จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นภูมิลำเนาเดิมของบิดา จากนั้นได้เข้าเรียนพระคัมภีร์ที่ศูนย์ชูชีพชาวเขา จังหวัดเชียงใหม่เป็นเวลา 3 ปี เป็นช่องทางที่นอกจากเขาจะได้รู้เห็นความเป็นไปของโลกกว้าง สถานการณ์ทางด้านการเมืองและสังคมที่ชุมชนของตนไม่เคยพบเห็นแล้ว ยังเปิดโอกาสให้เขาได้เรียนรู้กระบวนการทำงานด้านการพัฒนาท้องถิ่นจากนักพัฒนาเอกชนที่มักเข้ามาจัดกิจกรรมแลกเปลี่ยนข้อมูล รวมถึงการได้รับทราบข่าวสารของการอพยพชาวบ้านในพื้นที่สูงในเขตอุทยานแห่งชาติต่าง ๆ จากการเข้าร่วมรับฟังการประชุมชี้แจง

สถานการณ์การประกาศนโยบายของรัฐในการประกาศพื้นที่อนุรักษ์และมีแผนงานการอพยพชาวบ้านออกจากพื้นที่ในห้วงปี 2537 ทำให้เขาล่วงรู้ว่าหมู่บ้านของตนเป็นพื้นที่หนึ่งที่เตรียมประกาศเขตอุทยานแห่งชาติถ้ำผาไท ด้วยความเป็นผู้ที่มีโอกาสเข้าถึงข้อมูลข่าวสารของสังคมภายนอกและเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับนักพัฒนาเอกชนที่เคลื่อนไหวคัดค้านการอพยพคนบนพื้นที่สูงออกจากพื้นที่ดังกล่าวแล้ว จึงเป็นที่คาดหวังเป็นอย่างยิ่งจากชุมชนว่าเขาจะสามารถใช้ความรู้ที่ได้ศึกษาจากภายนอกและช่องทางในการพบปะกลุ่มบุคคลหลากหลายสาขา นำพาให้ชุมชนรอดพ้นจากวิกฤติการณ์ในครั้งนี้ได้ จึงได้มอบหมายให้ผู้ใหญ่บ้านในขณะนั้นเป็นผู้ประสานงานระหว่างหมู่บ้านกับกลุ่มบุคคลต่างๆ และเป็นสื่อกลางนำพาข่าวสารจากภายนอกให้ชาวบ้านได้รับรู้ความเคลื่อนไหวอย่างทันท่วงที

นับแต่นั้นมาผู้ใหญ่บ้านใช้ภาวะของความเป็นเยาวชนติดตามข่าวสารและเข้าร่วมเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการยุติการประกาศพื้นที่ รวมถึงเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) ซึ่งเกิดขึ้นจากความร่วมมือกันของกลุ่มนักพัฒนาเอกชนที่ดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ภาคเหนือ ภายใต้โครงการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติซึ่งได้มีการชักจูงให้เยาวชนหรือกลุ่มคนหนุ่มสาวบนพื้นที่สูงเข้ามาร่วมเคลื่อนไหวในช่วงปี 2537-2540 ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของเขาที่ต้องการแสดงศักยภาพของชุมชนบนพื้นที่สูงให้สาธารณชนเห็นว่า พวกเขาสามารถอยู่ร่วมกับป่าได้อย่างยั่งยืน หรือ “คนอยู่กับป่าได้” จึงทำหน้าที่ประสานงานให้ชาวบ้านออกมาร่วมการชุมนุมในนามของ คกน.ภายนอกพื้นที่อย่างสม่ำเสมอด้วยสำนึกในหน้าที่ผู้ประสานงานของชุมชนซึ่งเป็นกำลังหลักของชุมชนในการแสวงประโยชน์จากหน่วยงานต่างๆ ที่พอจะช่วยเหลือให้ชุมชนของตนรอดพ้นจากวิกฤติได้ โดยการดำเนินการกำหนดกลยุทธ์ด้วยการขยายแนวร่วมทั้งที่เป็นบุคคล องค์กรภาครัฐและภาคประชาชนสังคมที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นฐานในการรักษาทรัพยากรของชุมชน โดยอาศัยตำแหน่งคณะกรรมการ คกน.ซึ่งดูแลพื้นที่จังหวัดลำปาง ทำหน้าที่ผู้แทนการประชุมและเจรจาร่วมกับคณะกรรมการแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินซึ่งแต่งตั้งโดยรัฐบาล รวมถึงคณะกรรมการระดับจังหวัดซึ่งต้องทำงานร่วมกับเจ้าหน้าที่จากหลายภาคส่วนทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาคและระดับประเทศ ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในห้วงที่เขาดำรงตำแหน่งผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการในลำดับต่อไป

แม้ว่าภารกิจที่ต้องออกไปประสานงานกับหน่วยงานและองค์กรภายนอกอยู่บ่อยครั้ง ทำให้แทบไม่มีเวลาทำงานในไร่นาของตนเอง แต่ยังโชคดีที่มีเพื่อนบ้านและชาวบ้านในชุมชนช่วยดูแลงานและครอบครัวแทน *“เวลาไปไหนมาไหนเราก็ไม่มีเงินซักบาท อดทนเอา เงินทองไม่มี ผมเคยเดินออกจากหมู่บ้านคนเดียวมาข้างนอก กลางคืน มาคนเดียว เราเสียสละอย่างนี้บางครั้งเราก็ทำงานส่วนตัวไม่ได้ ชาวบ้านเขาก็ไปช่วยกันไถนา ช่วยทำสวนให้ เพราะเราไม่มีเวลา ชาวบ้านก็จะรวมตัวกันทำให้”* ด้วยสำนึกของความเป็นลูกหลานที่ดีสมควรตอบสนองบุญคุณของพ่อแม่พี่น้องในชุมชนรวมถึงความคาดหวังที่ทุกคนเชื่อมั่นในตัวเขา ทำให้เขายังคงมุ่งมั่นทุ่มเททำงานเพื่อชุมชนอย่างไม่รู้เหน็ดเหนื่อย บางครั้งการออกไปข้างนอกจะเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมาก แม้จะได้รับการสนับสนุน

เงินทุนจากเงินกองทุนต่างๆ ภายในหมู่บ้านก็ไม่เพียงพอ ทำให้เขาจำเป็นต้องกู้หนี้ยืมสินเพื่อนบ้านเพื่อใช้เป็นเงินค่าเดินทางออกนอกพื้นที่ ผลจากการทำงานด้วยความเสียสละและทุ่มเท โดยไม่หวังผลตอบแทนใดใด ทำให้เขาได้รับการยอมรับจากชุมชนโดยได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านตั้งแต่ปี 2544 จนถึงปัจจุบัน นับเป็นความภาคภูมิใจที่เขาได้รับความเชื่อถือจากชาวบ้านอย่างสูงสุด ตามที่เขาเล่าให้ฟังว่า

> “ผมได้รับเลือกเป็นผู้ใหญ่บ้านในปี 2544 แต่ผมออกมาต่อสู้ข้างนอกตั้งแต่ปี 2538... เราทำงานให้ชุมชน เสียสละ ทุ่มเทให้กับงานส่วนรวมให้กับชุมชน....เป็นผู้ใหญ่บ้านที่ยังไม่ได้แต่งงานไม่มีครอบครัว ปกติพี่น้องกะเหรี่ยงเลือกผู้นำจะต้องเลือกคนที่มีครอบครัว ต้องมีฐานะต้องมีบ้านเป็นของตัวเอง ผมไม่มีอะไรสักอย่าง ชาวบ้านบอกไม่เป็นไรยังไม่มีครอบครัวดีแล้ว มีเวลาให้กับชาวบ้านมากขึ้น ผมเป็นผู้ใหญ่บ้านโสดคนเดียวในอำเภอ ไม่มีใครเหมือนผม บ้านก็ยังไม่มีเลย ชาวบ้านต้องมาช่วยกันสร้างบ้านให้ผมนะ ชุมชนเห็นว่าเราทุ่มเท เรามีจุดยืน”

ด้วยแรงผลักดันนี้เองที่ทำให้ผู้ใหญ่บ้านเมื่ออยู่ในตำแหน่งที่เป็นผู้นำอย่างเป็นทางการจึงไม่อาจนิ่งดูดายได้ จำต้องคิดไตร่ตรองทบทวนปัญหาวิกฤติทางสิ่งแวดล้อมของชุมชน ในที่สุดพบว่าการทำงานทางด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากความเชื่อว่าคนกับป่าสามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างสมดุล ด้วยการพึ่งพากันระหว่างคนและป่าซึ่งหากคนเข้าใจป่าอย่างลึกซึ้งในระดับของการมีวิถีชีวิตตามแนวนิเวศน์วิทยาเชิงลึก (Deep ecology) ย่อมเป็นหนทางนำไปสู่การขจัดวิกฤติของสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นภัยจากธรรมชาติที่ทำลายป่า (น้ำท่วมหรือไฟไหม้) การทำลายป่าไม้โดยกลุ่มคน รวมถึงแนวทางการจัดการป่าแบบแยกคนออกจากป่า การทบทวนใคร่ครวญและประสบการณ์ชีวิตของผู้ใหญ่บ้านทำให้เขาเห็นว่าพลังของการต่อสู้เพื่อรักษาป่าและสิ่งแวดล้อมนั้น ทำลำพังคนเดียวไม่ได้ การขับเคลื่อนขบวนการอนุรักษ์ป่าชุมชนมีพลังน้อยเกินไป ดังนั้น ต้องมีกระบวนการเพิ่มพลังโดยการเพิ่มทรัพยากรการจัดการ (Allocation resource) ด้วยการจัดการหรือดำเนินการขยายเครือข่ายและการจัดการความรู้ (Knowledge management)

การจัดการสิ่งแวดล้อมอันเป็นปัญหาส่วนรวมของชุมชนดังกล่าวข้างต้นนั้น การทำงานแต่เพียงลำพังคนเดียวหรือต่างคนต่างทำงานนั้นสำเร็จได้ยาก การเริ่มต้นทำงานหากขาดการยอมรับหรือเห็นพ้องต้องกันเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินการหรือจัดการสิ่งแวดล้อมแล้ว ย่อมไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้เพราะไม่มีการยอมรับและปฏิบัติตาม ดังนั้นแล้วในเบื้องแรกผู้นำอย่างเช่นผู้ใหญ่บ้านต้องแสดงความสามารถการนำการแก้ไขปัญหาจากการสร้างเครือข่ายภายในชุมชนด้วยการขยายเครือข่ายภายในชุมชนด้วย เครือข่ายนี้เป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนในชุมชนที่ถือเอาปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นที่ตั้ง จุดเชื่อมโยงของเครือข่ายคือความสัมพันธ์ส่วนตัวผนวกรวมกับการมีตำแหน่งเป็นทางการอย่างผู้ใหญ่บ้าน พร้อมกับการเป็นผู้ที่สนใจปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นทุนเดิมอยู่บ้างแล้วนั้น สามารถนำพาให้ผู้ใหญ่บ้านสร้างความสัมพันธ์อย่างน้อยสามประการด้วยกันคือ

ประการแรก ความสัมพันธ์ส่วนตัวในฐานะคนในชุมชนผ่านการศึกษาและมีประสบการณ์เรียนรู้จากภายนอกชุมชน โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านพระคัมภีร์ซึ่งถือว่าเป็นที่นิยมของชาวบ้านโดยทั่วไป เพื่อจะมีโอกาสก้าวหน้าในอาชีพการงานโดยเฉพาะการทำงานด้านศาสนา บุคคลใดที่มีโอกาสดังกล่าวย่อมให้รับการยอมรับนับถือจากชาวบ้านเหนือกว่าการศึกษาในสาขาอื่นๆ อยู่แล้ว การได้รับโอกาสทางด้านการศึกษาทางด้านศาสนาดังกล่าวเป็นฐานสำคัญที่ชาวบ้านคาดหวังว่าเขาจะเป็นผู้ที่มีวุฒิภาวะทั้งทางด้านวิชาการและจิตวิญญาณพอจะเป็นที่พึ่งพาแก้ปัญหาชุมชนได้ การเข้าไปพูดคุยกับชาวบ้านด้วยความคุ้นเคย อาศัยความเป็นเครือญาติ เพื่อนบ้าน ความเป็นลูกหลานในชุมชนว่าการแก้ไขปัญหาต้องร่วมมือกันและเข้าใจจุดมุ่งหมายเดียวกันคือการไม่ทำลายป่า การช่วยกันดูแลป่า การยึดมั่นว่าชุมชนและป่าเป็นสิ่งคู่กัน แยกจากกันไม่ได้ ต้องพิสูจน์ความจริงให้เห็นว่าคนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ การแก้ปัญหาป่าถูกทำลายนั้นต้องไม่แยกคนออกจากป่า พวกเราเป็นชุมชนที่มีบรรพบุรุษอยู่กับป่ามาตลอดหลายชั่วชีวิต เป็นการง่ายที่ชาวบ้านโดยทั่วไปจะรับฟัง เชื่อถือและปฏิบัติตามแนวทางที่เขาให้คำชี้แนะได้อย่างไม่ยากเย็นนัก

ความสามารถเฉพาะตัวในการเจรจาประนีประนอมกับทุกฝ่าย ทำให้ผู้ใหญ่บ้านสามารถนำพาชุมชนให้รอดพ้นจากภาวะที่สั่นคลอนต่อความเชื่อมั่นในการจัดการทรัพยากรของชุมชนได้ จากเหตุการณ์เมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2553 ได้มีการสนธิกำลังของเจ้าหน้าที่ป่าไม้หน่วยงานปราบปรามแม่เมาะ (นปม.) ซึ่งได้รับมอบหมายภารกิจการลาดตระเวนในพื้นที่หมู่บ้านแม่ส้าน ตามรายงานข่าวสารว่ามีการลักลอบตัดไม้ แต่ไม่พบผู้กระทำผิด ระหว่างเดินทางกลับซึ่งผ่านทางหมู่บ้านนี้ พบกองไม้เสาของชาวบ้านซึ่งเตรียมไว้สำหรับสร้างบ้านที่ได้รับผลกระทบจากอุทกภัยทำให้บ้านเรือนพังเสียหาย ประเภทไม้แงะ จำนวน 9 ท่อน ที่ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านตอนกลางให้ตัดโค่นเพื่อปลูกบ้านที่เสียหายในครั้งนั้น เจ้าหน้าที่เข้าใจผิดว่าเป็นไม้ที่ลักลอบตัดในพื้นที่ป่าจึงได้แสดงตัวเข้าจับกุมและยึดของกลางไว้ แต่ชาวบ้านในชุมชนทุกคนลงความเห็นว่าการกระทำดังกล่าวไม่ใช่เพียงปัญหาความเดือดร้อนของเจ้าของไม้ที่ถูกจับกุมเท่านั้น หากเป็นปัญหาในระดับของชุมชนเนื่องจากคณะกรรมการป่าชุมชนได้มีการทำข้อตกลงในการจัดการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ป่าร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้และฝ่ายปกครองในพื้นที่แล้ว การกระทำของเจ้าหน้าที่ดังกล่าวย่อมกระทบต่อการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชนที่มีอยู่จึงได้รวมตัวกันปิดล้อมเจ้าหน้าที่ไม่ให้นำไม้ออกนอกพื้นที่ เมื่อไม่สามารถเจรจาต่อรองกันได้ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ได้บันทึกการจับกุมและเดินทางกลับโดยไม่ได้นำไม้ออกนอกพื้นที่ แต่ได้แจ้งความดำเนินคดีต่อผู้ใหญ่บ้านในข้อหามีไม้หวงห้ามอันมิชอบไว้ในครอบครองโดยไม่ได้รับอนุญาต ต่อสู้ขัดขวางเจ้าพนักงานและผู้ช่วยเจ้าพนักงานในระหว่างปฏิบัติหน้าที่และร่วมกันกักขังหน่วงเหนี่ยวเจ้าพนักงานระหว่างปฏิบัติหน้าที่

เหตุการณ์ในครั้งนี้ผู้ใหญ่บ้านได้ชื่อว่าเป็นผู้นำที่เป็นเสาหลักหรือศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้านอย่างแท้จริง จึงทำหน้าที่เป็นตัวกลางเจรจาระหว่างชาวบ้านที่กำลังอยู่ในอารมณ์โกรธแค้นจากอคติที่มีต่อเจ้าหน้าที่เป็นทุนเดิม ผนวกกับความเหนื่อยล้าจากการทำแนวกันไฟมา

ตลอดทั้งวันกับเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งไม่เข้าใจวิถีการจัดการทรัพยากรของชุมชนมาก่อน หากเขาไม่เป็นผู้ที่มีความอดทนอดกลั้นสูงและเข้าไกล่เกลี่ยไม่ให้ทั้งสองฝ่ายใช้กำลังเข้าหากัน อาจทำให้ความรุนแรงขยายตัวจากการปะทะกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับชาวบ้านได้ นอกจากนี้เขายังแสดงให้เห็นถึงศักยภาพของการเป็นผู้ประสานงานและการใช้ประโยชน์จากเครือข่ายที่เคยร่วมงานมาแก้ไขปัญหาในครั้งนั้น โดยประสานกับหน่วยงานฝ่ายปกครองเข้ามาเจรจาไกล่เกลี่ยให้เจ้าหน้าที่ยอมถอนตัวออกจากพื้นที่โดยไม่เกิดเหตุรุนแรงและต่อมาได้ประสานงานกับองค์กรพัฒนาเอกชนที่ดำเนินการเกี่ยวข้องกับกฎหมายมหาชนเพื่อต่อสู้ในขั้นตอนของกระบวนการยุติธรรม บทเรียนในครั้งนั้นทำให้ชาวบ้านตระหนักดีว่าแม้ชุมชนจะสร้างกลไกในการควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและได้รับการยอมรับจากสาธารณชน แต่ไม่สามารถเหมารวมทุกหน่วยงานหรือในหน่วยงานที่ดำเนินงานโดยอาศัยกฎหมายเฉพาะด้านได้ การจัดการปัญหาในระดับท้องถิ่นจำเป็นต้องอาศัยเครือข่ายความสัมพันธ์อันดีส่วนตัวกับเจ้าหน้าที่ในระดับพื้นที่ โดยการยกระดับปัญหาในพื้นที่ของพวกเขาให้เป็นกรณีตัวอย่างของการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานที่รักษากฎหมายเฉพาะด้านเพื่อแสวงหาทางออกร่วมกันในท้องถิ่นซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้นำท้องถิ่นจักต้องปฏิบัติหรือดำเนินการแก้ปัญหาให้บรรลุผล

ประการที่สอง การมีตำแหน่งที่เป็นทางการย่อมได้รับการยอมรับจากชาวบ้านว่าบทบาทหน้าที่การนำในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้น เป็นหน้าที่ส่วนหนึ่งที่ผู้ใหญ่บ้านต้องทำ ดังนั้น ฐานะตำแหน่งนี้จึงช่วยสร้างเครือข่ายการดูแลป่า รักษาสิ่งแวดล้อมจากการพูดคุยร่วมกันทำกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านให้ความร่วมมือ ความเชื่อมั่นในแนวปฏิบัติและสำนึกที่มั่นคงในการดูแลป่าให้คงอยู่คู่กับชาวบ้านตลอดไป ผู้ใหญ่บ้านใช้วิธีการกระตุ้น เพื่อเปิดพื้นที่และโอกาสให้ชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็นของตนเองเกี่ยวกับแนวทางจัดการทรัพยากรของชุมชน ทั้งในโอกาสที่เป็นส่วนตัวและในที่ประชุมอย่างเป็นทางการ เช่นในการประชุมคณะกรรมการหมู่บ้านซึ่งจะมีการประชุมทุกเดือนและตามวาระเร่งด่วนต่าง ๆ ตัวแทนของทุกครัวเรือนจะเข้าร่วมอย่างพร้อมเพรียง ชาวบ้านมักร่วมกันทบทวนบทเรียนการดำเนินชีวิตและการผลิตของตนอย่างสม่ำเสมอหรือที่ผู้ใหญ่บ้านเรียกว่า “การถอดบทเรียน” เพื่อค้นหาสาเหตุของปัญหาที่ทำให้สิ่งแวดล้อมของชุมชนเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ผลจากที่ผู้ใหญ่บ้านและลูกบ้านร่วมกันทบทวนและตรวจตราตนเองอย่างสม่ำเสมอ ทำให้พวกเขารับรู้และยอมรับร่วมกันว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นนั้นเป็นเพราะมนุษย์แสวงหาผลประโยชน์จากป่าโดยไม่มีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ขยายพื้นที่ทำกินโดยการบุกรุกป่าเพิ่มเติม ขาดมาตรการกำหนดขอบเขตที่ดินทำกินที่ชัดเจน ผู้ใดต้องการทำกินบริเวณใด ผู้ใดต้องการตัดไม้บริเวณใด มากน้อยเพียงใด ต่างเป็นไปตามความต้องการไม่สิ้นสุด เมื่อชาวบ้านรับรู้ร่วมกันถึงสาเหตุที่แท้จริงของวิกฤติสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับชุมชนของเขา ทุกคนจึงร่วมใจกันวางแผนดำเนินการฟื้นฟูสภาพป่าให้พลิกฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์ ตามที่ผู้ใหญ่บ้านยืนยันถึงผลสำเร็จของการจัดการป่าของชุมชนให้ฟังว่าเป็นผลจากการร่วมคิดร่วมทำของชาวบ้านทุกคนอย่างแท้จริง

> “ไม่ใช่ผลงานส่วนตัวของผมนะ ทุกคนมีส่วนร่วม ผมเป็นคนคิดเริ่มต้นว่าเราจะไปอย่างนี้ แต่ว่าผมไม่ได้คิดคนเดียว เราคิดคนเดียวไม่ได้อยู่แล้ว ที่ประชุมประชาคมของหมู่บ้านมีการนำเสนอ มีการคิดกันเองในหมู่บ้าน ยี่สิบปีนี่เราคุยกันในที่ประชุมบ่อยมากนะ เราจะทำอะไรบ้าง มีกฎระเบียบ ไม่ใช้สารเคมี ห้ามตัดไม้ขาย คนในชุมชนช่วยกันนำเสนอ ทำแนวกันไฟ จัดตั้งหมู่บ้านสัตว์ป่า ฟื้นฟูสภาพป่า เวลาประชุมทุกคนมีสิทธิแสดงความคิดเห็น ทุกบ้านเข้าหมด การตัดสินใจใช้เสียงส่วนใหญ่เอายังไง วันนี้ไปทำแนวกันไฟนะเอายังไง วันนี้ไปพัฒนานะเอายังไง วันนี้ไปซ่อมประปานะเอายังไง ทุกคนรับรู้ตกลงใจ ไม่มีใครคัดค้าน ต้องให้เห็นร่วมกัน การแก้ปัญหาก็เอาเข้าที่ประชุมเหมือนกัน”

เมื่อป่าในความรับรู้หรือความเข้าใจของชาวบ้านคือกรรมสิทธิร่วมของทุกคนในชุมชน ดังนั้นชาวบ้านทุกคนย่อมมีหน้าที่ในการดูแลป่าอย่างเท่าเทียมกัน เช่นเดียวกับการใช้ประโยชน์จากป่า เมื่อเกิดปัญหาขึ้นทุกคนในชุมชนต้องร่วมกันแก้ไขซึ่งเป็นวิธีการคิดตรวจสอบและทบทวนตนเองของชาวบ้านจนตกผลึกออกมาเป็นกฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากรของชุมชน จึงมีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้าใจตนเองอย่างแท้จริง โดยอาศัยประสบการณ์ที่อยู่อาศัยในป่ามาตั้งแต่เกิด พวกเขาย่อมรู้ดีที่สุดว่าปัญหาของตนเองคืออะไร เกิดจากสาเหตุใด ควรวางแผนแก้ไขปัญหาด้วยวิธีการใด โดยอาศัยเครื่องมือใดในการแก้ไขปัญหานั้นให้ลุล่วงไปได้ การพินิจพิจารณาตนเองจนเกิดความตระหนักรู้เกี่ยวกับตนเองอย่างถ่องแท้ ทำให้พวกเขารู้ถึงวิธีการจัดการกับภาวะวิกฤติของชุมชนได้บนพื้นฐานของความเป็นผู้มีสติปัญญาและการมองโลกตามความเป็นจริง ยอมรับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนพร้อมกันนั้นก็ปรับเปลี่ยนตนเองให้สอดคล้องกับสภาวการณ์ที่ผันแปรไป ด้วยการเข้าร่วมเป็นสมาชิกคณะกรรมการป่าชุมชนหรือให้การสนับสนุนกิจกรรมการจัดการป่าของคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างสม่ำเสมอและปัจจัยสำคัญที่ทำให้การดำเนินการจัดการป่าในรูปคณะกรรมการป่าชุมชนประสบความสำเร็จเพราะการเป็นผู้นำของผู้ใหญ่บ้านที่ทำหน้าที่ประสานงาน ผลักดันและสนับสนุนกิจการนี้ ซึ่งเป็นช่องทางหนึ่งที่ทำให้ผู้ใหญ่บ้านได้รับการยอมรับจากชุมชนอย่างเต็มภาคภูมิ จนสามารถสร้างการระลึกตัวอยู่เสมอว่าตนเองสามารถสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับสังคม หรือในที่นี้คือการดูแลรักษาทรัพยากรของชุมชนให้คงความอุดมสมบูรณ์เป็นประโยชน์ต่อผู้คนในชุมชนตลอดไป อีกทั้งยังได้รับการยกย่องว่าเป็นแบบอย่างที่ดีของผู้คนโดยทั่วไปในชุมชน กล่าวคือเป็นผู้ที่มีความเสียสละ ทุ่มเททำงานเพื่อส่วนรวมเป็นหน้าที่ที่บุคคลจะสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามให้กับชุมชนของตนเอง

สิ่งสำคัญคือการที่ผู้นำชุมชนต้องมีการทบทวนการทำหน้าที่ของตนเองอย่างสม่ำเสมอ ทำให้เขารู้ว่าตนควรจะนำทางชาวบ้านและชุมชนให้เดินหน้าไปยังทิศทางใด การสร้างเครือข่ายความร่วมมือที่เข้มแข็งภายในหมู่บ้านจะทำให้การดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านตอนกลางประสบผลสูงสุด เป็นเพราะผู้ใหญ่บ้านคือผู้นำอย่างเป็นทางการเมื่อเผชิญหน้ากับวิกฤติสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชน บทบาทการนำเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดการตรวจสอบให้ตนเองปฏิบัติหน้าที่ด้วยการใช้สติแก้ไขปัญหาไปตามสภาพความเป็นจริงที่เกิดขึ้น อีกทั้งรู้จักที่จะพัฒนาบุคลิกภาพ

ความรู้ ความสามารถของตนเองให้เหมาะสมกับบทบาทหน้าที่การเป็นผู้นำของชุมชน นี่คือปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมที่ทำให้ผู้นำชุมชนต้องแสดงบทบาทให้สอดคล้องไปตามเกมส์แห่งความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อม ที่มีเจตจำนงของอำนาจด้านสิ่งแวดล้อมว่าด้วยการตระหนักถึงความสำคัญของการสงวน รักษาทรัพยากรธรรมชาติให้คงอยู่อย่างยั่งยืนที่กำกับพฤติกรรมของเขาอยู่เบื้องหลัง

ประการที่สาม บทบาทในคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นระบบความสัมพันธ์ที่เป็นทางการ อันเปิดโอกาสให้ผู้ใหญ่บ้านใช้ความเป็นผู้นำของตนเพื่อเน้นการสนองความสัมพันธ์เฉพาะด้านกับกรรมการแต่ละคนที่รับผิดชอบหน้าที่ตามตำแหน่ง เช่น ด้านการเงินก็ประสานงานหากองทุนสนับสนุนกิจกรรมการดูแลป่า ดังเห็นจากทุกปีจะมีรายจ่ายเป็นเบี้ยเลี้ยงสำหรับการเฝ้ายามไฟป่า เป็นต้น อันเกิดจากผู้ใหญ่บ้านใช้ความสัมพันธ์ที่ดีกับหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ได้แก่ หน่วยงานป้องกันหมอกควันและไฟป่า กรมป่าไม้ เขาได้ประสานงานเพื่อนำวิทยากรมาอบรมให้ความรู้ชาวบ้านเกี่ยวกับวิธีการป้องกันไฟป่าและขอรับเงินทุนสนับสนุนการทำแนวกันไฟและค่าใช้จ่ายสำหรับชุดดับไฟป่าของหมู่บ้าน การขอรับการสนับสนุนเงินทุนการจัดการป่าจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแดงและกระทรวงวัฒนธรรม รวมถึงการเขียนโครงการเพื่อขอรับเงินทุนพัฒนาหมู่บ้านรอบโรงไฟฟ้าจากการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแม่เมาะ สำหรับอุดหนุนกิจกรรมการจัดการป่าทุกประเภทของหมู่บ้าน โดยให้ชาวบ้านในชุมชนประชาคมว่าแต่ละปีหมู่บ้านจะทำโครงการจัดการทรัพยากรประเภทใดบ้าง มีค่าใช้จ่ายเท่าใด รวมถึงการกำหนดผู้รับผิดชอบแต่ละโครงการให้เกิดความชัดเจนและคล่องตัวในการดำเนินงาน โดยมีผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ประสานการทำงานแต่ละโครงการอย่างใกล้ชิด

นอกเหนือจากการพูดคุยแบบเป็นส่วนตัวตามแต่โอกาสต่างๆ ของผู้ใหญ่บ้านนี้จะได้รับความสนใจและร่วมปฏิบัติตามแนวทางที่คณะกรรมการป่าชุมชนกำหนดไว้ ซึ่งส่งผลให้เกิดป่าที่สมบูรณ์ขึ้น คนในชุมชนยังเกิดแนวคิดตรงกันจนกลายเป็นแนวปฏิบัติที่เกิดประโยชน์แก่ส่วนรวมเกี่ยวกับการดูแลป่าแล้ว ผู้ใหญ่บ้านยังมีหน้าที่สำคัญในการประสานงานระหว่างสมาชิกและกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ด้วยการสั่งการ กระตุ้นและโน้มน้าวใจให้ชาวบ้านทุกคนร่วมแรงร่วมใจกันดำเนินกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ โดยเฉพาะการอำนวยการของคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งจะดำเนินการโดยประธานคณะกรรมการป่าชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ศิษยาภิบาลและประธานกองทุนหน่อไม้ บุคคลเหล่านี้เป็นผู้ที่คนในชุมชนให้การเคารพนับถือ ถือได้ว่าเป็นผู้นำทางความคิด ผู้นำทางจิตวิญญาณและผู้นำทางการปกครองของชุมชน การแก้ไขปัญหาการจัดการทรัพยากรมักใช้อำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการป่าชุมชนเป็นสถาบันหลักในการดำเนินการ โดยมีการประชุมเพื่อปรึกษาหารือ การตัดสินใจร่วมกันของคณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งชาวบ้านทุกคนจะยอมรับในการตัดสินใจของคณะกรรมการฯ และการอำนวยการของผู้ใหญ่บ้านซึ่งส่งผลอย่างยิ่งต่อการนำไปปฏิบัติ ดังเช่นในห้วงเวลาที่ผู้ศึกษาพักอาศัยอยู่ในหมู่บ้านได้เกิดไฟไหม้ป่าขึ้น คณะกรรมการฯ โดยผู้ใหญ่บ้านจะเป็นคนกลางในการติดต่อสื่อสารกับชาวบ้านที่เป็นเวรยามเฝ้าตรวจตราป่ากับชาวบ้านในหมู่บ้านและเป็นผู้อำนวยการ

ให้ชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านระดมกำลังกันโดยพร้อมเพรียงเพื่อเข้าไปช่วยกันดับไฟ ซึ่งชาวบ้านทุกคนจะเชื่อฟังคำสั่งและให้ความร่วมมือร่วมใจกันทำงานทุกคน หรือการทำแนวกันไฟซึ่งจัดขึ้นเมื่อต้นเดือนมีนาคม 2558 ซึ่งต้องการกำลังชาวบ้านจำนวนมากในการดำเนินการเป็นระยะทางหลายกิโลเมตรก็ได้รับความร่วมมือจากชาวบ้านและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเป็นอย่างดี

"การนำทาง" การจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นวิถีของการพิจารณาหาหนทางที่จะโน้มน้าวใจชาวบ้านในชุมชนได้อย่างไร เพื่อให้เห็นดีเห็นชอบร่วมกันในการจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งการปฏิบัติตนในฐานะผู้นำด้านสิ่งแวดล้อมดังกล่าวนี้ย่อมมีผลต่อชาวบ้านในการดำเนินชีวิตตามวิถีของชุมชนสิ่งแวดล้อม ในการจัดการตนเองและดำรงอยู่หรือการดำเนินชีวิตด้วยตนเอง นั่นคือปฏิบัติการที่จะกำหนดตำแหน่งแห่งที่ของชาวบ้านแต่ละคนในการจัดการสิ่งแวดล้อมในฐานะสมาชิกคณะกรรมการป่าชุมชนและการทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกันในชุมชน อาณาบริเวณของบ้านตอนกลางได้กลายเป็นศูนย์รวมของความสัมพันธ์ทางอำนาจที่มาจากและอยู่ภายใต้การเข้าเอื้ออำนวยวิถีชีวิตชาวบ้านผ่านการทำงานของคณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งเป็นสถาบันทางสังคมที่กำกับดูแลการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนแห่งนี้ เราจึงสัมผัสได้ถึงพลังอำนาจที่เข้ากำหนดความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่ดำรงอยู่ จากการที่ผู้ใหญ่บ้านในฐานะผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ เป็นผู้ส่งผ่านความจริงจากการปฏิบัติตนอันส่งผลหรือชักจูงใจให้ชาวบ้านเห็นชอบกับการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของตนเอง ดังกล่าวแล้วว่าการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนท้องถิ่นต่างๆ จะปราศจากอำนาจนำ (Hegemony) ไม่ได้ เมื่ออำนาจเชื่อมโยงกับความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมก็จะมีการผลิตหรือสร้างความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมบางประการขึ้นมา เพื่อส่งผลต่อกระบวนการตัดสินใจ การวางแผนการจัดการสิ่งแวดล้อม การกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการสิ่งแวดล้อมและการมีส่วนร่วมดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน จนกลายเป็นวงจรอำนาจภายในพื้นที่ของชุมชนบ้านตอนกลางดังเช่นทุกวันนี้

จากบทเรียนในการดูแลป่ามาเป็นเวลากว่า 20 ปี ผู้ใหญ่บ้านพบว่าการดูแลป่าจะทำเฉพาะหมู่บ้านของตนไม่ได้ เพราะป่ามีเขตติดต่อกันหลายหมู่บ้านลำพังการดูแลเฉพาะของตนย่อมไม่สามารถแก้ปัญหาได้ บทบาทการเป็นผู้ประสานเครือข่ายของผู้ใหญ่บ้านเริ่มเด่นชัดขึ้นจากแนวคิดขยายเครือข่ายป่าชุมชนออกไปยังชุมชนรอบข้าง เนื่องจากเขาเห็นว่าการประสานงานภายในบ้านตอนกลางเพียงชุมชนเดียว คงไม่สามารถทำให้กลไกต่างๆ ของคณะกรรมการป่าชุมชนทำงานได้อย่างสอดคล้องเป็นไปในทิศทางเดียวกันและสามารถขับเคลื่อนการทำงานให้เกิดประโยชน์สูงสุดได้ การประสบวิกฤติขึ้นกับป่าของชุมชน ผู้ใหญ่บ้านคิดทบทวนแนวทางในอดีตแล้ววิเคราะห์ว่าการทำงานนี้ลำพังคนเดียวคงไม่มีพลังและเมื่อพิจารณาหรือคิดด้วยตนเองแล้วเห็นว่าการจัดการสร้างเครือข่ายเป็นการเพิ่มทรัพยากรการจัดการให้มีพลังด้วยการสร้างความเข้าใจกับชุมชนรอบข้าง โดยการเข้าไปพูดคุยเพื่อทำความเข้าใจและให้ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากรให้ชุมชนเหล่านั้นสามารถจัดการตนเองได้ ตามที่ผู้ใหญ่บ้านเล่าให้ฟังว่า *"การจัดการป่า ทำมายี่สิบปี*

ยังไม่เพียงพอ บ้านนี้ทำแค่นี้ไม่เพียงพอต้องมีเครือข่ายออกไปอีกหมู่บ้านหนึ่ง แม้ว่าแค่หมู่บ้านนี้รักษาป่าดีขนาดไหนแต่ว่ารอบข้าง ไม่เข้าใจ ไม่เห็นถึงกระบวนการตรงนี้ก็ไม่มีประโยชน์อะไร เพราะว่าจะต้องมีกระทบกระทั่งกันระหว่างรอยต่อ เราทำแนวกันไฟ แต่เขาไม่ทำ อีกหมู่บ้านหนึ่งทำไมมารุกล้ำเขตบ้านเรา ทำไมคุณไม่เตือนกัน ฉะนั้นเราต้องสร้างเครือข่ายขึ้นมาด้วย"

ดังเห็นจากเวลาไฟไหม้ป่าในเขตหมู่บ้านจะร่วมมือกันจากการชักชวนพูดคุยเกิดเครือข่ายความสัมพันธ์ส่วนตัวจะช่วยกันดับไฟเฉพาะเขตหมู่บ้านของตน แต่พอขยายออกไปพื้นที่หมู่บ้านอื่น ไม่มีการดับไฟไฟก็ลามขยายวงกว้างและย้อนกลับเข้ามาในเขตที่ติดต่อกันอีกทางหมู่บ้านที่ทำแนวกันไฟไว้ก็ป้องกันได้ แต่อีกหมู่บ้านหนึ่งไม่ได้ทำไว้มันเป็นเขตระหว่างรอยต่อ หากทางหมู่บ้านมีเขตแนวกันไฟเข้าไปทำแนวกันไฟในเขตหมู่บ้านอื่น ก็กลายเป็นปัญหาการรุกล้ำเขตหมู่บ้านเกิดการกระทบกระทั่งสร้างปัญหาความขัดแย้งขึ้นมา เช่นที่ชาวบ้านหลายคนเคยปะทะกับเพื่อนบ้านชุมชนใกล้เคียงหลายครั้ง *"ลุงเองก็เคยมีปัญหากับเขา ตอนนั้นเขาเผาป่า เผาไร่ เขาไม่ได้ทำแนวกันไฟ ไฟมันลามมาที่เขตลุงก็ลงไป บางครั้งลุงก็โมโหเข้าไปมีเรื่องกับบ้านข้างล่างเหมือนกัน"* บางครั้งอาจเกิดจากความไม่เข้าใจแนวคิดการจัดการป่า *"สิ่งที่เราทำ คนที่ไม่เข้าใจเยอะเลย เพราะว่าเราอยู่ตรงกลาง ระหว่างหมู่บ้านต่างๆ บ้านข้างบน บ้านข้างล่าง มีรอบด้านที่ไม่เข้าใจเรา... เขาก็จุดไฟให้เราไปดับ แกล้งเราตลอดเวลาเลย เราต้องมีข้อพิพาทกันตลอดเวลาเลย เพราะว่าเขาไม่รู้ ว่าการกระทำอย่างนี้จะทำไปทำไม ทำไปเพื่ออะไร"* ดังนั้นแล้วการสร้างความสัมพันธ์โดยการสร้างเครือข่ายการป้องกันไฟเมื่อเผชิญกับไฟป่าไหม้เข้ามาทุกหมู่บ้านที่ทำความตกลงร่วมกันและแนวกันไฟก็สามารถป้องกันไฟป่าได้ ซึ่งยังผลให้ป่าเกิดความสมบูรณ์สามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้ ฉะนั้น การสร้างเครือข่ายป้องกันไฟป่าจากการร่วมมือกันตามการชักจูงและแนะนำของผู้ใหญ่บ้านจึงกลายเป็นแนวปฏิบัติต่อมา จนเป็นสิ่งจำเป็นต้องตรวจตราให้เกิดแนวกันไฟดำรงอยู่เสมอ

นอกจากนี้ ชุมชนยังมีการสร้างเครือข่ายระดับภาค ด้วยการร่วมมือกันเป็นภาคีเครือข่ายกับเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ (คกน.) ครั้งใดที่ คกน.จัดกิจกรรมทางด้านวิชาการและเวทีสัญจรเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างเครือข่ายป่าชุมชนทั้งในระดับลุ่มน้ำและระดับภาค ผู้ใหญ่บ้านจะผลักดันให้ลูกบ้านเข้าร่วมเพื่อเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านตอนกลางได้สะท้อนปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนของพวกเขาและขอรับความรู้เพิ่มเติมในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม ด้วยเหตุนี้จึงมักพบเห็นตัวแทนของบ้านตอนกลางเข้าร่วมกิจกรรมด้านวิชาการและแลกเปลี่ยนความรู้ด้านการจัดการป่าของสมาชิกเครือข่ายป่าชุมชนในแต่ละพื้นที่ รวมถึงการเดินทางไปดูงานนอกสถานที่อย่างสม่ำเสมอ เพื่อนำมาปรับปรุงการจัดการทรัพยากรของหมู่บ้านให้มีประสิทธิภาพสูงสุด ตามที่ลุงสวัสดิ์เล่าให้ฟังว่า

> "เรื่องการจัดการป่าเราทำของเราอยู่แล้ว แต่มีไปแลกเปลี่ยนบ้างที่เชียงใหม่ เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ นัดประชุมทุกเดือน พี่เลี้ยงเขาก็จะนัดหลายๆ จังหวัด หลายๆ หมู่บ้านมาประชุมด้วยเวียนกันไป เดือนหน้าไปประชุมที่จังหวัดอื่น ทุกเดือนวันที่ยี่สิบต้องไป ไปแลกเปลี่ยนกันกับป่าชุมชนอื่น

การจัดการป่าไม่เหมือนกันแล้วแต่สถานที่แตกต่างกันไป เราก็อธิบายว่าหมู่บ้านเราจัดการอย่างนี้ บางอย่างอาจจะตรงกันบางอย่างอาจจะไม่ตรงกัน เราเอามาปรับปรุงใช้ ถ้าอันไหนเราทำได้ไม่สมบูรณ์ของเขาทำแล้วสมบูรณ์เราก็เอาของเขามาใช้ ปรับให้มันสอดคล้องกัน เน้นการแลกเปลี่ยนกับเครือข่ายป่าชุมชนด้วยกัน"

ผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าชุมชนของตนประสบปัญหาเดียวกับชุมชนอื่นๆ ของภาคเหนือคือปัญหาขาดที่ดินทำกินอันเนื่องจากมีกฎหมายประกาศเขตอุทยานทับที่ดินทำกินของชาวบ้าน ซึ่งมีการทำกินมาก่อนหน้านั้นโดยไม่ทราบมาก่อน การแก้ปัญหานี้ผู้ใหญ่บ้านทราบดีว่าเป็นปัญหาใหญ่ระดับโครงสร้างของประเทศ รัฐบาลเท่านั้นที่จะแก้ปัญหานี้ได้ ดังนั้น การดำเนินการลำพังเพียงคนรวมกลุ่มกันภายในชุมชนจึงยังไม่มีพลังเพียงพอ ชุมชนจำต้องรวมตัวกันให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อให้มีเสียงดังพอที่ผู้มีอำนาจได้ยินปัญหาและหาแนวทางแก้ไข การตระหนักในแนวทางการต่อสู้เรียกร้องสิทธิทำกินนี้ ผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าการเรียกร้องและขอความเป็นธรรมจากภาครัฐ เพื่อให้อำนาจชุมชนสามารถจัดการป่าชุมชนด้วยตนเองตามความเชื่อที่ว่าคนกับป่าอยู่ร่วมกันอย่างสมดุลและพึ่งพากัน อันจะนำมาซึ่งการดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมที่ทางฝ่ายรัฐพยายามนำเสนอแนวนโยบายให้ประชาชนเป็นผู้ร่วมจัดการสิ่งแวดล้อม ตามสิทธิผู้มีส่วนได้เสียซึ่งปรากฏในกฎหมายรัฐธรรมนูญดังทราบกันแล้วนั้น การเรียกร้องนี้จำเป็นต้องมีเครือข่ายในระดับที่กว้างออกไปมิใช่โดยลำพัง อันเนื่องจากผู้ใหญ่บ้านได้มีโอกาสรู้จักกับเครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือตั้งแต่ยังเป็นเยาวชน ซึ่งต่อมาได้ปรับเปลี่ยนบทบาทการทำงานขึ้นเป็นสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือเพื่อเป็นศูนย์กลางของการทำงานเคลื่อนไหวทางสังคมให้กับกลุ่มองค์กรภาคประชาชนต่างๆ ในพื้นที่ภาคเหนือ โดยได้เข้าร่วมเป็นตัวแทนเคลื่อนไหวเรียกร้องประเด็นการแก้ไขปัญหาอพยพคนออกจากป่าหรือการดูแลรักษาป่าด้วยแนวคิดแยกคนออกจากป่าอีกครั้งหนึ่ง

ภายหลังจากที่เข้ารับตำแหน่งผู้นำชุมชนอย่างเป็นทางการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าไปทำงานร่วมกับหน่วยงานต่างๆ เพื่อตรวจสอบการทำงานของภาครัฐ เมื่อปี 2548 เขาเคยทำหนังสือคัดค้านการนำมังจากถ้ำกระบอก จังหวัดสระบุรี จำนวน 1,500 คน มาพักรอก่อนส่งตัวไปยังประเทศที่สาม ในเขตพื้นที่ต้นน้ำห้วยมะยม บริเวณรอยต่อบ้านดงตาลกับบ้านท้ายเหมือง อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง จากความกังวลว่าอาจเกิดปัญหาบุกรุกทำลายป่าและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ให้เสียหายได้ เนื่องจากเป็นพื้นที่ป่าต้นน้ำที่มีผืนป่าอุดมสมบูรณ์ รวมถึงได้ระดมมวลชนในพื้นที่ไปแสดงพลังกดดันภาครัฐบริเวณหน้าหน่วยงานด้านความมั่นคงในพื้นที่ จนกระทั่งมีการเสนอเรื่องไปยังรัฐบาลในขณะนั้นให้พิจารณาทบทวนเรื่องดังกล่าว จากนั้นเขายังมีบทบาทในการช่วยเหลือชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎหมายอย่างเคร่งครัดของเจ้าหน้าที่รัฐ เช่น ในกรณีกะเหรี่ยงบางกลอย-โป่งลึก อำเภอเก่งกระจาน จังหวัดเพชรบุรี ซึ่งเจ้าหน้าที่ได้บุกรื้อยุ้งฉางและทำลายพืชผลทางการเกษตร เมื่อปี 2555 โดยเข้าร่วมเป็นคณะกรรมการดำเนินโครงการระดมทุนและสร้างขวัญกำลังใจให้กับพี่น้องกะเหรี่ยงที่ประสบเหตุการณ์ร้ายแรงดังกล่าว จนเป็นที่รู้จักของบรรดาองค์กรพัฒนาเอกชนและสื่อมวลชน นอกจากผู้ใหญ่บ้านจะสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน

ใกล้เคียงให้รวมตัวกันเป็นเครือข่ายลุ่มน้ำ ต่อมายังประสานเครือข่ายชุมชนนี้เข้ากับเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือและสมัชชาคนจน ตลอดจนถึงเครือข่ายป่าชุมชนระดับชาติ

ผู้ใหญ่บ้านได้ใช้ระบบความสัมพันธ์แบบเครือข่ายสร้างบทบาทการดูแลป่าโดยตนเองของชาวบ้าน จากการนำพาหรือสร้างอัตลักษณ์ของชุมชนที่สะท้อนถึงความจริงที่ว่าป่าและคนในชุมชนอยู่ร่วมกันได้ เพื่อถ่ายทอดหรือนำไปสู่บรรดาเครือข่ายและสังคมในวงกว้าง นั่นคือผู้ใหญ่บ้านได้บริหารจัดการป่าให้เป็นหมู่บ้านตัวอย่างด้านความเข้มแข็งการจัดการทรัพยากรด้วยการสื่อสารต่อสังคมจากการทำงานร่วมกับนักวิชาการ การให้ความร่วมมือในการจัดเก็บข้อมูลให้กับนักวิจัยซึ่งทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการสื่อสารงานเขียนทางวิชาการ บทความและสารคดีที่ถ่ายทอดเรื่องราวการจัดการทรัพยากรของชุมชนออกสู่สังคมภายนอก บ้านตอนกลางจึงกลายเป็นพื้นที่ที่สื่อมวลชนหลายสาขานำเสนอเรื่องราวการจัดการป่าโดยชุมชน การนำการบริหารจัดการป่าของผู้ใหญ่บ้านไม่เพียงแต่สื่อสารให้ประจักษ์เฉพาะในกลุ่มเครือข่ายชุมชนใกล้เคียงและเครือข่ายภาคเหนือเท่านั้น หากแต่ความสำเร็จนี้ประกาศให้ทราบเป็นความจริงให้สังคมในวงกว้างรับทราบและตอกย้ำอุดมการณ์การดูแลสิ่งแวดล้อมที่คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ ผ่านการได้รับรางวัลด้านสิ่งแวดล้อมลูกโลกสีเขียวครั้งที่ 9 ประจำปี 2550 และรางวัลแห่งความยั่งยืนในปี 2556 จากบทบาทการนำการบริหารหรือจัดการป่าด้วยระบบการจัดการเครือข่ายข้างต้น ส่งผลให้เสียงสะท้อนข้อเดือดร้อนได้ยินถึงรัฐบาล ดังเห็นจากคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 ให้มีการคุ้มครองความเป็นอยู่และวิถีชีวิตของชุมชน โดยเมื่อวันที่ 2 เมษายน 2558 คณะอนุกรรมการฟื้นฟูวิถีชีวิตกะเหรี่ยง ตามมติ ครม.เมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 ก็ได้มาตรวจสอบหาข้อมูลที่ชุมชนแห่งนี้

สอง ผู้นำด้านการจัดการความรู้

การต่อสู้เคลื่อนไหวเรียกร้องประเด็นปัญหาเพื่อให้มีพลังเพียงพอต่อการกลายเป็นประเด็นสาธารณะนั้นต้องอาศัยยุทธศาสตร์หลายวิธี และหนึ่งในนั้นที่ผู้ใหญ่บ้านมีประสบการณ์และเรียนรู้คือการอาศัยความรู้ให้เป็นอำนาจในการต่อสู้ซึ่งเป็นความรู้หรือเทคนิควิทยาการสมัยใหม่มีฐานอ้างอิงจากความรู้ที่เป็นวิทยาศาสตร์ อันเป็นวิธีการสร้างความจริงให้เกิดการยอมรับด้วยความเป็นคนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาแบบสมัยใหม่ จึงเชื่อในความรู้ว่าสามารถจัดการกับปัญหาที่ประสบอยู่ได้ กล่าวคือประเด็นปัญหาเกี่ยวกับพิกัดพื้นที่ป่าและความสามารถในการเจรจาต่อรองกับเจ้าหน้าที่รัฐ ซึ่งเป็นบทบาทอันสำคัญของผู้นำดังกล่าว

การจัดการความรู้เกี่ยวกับแผนที่นั้นได้รับความร่วมมือจากอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ ให้การอบรมโดยการติดต่อประสานงานของผู้ใหญ่บ้านเพื่อส่งลูกบ้านของตนเองเข้าอบรมเรียนรู้การจัดการทำแผนที่ของชุมชน ตามแนวทางของวิทยาการสมัยใหม่เพื่อตอบโจทย์สำคัญคือแนวพิกัดที่เป็นพื้นที่ป่า พื้นที่ทำกินของชาวบ้านและเขตพื้นที่อยู่อาศัย อันเป็นการเรียนรู้การจัดทำแผนที่ตามหลักสูตรภูมิศาสตร์สมัยใหม่ที่มีความชัดเจนและเป็นสากลหรือข้อมูลเชิงประจักษ์ ในการจัดการแผนที่ของชุมชนชาวบ้านจะปรับใช้แผนที่ทางทหารนำมาสร้าง

ความหมายใหม่โดยการลากเส้นขอบเขตของชุมชนลงในแผนที่ของรัฐ เพื่อแสดงการจัดจำแนกพื้นที่ในชุมชนออกตามการใช้ประโยชน์ของชุมชน ได้แก่ พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำกิน เขตป่าใช้สอยของชุมชนและพื้นที่ป่าอนุรักษ์ โดยพิจารณาจากสภาพทางกายภาพอิงอยู่กับประกาศเขตที่ดินของทางราชการ จึงเป็นการอธิบายความเป็นพื้นที่ของชุมชนในรูปแบบความรู้ทางวิทยาศาสตร์ด้วยความเข้าใจหรือความหมายใหม่ที่สร้างโดยชาวบ้าน กล่าวได้ว่าการจัดการให้ชาวบ้านมีความรู้แบบนี้เป็นเครื่องมืออย่างดีที่ชาวบ้านพูดคุย ต่อรอง บอกพิกัดและจัดระวางของที่ดินได้อย่างแม่นยำและเชื่อถือได้ อันเป็นกระบวนการสร้างความชัดเจน ไม่เสียเปรียบหรือปะทะกันทางอารมณ์ด้วยเหตุพูดกันคนละภาษา ผลแห่งการจัดการความรู้โดยการสร้างความรู้แผนที่ตามเทคนิคสมัยใหม่ชาวบ้านที่ฝึกอบรมเห็นและเข้าใจในสาระและระเบียบวิธีการของการสร้างแผนที่ว่าเป็นความรู้ที่เป็นจริงซึ่งผู้ใหญ่บ้านได้ตระหนักและให้ความสำคัญประสานงานจัดหาผู้สอน โดยสามารถใช้เพื่อประโยชน์ในการจัดการปัญหาของป่าชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งหากขาดแผนที่อันเป็นเครื่องมือที่น่าเชื่อถือหรือเป็นองค์ความรู้ที่ยอมรับของทุกฝ่ายแล้วย่อมทำให้ปัญหานี้ไม่สามารถแก้ไขได้

ในด้านของการเพิ่มพูนความรู้สมัยใหม่ด้านอื่นๆ นอกจากแผนที่แล้ว ผู้ใหญ่บ้านยังได้เพิ่มพลังการต่อรองในการต่อสู้ของชาวบ้านด้วยการเชิญนักวิชาการทั้งจากมหาวิทยาลัย หน่วยงานภาครัฐและนักพัฒนาองค์กรเอกชนมาให้ความรู้กับชาวบ้าน ด้วยการจัดทำฐานข้อมูลจากการใช้หลักฐานทางสถิติประมวลผล ได้แก่ ฐานข้อมูลการจัดการที่ดิน ซึ่งจัดจำแนกออกเป็นสามส่วนคือ พื้นที่ไร่หมุนเวียน ที่ดินสาธารณะ อาทิ ป่าช้า โบสถ์และโรงเรียน และส่วนของพื้นที่นาพื้นที่สวน เพื่อตอบคำถามของสังคมโดยทั่วไปในเรื่องที่ชาวบ้านถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้บุกรุกทำลายป่า รวมถึงการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับรายได้ที่เป็นผลผลิตจากป่า อาทิ หน่อไม้ น้ำผึ้ง ครั่งและชัน โดยจะทำการปรับปรุงข้อมูลให้มีความทันสมัยทุกปี เพื่อแสดงให้เห็นว่าการพึ่งพาป่าที่พวกชาวบ้านช่วยกันบำรุงรักษานั้นยังประโยชน์อย่างไร ด้วยข้อมูลจริงที่มีการบันทึกอย่างเป็นระบบและมีความน่าเชื่อถือ การจัดทำแผนที่และฐานข้อมูลของชุมชนนับเป็นหลักฐานสำคัญว่าชุมชนมีการจัดการอย่างมีหลักเกณฑ์อ้างอิงความรู้สมัยใหม่ ทั้งนี้ ชุมชนเคยใช้ความรู้ในส่วนนี้เป็นเครื่องมือเรียกร้องให้มีการคุ้มครองสิทธิทำกินของชนเผ่า จนมีมติคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 3 สิงหาคม 2553 ซึ่งครอบคลุมวิถีชีวิตดั้งเดิมของชนเผ่าในทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นวิถีชีวิต วิถีการผลิต ศาสนาและวัฒนธรรม

นอกจากนี้ชาวบ้านกับนักวิชาการโดยการประสานงานของผู้ใหญ่บ้าน อันเป็นผลจากการปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ของเครือข่ายที่เรียกร้องสิทธิทำกินของชุมชน ด้วยการริเริ่มทำการวิจัยไทบ้านขึ้นมาเพื่อต่อรองกับองค์ความรู้กระแสหลักของทางราชการ ซึ่งในพื้นที่ภาคเหนือชุมชนบ้านตอนกลางได้รับคัดเลือกให้เป็นพื้นที่ทำวิจัยสองเรื่องคือ การทำไร่หมุนเวียนและภาวะโลกร้อน ซึ่งมีชาวบ้านเข้าร่วมเป็นผู้ช่วยนักวิจัย ด้วยเทคนิควิธีการที่ชาวบ้านเข้าใจได้และร่วมทำงานประสบผลสำเร็จ ผลการวิจัยสามารถอธิบายได้อย่างชัดเจนว่าการทำไร่หมุนเวียนถือเป็นระบบการผลิต

ที่ผสมผสานระหว่างการเกษตรและพื้นที่ป่าเข้าด้วยกัน โดยมีวงจรของการทำไร่เริ่มตั้งแต่การตัดฟันโค่น เพาะปลูกและทิ้งพื้นที่เพื่อเป็นการพักฟื้นหน้าดิน ระหว่างพักฟื้นดินจะย้ายไปทำการเพาะปลูกไร่หมุนเวียนในบริเวณอื่น ก่อนจะมาทำการเพาะปลูกต่อในพื้นที่เดิมต่อไป เพื่อรักษาสมดุลของแร่ธาตุในดินให้สามารถทำการเกษตรได้อย่างต่อเนื่องครบวงจร โดยไม่ต้องบุกรุกแผ้วถางป่าเพิ่ม ซึ่งเป็นการทำลายระบบนิเวศน์ตามธรรมชาติ การทำไร่หมุนเวียนจึงถือเป็นวัฒนธรรมการผลิตแบบยังชีพของคนในชุมชนที่ไม่กระทบต่อสิ่งแวดล้อมแต่อย่างใด ในส่วนของผลการวิจัยภาวะโลกร้อนยืนยันว่าการอยู่ร่วมกันกับป่าของชาวบ้านมิได้ทำให้โลกร้อนอย่างที่เข้าใจกัน ในทางกลับกันผืนป่าของชุมชนนั้นเป็นแหล่งผลิตออกซิเจนเพื่อช่วยดูดซับคาร์บอนไดออกไซด์หรือของเสียจากกระบวนการเผาไหม้ของโรงงานและควันเสียของรถยนต์ที่อยู่ในเมือง กระบวนการจัดการความรู้ข้างต้นที่ประสานงานโดยผู้ใหญ่บ้านนั้น ถือว่าเป็นการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านมีจุดยืนและพลังในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ที่ทำกินและการต่อสู้เจรจากับเจ้าหน้าที่ภาครัฐด้วยศักยภาพและศักดิ์ศรีของตน ซึ่งถือว่าเป็นปฏิบัติการที่ตอบโจทย์ของชุมชนอย่างชัดเจน

นักสู้ผู้พิทักษ์ป่า

การจัดการป่าภายใต้คณะกรรมการป่าชุมชน สร้างแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการดูแลป่าให้คงอยู่ไม่เฉพาะแต่การออกกฎระเบียบเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรให้เกิดความเป็นธรรม ด้วยการแบ่งเขตพื้นที่ป่าออกตามการใช้ประโยชน์เพื่อไม่เป็นการทำลายป่าแล้ว ยังมีแนวทางการดูแลป่าจากระบบการพิทักษ์ไม่ให้เกิดเหตุการณ์ความไม่สงบขึ้นภายในผืนป่า อาทิ การป้องกันไม่ให้เกิดไฟป่า การลักลอบตัดไม้ การล่าสัตว์หรือเก็บหาของป่าซึ่งเป็นสิ่งหวงห้ามในเขตป่าอนุรักษ์ของชุมชน ในกระบวนการนี้ คณะกรรมการป่าชุมชนวางแนวทางการบริหารเพื่อให้ชาวบ้านทุกคนมีส่วนร่วมในการพิทักษ์ป่าอย่างเป็นระบบและเห็นผลดีต่อชาวบ้านเอง ในเบื้องต้น คณะกรรมการป่าชุมชนได้จัดตั้งคณะกรรมการดับไฟป่าขึ้นมาเป็นการเฉพาะและกำหนดบทบาทหน้าที่เพื่อเป็นกรอบการทำงานให้ชัดเจน โดยคณะกรรมการชุดดับไฟป่าจะได้รับการคัดเลือกจากชาวบ้านที่ทุกคนในชุมชนให้การยอมรับว่าเป็นคนดี มีความรับผิดชอบ เสียสละและมีวุฒิภาวะเพียงพอในการทำงานเพื่อส่วนร่วม ตามที่ลุงคำสอนเล่าว่า *“คณะกรรมการที่คัดเลือก เขาจะคอยดูเราอยู่ว่า คนนี้เอาการเอางาน เสียสละเพื่อส่วนรวมได้ไหม คนนี้ซื่อสัตย์ไหม คนนี้มีความรู้พอที่จะเป็นคณะกรรมการได้ไหม เพราะถ้าเป็นกรรมการคนนี้ให้พูดอะไรก็ไม่กล้า ให้ทำอะไรก็ไม่กล้าทำ ต้องเห็นว่าเขามีบุคลิกลักษณะเป็นผู้นำได้..”*

ความสำเร็จในการทำงานของคณะกรรมการป่าชุมชนส่วนหนึ่งเกิดขึ้นจากการสรรหากรรมการฝ่ายต่างๆ โดยคัดเลือกจากชาวบ้านที่มีสำนึกรับผิดชอบในการจัดการป่าของชุมชน มีความเสียสละและพร้อมที่จะทุ่มเททั้งแรงกายและแรงใจเพื่อปกป้องดูแลป่า ซึ่งเป็นคุณสมบัติสำคัญในการเข้ามาปฏิบัติงานต่างๆ ที่กำหนดขึ้น โดยเฉพาะชุดดับไฟป่าจำเป็นต้องเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านการดับไฟและมีความกล้าหาญ เพราะการดับไฟป่าที่มีความรุนแรงย่อม

เสี่ยงต่อการเป็นอันตรายถึงชีวิต อีกทั้งต้องมีร่างกายแข็งแรงสามารถอดทนต่อการทำหน้าที่ที่หนักหนาสาหัสทั้งในเวลากลางวันและกลางคืน เสียสละยอมละทิ้งงานในไร่นาประจำวันหรือภารกิจสำคัญในครอบครัวเพื่อไปร่วมดับไฟป่าได้อย่างทันท่วงที การสรรหากรรมการชุดดับไฟป่าจึงเป็นวิธีการเสริมแรงจูงใจชาวบ้านตอนกลางให้เข้าร่วมกิจกรรมที่คณะกรรมการป่าชุมชนจัดขึ้น หากชาวบ้านผู้ใดได้รับการคัดเลือกให้เข้าร่วมคณะทำงาน ย่อมเป็นการรับรองถึงความเป็นคนดีเป็นที่ยอมรับในความรู้ ความสามารถและเป็นความภาคภูมิใจในชุมชนของพวกเขา อันเนื่องจากการดูแลป่ามิให้เกิดไฟไหม้นั้นเป็นการคงสภาพป่าให้สมบูรณ์ ผลผลิตจากป่าไม่ว่าจะเป็นผัก ผลไม้ ต้นไม้ (หน่อไม้) สัตว์ป่า รวมถึงผลผลิตจากป่าต่างๆ ได้แก่ หนอนไม้ไผ่ รังผึ้ง ครั่ง หรือชัน ล้วนแล้วแต่เป็นความจริงว่า การพิทักษ์ป่าจะยังประโยชน์ให้ชาวบ้านได้มีผลผลิตและสภาพแวดล้อมทางอากาศที่ก่อประโยชน์ต่อสิ่งมีชีวิตและความเป็นอยู่ ทำให้ชาวบ้านทุกคนกระตือรือร้นที่จะเข้าร่วมทำงานโดยเข้าเป็นส่วนหนึ่งในกรรมการดับไฟป่า ซึ่งมีหน้าที่และความรับผิดชอบในงานประเภทต่างๆ ดังนี้

หนึ่ง การปกป้องและควบคุมป่า

การปกป้องและควบคุมป่าด้วยการทำแนวกันไฟ การเฝ้าระวังและควบคุมป่าเป็นกระบวนการป้องกันมิให้ป่าถูกทำลายทั้งจากภัยธรรมชาติ การไหม้ของไฟป่าและการลักลอบหาของป่าทั้งจากคนในและนอกชุมชน จากประสบการณ์ในการดำรงชีพอยู่ในป่ามาตลอดชีวิต ชาวบ้านเห็นว่าการดูแลป่าที่คุ้มทุนและป้องการสูญเสียที่ดีคือ การป้องกันด้วยการเฝ้าระวังจากประการแรก เป็นการเฝ้าสังเกตจากธรรมชาติโดยดูจากสภาพภูมิอากาศ ชาวบ้านจะเป็นคนช่างสังเกตและพูดคุยกันเกี่ยวกับประเด็นนี้เป็นประจำว่า ปีใดมีความแห้งแล้งมากน้อยเพียงใด สังเกตเห็นชัดเจนว่าถ้าปีใด อากาศแห้งแล้งมากไฟจะไหม้ป่ามาก ซึ่งส่วนมากจะไหม้จากเขตนอกชุมชน ทำให้พวกเขาสามารถคาดคำนวณวันเวลาและระยะทางในการทำแนวกันไฟในแต่ละปีให้เกิดความเหมาะสมได้ หากเป็นบริเวณป่าดงดิบบนยอดเขาภูมิอากาศค่อนข้างชื้น ไฟจะลามเข้าไปถึงยาก ส่วนบริเวณป่าไผ่จำเป็นต้องเฝ้าระวังและสร้างแนวกันไฟให้กว้างเป็นกรณีพิเศษ เพราะฤดูแล้งเป็นช่วงที่ใบไม้จะร่วงหล่นทับถมเป็นเชื้อเพลิงชั้นดี กอปรกับเป็นป่าโปร่งมีต้นไม้ขึ้นกระจัดกระจาย มีช่องลมพัดผ่านโหมให้กระแสไฟรุนแรงขึ้นได้ เมื่อเข้าถึงฤดูฝนประมาณกลางเดือนพฤษภาคม ฝนตกแล้วใบอ่อนของยอดไม้จะเริ่มผลิใบ การเฝ้าระวังเรื่องไฟป่าของพวกเขาจะเริ่มผ่อนคลายลง และประการที่สอง เมื่อมาถึงช่วงเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี สังเกตดูสภาพอากาศจะแห้งแล้งและมีการผลัดใบของป่าเบญจพรรณทำให้เกิดการทับถมของใบไม้เป็นชั้นหนา ชาวบ้านก็จะมารวมตัวกันเพื่อจัดการทำแนวกันไฟซึ่งคือการเฝ้าระวังด้วยการสร้างแนวกันไฟ โดยมีการรวมตัวกันของทั้งคนในชุมชนและนอกชุมชนแบบเครือข่าย

การทำแนวกันไฟรอบหมู่บ้านเช่นในทุกวันนี้ เป็นผลจากการทบทวนบทเรียนที่เคยเกิดขึ้นกับหมู่บ้านในอดีต ช่วงที่มีการทำสัมปทานไม้ในพื้นที่ทำให้ผืนป่ามีความแห้งแล้งมาก

แต่ชาวบ้านไม่ได้ทำแนวกันไฟไว้รอบหมู่บ้าน เมื่อเกิดไฟป่าจึงลามเข้ามาไหม้บ้านเรือนและยุ้งฉางที่เก็บรักษาข้าวและพันธุ์พืชของชาวบ้าน ทำให้เกิดความเดือนร้อนอย่างแสนสาหัสจากความอดยากไม่มีข้าวบริโภคไปทั้งหมู่บ้าน กอปรกับไฟป่าในห้วงเวลานั้นรุนแรงเกินกว่ากำลังของชาวบ้านเพียงไม่กี่ครัวเรือนจะต้านไหว ตามที่ลุงสวัสดิ์ย้อนถึงความหลังที่ตนเคยลำบากยากแค้นให้ฟังว่า *“เคยร้องไห้เพราะไม่ได้กินข้าวหลายครั้ง ทุกข์มาก เมื่อก่อนพวกเรามีกิน แต่พอสัมปทานไม้มาแห้งแล้งมาก ปลูกข้าวพอได้ แต่เดือนเมษายน ไฟป่ามา เผาไหม้หมู่บ้านมอดหมดเลย ยุ้งข้าวที่บ้านสองสามร้อยถัง ไฟไหม้เกลี้ยงเลย เมล็ดพันธุ์ยังไม่เหลือไว้เลย เราเดือดร้อนทั้งหมู่บ้าน เพราะเราไม่สามารถที่จะจัดการดูแลป่าได้ แนวกันไฟทำเฉพาะไร่ใครไร่มัน ไม่มีแนวกันไฟไว้รอบหมู่บ้านเหมือนเดี๋ยวนี้ เมื่อก่อนนี้คนไม่เยอะ มี 15 หลังคาเรือนตอนเป็นเด็ก คนข้างนอกเผาเข้ามา คนบ้านเรามันน้อย ดูแลได้ไม่ทั่วถึง”* การทุ่มเทแรงกายแรงใจทำแนวกันไฟรอบหมู่บ้านในระยะทางหลายสิบกิโลเมตรเป็นระยะเวลาหลายเดือน นั่นเป็นเพราะชาวบ้านรู้ดีว่าการสร้างแนวกันไฟเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพสูงสุดในการป้องกันไม่ให้ไฟป่าลุกลามเข้ามาทำลายทรัพย์สินและชีวิตของเขาได้ ที่เข้ากำกับให้เขาพร้อมใจกันทำแนวกันไฟอย่างกะตือรือร้น ไม่เว้นแม้แต่เด็กเล็ก ผู้หญิงหรือคนชรา พิธีเปิดการทำแนวกันไฟประจำปีของหมู่บ้านมักเริ่มต้นขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ โดยมีการเชิญเจ้าหน้าที่ชั้นผู้ใหญ่ของหน่วยงานภาครัฐมาเป็นเกียรติในการทำกิจกรรมของชาวบ้านเพื่อเสริมสร้างขวัญกำลังใจและกระตุ้นเตือนให้ชาวบ้านเตรียมพร้อมก่อนก้าวย่างเข้าสู่ห้วงฤดูร้อนที่พวกเขาต้องเฝ้าระวังไฟป่าอย่างแข็งขันตลอดระยะเวลา 3 เดือน ตามที่ลุงคำสอนเล่าให้ฟังถึงบรรยากาศของพิธีเริ่มทำแนวกันไฟเมื่อต้นปี 2558 ที่ผ่านมาว่า *“วันแรกที่ทำแนวกันไฟ เราเชิญนายก อบต.มาทำพิธี มีเด็ก มีผู้ใหญ่ มีนักศึกษาจากธรรมศาสตร์สองคนไปร่วมด้วย วันนั้นรู้สึกว่าจะมีคนไปร่วมประมาณเจ็ดสิบคน ทุกปีจะทำตั้งแต่เดือนมีนาคม... ปีนี้เราทำแนวกันไฟยาวประมาณ 4-5 กิโลเมตร ตามแนวสันเขา”*

จากประสบการณ์ในการทำแนวกันไฟในห้วงหลายสิบปีที่ผ่านมา กลไกที่ทำให้ชาวบ้านสามารถกำหนดรูปแบบ วิธีการและระยะทางในการทำแนวกันไฟในแต่ละปีให้สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปรไปตามกาลเวลา จากการคาดคำนวณอย่างแม่นยำว่าในแต่ละปีควรที่จะเริ่มทำแนวกันไฟในวันเวลาใด ในบริเวณหรือพื้นที่ใดบ้าง จึงจะเป็นแนวกันไฟที่มีประสิทธิภาพสูงสุดไม่ให้ไฟป่าลามเข้ามาในเขตหมู่บ้านของพวกเขาได้ นั่นคือการประชุมร่วมกันของชาวบ้านทุกคนและคณะกรรมการป่าชุมชน ที่สะท้อนให้เห็นว่าบ้านตอนกลางเป็นพื้นที่ซึ่งมีการจัดการตนเอง ด้วยกระบวนการสร้างการตัดสินใจการทำงานภายในชุมชนที่เปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนนำเสนอแนวคิด สภาพปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาตามแนวทางของตนเองอย่างอิสระและเท่าเทียมกัน ทำให้สมาชิกทุกคนรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของการประชุม เรียนรู้ที่จะรับฟังความคิดเห็นและโต้แย้งความคิดของผู้อื่นอย่างสร้างสรรค์ ส่งผลให้ที่ประชุมคณะกรรมการป่าชุมชนสามารถบูรณาการความคิดเห็นของทุกคนในชุมชน ออกมาเป็นมติที่ได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุม การสร้างเวทีให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการประชุมวางแผนการจัดการทรัพยากรของชุมชน

ทำให้ชาวบ้านทุกคนมีความเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน มีความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน ซึ่งการเปิดรับกฎเกณฑ์กติกาของชุมชน ทำให้เขาได้คิดและร่วมมือกันทำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถ

ความเชี่ยวชาญในการทำแนวกันไฟของชาวบ้าน ก่อให้เกิดเทคนิควิธีการสร้างแนวกันไฟที่มีลักษณะเฉพาะตัว เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศของผืนป่า ซึ่งเกิดจากการเฝ้าดูและการเรียนรู้จากการลองผิดลองถูกที่ทำให้พวกเขามีชีวิตรอดอยู่ในป่าอย่างแท้จริง ตกทอดจนกลายเป็นแนวปฏิบัติของชุมชนซึ่งสามารถนำมาต่อรองกับชุดความรู้ของรัฐที่ถูกนำมาเผยแพร่ในชุมชนได้ พวกเขาระดมความคิดเห็นจากชาวบ้านทุกคนจนเกิดชุดความรู้พื้นถิ่นเกี่ยวกับการควบคุมไฟป่าของชุมชนว่า วิธีการป้องกันไฟป่าของชุมชนที่มีประสิทธิภาพสูงสุดคือการทำแนวกันไฟรอบหมู่บ้าน เพราะพวกเขาประเมินแล้วว่าชุมชนมีกำลังแรงงานเพียงพอที่จะทำแนวกันไฟรอบหมู่บ้านได้ ส่วนวิธีการลดความรุนแรงของไฟป่าตามวิธีการของทางราชการ ด้วยการชิงเผาก่อนจะถึงห้วงฤดูแล้งซึ่งมีใบไม้ร่วงทับถมเป็นเชื้อเพลิงนั้น อาจทำให้เกิดเพลิงไฟเป็นวงกว้างจนเกินกว่าที่ชาวบ้านจะต้านไหว อีกทั้งการชิงเผานั้นเป็นวิธีการที่จำเป็นต้องมีประสบการณ์หรือความเชี่ยวชาญในการจำกัดวงไฟให้เกิดไฟไหม้เฉพาะจุด หากเผาในพื้นที่มีความลาดชันสูงมีความเป็นไปได้ที่จะไม่สามารถจำกัดวงไฟ จนเกิดลุกลามเป็นวงกว้าง การใช้วิธีการชิงเผาจึงเป็นวิธีการที่เหมาะสมกับบางพื้นที่เท่านั้น แม้ว่าชาวบ้านทุกคนจะต้องเหน็ดเหนื่อยร่วมกันทำแนวกันไฟตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์จนถึงเดือนเมษายน ประมาณ 15 จุด เป็นประจำทุกวันพุธซึ่งกำหนดให้เป็นวันที่ชาวบ้านจะต้องร่วมกันทำงานสาธารณะ โดยจะค่อยๆ ทำแนวกันไฟรอบหมู่บ้านที่อาจกินเวลาประมาณ 7-8 สัปดาห์ ให้ครอบคลุมอาณาบริเวณโดยรอบป่าชุมชน โดยเฉพาะป่าอนุรักษ์ซึ่งเป็นป่าต้นน้ำของหมู่บ้าน แต่พวกเขาก็ไม่เคยย่อท้อต่อความเหนื่อยยากเป็นเพราะตระหนักดีว่าหากสามารถทำแนวกันไฟที่แน่นหนาได้แล้ว ผืนป่าของเขาย่อมรอดพ้นจากการทำลายของไฟป่าอย่างแน่แท้

นอกจากผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนแล้ว กำลังสำคัญในการทำแนวกันไฟคือเยาวชนของหมู่บ้านเพราะพวกเขามีความคล่องตัวในการทำงานบนพื้นที่ลาดชัน อีกทั้งยังมีกำลังแรงงานที่ดีกว่าผู้ใหญ่ กิจกรรมการทำแนวกันไฟจึงเป็นวิธีการสอดแทรกจิตสำนึกรับผิดชอบสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นกับเยาวชนแบบค่อยเป็นค่อยไป ให้พวกเขาเริ่มเรียนรู้จากกิจกรรมง่ายๆ มีความเพลิดเพลินในการทำกิจกรรมร่วมกับเพื่อนๆ และมีโอกาสได้อยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติที่สงบร่มรื่น สำหรับวิธีการทำแนวกันไฟ จะเริ่มจากการกวาดใบไม้ออกให้เป็นทาง เพื่อให้เกิดช่องว่างเป็นแนวตรงตามสันเขารอบเขตของหมู่บ้านไม่ให้ไฟจากภายนอกลุกลามเข้ามาภายในพื้นที่ป่าของชุมชน โดยความกว้างของแนวกันไฟจะขึ้นอยู่กับลักษณะของภูมิประเทศ หากเป็นสันเขาซึ่งเป็นที่ราบ แนวกันไฟจะกว้างประมาณ 2-3 เมตร ส่วนหุบเขาซึ่งมีความชันสูง อาจจะต้องทำแนวกันไฟกว้างถึง 8 เมตร เพราะธรรมชาติของไฟจะลุกตั้งเป็นเพลิงสูงซึ่งสามารถข้ามเขตแนวกันไฟได้ง่าย

การทำแนวกันไฟของหมู่บ้านเกิดขึ้นจากการสั่งสมประสบการณ์ใช้ชีวิตอยู่กับป่าจนเกิดเป็นชุดความรู้ของชาวบ้านซึ่งสามารถนำมาผสมผสานกับชุดความรู้ของเจ้าหน้าที่เพื่อให้

เกิดประสิทธิภาพสูงสุด การที่ชาวบ้านมีความเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้ง เขาย่อมรู้ดีว่าควรปฏิบัติอย่างไร จึงจะสามารถป้องกันไม่ให้เกิดไฟไหม้ป่าได้ ด้วยการใช้สติปัญญาไตร่ตรองหาวิธีการป้องกันไฟตามสภาพความเป็นจริงของผืนป่า โดยปรับเปลี่ยนวิธีการให้สอดคล้องกับบริบทที่ผันแปรไป นี่คือปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านได้คิดและมีบทบาทไปตามเกมส์แห่งความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อม ที่กำกับให้เห็นความจริงว่าการทำแนวป้องกันไฟยังผลให้ป่ารอดจากการถูกเผา การป้องกันจึงกลายเป็นความจริงที่กำกับหรือกำหนดหรือชี้ให้เห็นว่าเป็นวิธีการป้องกันป่าที่เกิดประสิทธิภาพ ซึ่งต้องดำเนินการโดยการตระหนักและลงมือทำทั้งในระดับองค์กรของชุมชนอย่างคณะกรรมการป่าชุมชนหรือชาวบ้านทุกคนที่มีชีวิตและประสบการณ์เกี่ยวกับป่าที่ถูกไฟไหม้ การป้องกันด้วยการสร้างแนวกันไฟเป็นกระบวนการหรือกิจกรรมที่ชาวบ้านต้องคิดอยู่เสมอว่าเมื่อถึงเวลาที่ไฟป่าจะมาแล้ว พวกเขาและคณะกรรมการป่าชุมชนจะต้องลงมือวางแนวป้องกันอย่างมิอาจหลีกเลี่ยงได้

การปกป้องและควบคุมป่าด้วยการอยู่เวรยามเฝ้าระวังไฟป่า การเฝ้าระวังภัยจากไฟป่าและการลักลอบทำลายป่าที่สำคัญ อีกประการหนึ่งคือการลาดตระเวนป่าซึ่งคณะกรรมการป่าชุมชนได้วางแนวปฏิบัติให้เกิดการลาดตระเวนป่า อันเป็นเพราะการดูแลป่าโดยชาวบ้านเป็นผู้อาสาเข้ามามีส่วนร่วมเพื่อการคงอยู่ของป่าอันอุดมสมบูรณ์ หลักการและวิธีการดำเนินการลาดตระเวนป่าเพื่อให้สามารถเฝ้าระวังป่าไว้ไม่ให้ถูกทำลายได้นั้น ทางคณะกรรมการป่าชุมชนใช้หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วมและรับผิดชอบร่วมกันของชาวบ้านในชุมชน ทั้งนี้ทั้งนั้นเพราะเป็นปฏิบัติการที่สร้างการตระหนักรู้ว่าการเฝ้าระวังและตรวจสอบไม่ให้เกิดการลักลอบ ละเมิดกฎเกณฑ์นั้น นอกจากปกปักรักษาป่าแล้วยังขจัดความขัดแย้งอันจะนำไปสู่ความสงบเรียบร้อยอีกด้วย ทั้งนี้เพราะเห็นชัดเจนว่าหลายพื้นที่ในชุมชนไทยที่ไม่มีระบบการจัดการป่าจะเกิดความขัดแย้งหรือไม่สงบสุขให้เห็นอยู่เสมอ โดยผู้ชายทุกคนในหมู่บ้านที่มีอายุระหว่าง 15-60 ปี จะต้องเตรียมตัวให้พร้อมอยู่เสมอหากได้ยินประกาศเสียงตามสายของหมู่บ้านซึ่งจะประกาศล่วงหน้า 3 วัน ผู้เป็นเวรประจำวัน จะทำหน้าที่ในการเฝ้าดูประจำจุดตรวจการณ์เฝ้าระวังไฟป่าสองจุด จุดละสองคน บริเวณรอยต่อบ้านตอนกลางกับบ้านดงตาลหนึ่งจุดและที่บริเวณรอยต่อระหว่างบ้านตอนกลางกับบ้านวังอีกหนึ่งจุด หมุนเวียนกันวันละ 4 คน ตั้งแต่เวลา 08.00-16.30 น. เพื่อเฝ้าดูผู้ที่ผ่านเข้า-ออกหมู่บ้านและลาดตระเวนตามแนวกันไฟของหมู่บ้าน ระบบการอยู่เวรนี้ มีการลงบันทึกเหตุการณ์ประจำวันเพื่อให้ทราบความเคลื่อนไหวต่างๆ ของชุมชนในชีวิตประจำวัน ผู้อยู่เวรต้องทำการตรวจตรา ดูแลความเรียบร้อย (โจรกรรม) ดูแลไม่ให้มีผู้ลักลอบตัดไม้ เก็บของป่า จับสัตว์ป่าที่ไม่เป็นไปตามกติกาของคณะกรรมการป่าชุมชนกำหนดไว้

คณะกรรมการป่าชุมชนจัดให้มีกองทุนไว้เพื่อใช้จ่ายในการเฝ้าระวังดูแลป่า ในการจัดการนี้จะหักเงินจากกองทุนหน่อไม้ เพื่อนำเงินมาจ่ายค่าตอบแทนชุดเฝ้าระวังและลาดตระเวนป่าบรรเทาความเดือดร้อนจากการขาดแคลนแรงงานสร้างรายได้เข้าครัวเรือนของพวกเขา ผลจากการปฏิบัติงานอย่างแข็งขันปรากฏว่าผืนป่าของชุมชนไม่เคยเกิดไฟไหม้ป่าครั้งรุนแรงเป็นเวลานับสิบปี

หากเกิดไฟไหม้ลามเข้ามาในเขตของหมู่บ้านครั้งใด ชุดเฝ้าระวังและลาดตระเวนป่าก็สามารถแจ้งเตือนให้คนในหมู่บ้านออกไปช่วยกันดับไฟได้อย่างทันท่วงที อีกทั้งสามารถตรวจพบและสกัดกั้นการกระทำความผิดต่างๆ ภายในผืนป่าได้ง่าย ส่งผลให้ป่าชุมชนของพวกเขาเกิดความสงบสุขคงความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารและสร้างรายได้ให้กับชุมชนเสมอมา ด้วยความเชื่อมั่นในการทำงานของชุดลาดตระเวนป่าอย่างเต็มเปี่ยมและเล็งเห็นถึงความจำเป็นในการปกป้องป่า ทำให้ชาวบ้านพร้อมใจกันบริจาคเงินที่ได้จากการเก็บหาหน่อไม้อย่างไม่เกี่ยงงอน รวมถึงรายได้ส่วนตัวอื่นๆ แม้ว่าบางคนจะไม่มีเรี่ยวแรงที่จะออกไปขุดหาหน่อไม้แล้วก็ตาม เช่นลุงเจ้าของร้านชำอายุกว่า 70 ปี เป็นผู้หนึ่งที่นำเงินสมทบเข้ากองทุนเพื่อจัดการป่าอย่างต่อเนื่อง กระทั่งเด็กนักเรียนที่เก็บออมเงินค่าขนมเข้าออมทรัพย์ของหมู่บ้านยังรวบรวมเงินสมทบเข้ากองทุน และมีเยาวชนบางคนที่ตั้งใจว่าจะเข้าไปขุดหาหน่อไม้เพื่อนำเงินเข้ากองทุนดูแลป่าโดยตรง

แม้การทำหน้าที่เวรยามของชาวบ้านที่ผ่านมาหลายสิบปีจะไม่มีค่าตอบแทนให้ แต่พวกเขาทุกคนยินดีที่จะเสียสละเวลาในการทำงานในไร่นาประจำวันออกไปอยู่เวรยาม นั่นเป็นเพราะชาวบ้านมีการตรวจตราตนเองอย่างเข้มข้น เมื่อได้รับหน้าที่เวรเฝ้ายามประจำวันพวกเขาจะการกำกับตนเองให้ทำหน้าที่อย่างเต็มความสามารถ ด้วยสำนึกอันแรงกล้าว่าการเฝ้าระวังป่าของพวกเขาสามารถปกป้องป่าและชุมชนให้รอดพ้นจากอันตรายได้อย่างทันท่วงที ต่อเมื่อภายหลังผู้นำชุมชนได้ริเริ่มเขียนโครงการจัดการป่าเพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณจากหน่วยงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยป้องกันหมอกควันและไฟป่า องค์การบริหารส่วนตำบลและการไฟฟ้าฝ่ายผลิตสมทบเข้ากับเงินกองทุนหน่อไม้ ทำให้ชุมชนมีงบประมาณเพียงพอสำหรับจ่ายค่าตอบแทนให้กับผู้ที่เข้าเวรยามคนละ 150 บาทต่อวันนั้น ชาวบ้านทุกคนลงความเห็นว่าไม่จำเป็นที่จะต้องจ่ายค่าตอบแทนในอัตราเดียวกับแรงงานขั้นต่ำ เพราะส่วนหนึ่งการที่เขาออกไปอยู่เวรเฝ้าระวังป่าเป็นเรื่องของสำนึกในหน้าที่ของตนเองเมื่ออยู่กับป่าก็มีหน้าที่ต้องดูแลรักษาป่าให้สงบเรียบร้อย

เป็นระยะเวลานับสิบปีที่พวกเขาทำหน้าที่อยู่เวรเฝ้าระวังป่าอย่างแข็งขันโดยไม่ต้องการเงินค่าตอบแทน หวังเพียงให้ป่าคงความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารและรายได้ที่สำคัญให้กับชุมชน หากต่อไปจะไม่ได้รับเงินสนับสนุนจากหน่วยงานข้างนอก ชุมชนก็สามารถที่จะจัดการป่าได้ด้วยตนเองโดยอาศัยเงินกองทุนหน่อไม้ซึ่งเป็นเงินบริจาคของชาวบ้านเอง ในแง่นี้ย่อมสะท้อนให้เห็นว่าชุมชนมีอิสระและสามารถดูแลตนเองได้ ตามที่ประวิทย์ยืนยันถึงเจตนาของเขาในการออกไปอยู่เวรเฝ้าระวังป่าว่า นอกจากจะแสดงถึงสำนึกรับผิดชอบต่อหน้าที่ของตนเองแล้ว การทำประโยชน์ให้กับชุมชนในลักษณะนี้ยังเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับเยาวชนรุ่นหลังได้สืบสานเจตนารมย์ของชุมชนในการดูแลป่าไม่ให้ขาดตอนลง *“ที่จริงถ้าจะพูดถึงค่าแรงขั้นต่ำ 300 บาท ในชุมชนคุยกันว่า เราจะให้แค่ 150 บาท อีก 150 บาท คือความเสียสละของเรา เราต้องทำด้วยใจ นั่นคือแรงของเรา เราต้องออกแรงด้วย ไม่ใช่เห็นแก่เงิน อีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องของจิตสำนึกด้วย... ถึงจะไม่ได้เงิน ทุกคนในชุมชนต้องทำกันอยู่แล้ว เราอยู่กับป่า ถ้าป่าไม่มีเราก็อยู่ไม่ได้เหมือนกัน ต้องทำ ทำให้เด็กรุ่นหลังๆ เขาเห็นด้วย พวกผู้ใหญ่ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง เขาจะได้สืบทอดจากเราไปอีกต่อหนึ่ง”*

นั่นหมายความว่าสำนึกในการดูแลป่าของชาวบ้านไม่ได้คาดหวังเพียงการใช้ประโยชน์เฉพาะตนหรือเฉพาะหน้าเท่านั้น แต่ยังห่วงกังวลไปถึงอนาคตโดยมีการวางแนวทางให้กับคนรุ่นหลังได้สืบสานหน้าที่นี้ต่อไป

การปกป้องและควบคุมป่าด้วยการลาดตระเวนผืนป่า ภารกิจสำคัญของชาวบ้านในการเฝ้าระวังให้เกิดความสงบเรียบร้อยในผืนป่าอีกประการ นั่นคือการลาดตระเวนผืนป่าโดยมีการวางแนวทางการลงโทษผู้ฝ่าฝืนข้อห้าม ในกรณีที่พบการทำผิดจากกฎเกณฑ์ดังกล่าวข้างต้น ผู้อยู่เวรสามารถรายงานการกระทำนั้นต่อคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อการพิจารณาลงโทษต่อไป ซึ่งกระบวนการนี้ชุมชนค่อนข้างมีบทเรียนการแก้ไขปัญหาข้อขัดแย้งหรือความไม่สงบเรียบร้อยนี้ โดยคำนึงถึงว่าคนเหล่านี้ทำผิดก็ล้วนเป็นคนในชุมชนเองและคนในละแวกใกล้เคียง หากใช้กระบวนการทางกฎหมายของรัฐไม่อาจแก้ปัญหาได้ หลักการที่ใช้ในชุมชนเมื่อเกิดกรณีขัดแย้งนี้จะใช้การพูดคุยทำความเข้าใจและว่ากล่าวตักเตือน ซึ่งก็ได้ผลได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าผู้กระทำผิดเห็นชัดเจนว่าทุกคนรักป่าและต้องการอยู่กับป่าแบบชุมชนจัดการป่าด้วยตนเอง

นอกจากชาวบ้านจะมีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันในแต่ละครัวเรือนออกลาดตระเวนเพื่อตรวจตราพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากป่าภายในชุมชนและลงบันทึกประจำวัน โดยการจัดเวรยามรับผิดชอบเป็นกะๆ เฝ้าดูแลป่าตลอดเวลาโดยเฉพาะช่วงหน้าแล้ง เพื่อตรวจการณ์ว่ามีผู้ใดลักลอบเข้ามาล่าสัตว์และจุดไฟจนเกิดไฟป่าลุกลามทำลายพื้นที่ป่าของพวกเขาแล้ว ชาวบ้านทุกคนยังทำหน้าที่ในการตรวจตราระหว่างที่พวกเขาดำเนินกิจวัตรประจำวัน ซึ่งเป็นวิธีการง่ายๆ ตามกฎเกณฑ์การจัดการป่าที่ถูกกำหนดจากคณะกรรมการป่าชุมชน เอื้ออำนวยให้เขาสามารถแสดงบทบาทสำคัญที่ทำให้ผืนป่ามีความสงบเรียบร้อย ดังเช่นการตรวจพบเหตุการณ์ลักลอบเข้ามาลักลอบล่าสัตว์ ตัดไม้และขุดหน่อไม้ในห้วงเวลาปิดป่าหลายครั้งของชาวบ้านทั่วไป โดยส่วนใหญ่แล้วมักตรวจพบการลักลอบตัดไม้จากบุคคลภายนอกหมู่บ้าน ด้วยการใช้มีดถากและใช้เลื่อยตัดไม้ เมื่อพวกเขาพบผู้ละเมิดกฎเกณฑ์จะใช้วิธีการบอกกล่าวและตักเตือนอย่างละมุนละม่อม หากพบว่าเป็นการกระทำผิดครั้งแรก ส่วนครั้งที่สองจะทำการปรับเป็นเงิน แต่หากเป็นการกระทำผิดโดยใช้เลื่อยยนต์ซึ่งเป็นการกระทำที่ส่อเจตนาตัดไม้ในเชิงพานิชย์จะนำเรื่องเข้าปรึกษาคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อขอความเห็นในการดำเนินการ ที่ผ่านมามักเป็นการเข้ายึดอุปกรณ์ของกลางและแจ้งเจ้าหน้าที่ให้เข้าจับกุมเพื่อดำเนินคดีตามกฎหมายต่อไป

เมื่อหลายปีก่อนชาวบ้านเคยตรวจพบกลุ่มนายพรานจากภายนอกพื้นที่เข้ามาล่าสัตว์จึงเข้าไปบุกล้อมจับกุมโดยยึดของกลางได้เป็นจำนวนมาก จากนั้นแจ้งให้คณะกรรมการป่าชุมชนเข้าไปชี้แจงกฎระเบียบการจัดการทรัพยากรของหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นระยะแรกที่ชุมชนดำเนินการจัดการป่าทำให้ไม่เป็นที่รับรู้ของสังคมโดยทั่วไป หลังจากนั้นชาวบ้านไม่เคยพบเหตุการณ์เช่นครั้งนั้นอีก กระทั่งเกิดเหตุการณ์ลักลอบขุดหาสมุนไพรจนกลายเป็นกรณีพิพาทระหว่างหมู่บ้าน เมื่อชนเผ่าเมี่ยนหมู่บ้านข้างเคียงได้เข้ามาลักลอบขุดหาสมุนไพรเพื่อการค้า

ในเขตป่าอนุรักษ์ ชุดลาดตระเวนสามารถเข้าจับกุมและยึดของกลางไว้ได้แต่เนื่องจากเป็นครั้งแรกที่ตรวจพบการกระทำผิด คณะกรรมการป่าชุมชนจึงใช้วิธีการตักเตือนไม่ให้เข้ามาดำเนินการซ้ำอีก ต่อมาจึงได้ทำข้อตกลงระหว่างหมู่บ้านเพื่อป้องกันไม่ให้มีการรุกล้ำเข้ามาลักลอบขุดหาสมุนไพรในเขตป่าของหมู่บ้านโดยเด็ดขาด จากที่ได้ดำเนินการนี้มาทำให้การรักษาป่าไม้ไม่ถูกทำลาย การลักลอบเก็บของป่าและการจับสัตว์ป่าต่าง ๆ ได้รับการดูแลอย่างใกล้ชิดและป่าอุดมสมบูรณ์มากขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นนี้ทำให้คนดูแลป่าเห็นความจริงนี้และได้ใช้ประโยชน์จากป่าในการดำรงชีวิตของชุมชน จนเกิดความหวงแหนและเห็นว่าป่าจำเป็นกับชีวิตอย่างแท้จริง

แม้แต่การลักลอบเข้ามาขุดหาหน่อไม้ของทั้งชาวบ้านในชุมชนและกลุ่มคนภายนอกพื้นที่ ภายหลังจากที่ชุมชนได้ประกาศปิดป่าในห้วงเดือนกันยายนของทุกปี ชุดลาดตระเวนจะทำการตักเตือนให้บุคคลดังกล่าวรับทราบกฎเกณฑ์ของหมู่บ้าน พร้อมทั้งแจ้งให้ทราบว่าหากมีการฝ่าฝืนอีกครั้งจะทำการปรับเป็นเงิน แม้ว่าบางครั้งผู้ละเมิดกฎจะยินยอมเสียเงินค่าปรับแต่โดยดี อย่างไรก็ตามชุดลาดตระเวนยืนยันที่จะไม่รับเงินดังกล่าว เนื่องจากเห็นว่าอาจทำให้กฎระเบียบของชุมชนหย่อนยานหรือเปิดช่องให้ชาวบ้านในชุมชนเอาเป็นแบบอย่าง การตระหนักว่าความซื่อตรงต่อหน้าที่ด้วยการบังคับใช้กฎเกณฑ์อย่างตรงไปตรงมาและเท่าเทียมกันทุกฝ่ายจะทำให้กฎเกณฑ์การจัดการป่าของชุมชนสามารถบังคับใช้ได้จริง ส่งผลให้ทรัพยากรของหมู่บ้านไม่ถูกบุกรุกทำลายเพื่อประโยชน์ส่วนตัวของกลุ่มคนบางกลุ่มย่อมทำให้พวกเขาปฏิบัติหน้าที่ด้วยความรัดกุมและตั้งใจทำงานของตนอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย สำนึกในเรื่องนี้ได้แทรกซึมเข้าไปกำกับจิตใจของชุดลาดตระเวนป่าทุกคนโดยถ้วนหน้า เช่นที่ลุงคำสอนยืนยันอย่างหนักแน่นว่า

> “สิ่งสำคัญที่สุดคือ เราต้องมีจิตสำนึกว่าเราอยู่กับป่า จะใช้ป่าอย่างไรให้คงอยู่เหมือนเดิม ฉะนั้นไม่ว่าจะทำอะไร ทุกคนเข้าใจว่าเป็นหน้าที่ของเรา ที่จะจัดการป่า ดูแลรักษาป่า ถ้ามีใครมาทำลายป่า ตัดไม้ ชาวบ้านจะต้องร่วมมือช่วยกัน อธิบายให้เขาฟัง อย่างป่าตอนใต้ของหมู่บ้านมีหลายครั้งที่ จนท.หรือ กฟผ.มาล่าสัตว์ เราพยายามที่จะไปอธิบาย เตือนเขา เขาก็ฟังชาวบ้าน เราเตือนเขา เขากลัวชาวบ้านเทียบกับจนท.ป่าไม้ หรือทหาร เขากลัวชาวบ้านมากกว่า จนท.เขาไม่กลัว ถ้าเขามีเงินเอาเงินให้ก็เงียบแล้ว แต่ไม่เคยมีใครกล้ามาขอซื้อชาวบ้าน”

การลาดตระเวนดูแลป่าจึงเป็นกระบวนการสร้างสำนึกและปฏิบัติต่อป่าอย่างสมดุลระหว่างคนกับป่า บนพื้นฐานของระบบความสัมพันธ์ที่วางไว้ร่วมกัน ผลักดันให้พวกเขามีความกล้าหาญพอที่จะต่อสู้กับอำนาจของนายทุนที่เข้ามาลักลอบตัดไม้ ในห้วงปลายปี 2557 ชาวบ้านได้ทำการลาดตระเวนป่าตามหน้าที่ พบว่ามีกลุ่มคนจากภายนอกพื้นที่เข้ามาลักลอบตัดไม้ในเขตป่าชุมชนที่ชาวบ้านร่วมกันดูแล จึงได้แจ้งให้คณะกรรมการป่าชุมชนเข้าตรวจสอบพบรอยชักลากไม้และร่องรอยการตัดไม้ขนาดใหญ่ ประเภทไม้ชิงชัน ไม้เกล็ด ไม้ประดู่และไม้แดงไปเป็นจำนวนมาก ทั้งนี้พวกเขาเคยเข้าไปตักเตือนกลุ่มคนเหล่านั้นหลายครั้ง แต่กลับโดนข่มขู่ โดยอ้างว่ามีเจ้าหน้าที่รัฐอยู่เบื้องหลัง ก่อนหน้านี้พวกเขาได้แจ้งให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงและอุทยาน

แห่งชาติภูเทิดไทได้รับทราบปัญหาแต่ยังไม่มีความคืบหน้าในการดำเนินการ ผู้ใหญ่บ้านตอนกลางจึงได้ทำหนังสือร้องเรียนนายกรัฐมนตรี ผ่านปลัดสำนักนายกรัฐมนตรีเมื่อคราวลงตรวจพื้นที่และรับทราบปัญหากลุ่มเกษตรกรภาคเหนือที่จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อวันที่ 13 พฤศจิกายน 2557 จากนั้นได้มีเจ้าหน้าที่ฝ่ายประสานงาน ทำเนียบรัฐบาล ลงพื้นที่เพื่อตรวจสอบข้อเท็จจริงและเห็นว่าเรื่องดังกล่าวเป็นความจริง ทำให้ขบวนการได้ยุติการดำเนินการในขณะนี้ แต่พวกเขาไม่อาจนิ่งนอนใจได้เลยว่าเหตุการณ์ในลักษณะเดียวกันนี้จะไม่หวนกลับมาเกิดขึ้นกับทรัพยากรป่าไม้ของพวกเขาอีก ตามที่ผู้ใหญ่บ้านเล่าให้ฟังว่า *“มีชาวบ้านมาแจ้งว่ามีคนลักลอบตัดไม้ คิดยังไง ถ้าเราไม่ทำตรงนี้ เขาก็มาตัดไม้เราหมด คนที่จะถูกประณามคือคนที่อยู่ที่นี่ เรารู้ เราเห็น ทำไมไม่ทำอะไรเลย ไหนว่าชุมชนมีการจัดการ แค่นี้ทำไมทำไม่ได้ นี่เป็นเรื่องใหญ่ ขบวนการไม้เถื่อนไม่ใช่หน้าที่ของชาวบ้านคนใดคนหนึ่งหรือ จนท.รัฐ แต่ชาวบ้านที่อยู่ตรงนี้ ต้องช่วยกัน เราคิดเรื่องเสี่ยงชีวิตอยู่แล้ว แต่ถ้าเราไม่ทำใครจะทำ ตายไปก็แค่เราตาย ป่ายังอยู่....”* สำหรับกรณีนี้ลุงสวัสดิ์ยืนยันว่า *“การไปฟ้องร้องเกี่ยวกับการต่อต้านนายทุนทำลายป่าไม้.... ถ้าหากว่า จนท.รัฐทำไม่ได้ ชาวบ้านจะทำ ถ้าฆ่าก็ปล่อยให้ฆ่าไป อย่างน้อยสังคมจะได้รับรู้บ้างว่า ทำไมเราตัดสินใจเก็บรักษาป่า จนท.ทำไม่ได้ ถือว่าเป็นความผิดของ จนท.ไม่ใช่ความผิดของเรา พ่อหลวงไปยื่น ชาวบ้านลงรายชื่อไป พ่อหลวงก็คงกลัวอยู่นะ แต่ป่ามันยิ่งใหญ่กว่าชีวิตเรา ชุมชนเรา ป่าต้องยิ่งใหญ่กว่าชีวิต ก็รู้อยู่ว่าถูกข่มขู่....ถ้าเขาจะทำอะไรเราก็ช่างเถอะ ก็จะถือว่าเป็นเวรเป็นกรรมของเรา ผลดีขอให้เป็นของป่าก็แล้วกัน”* ความร่วมมือในการดูแลป่าอย่างกระตือรือร้นของชาวบ้านจึงเป็นกระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์จริงซึ่งสะท้อนออกมาจากเรื่องที่พวกเขาเล่า

สอง การดับไฟป่า

เหตุการณ์ไฟไหม้ป่าสะท้อนให้เห็นถึงจิตวิญญาณการรักป่าหวงแหนป่าอย่างลึกซึ้งและจริงจังของชาวบ้าน ป่าเปรียบเสมือนชีวิตของพวกเขา หากไม่มีป่าแล้วพวกเขาคงหาชีวิตที่สมบูรณ์ไม่ได้ ไฟป่าเกิดขึ้นเมื่อใดและเมื่อเกิดขึ้นแล้ว การปฏิบัติเกี่ยวกับการดับไฟป่าจะต้องทำอย่างไร การเกิดขึ้นของไฟมาจากหลายสาเหตุ แต่ที่เป็นที่รับรู้ของชาวบ้านคือเกิดจากคนลักลอบไปหาของป่า แล้วด้วยความมักง่าย เห็นแก่ได้ก็ใช้ไฟไล่สัตว์ป่าหรือเผาป่าเพื่อเปิดทางให้เข้าถึงของป่าที่ตนเองต้องการได้ง่ายขึ้น ทำให้อาจเกิดจากอุบัติเหตุดังกล่าว ส่วนที่ว่าจะเกิดจากธรรมชาตินั้นน้อยมากและโอกาสเกิดขึ้นได้ยาก การป้องกันสาเหตุของการไหม้ป่าจากเหตุที่กล่าวมานี้ ดูเหมือนจะทำได้ยาก จึงมุ่งมาที่การแก้ปัญหาด้วยการค้นหาวิธีการดับไฟที่มีประสิทธิภาพ หากเมื่อเกิดไฟไหม้แล้ว ในประการแรก ต้องเรียนรู้หรือสังเกตจากขนาดหรือปริมาณของใบไม้หากใบไม้ทับถมกันหนาประกอบกับอากาศแห้งแล้ง เมื่อเกิดไฟไหม้จะลุกเร็วและมีความรุนแรง ประการที่สองให้สังเกตดูสภาพภูมิประเทศว่าเป็นพื้นที่ราบหรือสันเขาที่มีความชัน ลักษณะภูมิประเทศต่างกันดังกล่าวจะส่งผลให้ใช้วิธีการและเครื่องมือที่แตกต่างกันและที่สำคัญหากเป็นแนวสันเขาที่แคบและชันจะเป็นอันตรายมากชาวบ้านผู้ทำหน้าที่ดับไฟต้องใช้ความระมัดระวังและอาศัยการช่วยเหลือระหว่างกัน

ไม่ควรไปโดยลำพัง อันนี้เคยเกิดบทเรียนสร้างความเสียหายถึงแก่ชีวิตมามากแล้ว การใส่ใจและระมัดระวังต้องมีไว้ในใจของชาวบ้านผู้มาทำหน้าที่นี้ทุกคน เหตุการณ์สำคัญที่สูญเสียสอนให้ทุกคนตระหนักว่าต้องปฏิบัติอย่างไรเมื่อเผชิญหน้ากับเหตุการณ์ดังกล่าว ตามที่ประวิทย์เล่าถึงอุบัติเหตุไฟคลอกที่เกิดขึ้นจากความประมาทของชุดดับไฟของหมู่บ้านเมื่อสองปีก่อนให้ฟังว่า

> “การดับไฟของเราไม่ได้ดับไฟตรงๆ แต่เราทำเป็นแนวเอากันไว้ มันอันตรายเกินไปถ้าเราเข้าใกล้ ไฟมาประมาณหนึ่งเราต้องทำแนวกันไฟไว้เพื่อจำกัดขอบเขตไฟไม่ให้ลาม เราจะเข้าไปดับตรงๆ ไม่ได้ พื้นที่ชันยิ่งอันตราย วันนั้นเขาก็ทำแนวกันไฟไว้ตามปกติ ผมคอยอยู่ข้างหลังเพื่อดูว่าไฟมาถึงแนวกันไฟมันดับจริงไหมหรือว่าขยายไปพื้นที่อื่นอีก ได้ยินแต่เสียงร้องไม่ทันได้เห็น กลางคืนด้วยมืด คิดว่าเขาเข้าใกล้ไฟมากเกินไป มันเป็นกลางคืนและเป็นพื้นที่ลาดชัน ลมแรงมาก”

เมื่อเกิดไฟไหม้โดยปกติแล้วชาวบ้านถือว่าเป็นหน้าที่ที่พวกเขาจะสื่อสารกันด้วยวิทยุสื่อสารตรงมายังหมู่บ้านเพื่อออกกระจายเสียงตามสายให้รู้ว่าเกิดไฟไหม้ป่าแล้ว สามารถกล่าวได้ว่าการดับไฟป่าเป็นสัญชาติญาณของคนเหล่านี้ไปแล้ว เพราะพวกเขาคิดว่าป่าไม่มีก็คือชีวิตไม่รอด ดังนั้น การหยุดไฟเมื่อเกิดไฟไหม้ป่าคือเป้าหมายสำคัญซึ่งชาวบ้านผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่สั่งสมกันมานาน ครั้งแต่บรรพบุรุษอันเป็นภูมิปัญญาที่เรียนผิดเรียนถูกได้รับการพิสูจน์ทดลองจากการปฏิบัติจริงผนวกรวมกับความรู้นำเข้าจากภายนอกชุมชน โดยเฉพาะวิธีการของทางราชการได้ถูกผนวกรวมให้เกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น เทคนิคและวิธีการที่ชาวบ้านให้ความเชื่อมั่นคือ วิธีการจำกัดบริเวณไฟไหม้ให้แคบและลดความรุนแรงลง ด้วยการตัดทางขยายวงไฟจากการทำแนวกันไฟห่างจากจุดที่เกิดเหตุเป็นระยะ 15 เมตร อันเป็นการตัดการลุกลามต่อไปโดยเครื่องมือที่ทำจากไม้ไผ่ซึ่งผ่าออกเป็นซี่ๆ เพื่อกวาดเอาใบไม้ออกไป ไฟจะได้ไม่มีอะไรเป็นเชื้อเพลิงขยายวงไหม้อีกต่อไปและเมื่อจำกัดวงไฟไม่ให้ลุกลามขยายบริเวณแล้ว จะอาศัยความรู้จากภูมิปัญญาดังกล่าวคือการใช้ใบไม้สดมัดรวมกันแล้วนำมาตบไฟ ตามที่บุญชูเล่าถึงเทคนิคการดับไฟของชาวบ้านให้ฟังว่า

> “เราจะใช้วิทยุสื่อสารถ้ามีสถานการณ์ไม่ปกติหรือมีไฟที่ไหนจะวอมาที่จุดศูนย์กลางที่บ้าน คนที่หมู่บ้านจะประชาสัมพันธ์เสียงตามสายว่าตอนนี้ คนที่ไปลาดตระเวนมาเขาบอกว่ามีไฟลุกที่จุดไหน พอประกาศคนที่อยู่ในหมู่บ้านก็พากันไปดับไฟป่า หิ้วอุปกรณ์กันไป ใช้มีด ใช้ไม้กวาด ไม้ไผ่ผ่าเป็นซี่ๆ แบบนี่แหละไปกวาดบริเวณนั้น เราก็ไปทำแนวกันไฟไว้รอบๆ ให้มันไหม้ตรงจุดนี้จุดเดียว เป็นการจำกัดวงให้แคบลง ไม่ให้ลามไปที่อื่น ไม่ทุบเพราะถ้ายิ่งทุบยิ่งแตกกระเด็น ตรงไหนไหม้ก็ปล่อยให้มันไหม้ไป พอไปชนแนวที่เราทำกั้นไว้ก็ดับเอง จำกัดวงให้แคบลง”

แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการดับไฟข้างต้นนี้ ชาวบ้านรับรู้เรียนรู้ยึดถือเป็นแนวทางหรือวิธีการว่าได้ผลและสามารถใช้แก้ปัญหาไฟได้จริงอย่างประจักษ์แทบทุกครั้งและตลอดมาที่เกิดไฟไหม้ ดังนั้นแล้ว ชาวบ้านจึงกลายเป็นนักดับเพลิงไหม้ ด้วยจิตวิญญาณของผู้อาศัยอยู่กับป่า เช่นพวกเขา

นั้นได้เชื่อมั่นและมองเห็นอย่างเข้าใจว่าเป็นวิธีการที่เหมาะสมใช้ได้จริงว่าสามารถขจัดไฟป่าจากการร่วมมือร่วมพลังด้วยสำนึกรับผิดชอบและเห็นเป็นหน้าที่ที่ไม่เคยเกี่ยงงอนหรือย่อท้อ ทั้งนี้เพราะพิสูจน์ชัดเจนแล้วว่าป่าที่คงอยู่คือชีวิตคงอยู่ ความจริงนี้สะท้อนจากประสบการณ์ของแกนนำดับไฟป่าของชุมชนที่ยืนยันหนักแน่นว่ามีไฟป่าครั้งใดเขาต้องไปร่วมดับไฟอย่างสุดความสามารถ *“การดับไฟป่า เราทำโดยไม่มีประกันชีวิตอะไรสักอย่าง เราทำด้วยใจ ด้วยจิตใจที่รักป่า เพราะว่าถ้าป่าอยู่ คนในชุมชนก็อยู่ได้.. ไม่ใช่เวรของผม เมื่อมีไฟป่าเราก็ต้องไป ผู้ใหญ่บ้านจะประกาศมีไฟป่าตรงจุดนี้ ขอแรงคนที่มีแรงหน่อย ตัวผมแน่นอนเป็นคนหนึ่งที่เป็นแกนหลักของชุมชน ทุกครั้งผมต้องไป ตัวผมไปเพื่อให้พี่น้องหลายๆ คนได้เห็น ได้ทำตาม”* แม้แต่ชาวบ้านรายหนึ่งที่ไปดับไฟแล้วเกิดลื่นล้มไม้ทิ่มแทงตาเป็นอันตรายจนเกือบตาบอดยังบอกว่า “*...ลื่นล้มไม้แทงตา เราก็ยังทำกันเหมือนเดิม มันเกิดจากความรัก ความหวงแหนป่า ชีวิตนี้ถึงแม้ว่ายังเป็นชีวิต ถ้าเราตายก็คือตายไป แต่ถ้าหากป่าถูกทำลายไป เราปล่อยให้ป่าไหม้ไปแล้วลูกหลานเราจะอยู่อย่างไร เรารักป่ามากกว่าชีวิตของเรา”*

บทที่ 6
ป่าสร้างชีวิตผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อม

"ชาวบ้านดูแลป่ากันเอง เป็นภูมิปัญญาของชาวบ้าน เป็นจิตสำนึกของชาวบ้านมาตั้งแต่รุ่นปู่ย่าตายาย เขาปลูกจิตสำนึกแต่ละรุ่นสืบทอดต่อกันมา เขาสอนว่าถ้าเราเกิดมาเป็นคนป่าเราก็ต้องอยู่กับป่า วันไหนถ้าป่าไม่มี เราก็ไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ได้ ฉะนั้นเราต้องดูแลรักษาป่า เพราะป่าคือชีวิตของเรา ทุกคนได้รับจากป่าเท่าเทียมกันหมด ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบกัน"

ความเชื่อมั่นของชุมชนว่า "คนอยู่ร่วมกับป่าได้" ข้างต้นเป็นหลักคิดสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกและเข้าใจตนเอง จนสามารถคิดค้นเพื่อปรับเปลี่ยนและเลือกวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมของชุมชนแห่งนี้ จากศักยภาพในการจัดการความรู้สมัยใหม่ที่สอดผสานเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นแนวทางให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าโดยไม่กระทบต่อขีดจำกัดหรือกำลังการผลิตของผืนป่า ตามที่คณะกรรมการป่าชุมชนได้จัดจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นส่วนต่างๆ ที่สอดคล้องกับประโยชน์ในการใช้สอย โดยมีการกำหนดขอบเขตและกิจกรรมในพื้นที่ป่าอย่างชัดเจน อันได้แก่ *หนึ่ง* การแบ่งพื้นที่ป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์สูงหรือป่าดงดิบออกเป็นป่าต้นน้ำ ซึ่งเป็นบริเวณที่มีตาน้ำหรือต้นกำเนิดของลำห้วยต่างๆ ชาวบ้านจะกันไว้เป็นพื้นที่อนุรักษ์ห้ามตัดไม้และทำการเกษตรในบริเวณนี้ *สอง* เขตหมู่บ้านสัตว์ป่า มีกฎเกณฑ์ข้อห้ามมิให้ล่าสัตว์ หรือทำประโยชน์อันใดนอกเหนือ ไปจากการเก็บหาสมุนไพร *สาม* ป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพหรือป่าเบญจพรรณ ชาวบ้านกำหนดให้เป็นเขตป่าสำหรับหากินเป็นแหล่งอาหารและรายได้จากการเก็บหาของป่า แต่ห้ามมิให้ตัดไม้และถางป่าทำไร่อย่างเด็ดขาด และ *สี่* ป่าที่มีสภาพเป็นป่าโปร่ง มีต้นไม้ขนาดเล็กและขนาดกลางขึ้นอยู่ประปราย ชาวบ้านกำหนดให้เป็นเขตป่าชุมชน สามารถใช้สอยเพื่อหาฟืน ตัดไม้เพื่อสร้างบ้านและซ่อมแซมบ้านเรือน แต่ห้ามไม่ให้เผาป่าและทำไร่ ส่วนการตัดไม้และกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่ป่าส่วนนี้ ต้องได้รับความเห็นชอบจากคนในหมู่บ้านเสียก่อน ควบคู่ไปกับการกำหนดกฎระเบียบการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนให้สามารถบังคับใช้ในทางปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ เช่น ห้ามใช้วัตถุระเบิด ช็อต เบื่อ สัตว์น้ำทุกชนิด ห้ามมิให้บุคคลภายนอกเข้ามาเก็บ ขุด หาของป่าทุกชนิดเพื่อขาย ห้ามใช้สารเคมีในการเพาะปลูก ตลอดจนการห้ามทำไร่หมุนเวียนเกินขอบเขตที่ชุมชนกำหนด

ที่ผ่านมาชาวบ้านตอนกลางต่างดำเนินกิจกรรมที่หลากหลายในผืนป่าและวิถีการผลิตของตนไปตามแนวปฏิบัติที่ชุมชนจัดวางให้เดินมาตลอด กระทั่งกลืนกลายเข้ากับชีวิตประจำวันของตนอย่างเป็นธรรมชาติ อันแสดงให้เห็นถึงระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของการบริหารจัดการชีวิตในมิติด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้อำนาจสามารถผลิตหรือสร้างตัวตนขึ้นมาได้ โดยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตนอันเป็นหนทางที่ชาวบ้านสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อตอบสนองความต้องการที่จะควบคุมตนเองและมีอิทธิพลเหนือผู้อื่น ด้วยเทคนิควิธีต่างๆ ภายในสัมพันธภาพที่เขามีต่อกัน

ซึ่งความสัมพันธ์นี้จะเกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านแต่ละคน ระหว่างคณะกรรมการป่าชุมชนกับชาวบ้านโดยทั่วไป กระทั่งสัมพันธภาพที่บุคคลมีต่อตนเองซึ่งขยายไปสู่การสร้างความรู้ภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งนี้ เพื่อกำหนดกิจกรรมหรือปฏิบัติการของการจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปลักษณะเช่นนี้ เข้ากำกับแนวปฏิบัติของผู้คนในชุมชน ซึ่งตัวตนของผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมหรือชาวบ้านที่มีความเข้าใจอย่างลึกซึ้งว่าตัวเขามีกำลังความสามารถในการปกป้องทรัพยากรในผืนป่าของตนเพียงใด ควรจะจัดวางความสัมพันธ์ระหว่างการดำเนินกิจกรรมการผลิตกับผืนป่าในรูปลักษณะเช่นไร ตลอดจนวิธีการกดดัน แทรกแซงตัวเองในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติอย่างไรจึงจะมีกินมีใช้ตลอดไป จะค่อยๆ ก่อร่างสร้างรูปขึ้นภายในระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจของการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนแห่งนี้

ในลำดับต่อไปผู้วิจัยจะวิเคราะห์ให้เห็นถึงปฏิบัติการของการจัดการสิ่งแวดล้อมที่สร้างตัวตนผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านให้ปรากฏตัวขึ้นภายในชุมชน โดยการนำกรอบการมองระบบปฏิบัติการว่าเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นจริงในการจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับชุมชน จากงานของอกราวอลซึ่งมีการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนอันประกอบไปด้วยกิจกรรมย่อยๆ ขึ้นเป็นระบบการจัดการ ได้แก่ การจัดสรรทรัพยากรอย่างทั่วถึงและเสมอภาค การติดตามตรวจสอบผ่านการสอดส่องดูแลและการควบคุมความสงบเรียบร้อย โดยการคัดเลือกผู้พิทักษ์ป่าทำหน้าที่ลาดตระเวนตรวจตราผืนป่า เพื่อสอดส่องพฤติกรรมการใช้ประโยชน์ของชาวบ้านให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์การจัดการป่าที่ทำข้อตกลงกันไว้ ตลอดจนวิธีการบังคับควบคุมตนเองของชาวบ้านและการกำหนดบทลงโทษที่บังคับใช้ได้จริง โดยผู้กระทำการในส่วนต่างๆ นั่นคือสมาชิกคณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ต่างดำรงอยู่ภายในระบบความสัมพันธ์เหล่านี้ที่สร้างตัวตนของเขาให้กลายเป็นผู้มีสำนึกทางสิ่งแวดล้อม

คนกับป่า อยู่กับป่า หาเก็บ หากินในป่า รักษาผืนป่า

บ้านตอนกลางเป็นหมู่บ้านที่มีประวัติการก่อตั้งยาวนานกว่าสามร้อยปี ด้วยความจำกัดของที่ตั้งหมู่บ้านซึ่งซ่อนตัวอยู่ภายในแอ่งดอยหรือหุบเขาแคบๆ ที่มีภูเขาโอบล้อม ห่างไกลจากโลกภายนอก ทำให้ชุมชนแห่งนี้ยังคงรักษาวิถีชีวิตดั้งเดิมของตนไว้อย่างเหนียวแน่น ความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่นี่เป็นไปอย่างเรียบง่ายและสัมพันธ์เป็นหนึ่งเดียวกับผืนป่า นอกจากป่าจะเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชนแล้ว ป่ายังเป็นแหล่งรายได้ที่สามารถทำเงินให้กับชุมชนได้ตลอดทั้งปี หากว่างจากการงานในไร่นาผู้หญิงจะหยิบตะกร้าเข้าป่าเพื่อเก็บหาพืชผักต่างๆ เช่น ผักกูด มะเขือ-พวง ปลีกล้วยป่า ส่วนผู้ชายจะคว้าเสียมเข้าไปขุดหาหน่อไม้เพื่อนำมาขายให้กับร้านค้าภายในหมู่บ้านแลกเป็นตัวเงินมาจับจ่ายใช้สอย แม้เมื่อเจ็บป่วยเล็กๆ น้อยๆ พวกเขาจะเข้าไปเก็บหาสมุนไพรมาปรุงยาบำบัดอาการเจ็บป่วยโดยไม่จำเป็นต้องเดินทางออกไปพบแพทย์ในตัวเมือง ที่ผ่านมาการดำรงชีวิตของชาวบ้านอยู่แบบพึ่งพิงป่าอย่างแยกกันไม่ออก กิจกรรมที่พวกเขาเข้าไปทำในผืนป่ามีความหลากหลาย ขนาดที่เขากล่าวว่าอาจบอกเล่าได้ไม่ครบถ้วน

“ผู้หญิงจะไปหาผัก หาหน่อไม้ ทุกวันเสาร์เราจะไปไล่ราวด้วยกัน เรายิงหมูได้ตัวเก็บไว้กิน... ไปหาอาหาร อย่างบ้านโน้นเขาเอาสวิงไปหนึ่งอัน ไปหาปลา หากุ้งฝอยเป็นอาหาร บ้านหนึ่งอาจไปหาผักกูด บ้านหนึ่งอาจจะไปหาผักหวาน ไข่มดแดง ป่าคือตลาดอาหาร สำหรับทุกครัวเรือน วิถีชีวิตของเราไปป่าเหมือนไปตลาด อย่างช่วงไหนผักกูดเยอะๆ จะไปกัน ถ้าโดยปกติเราจะไปหาปูหาปลาทำกับข้าวกัน... แล้วแต่ฤดูกาล อย่างหน้าฝนเราก็จะสนุกสนานกับการไปเก็บเห็ด เห็ดมีหลายชนิด... เราเก็บมากินเท่านั้น เห็ดมันเยอะเราถึงจะขาย มะเขือพวงก็เยอะ เราก็ส่งขาย ตามลำห้วย หัวปลีป่าเยอะแยะไป ผักกูดเขาขายกันได้เดือนหลายพัน หน้าฝนมีเห็ด มีหน่อไม้ มีผักอะไรเยอะแยะจำไม่ค่อยได้ แต่ละฤดูกาลก็จะมีของให้เก็บกินตลอด ช่วงหน้าแล้งก็ผักหวาน ช่วงหน้าฝนก็จะเป็นพืชผักในไร่ หน่อไม้ เห็ด มีตามช่วงฤดูกลาล ป่าไม่ได้เป็นแค่แหล่งอาหาร มันเป็นทั้งสบู่ แชมพู ยาสีฟัน แทบทุกครัวเรือนไม่มีเงินเดือนกิน อยู่กับป่า ผักกูดมันก็เอามาแปรเป็นแชมพู สบู่ ยาสีฟันได้ เพราะมันเป็นแหล่งรายได้ด้วย ถูกแปรรูปไปเป็นเงินได้”

ชาวบ้านทำมาหากินจากป่า ดูเหมือนป่าจะกลายเป็นแหล่งทรัพยากรและอาหารอันสำคัญ พวกเขารู้จักและเข้าใจความเป็นไปเกี่ยวกับป่าอย่างลึกซึ้ง ทั้งสิ่งมีชีวิตจำพวกพืชและสัตว์ที่ดำรงอยู่ร่วมกันกับพวกเขาอย่างสงบสุขภายในผืนป่า ทุกคนรู้จักการนำสรรพสิ่งจากป่ามาใช้ประโยชน์เพื่อสนองความจำเป็นในชีวิตประจำวัน ไม่ว่าจะเป็นการนำพืชผักต่างๆ มาประกอบอาหาร เขารู้ดีว่าพืชผักชนิดใดมีคุณค่าทางอาหารสูง ผักที่เก็บมาบริโภคสดได้ เช่น ใบกระโดนสะเดา ผักกูด กระโดนติ้ว ยอดมะกอกป่า ผักกุ่ม ใบอ่อนของมะม่วง ใบอ่อนของมะขาม ใบอ่อนของมะตูม ใบยอ ปลีกล้วยป่า พืชผักที่ต้องนำมาต้มหรือแกงก่อนจึงจะบริโภคได้ เช่น ผักหวานป่า ผักหนาม มะรุม ข่าป่า ขี้เหล็ก ผักเบี้ย มะไห่ พืชที่นำหัวมาบริโภค เช่น บุก กลอย พืชที่นำหน่อมาบริโภค เช่น หน่อหวาย หน่อเต่า หน่อไม้ซาง หน่อไม้ไร่ หน่อไม้บง หน่อไม้หก หน่อไม้เฮี๊ยะ พืชที่นำผลมาบริโภค เช่น ยอป่า มะกอก มะส้าน ก่อ มะไฟป่า มะขามป้อม มะม่วงป่า มะตูม ส่วนพืชที่นำเมล็ดมาบริโภค เช่น กระบก มะค่าแต้ ก่อ ไม้แดง มะค่าโมง นอกจากนี้ยังมีพืชจำพวกเครื่องเทศซึ่งถือเป็นพืชเศรษฐกิจที่ทำรายได้เข้าชุมชน อาทิ มะแขว่น ข่า ขมิ้นชัน กระชาย และพืชจำพวกเห็ด ได้แก่ เห็ดโคน เห็ดหล่ม เห็ดตับเต่า เห็ดเผาะ เห็ดขมิ้น เห็ดหูหนู เห็ดหอม ขณะที่พืชผักบางชนิดนำมาทำยารักษาโรค ตลอดจนไม้ประเภทใดที่เหมาะสำหรับนำมาสร้างบ้านเรือนที่มั่นคง เครื่องใช้ทางการเกษตรและเครื่องเรือนภายในบ้านที่ทนทาน

แต่ก่อนนั้นการจัดระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าจะใช้ธรรมเนียมประเพณีเป็นแนวปฏิบัติ อันเป็นแนวทางที่สั่งสม เรียนรู้และเชื่อถือกัน การจัดการระเบียบนี้นานเข้าก็กลายเป็นวิถีปฏิบัติ ซึ่งแนวทางดังกล่าวนี้ถูกผสมผสานเข้ากับการจัดการสมัยใหม่ที่เรียกว่า “การจัดการป่าชุมชน” คณะกรรมการที่ชาวบ้านให้การยอมรับในกฎเกณฑ์หรือแนวทางปฏิบัติที่สามารถสะท้อนการดำรงชีพแบบวิถีการพึ่งพาป่า ซึ่งคนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ภายใต้กติกาหรือการจัดระเบียบที่เปิดช่องทางให้เกิดการกระทำหรือวิถีปฏิบัติที่ชาวบ้านเห็นว่าเกิดประโยชน์หรือสร้างชีวิตของ

คนกับป่าให้เป็นฐานทรัพยากรยังชีพอย่างพอเพียงต่อไป โดยแบ่งออกตามประเภทของทรัพยากรที่นำจากป่าเพื่อประโยชน์ใช้สอย ดังต่อไปนี้

หนึ่ง การเก็บหาเห็ดแต่พออยู่พอกิน

ในผืนป่าของบ้านตอนกลางมักพบเห็นเห็ดป่าที่มีสีสันและรูปทรงแปลกตางอกเงยอยู่ตามบริเวณทั่วไป ไม่ว่าจะบนผืนดินที่มีใบไม้ทับถมหนาชั้น โคนต้นไม้ใหญ่ บนขอนไม้หรือจอมปลวก แม้กระทั่งรอบบ้านเรือนของชาวบ้าน อันแสดงให้เห็นว่าผืนป่าแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์และมีความชุ่มชื้นของผืนดินสูงเหมาะแก่การงอกเงยของเห็ดป่าหลากหลายสายพันธุ์ โดยทั่วไปเห็ดมักจะออกดอกให้ได้เก็บหาในห้วงฤดูฝน ทว่าคนที่นี่โชคดีที่มีเห็ดให้ได้รับประทานเกือบทุกฤดูกาล จากการทุ่มเทดูแลรักษาป่าของชาวบ้านให้มีความชุ่มชื้นตลอดทั้งปี ไม่ว่าจะเป็นการดูแลป่าต้นน้ำด้วยการนำพันธุ์ไม้ที่ช่วยอุ้มน้ำไปปลูกไว้บริเวณป่าต้นน้ำเพื่อสร้างความชุ่มชื้นให้กับผืนดิน การทำแนวกันไฟป้องกันมิให้ไฟป่ารุกล้ำเข้าไปในเขตป่าอนุรักษ์ดังกล่าว ส่งผลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาลและมีสภาพอากาศที่เหมาะสมแก่การแพร่พันธุ์ของเห็ดป่าสายพันธุ์ต่างๆ

ด้วยสภาพภูมิอากาศและภูมิประเทศมีความเหมาะสมกับการเจริญเติบโตของเห็ดอย่างยิ่ง ส่งผลให้เห็ดของที่นี่มีรูปทรงใหญ่ เนื้อแน่น รสชาติหวาน เฉพาะอย่างยิ่งเห็ดโคนซึ่งเป็นเห็ดที่ขึ้นบนที่ดินจอมปลวกเป็นอาหารรสเลิศที่ชาวบ้านทุกคนต้องการ ชาวบ้านที่นี่นิยมนำเห็ดสดมาปรุงอาหารพื้นถิ่นรับประทาน สังเกตจากสำรับอาหารในครัวเรือนของที่นี่มักมีวัตถุดิบประเภทนี้ประกอบอยู่เสมอ นอกจากเห็ดจะเป็นอาหารที่ชุมชนแห่งนี้ขาดไม่ได้แล้ว เห็ดยังเป็นสินค้าซึ่งเป็นที่แสวงหาของตลาดภายนอก จากคุณภาพและปริมาณของเห็ดในผืนป่าแห่งนี้ที่จูงใจให้คนภายนอกเล็ดลอดเข้ามาเก็บหาเพื่อนำไปจำหน่ายยังตลาดในเมืองอยู่เสมอ ด้วยเหตุนี้คณะกรรมการป่าชุมชนจำต้องเข้ามาจัดการเพื่อให้ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรประเภทนี้อย่างเท่าเทียมกัน แต่เดิมนั้นชาวบ้านจะเดินตามรอยจารีตประเพณีของบรรพบุรุษในการเก็บหาอาหารอย่างเคร่งครัด เพราะเห็นว่าเห็ดของที่นี่ยังคงมีให้ได้หาเก็บหากินตลอดมา กระทั่งกลายเป็นวิถีการเก็บหาเห็ดในผืนป่าของชุมชน อันเป็นแนวทางที่คณะกรรมการป่าชุมชนใช้เป็นกฎเกณฑ์การจัดสรรทรัพยากรในปัจจุบัน กล่าวคือชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าไปเก็บหาเห็ดเพื่อนำมาปรุงอาหารในครัวเรือนอย่างทั่วถึงกัน ทว่าให้เป็นไปด้วยการยังชีพหรือแต่เพียงปรุงอาหารบริโภคในครัวเรือนเท่านั้น เพื่อเป็นการพิทักษ์หรือรักษาเห็ดนานาชนิดเป็นอาหารรสเลิศให้ลูกหลานได้เก็บกินต่อไป ในการนี้คณะกรรมการซึ่งเกิดความกังวลเมื่อเห็นคนภายนอกเข้ามาเก็บหาเห็ดป่าแต่ละคราวในปริมาณมากเพื่อหวังผลทางการค้า โดยไม่คำนึงว่าการกระทำของตนจะกระทบต่อการแพร่พันธุ์ของเห็ดในภายหน้า จึงประกาศห้ามบุคคลภายนอกเข้ามาขุดหาหรือเก็บหาของป่าต่างๆ เพื่อนำไปขายยังตลาดภายนอกชุมชนกำกับไว้อีกทางหนึ่ง

ชาวบ้านใช้เห็ดเป็นอาหารมานับร้อยปีเช่นเดียวกับชุมชนอื่นๆ ของประเทศ ซึ่งในชุมชนนี้ การเข้าใจและเรียนรู้แนวปฏิบัติที่ถูกต้องในการนำเห็ดมาบริโภค ตามวิถีที่ยึดสืบทอดกันมานานจนเป็นที่ยอมรับและส่งผลให้เกิดการอยู่รอดหรือเพิ่มพูนเห็ดให้มีกินอย่างต่อเนื่อง ไม่ขาดหายไปหรือถูกทำลายให้สูญพันธุ์ไปพร้อมกับการเก็บกินแบบไม่ดูแลรักษา แนวปฏิบัติสำหรับการเก็บเห็ดเริ่มจากผู้เก็บเห็ดจะรู้ว่าเห็ดส่วนใหญ่มักจะออกดอกในฤดูฝนซึ่งมีอากาศชื้น เมื่อเข้าฤดูฝนและฝนตกประมาณ 3-4 สัปดาห์ผ่านไปแล้ว ผืนดินมีความชุ่มชื้นทำให้เห็ดหลายพันธุ์เริ่มออกดอก ซึ่งมีทั้งเห็ดแบบบริโภคได้และไม่ได้ ดังนั้นผู้เก็บเห็ดต้องมีความรู้ว่าเห็ดพันธุ์ใดที่ควรเก็บมาบริโภค การรู้เกิดจากการฝึกฝนโดยการออกป่าเก็บเห็ดร่วมกับพ่อแม่ หรือพี่ๆ เพื่อนๆ ไปด้วยกัน เห็ดที่กินได้สังเกตุดูจะเห็นแมลงบินตอมหรือมีรอยกัดแทะเห็ดเว้าแหว่ง ผู้ที่มีประสบการณ์เก็บเห็ดมาก่อนจะบอกลักษณะของเห็ดทั้งรูปร่าง สีสรรและกลิ่นของมัน เพราะเห็ดบางชนิดจะมีรูปทรงที่คล้ายกันมากแตกต่างแค่เพียงขนหรือลักษณะสีของมันที่อาจทำให้ชาวบ้านเก็บเห็ดที่มีพิษไปบริโภคได้ ดังเช่นเคยเกิดกรณีชาวบ้านสุขสันต์หมู่บ้านใกล้เคียงเก็บเห็ดพิษซึ่งมีลักษณะคล้ายกับเห็ดไข่มารับประทานแล้วเสียชีวิตยกครอบครัว ชาวบ้านจึงมีความระมัดระวังในการเก็บหาเห็ดอย่างมาก พวกเขาจะเลือกเฉพาะเห็ดที่พ่อแม่หรือบรรพบุรุษเคยเก็บหามากินเท่านั้น แม้ว่าจะมีเห็ดหลากหลายพันธุ์ที่สามารถกินได้งอกขึ้นเป็นจำนวนมากในผืนป่าของเขา ตามที่ลุงสวัสดิ์เล่าให้ฟังว่า

> “เห็ดที่นี่เยอะนะ เห็ดหล่ม เห็ดลม เห็ดเผาะ เห็ดหูหนู เห็ดโคน เห็ดขอน เห็ดตับเต่า เห็ดขมิ้น ส่วนมากจะเอามากินไม่ขาย... เพราะมันเน่าเร็ว กว่าเราจะออกไปจากป่าไปขายอีกนานเดินทางนาน เห็ดมีเยอะมีหน้าฝน เห็ดกอไผ่ก็มีนะ... มันจะขึ้นส่วนมากเห็ดหล่มจะขึ้นแถวบนดอย เห็ดแต่ละชนิดจะขึ้นต่างกัน เห็ดหล่มจะออกตามป่าไม้เปา ไม้แคะ ส่วนเห็ดโคนจะออกตามป่าไม้ข้าวหลาม ป่าไผ่ เห็ดเผาะตามป่าแพะ เห็ดโคนปลวกจะขึ้นที่จอมปลวก ขึ้นเป็นช่วงปีหนึ่งขึ้นแค่สองครั้ง.... ปีหนึ่งจะออกสองหรือสามครั้งแล้วแต่ละปลวก บางปลวกออกช่วงเดือนมิถุนายน กรกฎาคม หน้าฝน ส่วนเห็ดหล่มออกเดือนธันวาคม มกราคม เห็ดหล่มหรือเห็ดขอนไม้จะออกช่วงนี้”

การนำเอาเห็ดไปรับประทานนั้นสิ่งที่ชาวบ้านต้องมีคือความรู้หรือการรู้จักเห็ด อันเป็นกระบวนการสร้างหรือสั่งสมความรู้จากประสบการณ์ที่เฝ้าเรียนรู้ จนเกิดความรู้จักเห็ดอย่างลึกซึ้ง คุณลักษณะสำคัญของนักเก็บเห็ดนี้ยังประโยชน์ให้เขาสามารถพึ่งพาอาหารอย่างเห็ดจากป่าได้ ซึ่งนักเก็บเห็ดทุกคนต้องสามารถประเมินตนเองว่าเป็นผู้ที่สามารถเก็บเห็ดได้ถูกต้องหรือไม่เก็บเห็ดมีพิษ ฉะนั้นแล้วอันตรายอาจเกิดกับชีวิตไม่ว่าจะเป็นการเจ็บป่วยหรือตายจากการรับประทานเห็ดและความสามารถนำเห็ดไปประกอบอาหารเช่นนี้ ได้แสดงให้เห็นการรู้จักป่าในมิติของชีวิตหรือการงอกงามของเห็ด อันสะท้อนภาพความผูกพันธ์ของชาวบ้านนักเก็บเห็ดกับป่าเป็นอย่างดี นั่นหมายความว่าความรู้ในการรักษาป่าเพื่อให้คุณประโยชน์อันเนื่องจากป่าเป็นแหล่งอาหารและคิดเสมอว่าจะทำอย่างไรจึงทำให้ป่าสมบูรณ์ต่อไปอีก

นอกจากรูปลักษณะของเห็ดแล้ว บริเวณที่เห็ดขึ้นก็สำคัญต่อการทำให้ผู้เก็บเห็ดสังเกตว่าตนเองสามารถรู้และหาแหล่งหรือบริเวณที่เห็ดขึ้นหรืองอกได้ กล่าวคือเห็ดแต่ละชนิดจะงอกจากพื้นที่ต่างกัน อาจแบ่งออกได้สี่แหล่งด้วยกันดังนี้ *หนึ่ง* เกิดจากพื้นดินเป็นบริเวณพื้นราบเรียบโล่ง เข้าถึงและมองเห็นได้ไม่ยาก ดอกเห็ดจะผุดขึ้นบนพื้นดินเป็นบริเวณกว้างมองเห็นได้อย่างชัดเจน เช่น เห็ดโคน เห็ดเผาะ เห็ดหล่ม เห็ดหอมและเห็ดไข่ เป็นต้น *สอง* บริเวณโคนต้นไม้ ต้องสังเกตชนิดของต้นไม้ด้วย ต้นไม้บางชนิดอาจทำให้เห็ดที่ขึ้นนำมารับประทานได้ บางชนิดอาจเป็นเห็ดมีพิษ ต้นไม้ที่เห็ดงอกนั้นส่วนใหญ่เป็นไม้ที่ตายแล้วหรือที่เรียกว่าขอนไม้ เช่น เห็ดหูหนู เห็ดขาว เห็ดลม เป็นต้น *สาม* เห็ดที่งอกจากบริเวณจอมปลวกหรือเป็นเห็ดเนินดิน เช่น เห็ดโคนปลวก เป็นต้น และ *สี่* เห็ดที่ขึ้นรอบบ้านเรือนที่อยู่อาศัย มีชื่อเรียกว่า เห็ดห้า เป็นเห็ดที่มีสีดำด้านบนส่วนใต้ดอกจะมีสีเหลือง นำมาประกอบอาหารได้

ส่วนวิธีการเก็บเห็ด มีกฎเกณฑ์ควรปฏิบัติหากเบี่ยงเบนจากแนวทางนี้แล้วจะมีผลให้การเกิดขึ้นหรือเห็ดงอกน้อยกว่าปีที่ผ่านมา ชาวบ้านมักจะออกไปเก็บเห็ดในเวลาเช้ามืดเพื่อนำมาทำอาหารเช้ารับประทานในครัวเรือน เพราะเป็นช่วงเวลาสะดวกที่พวกเขายังไม่ต้องออกไปทำงานประจำวันในไร่นา ทำให้เมื่อไปถึงแล้วก็มีแสงสว่างพอที่จะมองเห็นเห็ดงอกเงยบนดินได้ง่าย เห็ดในผืนป่านี้มีให้เก็บกินเป็นจำนวนมากไม่จำเป็นต้องแก่งแย่งโดยเข้าไปเก็บหาตั้งแต่เวลากลางคืนเหมือนเช่นชุมชนในพื้นที่ส่วนอื่นของประเทศ การเก็บเห็ดนั้นมีแนวทางปฏิบัติอันสะท้อนถึงวิธีการเก็บที่เป็นความรู้สืบทอดกันมานานสำหรับการออกหาอาหารจากป่าของชาวบ้าน สิ่งสำคัญที่ต้องคำนึงถึงคือ หากต้องการให้มีเห็ดรับประทานในปีหลังๆ ควรหาภาชนะไปใส่ ห้ามวางลงบนพื้นดินบริเวณที่เก็บเห็ดนั้น ชาวบ้านที่นี่เรียนรู้วิธีการเก็บเห็ดในลักษณะเช่นนี้จากการติดตามพ่อแม่ออกไปเก็บหาเห็ดตั้งแต่วัยเด็ก นอกจากผู้ใหญ่ทุกคนจะเน้นย้ำให้ลูกหลานจดจำความแตกต่างของเห็ดพิษและเห็ดที่นำมาบริโภคได้แล้ว พวกเด็กๆ จะถูกชักชวนให้ทดลองเก็บหาเห็ดร่วมกับพ่อแม่อยู่บ่อยครั้ง กระทั่งสามารถรู้จักและแยกแยะเห็ดสายพันธุ์ต่างๆ ได้อย่างแม่นยำ สิ่งสำคัญที่นักเก็บเห็ดจำเป็นต้องเฝ้าเตือนตัวเองอย่างเข้มงวดนั่นคือวิธีการเก็บเห็ดอย่างไรที่จะทำให้พวกเขามีเห็ดให้เก็บหา เก็บกินอย่างสม่ำเสมอ ทุกคนต่างบอกกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่า *"เวลาเก็บนี่ เราต้องเอากระด้งไปสะพายไป ต้องเก็บใส่ภาชนะ เอาวางไว้บนดินไม่ได้ คนสมัยก่อนเขาถือเคล็ดถ้าวางไว้บนดิน ปีหน้าไปดูจะไม่ออกมาอีก"* ปรากฏว่าการทำเช่นนั้นจะไม่กระทบต่อเชื้อของเห็ดทำให้เห็ดงอกเงยออกมาในปีหลังๆ ด้วยวิธีการเช่นนี้ย่อมทำให้เขาเชื่อมั่นต่อวิธีการเก็บหาเห็ดตามแนวทางของตน ซึ่งเห็นผลชัดว่าทำให้เห็ดสายพันธุ์ต่างๆ ในผืนป่าแพร่ขยายพันธุ์เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของชุมชนตลอดมา

โดยเฉพาะการเก็บเห็ดโคนซึ่งเกิดขึ้นบนจอมปลวกนั้น มีวิธีการเก็บค่อนข้างพิถีพิถันกว่าการเก็บหาเห็ดชนิดอื่น นักเก็บเห็ดที่ปรารถนาจะมีเห็ดรสเลิศให้ได้เก็บหา เก็บกินในฤดูกาลถัดไปอย่างต่อเนื่อง จะทำการเก็บเห็ดอย่างระมัดระวัง เขามักใช้ไม้ไผ่เหลาให้แหลมเจาะเข้าไปในดินแล้วค่อยๆ แคะดอกเห็ดออกมา เนื่องจากเห็ดโคนเป็นเห็ดที่ขึ้นชื่อว่ามีรสชาติดี จึงเป็นที่ต้องการ

ของชาวบ้านมาก ดังนั้นผู้ใดที่เจอะเจอแหล่งกำเนิดของเห็ดชนิดนี้มักจะเก็บไว้เป็นความลับเฉพาะตัว เขาจะจดจำพื้นที่ วันและเวลาที่เห็ดงอกอย่างแม่นยำ เพราะเห็ดโคนมักจะงอกขึ้นในสถานที่และวันเวลาที่ใกล้เคียงกันเสมอ ปีต่อมาเมื่อพื้นดินมีความชุ่มชื้นเหมาะสมกับการเติบโตเห็ดก็จะงอกดอกให้ชาวบ้านได้บริโภคอย่างสม่ำเสมอ *“บางที่เก็บได้ปีหนึ่งสามครั้งเลยนะ ห้ามใช้มีดกองกับพื้นก็ไม่ได้ พ่อแม่เคยทำเขาบอกสืบต่อกันมา เพราะเห็ดโคนจอมปลวกอร่อยมาก ใครได้เจอจะหวงกันมาก ทุกคนจะรักษาเอาไว้ แล้วจะจำวันที่ จำพื้นที่ให้ขึ้นใจ ถ้ามันขึ้นตรงไหนจะขึ้นอยู่ตรงนั้นและวันเวลาเดียวกันด้วย”*

ดังกล่าวแล้วว่าเห็ดเป็นอาหารตามฤดูกาล ชาวบ้านมีโอกาสนำมาปรุงเป็นอาหารได้ตามห้วงเวลาที่เหมาะสม ดังนั้นผู้นิยมรับประทานเห็ดจะคอยโอกาสนี้และเมื่อเห็ดงอกในป่าพวกเขาจะเข้าไปเก็บมาบริโภค กล่าวคือเห็ดที่ขึ้นอยู่บนดินมักออกดอกให้เก็บหาได้เฉพาะห้วงฤดูฝน ส่วนเห็ดที่ขึ้นบนขอนไม้จะงอกออกมาในช่วงฤดูหนาว ขณะที่เห็ดตามจอมปลวกเช่นเห็ดโคนจะเริ่มงอกให้เก็บหาในห้วงฤดูฝนทว่าสามารถเก็บหาได้สองถึงสามรอบในห้วงปี แม่ครัวที่ชำนาญในการปรุงเห็ดจำเป็นต้องมีความรู้ที่แม่นยำเกี่ยวกับห้วงเวลาการงอกของเห็ดแต่ละประเภทเพื่อที่จะพลิกแพลงวิธีการปรุงอาหารจำพวกเห็ดให้สมาชิกในครอบครัวรับประทานอย่างไม่รู้เบื่อ เนื่องจากชาวบ้านที่นี่นิยมรับประทานเห็ดสดดังนั้นเขามักจะเก็บหาเห็ดในปริมาณที่เพียงพอสำหรับการปรุงอาหารบริโภคแต่ละมื้อเท่านั้น ด้วยเหตุนี้วิธีการเก็บหาเห็ดเพื่อที่พวกเขาจะมีเห็ดสดให้ได้ปรุงอาหารแต่ละมื้อจึงมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทุกคนที่นี่ระลึกรู้อยู่เสมอว่าการที่พวกเขาทำตามวิธีการเก็บหาเห็ดตามที่พ่อแม่ได้สั่งสอนและพาออกไปเก็บหาด้วยกันอย่างสม่ำเสมอนั้น จะทำให้เขามีเห็ดสดใหม่ได้รับประทานทุกครั้งที่ต้องการ เฉพาะอย่างยิ่งนักปรุงเห็ดมักต้องการแต่เห็ดสดที่มีคุณภาพมาปรุงอาหารให้มีรสชาติที่ถูกปาก เขาจำเป็นต้องค่อยๆ ใช้มือดึงดอกเห็ดออกมาจากดินก่อนเอาวางลงในภาชนะที่สะพายไป นอกจากจะไม่กระทบต่อเชื้อของเห็ดเพื่อให้ได้งอกเงยในฤดูกาลต่อไปแล้ว ยังเป็นการทนุถนอมดอกเห็ดซึ่งมีความบอบช้ำได้ง่ายเพื่อมิให้เสียรสชาติด้วย

สำหรับวิธีการปรุงอาหารประเภทเห็ดนั้น นักปรุงเห็ดที่มีความชำนาญต่างรับรู้ทั่วกันว่าจะต้องนำมาผ่านกรรมวิธีการหุงต้ม แกง ผัดหรือเผาให้สุกเสียก่อนจึงจะรับประทานได้ แม้ว่าเห็ดจะนำมาปรุงอาหารได้หลากหลายชนิด ทว่าชาวบ้านที่นี่นิยมนำเห็ดสดมาปรุงอาหารประเภทแกงพื้นถิ่นซึ่งมีลักษณะคล้ายแกงป่าหรือแกงไม่ใส่กะทิทางภาคกลาง ได้แก่ แกงข้าวคั่ว แกงอ่อม แกงเปอะ หรือแกงแค นำเห็ดมาต้มจืดรวมกับพืชผักต่างๆ หรือนำเห็ดสดมาผัดใส่ไข่ ห่อหมกปลา หรือนำมาตำน้ำพริกสูตรต่างๆ จะพบเห็นว่าสำรับอาหารของชาวบ้านมักไม่ห่างหายจากอาหารจำพวกเห็ดที่สมาชิกในครัวเรือนชื่นชอบรับประทานเสมอมา เช่นนั้นแล้วความตั้งใจของชาวบ้านในการสงวนรักษาเห็ดป่านานาชนิดที่งอกงามให้เห็นทั่วไปในป่า ไม่เพียงแต่ต้องการรักษาความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าที่ชุมชนแห่งนี้ร่วมมือกันจัดการตลอดมา หากยังเกิดจากความหวงแหนต่อทรัพยากรเห็ดของชุมชนมิให้สูญหายไป ซึ่งสะท้อนถึงความเกี่ยวเนื่องระหว่างเห็ดป่า ชาวบ้านและ

วัฒนธรรมการกินอาหารพื้นถิ่นที่ก่อร่างสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านการปกป้องเห็ดป่าที่ปรากฏขึ้นภายในชุมชนแห่งนี้อย่างเด่นชัด

แม้ว่าปริมาณของเห็ดในผืนป่าจะเกินกว่ากำลังการบริโภคของชุมชน แต่เป็นที่น่าสนใจว่าชาวบ้านไม่นิยมเก็บเห็ดไปขาย ส่วนใหญ่จะมุ่งเก็บมารับประทานในครัวเรือน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าเห็ดไม่สามารถเก็บรักษาไว้ได้เป็นเวลานาน หากจะนำออกไปขายอาจเน่าเสียก่อนด้วยเหตุที่ชุมชนอยู่ห่างไกลจากตลาดภายนอกเป็นอันมาก ส่วนผู้ที่มีสิทธิมาเก็บเห็ดนั้นก็คือชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านดูแลป่าชุมชนเป็นส่วนใหญ่ เหตุที่คนนอกไม่ได้รับอนุญาตให้เข้ามาเก็บหาเพราะพวกเขามุ่งหวังเก็บเห็ดไปเพื่อการค้า ชาวบ้านเกิดความหวงแหนเกรงว่าจะเกิดผลกระทบต่อทรัพยากรในผืนป่าจากการเก็บหาเห็ดในลักษณะนี้ ส่งผลให้ชุมชนไม่มีพืชผักในพื้นถิ่นเพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน นอกจากนั้นยังอาจก่อให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรที่นำมาสู่ความแตกแยกภายในชุมชนได้ ดังนั้นหากชุดลาดตระเวนป่าหรือชาวบ้านที่ออกหากินประจำวันพบคนนอกเข้ามาก็จะได้รับการตักเตือนห้ามปราม ส่วนการละเมิดกติกาเกี่ยวกับการนำเห็ดออกจากป่านี้มักไม่ค่อยปรากฏ เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะชุมชนแห่งนี้มีแนวปฏิบัติกำกับแนวทางไว้ชัดเจนจนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไป กล่าวคือชาวบ้านมีความเชื่อกันมาแต่รุ่นพ่อรุ่นแม่แล้วว่าพืชผักที่เก็บหาจากผืนป่าเพื่อประกอบอาหารนั้น เป็นผลประโยชน์ส่วนรวมของทุกคนในชุมชน การเก็บหาเห็ดเพื่อนำไปจำหน่ายเป็นรายได้อย่างเป็นกอบเป็นกำ ย่อมเป็นแต่เพียงการแสวงผลประโยชน์ส่วนบุคคลซึ่งหากทุกคนคิดและปฏิบัติเช่นนั้นอาจกระทบต่อการงอกเงยหรือขยายพันธุ์ของเห็ดในอนาคตได้ การดำรงอยู่และการแพร่ขยายพันธุ์ของเห็ดในผืนป่าจึงเป็นเรื่องของการสงวนรักษาทรัพยากรของชุมชนให้ได้เป็นแหล่งอาหารที่ยั่งยืน เมื่อชาวบ้านทุกคนตระหนักรู้ว่าผลของการเก็บหาเห็ดของตนจะกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในอนาคต ดังนั้นแล้วเขาจะเฝ้าเตือนตนเองให้คงวิถีปฏิบัติของการเก็บหาเห็ดแต่พออยู่พอกินภายในครัวเรือนเท่านั้น

สอง การเก็บหารังผึ้งที่ไม่กระทบต่อการดำรงอยู่ของผึ้งป่า

สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปของผืนป่าแห่งนี้เป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน มีพื้นที่ราบตามหุบเขาและเชิงเขาเป็นที่ตั้งของหมู่บ้าน สภาพพื้นที่เช่นนี้เหมาะสมต่อการดำรงอยู่ของผึ้งป่าเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะบริเวณภูเขาต่างๆ ที่อยู่ล้อมรอบหมู่บ้านมีสภาพป่าเบญจพรรณซึ่งเป็นแหล่งอาศัยทำรังของผึ้งป่าจำนวนมาก หากเดินเข้าไปในป่าลึกมักพบเห็นผึ้งป่าทำรังบนต้นไม้ใหญ่อยู่เสมอ ที่แสดงให้รู้ว่าการดำรงชีวิตของฝูงผึ้งนั้นแนบแน่นอยู่กับความเป็นป่าเพียงไร ด้วยความที่ผึ้งป่าจำเป็นต้องอาศัยแหล่งน้ำหวานจากดอกไม้ป่ามาเก็บสะสมไว้ในรัง หากผืนป่าใดปรากฏรังผึ้งเป็นจำนวนมากนั่นหมายความว่าป่าแห่งนั้นย่อมเต็มไปด้วยต้นไม้ป่าหลากหลายสายพันธุ์ที่มีดอกไม้ป่ากลิ่นหอมหวานให้ได้เป็นแหล่งสะสมน้ำหวานของผึ้งป่า จนกล่าวได้ว่าการพบเห็นผึ้งป่าเป็นสัญญาณที่แสดงถึงความเป็นป่าที่มีความหลากหลายทางชีวภาพและมีความอุดมสมบูรณ์สูง

ชาวบ้านที่นี่นิยมนำน้ำผึ้งป่ามาเป็นอาหารและยารักษาโรคบางชนิดมาเนิ่นนานแล้ว ด้วยความที่ผืนป่าแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยดอกไม้ป่าที่มีกลิ่นหอมแรงซึ่งเป็นแหล่งอาหารชั้นดีของผึ้งป่า ทำให้น้ำผึ้งป่าของที่นี่มีกลิ่นหอม สีเหลืองใสและรสชาติดี กระทั่งเป็นที่รับรู้กันทั่วไปว่าน้ำผึ้งป่าเป็นผลผลิตชั้นยอดจากป่าซึ่งเป็นที่ต้องการของทั้งชาวบ้านในชุมชนเองและบุคคลภายนอก ชาวบ้านที่นี่นิยมเข้าไปเก็บหาน้ำผึ้งป่าในช่วงฤดูร้อนซึ่งเป็นห้วงเวลาที่พวกเขาว่างเว้นจากงานผลิตในไร่นา อีกทั้งเป็นฤดูกาลที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของรังผึ้งป่า ที่ผ่านมาการนำผึ้งป่ามาใช้ประโยชน์ของชาวบ้านไม่เคยเกิดปัญหาการแย่งชิงระหว่างคนในชุมชน หรือขาดรายได้เนื่องจากรังผึ้งในผืนป่าแห่งนี้ลดจำนวนลงเลย ด้วยคณะกรรมการป่าชุมชนได้จัดวางระบบการจัดการช่องทางการเข้าถึงรังผึ้งป่าให้เกิดความเท่าเทียมโดยถ้วนหน้ากัน ตามความเชื่อที่บรรพบุรุษสั่งสอนให้ลูกหลานรู้จักเคารพในคุณค่าของสรรพสัตว์ที่อยู่ร่วมกันภายในผืนป่า และการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุขโดยไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน โดยวิธีการเก็บหารังผึ้งที่สั่งสมและเรียนรู้กันมาว่าไม่กระทบต่อการดำรงอยู่ของผึ้งป่า ซึ่งประจักษ์ชัดกับทุกคนที่นี่ว่าการเก็บหารังผึ้งตามทางของตนนั้นส่งผลให้ผืนป่าแห่งนี้มีรังผึ้งป่าให้ได้เก็บหาตลอดมา อันเป็นแนวปฏิบัติของการจัดการทรัพยากรผึ้งป่าที่ชัดเจนและทุกคนรับรู้ตรงกัน ด้วยเล็งเห็นว่าผึ้งป่าเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่ายิ่งต่อชุมชนที่นี่ คณะกรรมการป่าชุมชนได้เพิ่มเติมข้อกำหนดของชุมชนโดยสั่งห้ามมิให้บุคคลภายนอกเข้ามาเก็บหารังผึ้งป่าโดยเด็ดขาด สำหรับชาวบ้านในหมู่บ้านนี้ได้กำชับให้ทุกคนยึดแนวทางการเก็บหาผึ้งป่าตามจารีตของชุมชนอย่างเคร่งครัดเพื่อสงวนรักษาพันธุ์ผึ้งป่าให้ดำรงอยู่ แพร่ขยายพันธุ์และผลิตน้ำผึ้งที่มีคุณภาพแก่ชุมชนต่อไป

ด้วยความที่ชาวบ้านยังยากจน ขาดรายได้ที่มากพอสำหรับการยังชีพในยุคสังคมบริโภคนิยมจึงจำเป็นต้องหารายได้จากป่าที่สังคมภายนอกชุมชนต้องการ อย่างน้ำผึ้งป่าซึ่งเป็นสินค้าที่ขึ้นชื่อของชุมชน สร้างรายได้สำหรับการว่างเว้นจากการทำนาทำไร่ในฤดูแล้งพอสมควร ลักษณะของน้ำผึ้งป่าจะมีความบริสุทธิ์ กลิ่นหอม หวานอร่อยเป็นสินค้าจากป่าที่ต้องการของคนนอกชุมชนมากเรียกได้ว่าเป็นสินค้าที่ต้องสั่งจอง ชุมชนได้ทำการร่วมมือกับการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแม่เมาะให้เป็นแหล่งรับซื้อ การที่น้ำผึ้งป่าของชุมชนเป็นสินค้าที่มีคุณภาพสามารถเก็บไว้ได้นานไม่บูดเน่าได้ง่าย มีรสชาติ กลิ่นและรสที่คงเดิมได้นั้น เกิดจากสำนึกของผู้ผลิตน้ำผึ้งทุกคนที่ต้องการผลิตแต่สินค้ามีมาตรฐานที่สาธารณชนรับรอง โดยไม่ได้มุ่งหวังเพียงแค่รายได้จากน้ำผึ้งเพื่อสร้างมาตรฐานการครองชีพที่สูงกว่าเดิม อยู่เหนือกว่าคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชนเป็นสำคัญ ชุมชนโดยคณะกรรมการหมู่บ้านต่างช่วยกันคิดค้นวิธีการผลิตน้ำผึ้งให้ได้มาตรฐานจากการทดลองทำครั้งแล้วครั้งเล่าด้วยตัวเอง พร้อมดึงเอาความรู้ทางคหกรรมศาสตร์ที่ได้รับการถ่ายทอดจากหน่วยงานราชการมาปรับใช้ กระทั่งสามารถคงคุณภาพของน้ำผึ้งป่าให้เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่ายจนถึงทุกวันนี้

การผลิตน้ำผึ้งป่าที่มีคุณภาพดังที่กล่าวมานั้น สิ่งจำเป็นที่ชาวบ้านต้องมีคือความรู้ทั้งมวลที่เกี่ยวเนื่องกับการดำรงอยู่ของผึ้งป่า ตั้งแต่แหล่งที่อยู่อาศัยของรังผึ้งป่าในผืนป่าแห่งนี้ซึ่งชาวบ้านเรียนรู้ สั่งสมและถ่ายทอดกระบวนการสรรหารังผึ้งจากผืนป่าสืบต่อกันมา ผู้ชายใน

ชุมชนแห่งนี้มักมีทักษะในการค้นหารังผึ้งป่าจากการติดตามผู้ใหญ่เข้าไปเก็บหาผึ้งป่าตั้งแต่วัยเด็ก ทำให้เขาซึมซับการเก็บหารังผึ้งด้วยวิธีการเฉพาะตัวที่ทำให้ชุมชนแห่งนี้มีรังผึ้งป่าให้ได้เก็บหาตลอดมา พวกเขากล่าวตรงกันว่าการจะได้ชื่อว่าเป็นนักเก็บผึ้งที่มีความเชี่ยวชาญการเก็บหารังผึ้งจากธรรมชาติในแบบที่ไม่ทำให้ผึ้งต้องสูญพันธุ์ลงไปนั้น โดยพื้นฐานแล้วพวกเขาต่างเป็นผู้ที่สำนึกรู้ในความเสมอภาคของทุกสรรพสิ่ง การเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับผึ้งป่า ตลอดจนความเป็นไปในผืนป่าแห่งนี้เป็นอย่างดี นอกเหนือจากการเฝ้าดูพ่อแม่ที่สืบทอดแนวปฏิบัติการหาผึ้งป่ามาแต่บรรพบุรุษ จากนั้นนำมาต่อยอดความรู้ดั้งเดิมจากการฝึกฝนด้วยตนเองจนรู้จริง กระทั่งกลายเป็นทักษะเฉพาะตัวของแต่ละคน ดังนั้นคุณสมบัติประการแรกของนักเก็บผึ้งที่ดี จะต้องเป็นผู้รู้จักสังเกตและเข้าใจธรรมชาติของผึ้งป่าอย่างลึกซึ้ง อีกทั้งเป็นผู้มีความคิดสร้างสรรค์ที่นำมาสู่กระบวนการเก็บหารังผึ้งที่เป็นของตัวเอง ตัวอย่างเช่นอนันต์ได้เฝ้าดูพฤติกรรมของผึ้งตั้งแต่เด็กจนรู้ซึ้งถึงพฤติกรรมการกินน้ำของผึ้ง กระทั่งค้นพบวิธีการหารังผึ้งจากการติดตามนางพญาผึ้งที่บินลงมากินน้ำบริเวณริมลำห้วย หากตัวผึ้งดังกล่าวบินกลับในระดับต่ำแสดงให้รู้ว่ารังของมันอยู่ไม่ไกลจากบริเวณนั้นนัก ต่างจากการบินวนสูงขึ้นไปนั่นหมายความว่ารังอยู่ไกลจากบริเวณนั้นมาก เมื่อเดินตามทิศทางที่ผึ้งบินกลับไปในรัศมีไม่เกิน 8 กิโลเมตร ทุกคราวจะพบรังผึ้งป่าที่นั่นให้เขาได้เก็บหาตลอดมา

อนันต์เชื่อมั่นในวิธีการค้นหารังผึ้งเช่นนี้เสมอมาและยังถ่ายทอดวิธีการนี้ให้บุตรชายไว้เป็นภูมิรู้ติดตัว ตามที่บอกเล่าให้ฟังว่าช่วงปิดภาคเรียนในห้วงฤดูร้อนเขามักชักชวน “องอาจ” บุตรชายคนโตซึ่งมีอายุย่างเข้าวัยรุ่นให้ออกเดินป่า เพื่อสำรวจหารังผึ้งด้วยกันทุกครั้ง ทำให้องอาจเป็นเยาวชนจำนวนไม่กี่คนในชุมชนที่มีความเชี่ยวชาญให้การค้นหารังผึ้งป่า จากวิธีการสังเกตนางพญาผึ้งที่บินลงมาดูดน้ำจากลำห้วยแล้วแกะรอยตามทิศทางที่พวกมันบินกลับรัง เพื่อค้นหาแหล่งที่อยู่ของรังผึ้งป่าอย่างเห็นผล ตามที่อนันต์ได้ฝึกฝนจนกระทั่งบุตรชายมีความคล่องตัว *“เดินหาไปเรื่อยๆ ดูแม่มันลงมากินน้ำด้วย มันจะลงมาเอาน้ำในห้วย ลงมาดูดน้ำเอาน้ำขึ้นไปที่รังผึ้ง เรามองเห็นตัวมันลงมาดูดน้ำในห้วย เราก็ตามมันบินไปตรงไหน บางตัวบินขึ้นไปได้ครึ่งเดียวก็จอดคล้ายมันหนักกัน คิดว่ามันน่าจะไปคายน้ำออกที่รัง ส่วนผสมของน้ำผึ้งจะมีน้ำด้วย”* การเฝ้าดูธรรมชาติของผึ้งป่ากระทั่งอนันต์เกิดความรู้อย่างลึกซึ้งถึงพฤติกรรมการบินกลับรังของพวกมัน สะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการรังสรรค์ความรู้ของชาวบ้านในการดำรงอยู่ร่วมกับสรรพสัตว์ต่างๆ ในผืนป่าอย่างสงบสุข เพราะนัยหนึ่งความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของชีวิต ไม่ได้มีคุณค่าเพียงเพื่อสนองตอบความต้องการของมนุษย์เท่านั้น ทว่าความหลากหลายของผึ้งป่ายังมีคุณค่าในตัวเอง ที่แสดงถึงความซับซ้อนและการพึ่งพาอาศัยกันในระบบนิเวศน์ของผืนป่าแห่งนี้ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ

สำหรับถนอมมีวิธีการค้นหารังผึ้งที่ต่างออกไป เขาสังเกตเห็นว่าผึ้งป่ามีพฤติกรรมการสร้างรังโดยมักเลือกต้นไม้ที่มีลำต้นโค้งซึ่งเหมาะสมในการรองรับน้ำหนัก และมักเป็นต้นไม้ที่ขึ้นอยู่บริเวณหุบเขาซึ่งมีเถาวัลย์เกาะเกี่ยวรกรุงรังอำพรางจากสายตาได้ดี *“การหาผึ้งนี่เราต้อง*

รู้จักสภาพที่ผึ้งจะเกาะ คนไม่มีประสบการณ์ไปหาไม่เจอสักรัง คนที่มีประสบการณ์จะรู้ผึ้งจะชอบที่หุบดอย มันมีเอกลักษณ์ของมัน ต้นไม้ด้วย ส่วนใหญ่ที่ผึ้งเกาะจะมีเถาวัลย์ไปพันอยู่ แล้วก็ต้นที่มันจะโค้งๆ หน่อย ถ้าต้นที่ขึ้นตรงๆ ไม่มีเถาวัลย์มันจะไม่ชอบ คนที่หาผึ้งจะต้องสังเกตตรงนี้จะเจอรัง" ขณะที่ลุงสวัสดิ์และผู้ชายในหมู่บ้านอีกหลายคนใช้วิธีการสังเกตหาต้นไม้ที่เป็นแหล่งน้ำหวานของผึ้ง เช่น ไม้จำพวกยาง ลำใยป่าและไม้ป่าที่ดอกส่งกลิ่นหอมแรง *"ส่วนมากจะทำรังที่ต้นยางหรือต้นลำใยป่า เพราะมันน่าจะอาศัยเกสรต้นพวกนี้อยู่"* วิธีการค้นหารังผึ้งในที่นี้เป็นมิได้เป็นเพียงการแสวงหารายได้เข้าครัวเรือนของชาวบ้านเท่านั้น หากยังสะท้อนให้เห็นว่าเป็นกิจกรรมที่กล่อมเกลาให้พวกเขารู้ซึ้งถึงคุณค่าของชีวิตที่ผสมกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของตนเอง พันธุ์ไม้และผึ้งป่าที่ดำรงอยู่ร่วมกันในผืนป่า เพราะทุกสรรพสิ่งสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน พึ่งพาอาศัยกันและต้องการการดูแลซึ่งกันและกันภายในผืนป่าแห่งนี้

ความรู้ ความเข้าใจในธรรมชาติการดำรงอยู่ของผึ้งป่าที่เกี่ยวโยงกับพันธุ์ไม้ในผืนป่าของชาวบ้านที่นี่ ยังถูกนำมาสอดผสานขึ้นเป็นเทคนิควิธีอันชาญฉลาดในการเก็บหารังผึ้งที่ไม่กระทบต่อความเป็นไปของผึ้งป่า นักเก็บผึ้งในชุมชนแห่งนี้ได้นำชุดความรู้เดิมเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ซึ่งเป็นแหล่งอาศัยทำรังของผึ้งป่ามาสร้างสรรค์อุปกรณ์การปีนต้นไม้เพื่อเก็บหารังผึ้ง ด้วยการทดลองนำวัสดุที่มีอยู่ในพื้นถิ่นมาปรับใช้และทดลองปีนขึ้นต้นไม้ครั้งแล้วครั้งเล่าจนเกิดประสิทธิภาพสูงสุดกลายเป็นเทคนิควิธีในการเก็บหารังผึ้งเฉพาะถิ่นของที่นี่ กล่าวคือชาวบ้านรู้จักที่จะปรับใช้องค์ความรู้เกี่ยวกับต้นไม้ประเภทต่างๆ ระดับความสูงและระดับความแข็งของเนื้อไม้ เป็นเกณฑ์ในการเลือกวิธีการและอุปกรณ์การเก็บหารังผึ้งจากต้นไม้ให้เหมาะสมกับแต่ละสถานการณ์ ดังนี้ *หนึ่ง* หากต้นไม้ที่พบรังผึ้งมีระดับความสูงไม่มากนัก เขามักจะปีนขึ้นไปเก็บรังผึ้งด้วยตนเองโดยไม่ใช้อุปกรณ์เสริมแต่อย่างใด *สอง* ต้นไม้ที่มีความสูงเกินกว่าที่จะปีนขึ้นไปได้โดยลำพัง เขาจะใช้มีดบากลำต้นเป็นขั้นบันไดเพื่อสะดวกในการปีนเหยียบขึ้นไปแต่ละขั้น *สาม* ต้นไม้ที่มีความสูงทว่าลำต้นไม่กว้างนัก ชาวบ้านจะเลือกใช้ก๊อบหรืออุปกรณ์เสริมทำด้วยไม้ขนาดสองฟุตตอกตะปูติดกับลำต้นเป็นขั้นบันได ปีนเหยียบขึ้นไปคล้ายกับการขึ้นต้นตาลที่ชาวสวนแถบจังหวัดภาคกลางใช้กันโดยทั่วไป และ *สี่* หากต้นไม้ดังกล่าวมีความสูง ทว่าเป็นไม้เนื้ออ่อน ชาวบ้านนิยมใช้ตอยหรือไม้ไผ่แห้งนำมาเหลาให้มีความแหลมกว้างประมาณหนึ่งนิ้วครึ่ง ยาวประมาณหกนิ้ว นำไปตอกเข้ากับลำต้น คล้ายกับหมุดเป็นขั้นบันไดเหยียบปีนขึ้นไป ดังกล่าวแล้วว่าเทคนิควิธีการเก็บรังผึ้งและอุปกรณ์เสริมทั้งหลายเหล่านี้ จะใช้ได้ผลจำเป็นที่นักเก็บผึ้งจะต้องฝึกฝนจนเกิดความชำนาญเฉพาะตัว ประกอบเข้ากับความรู้เกี่ยวกับพันธุ์ไม้ในผืนป่าเป็นพื้นฐานที่แข็งแกร่งในการประเมินว่าควรจะใช้วิธีการเก็บรังผึ้งรูปแบบใดจึงจะเหมาะสมกับประเภทไม้ ไม่กระทบต่อการดำรงอยู่ของผึ้งป่าและเกิดความปลอดภัยต่อตนเองสูงสุด

สำหรับวิธีการเก็บน้ำผึ้งออกจากรังผึ้งนั้น ชาวบ้านทุกคนเดินตามหลักคิดของชุมชนที่ตกทอดกันมานานแล้วว่าการเก็บหารังผึ้งเป็นแต่เพียงความจำเป็นต่อการสร้างรายได้ประทังชีวิตในยามหน้าแล้งเท่านั้น ด้วยการนำรังผึ้งลงมาทั้งรังย่อมจะกระทบต่อชีวิตของผึ้งที่ต้องมาตายลงในคราวเดียว หากเราต้องการน้ำหวานของมันก็ควรจะนำมาเพียงแต่สิ่งที่เราต้องการเท่านั้น ส่วน

ชีวิตของผึ้งซึ่งเขาจะสร้างประโยชน์ให้กับชาวบ้านและลูกหลานรุ่นต่อไป จะต้องดูแลให้ดำรงอยู่อย่างปลอดภัย ชาวบ้านที่นี่จึงมีความระมัดระวังตัวสูงในการปาดเอาเฉพาะน้ำหวานหรือที่เขาเรียกกันว่า “น้ำหัว” เพื่อนำมาผลิตน้ำผึ้งที่มีคุณภาพเท่านั้น โดยมิให้กระทบต่อตัวผึ้งหรือเป็นการทำลายชีวิตของผึ้งป่าลงได้ เมื่อปีนขึ้นไปอยู่เหนือรังผึ้งแล้วเขาจะค่อยๆ จุดไฟเข้าที่กากมะพร้าวเพื่อก่อควันไฟไล่ตัวผึ้งให้บินหนีออกจากรัง จากนั้นนักเก็บผึ้งจะรีบปาดเอาเฉพาะน้ำหวานจากรังผึ้งเก็บใส่ถังที่สะพายขึ้นไปพร้อมกัน โดยจะปล่อยให้รังผึ้งและตัวอ่อนของมันคงอยู่บนต้นไม้ตามเดิม ด้วยวิธีการนี้จะทำให้ผึ้งไม่ถึงกับตายลงได้ นอกจากนั้นยังทำให้ชาวบ้านกลับมาเก็บหาน้ำผึ้งจากรังดังกล่าวซ้ำได้อีกหลายรอบ ตามที่ลุงสวัสดิ์บอกเล่าให้ฟังว่า *“เราปาดเอาแค่น้ำหัว ส่วนรังเราไม่ได้เอา ถ้าเราจะเอาทั้งเต้ง (รัง) มันจะได้รอบเดียวจบ มันทำลายด้วย เราคิดขึ้นมาปาดเอาแค่น้ำหัว ถ้าฝนไม่ตกใส่รังหนึ่งเราเอาได้สองหรือสามครั้ง”* แนวปฏิบัติในการเก็บหาผึ้งรูปแบบนี้ ประจักษ์ชัดแก่พวกเขามานานแล้วว่ารังผึ้งภายในป่าแห่งนี้มีให้เขาได้เก็บหามาตลอด โดยไม่ลดทอนความอุดมสมบูรณ์ของรังผึ้งในผืนป่า ดังนั้นแล้วชาวบ้านจึงไม่จำเป็นต้องเก็บหาน้ำผึ้งจากรังผึ้งป่าทุกรังที่เขาค้นเจอ ทว่าเขามักจะปล่อยให้ผึ้งบางรังที่อยู่บนต้นไม้ที่มีระดับสูงมากให้ได้เจริญเติบโตแพร่ขยายพันธุ์ต่อไป ตลอดจนวิธีการเก็บหาน้ำผึ้งของเขาที่ไม่แสดงอาการขูดรีดเอาประโยชน์จากธรรมชาติแต่เพียงฝ่ายเดียว ด้วยระลึกว่าการเก็บหาผึ้งเป็นแต่เพียงต้องการรายได้เสริมเข้าครัวเรือนเท่านั้น การกระทำของเขาจะต้องไม่เป็นการกระทบหรือรบกวนการดำรงอยู่ของผึ้งป่าเพื่อที่ลูกหลานจะมีรังผึ้งให้ได้เก็บหาต่อไป เห็นชัดจากการที่ชาวบ้านจะใช้เวลาพิจารณาอย่างถ้วนถี่แล้วว่าระดับความเข้มข้นของน้ำหวานเพียงพอที่จะเก็บหาหรือไม่ ด้วยการประเมินว่าน้ำผึ้งที่ถูกลนไฟจากกากมะพร้าวละลายหรือไม่ หากยังไม่ละลายแสดงว่าระดับความเข้มข้นของน้ำผึ้งยังไม่เข้มข้นเพียงพอที่จะเก็บหาลงมา เขาจะละทิ้งไว้ชั่วคราว จากนั้นจะกลับมาเก็บหาอีกครั้งในเวลาที่เหมาะสม เป็นที่น่าสนใจว่าการเก็บน้ำผึ้งในรอบหลังมักจะมีปริมาณน้ำผึ้งเพิ่มมากกว่าเดิม ทำให้ชาวบ้านที่นี่ต่างพร้อมใจกันเดินตามรอยปฏิบัติเพื่อเก็บหารังผึ้งป่าเช่นนี้ เพราะเป็นที่แน่ชัดแล้วว่าเขาสามารถดำรงชีวิตอยู่ด้วยรายได้จากน้ำผึ้งในผืนป่าแห่งนี้ตลอดไป

วิธีการค้นหาและการเก็บหารังผึ้งยังแสดงด้วยว่าชาวบ้านดึงเอาความรู้ที่ลึกซึ้งเกี่ยวกับธรรมชาติของผึ้งป่าซึ่งสัมพันธ์กับการผลิดอกของไม้ป่าออกมาใช้งาน เพราะชุมชนที่นี่คาดการณ์ได้อย่างแม่นยำว่าแต่ละปีเขาจะเก็บหาน้ำผึ้งจากป่าปริมาณมากน้อยเพียงใด เมื่อประเมินดูจากปรากฏการณ์ผลิบานของดอกไม้ป่าตามธรรมชาติ หากปีใดต้นไม้ป่าพร้อมใจกันออกดอกบานสะพรั่งนั่นหมายความว่าในปีนั้นชุมชนจะมีรายได้เข้าครัวเรือนเป็นจำนวนมาก อีกทั้งชนิดของดอกไม้ก็ทำให้เขารู้ว่าน้ำผึ้งที่เก็บหามาได้จะให้สีเหลืองใสบริสุทธิ์หรือไม่ หากคราใดที่ต้นลำใยป่าออกดอกหลายครั้งในรอบปี น้ำผึ้งของที่นี่จะมีสีเหลืองใส ทว่าหากเก็บหารังผึ้งในห้วงฤดูร้อนซึ่งเป็นเวลาที่ดอกกระบกบานเต็มที่น้ำผึ้งมักจะมีสีเหลืองเข้มกว่าปกติ การเก็บหาผึ้งตามรอยบรรพบุรุษมาหลายชั่วอายุคน กระตุ้นเตือนให้เขาเชื่อมั่นว่าการเก็บหารังผึ้งบนฐานของความรู้ตามทางของชุมชนนั้น ย่อมจะทำให้พวกเขาเป็นนักเก็บผึ้งมืออาชีพที่สามารถเก็บหารังผึ้งได้อย่างสม่ำเสมอ

แนวปฏิบัติดังกล่าวจึงแพร่และฝังตรึงอยู่ภายในชุมชน กระทั่งกลายเป็นวิถีการเก็บหาผึ้งป่าที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของชุมชนแห่งนี้

จากนั้นเมื่อมาถึงกระบวนการผลิตเพื่อให้ได้แต่น้ำผึ้งบริสุทธิ์ตามมาตรฐานที่สาธารณชนให้การรับรองนั้น กลุ่มแม่บ้านของที่นี่กระทำตามแนวปฏิบัติของชุมชนมาช้านานจนกลายเป็นวัตรปฏิบัติของพวกเธอในห้วงฤดูแล้งของทุกปี กระทั่งบอกเล่าได้อย่างขึ้นใจว่าการผลิตน้ำผึ้งที่มีคุณภาพจำเป็นต้องรักษาความสะอาดตั้งแต่ขั้นตอนการเก็บน้ำผึ้งลงจากต้นไม้ นักเก็บผึ้งจะใช้ถุงพลาสติกถึงสามชั้นรองภายในถังที่บรรจุรังผึ้งเพื่อมิให้น้ำผึ้งรั่วไหลออกไปปะปนสิ่งสกปรกในบริเวณนั้นอย่างเด็ดขาด เมื่อมาถึงส่วนของการกรองนั้นทางกลุ่มแม่บ้านจะกระทำด้วยความพิถีพิถัน โดยการคัดแยกเฉพาะหัวน้ำผึ้งบริสุทธิ์ออกจากขี้ผึ้งและตัวอ่อนของผึ้งที่ติดมากับรังจากประสบการณ์ที่พวกเธอเคยทดลองทำร่วมกับพ่อแม่มาแต่เล็กแต่น้อยทำให้ทุกคนรับรู้ทั่วกันว่าหากมีตัวอ่อนของผึ้งปะปนอยู่จะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้น้ำผึ้งบูดเสียได้ง่าย และจำเป็นต้องคัดแยกรังผึ้งแต่ละรังออกจากกัน เพื่อมิให้น้ำผึ้งแต่ละรังผสมเจือปนกัน ซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตน้ำผึ้งที่มีสีเหลืองใส บริสุทธิ์ ขณะที่การกรองน้ำผึ้งนั้นจำเป็นต้องทำซ้ำไปมาถึงสามรอบเพื่อมิให้มีสิ่งสกปรกตกค้าง สุดท้ายจึงนำมากรอกใส่ขวดแก้วที่ทำความสะอาดด้วยการผึ่งแดดให้แห้งและปิดฝาขวดให้สนิททันทีจะทำให้เก็บรักษาไว้ได้นาน ตามแนวทางเช่นที่นักผลิตน้ำผึ้งกระทำสืบต่อกันมานานกลายเป็นสูตรสำเร็จที่พวกเธอลงมือทำเมื่อใดจะได้ผลผลิตน้ำผึ้งที่มีคุณภาพสำหรับส่งออกจำหน่ายภายนอกชุมชนทันท่วงที ซึ่งไม่เพียงสร้างรายได้ให้กับตัวเธออย่างมั่นคงเสมอมา ทว่าในอีกทางหนึ่งการผลิตน้ำผึ้งที่มีคุณภาพยังทำให้กลุ่มแม่บ้านที่นี่ตระหนักถึงบทบาทสำคัญของตนเองในฐานะแหล่งผลิตอาหารที่มีคุณภาพ ผลิตแต่น้ำผึ้งบริสุทธิ์ที่ประกอบไปด้วยแร่ธาตุอาหารที่จำเป็นแก่ผู้บริโภคเสมอมา เช่นนั้นแล้วกระบวนการผลิตน้ำผึ้งของที่นี่ซึ่งรับประกันว่าให้แต่ผลผลิตน้ำผึ้งที่มีคุณภาพเท่านั้น ย่อมฝังตรึงอยู่ในใจของนักผลิตน้ำผึ้งทุกคน ไม่มีใครกล้าเบี่ยงเบนไปจากนี้เลย

ความเป็นผู้ผลิตน้ำผึ้งที่มีสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม อีกนัยหนึ่งผู้ผลิตที่มีความรับผิดชอบต่อผู้บริโภคของชาวบ้าน ยังแสดงตัวชัดเจนจากความพยายามของเขาในอันที่จะเพิ่มระบบการตรวจสอบคุณภาพของน้ำผึ้ง เพื่อรับประกันถึงความเป็นน้ำผึ้งที่บริสุทธิ์ของที่นี่ อันสะท้อนถึงพลังอำนาจจากภายในจิตใจ ความปรารถนาที่จะเป็นนักผลิตน้ำผึ้งซึ่งสาธารณชนยอมรับว่าเป็นผู้ที่เสาะแสวงหาแต่น้ำผึ้งบริสุทธิ์จากผืนป่าอย่างแท้จริง เมื่อเกิดเหตุการณ์ที่กระทบต่อชื่อเสียงของชาวบ้านจากการร้องเรียนว่าน้ำผึ้งของที่นี่ตกตะกอน ได้ผลักดันให้ภรรยาผู้ใหญ่บ้านในฐานะประธานกลุ่มแม่บ้านเร่งหาตัวอย่างของน้ำผึ้งดังกล่าวส่งไปตรวจแยกหาสารประกอบยังสถาบันที่มีชื่อเสียงเพื่อนำผลการตรวจสอบมาชี้แจงต่อลูกค้า เป็นการประกันคุณภาพของสินค้าให้อยู่ในมาตรฐานที่สาธารณชนให้การรับรอง อันสะท้อนให้เห็นว่าพวกเธอตระหนักรู้ถึงคุณค่าของชีวิตมากกว่ายึดติดอยู่กับมาตรฐานการครองชีพหรือแสวงหาแต่เพียงตัวรายได้ที่สูงกว่าเดิม อันเป็นมาตรฐานการครองชีพที่วัดเป็นตัวเงิน แต่คุณภาพชีวิตของตัวเธอและผู้บริโภคเป็นสิ่งที่มิอาจวัดออกมาเป็นตัวเลขได้ ด้วยเหตุนี้น้ำผึ้งป่าของที่นี่จึงเป็นสินค้าคุณภาพที่ทำให้ชาวบ้านมีอำนาจในการต่อรองทั้งในการตั้งราคาขายและหากเขาไม่พอใจก็สามารถเก็บไว้ขายเมื่อเห็นถึงความจำเป็น

สาม การขุดหาหน่อไม้เป็นรายได้หลักของชุมชนอย่างยั่งยืน

หน่อไม้เป็นผลผลิตจากป่าที่ชาวบ้านรู้จักและนิยมนำมาประกอบอาหารมาช้านาน เช่นเดียวกับชนบทไทยในท้องถิ่นอื่นๆ ด้วยผืนป่าแห่งนี้มีสภาพเป็นป่าเบญจพรรณสลับกับป่าไผ่ เฉพาะอย่างยิ่งโดยรอบหมู่บ้านเป็นป่าไผ่ผืนกว้าง ทำให้หมู่บ้านแห่งนี้มีหน่อไม้ให้ชาวบ้านเลือกบริโภคหลากหลายสายพันธุ์ตลอดทั้งปี อาทิ หน่อไม้ตง หน่อไม้ไร่ หน่อไม้บง หน่อไม้ซาง นอกจากความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าแห่งนี้จะส่งผลให้ต้นไผ่แตกหน่อแตกกอ ออกมาเป็นจำนวนมากแล้ว หน่อไม้ของที่นี่ยังเป็นผลผลิตคุณภาพสูงจากป่าซึ่งเป็นที่ต้องการของทุกคน เพราะมีขนาดใหญ่ น้ำหนักมาก มีความสดใหม่และเนื้อสัมผัสที่ไม่หยาบกระด้าง ความสำคัญของหน่อไม้ในที่นี้จึงไม่ได้เป็นเพียงพืชผักซึ่งเป็นวัตถุดิบหลักในการประกอบอาหารประจำวันที่ชาวบ้านชื่นชอบเท่านั้น ทว่ายังเป็นสินค้าส่งออกของชุมชนซึ่งเป็นที่ต้องการอย่างมากของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ การที่ผืนป่าไผ่ของที่นี่ยังคงความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งแพร่พันธุ์ไผ่นานาชนิดที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ เนื่องจากชุมชนวางระบบการจัดการพื้นที่ป่าและการป้องกันไฟป่าที่มีประสิทธิภาพ ในห้วงฤดูแล้งชาวบ้านที่นี่ไม่เว้นแม้กระทั่งเด็กเล็กหรือผู้เฒ่าผู้แก่จะร่วมมือกันทำแนวกันไฟล้อมรอบหมู่บ้าน เฉพาะอย่างยิ่งการสร้างแนวกันไฟที่แน่นหนาโดยรอบบริเวณป่าไผ่ เพราะเป็นห้วงเวลาที่อากาศแห้งแล้งมาก ประกอบกับใบไผ่เริ่มล่วงหล่นทับถมเป็นชั้นสูงซึ่งเป็นเชื้อเพลิงชั้นดีที่อาจก่อให้เกิดไฟป่าในวงกว้างเกินกว่าจะระงับได้ การป้องกันมิให้ไฟป่ารุกล้ำเข้ามาในเขตป่าไผ่ของหมู่บ้านเป็นระยะเวลาติดต่อกันหลายสิบปี ประจักษ์ชัดว่าเป็นผลดีต่อผืนป่าไผ่ที่มีการแพร่ขยายพันธุ์และแตกหน่อให้ได้ขุดหาเป็นอาหารตลอดมา แม้ผลจากการควบคุมไฟป่าอย่างเข้มข้นทำให้ชุมชนจำต้องละทิ้งพันธุ์ไผ่บางชนิดไปเพื่อรักษาพันธุ์ไผ่ส่วนใหญ่เอาไว้ เนื่องจากการควบคุมไม่ให้เกิดไฟป่าตามธรรมชาตินั้นอาจกระทบต่อการขยายพันธุ์ของไผ่ข้าวหลามในผืนป่าแห่งนี้ที่ปรากฏว่าหดหายลงไปมาก

> “มีอยู่ปีหนึ่ง ไม้ข้าวหลามมันตาย ผมไม่รู้ว่าสาเหตุที่มันตายคืออะไร ไม่เข้าใจ คล้ายหมดอายุการใช้งาน ไม่ใช่ที่นี่ที่เดียวบ้านอื่นๆ ก็ตายหมด กอไผ่ใบมันร่วงลงมา ต้นมันตายเลย เฉพาะไผ่ข้าวหลาม ช่วงนี้ยังไม่ฟื้นเลย มันจะเหลืออยู่ไม่กี่กอในป่าเรา แต่เท่าที่ศึกษามา ไผ่ไหนที่มันเป็นลักษณะนั้น ช่วงที่มันออกดอกแล้วร่วงลงมาถ้ามีไฟไหม้จะออกดี ออกเยอะเลย เป็นเพราะเรารักษาไม่ให้เกิดไฟไหม้หรือเปล่ามันหายไปเลยนะ ไม่เห็นออกมาเลยไผ่ข้าวหลาม แต่พื้นที่ที่มีไฟไหม้มันจะออกเยอะมาก พอถึงฤดูฝนมันจะแตกกอมาเลย เพราะเมล็ดพันธุ์พืชบางชนิดต้องอาศัยไฟด้วย”

หน่อไม้เป็นทรัพยากรอีกประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญยิ่งของชุมชน นอกจากจะเป็นวัตถุดิบในการปรุงอาหารที่พบเห็นได้เป็นประจำในทุกครัวเรือนแล้ว หน่อไม้ยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่ชาวบ้านขุดหาเป็นรายได้หลักในห้วงฤดูฝน จำเป็นที่คณะกรรมการป่าชุมชนจะต้องเข้ามาบริหารช่องทางการเข้าถึงทรัพยากรที่สำคัญของชุมชนให้เกิดความเสมอภาคและเพื่อมิให้เกิดความขัดแย้งทางผลประโยชน์ของคนในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการเข้าควบคุมกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในผืนป่าไผ่

มิให้เกิดการกระทำที่เกินกว่าขอบเขตหรือส่อว่าเป็นการใช้ประโยชน์จนเกินกำลังการผลิตของผืนป่า ซึ่งจะกระทบต่อความยั่งยืนของทรัพยากรหน่อไม้ในอนาคต ด้วยการกำหนดกฎกติกาต่างๆ ที่เอื้อให้ชาวบ้านทุกคนมีโอกาสในการขุดหาหน่อไม้เพื่อสร้างรายได้อย่างทั่วถึงทุกครัวเรือน และเป็นแนวทางในการขุดหาหน่อไม้ที่จะไม่ส่งผลกระทบต่อความอุดมสมบูรณ์ของต้นไผ่ในผืนป่าแห่งนี้ บนพื้นฐานที่เชื่อว่าชาวบ้านหรือมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของผืนป่าที่นี่ ดังนั้นแล้วพวกเขาพึงตระหนักว่าการกระทำใดใดของตนอาจมีผลต่อการลดทอนสายพันธุ์ไผ่ที่อยู่ในผืนป่าลงได้ เช่นนั้นแล้วชุมชนโดยคณะกรรมการป่าชุมชนได้ริเริ่มสร้างสรรค์วิธีการขุดหาหน่อไม้และการจัดการป่าไผ่ในรูปแบบต่างๆ เพื่อมิให้เกิดผลกระทบต่อทุกสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ในผืนป่าไผ่แห่งนี้ อันเป็นกิจกรรมที่สะท้อนถึงปฏิบัติการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่นี่ อย่างน้อยสามประการด้วยกัน ดังนี้

ประการแรก ชาวบ้านที่นี่ไม่เว้นแม้กระทั่งเด็กตัวเล็กต่างรู้ดีว่าหน่อไม้เป็นพืชผักที่มีคุณค่าทางอาหารสูง เพราะพวกเขาได้รับการปลูกฝังจากพ่อแม่และผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนให้รู้จักการเก็บหาหน่อไม้เพื่อนำมาปรุงอาหารบริโภคในครัวเรือนแต่เยาว์วัย จากการชี้แนะให้เขาสามารถแยกแยะหน่อไม้ออกตามสายพันธุ์และคุณลักษณะสำคัญของหน่อไม้สายพันธุ์นั้นนั้น ตลอดจนแหล่งกำเนิดของไผ่แต่ละสายพันธุ์ที่ปรากฏอยู่ในผืนป่าแห่งนี้ ด้วยการชักชวนให้เด็กๆ ติดตามผู้ใหญ่ออกไปสังเกตการณ์การขุดหาหน่อไม้และบางคนอาจทดลองขุดหาหน่อไม้ด้วยตนเอง กระทั่งพวกเขาจดจำได้อย่างขึ้นใจว่าหน่อไม้แต่ละประเภทจะแตกหน่อให้ขุดหาในช่วงไหนของปี รสชาติและเนื้อสัมผัสของหน่อไม้ประเภทต่างๆ เป็นอย่างไร คนที่นี่จึงสามารถเลือกได้ว่าเขาจะบริโภคหน่อไม้ที่มีคุณภาพดีที่สุด เช่นหน่อไม้ไร่ซึ่งเป็นหน่อไม้ที่มีขนาดเล็กและมีรสชาติดี ชาวบ้านจะออกขุดหาหน่อตั้งแต่อยู่ใต้ดินในห้วงเวลานั้นจะทำให้มีรสชาติหวานกรอบ โดยไผ่ไร่จะจะแตกหน่อให้ขุดหาราวเดือนกรกฎาคมเพียงเดือนเดียว อีกทั้งยังแตกหน่อออกมาจำนวนไม่มากนัก เท่าที่พอขุดหาเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน ส่วนหน่อไม้บงจะแตกหน่อเร็วที่สุดในช่วงต้นฤดูฝน ชาวบ้านนิยมนำหน่อไม้ชนิดนี้ให้แม่ที่เพิ่งคลอดบุตรรับประทาน เพราะมีกากใยน้อยและช่วยลดกรดในกระเพาะอาหาร ขณะที่หน่อไม้ซางจะไม่นิยมนำมารับประทานเพราะมีเส้นใยหรือกากใยมากและมีเนื้อสัมผัสที่แข็ง สำหรับหน่อหกหรือหน่อของไผ่ตงซึ่งให้ผลผลิตจำนวนมากที่สุดในผืนป่านี้ รสชาติไม่สู้ดีนักหากเทียบกับหน่อไม้ประเภทอื่น ชาวบ้านจึงไม่นิยมนำมาบริโภคแต่จะขุดหาเพื่อส่งออกจำหน่ายยังตลาดภายนอก ตามที่จิตราเล่าให้ฟังว่า

> “ที่นี่ไผ่ซาง ไผ่หกเยอะ ไผ่ไร่ หน่อไม้ที่หากินหาขายคือไผ่หก หน่อไม้ไร่ หน่อไม้ซาง หน่อที่ออกเร็วที่สุดคือ หน่อไม้บง หน่อไม้บงเป็นหน่อที่อยู่ใต้ดิน หน่อขาวๆ กิโลตั้งห้าสิบบาท ไม่เหมือนกัน ถ้าหน่อไม้อร่อยที่สุดคือหน่อไม้ไร่ หน่อไม้ซางมีใยเยอะ เขาถึงไม่ค่อยกินกัน จะหากินตอนหน่ออยู่ใต้ดินมันจะหวาน ยังไม่เป็นเส้นใยแข็ง หน่อไม้ไร่อันเล็กๆ อร่อยสุด แต่หน่อไม้หกเราไม่ค่อยกินกัน จะส่งโรงงาน”

ทุกคนที่นี่ตระหนักชัดว่าพวกเขามีโอกาสที่ดีกว่าผู้คนในชุมชนแห่งอื่น ด้วยมีหน่อไม้

ที่มีคุณค่าทางอาหารให้ได้บริโภคอย่างไม่ขาดแคลน โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาหรือซื้อหาพืชผักจากภายนอกชุมชน นั่นเป็นเพราะชาวบ้านเดินตามแนวการจัดการผืนป่าไผ่ของคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างเคร่งครัด ที่ทำให้ทุกคนมีความเชื่อมั่นที่จะดำเนินชีวิตของตนไปตามครรลองของชุมชน พร้อมเกิดกำลังใจอย่างแรงกล้าในอันที่จะสละเวลาร่วมกันสอดส่องดูแลผืนป่ามิให้บุคคลใดละเมิดกฎเกณฑ์ของชุมชน ตลอดจนทุ่มเทพละกำลังเพื่อพิทักษ์ไฟป่าที่อาจลุกลามเข้ามาทำลาทรัพยากรอันมีค่าของตนได้ ด้วยเหตุนี้ป่าไผ่ของที่นี่จึงคงความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารที่สำคัญให้กับชุมชนเสมอมา

ประการที่สอง ดูเหมือนว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนจะมีทักษะการขุดหาหน่อไม้กันแต่เยาว์วัย พวกเขาบอกเล่าว่าตนเองเรียนรู้วิธีการขุดหาหน่อไม้จากการติดตามพ่อแม่ออกไปขุดหาตั้งแต่เด็ก บางคนมีค่าขนมจำนวนมากจากการขุดหน่อไม้ขายตั้งแต่เรียนชั้นประถม เพราะผู้ใหญ่จะสอนลูกหลานให้รู้จักการจำแนกต้นไผ่สายพันธุ์ต่างๆ และวิธีการขุดหาหน่อไม้แต่ละประเภท กระทั่งเขาเชี่ยวชาญว่าทำอย่างไรไม่ให้กระทบต่อการแพร่ขยายพันธุ์ของมันในห้วงฤดูกาลถัดไป แต่ละครัวเรือนต่างถ่ายทอดรูปแบบการขุดหาหน่อไม้ที่ไม่กระทบต่อการเจริญเติบโตของต้นไผ่ในผืนป่า ซึ่งพวกเขาสั่งสม เรียนรู้และปฏิบัติตามกันมาจนเป็นปกติธรรมดา เนื่องด้วยเห็นผลว่าหากปฏิบัติดังนี้จะทำให้เขามีหน่อไม้ให้ได้ขุดหาในฤดูกาลถัดไปอย่างสม่ำเสมอ ดังเช่นการขุดหาไผ่ไร่และไผ่ซางที่มีหน่อขนาดเล็กสามารถใช้มือหักออกมาโดยไม่จำเป็นต้องใช้เสียมขุดลงไปในดินซึ่งจะกระทบต่อการแพร่พันธุ์ของต้นไผ่ได้ หากเป็นการขุดหาหน่อหกหรือหน่อไม้ของไผ่ตงซึ่งมีขนาดใหญ่แต่ละหน่อหนักไม่ต่ำกว่าหนึ่งกิโลกรัม ไม่สามารถใช้มือเปล่าหักออกมาได้ เขาจะค่อยๆ ใช้เสียมอันเล็กแซะพื้นดินเข้าไปขุดหน่อออกมาจากใต้ดิน เพราะวิธีการแบบนี้เขาปฏิบัติสืบต่อกันมานานจนรู้ดีว่าไม่กระทบต่อการแตกหน่อของต้นไผ่ตงแต่อย่างใด เหตุที่เป็นเช่นนั้นเพราะชาวบ้านเฝ้าสังเกตจนรู้ว่าหน่อไม้ที่มีรูปทรงเช่นใดสามารถขุดหาได้และหน่อใดควรละเว้นไว้ให้เติบโตเป็นลำไผ่ต่อไป โดยพิจารณาจากตาหรือกิ่งไผ่อ่อนซึ่งจะแทงยอดออกทางด้านข้างลำไผ่ มักจะมีหน่ออ่อนแทงออกมาจากตำแหน่งและทิศทางเดียวกับกิ่งไผ่ที่งอกจากด้านบน ลักษณะของหน่อไม้จะมีรูปทรงโค้งยาวคล้ายงวงช้างซึ่งเป็นหน่อที่ชาวบ้านเลือกที่จะขุดหาออกมา ส่วนหน่อไม้ที่มีลำหน่อตั้งตรงและแทงทะลุออกจากใต้ดินโดยตรง มักจะมีโพรงตรงกลางและมีเนื้อสัมผัสค่อนข้างแข็ง เขาจะปล่อยให้เติบโตเป็นลำไผ่เพื่อเลี้ยงกอให้สมบูรณ์ต่อไป ทั้งนี้เมื่อปฏิบัติตามทางของชุมชนจนกลายเป็นวัตรปฏิบัติของตนแล้ว ชาวบ้านส่วนใหญ่จะได้คิดว่าการขุดหาหน่อไม้ของตนไม่ควรมองเห็นแต่เพียงผลประโยชน์และการเติบโตของชีวิตตนเองเท่านั้น ด้วยการขุดหาหน่อไม้ที่แสดงอาการตักตวงเอาประโยชน์เฉพาะหน้า ทว่าการคำนึงถึงความเจริญเติบโตของพืชพันธุ์ต่างๆ ในผืนป่าไปพร้อมกัน จึงจะทำให้ทุกสรรพสิ่งดำรงชีวิตรอดไปด้วยกัน แนวคิดดังกล่าวต่างจดจารึกอยู่ในทุกการกระทำของพวกเขา เห็นชัดว่าชาวบ้านที่นี่สามารถบังคับตนเองให้ลงมือทำแต่สิ่งที่เอื้อต่อการแพร่ขยายพันธุ์ของต้นไผ่นานาชนิด ซึ่งในที่สุดแล้วจะย้อนกลับมาสร้างอาหารและรายได้

เข้าครัวเรือนของตนเสมอมา ทำให้วิถีการขุดหาหน่อในรูปแบบนี้แพร่และคงอยู่กับชุมชนแห่งนี้มาเนิ่นนาน

แม้ชาวบ้านที่นี่จะต้องการรายได้เป็นตัวเงินเพื่อจับจ่ายใช้สอยสินค้าอุปโภคบริโภคในชีวิตประจำวันเพิ่มมากขึ้น และจำเป็นต้องขุดหาหน่อไม้แปรเป็นรายได้เข้าครัวเรือนมากขึ้น ทว่าหน่อไม้ในผืนป่านี้ยังคงอุดมสมบูรณ์มีให้ชาวบ้านได้ขุดหาออกไปจำหน่ายโดยไม่เคยปรากฏการแก่งแย่งหน่อไม้จนเกิดกรณีพิพาทเช่นเดียวกับที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านข้างเคียง นั่นเป็นเพราะทุกคนเห็นตรงกันว่าหากเขาสงวนรักษาพันธุ์ไผ่ให้สมบูรณ์อยู่เสมอและคงรูปแบบการขุดหาหน่อตามวิถีชุมชน จะทำให้เขามีหน่อไม้ไว้บริโภคและเป็นสินค้าออกจำหน่ายตลาดภายนอกอย่างสม่ำเสมอ ด้วยเหตุนี้นักขุดหน่อทุกคนจึงยินดีที่จะปฏิบัติตามที่ได้ตกลงกับคณะกรรมการป่าชุมชนให้คงเหลือหน่อไม้ไว้เลี้ยงกอไผ่สักหนึ่งถึงสองหน่ออย่างไม่เกี่ยงงอน กระทั่งแนวปฏิบัตินี้เป็นวิถีที่ผู้คนในชุมชนนี้รับรู้และยึดถือกันมานานจนเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไป เพราะการเหลือหน่อไม้ไว้เลี้ยงกอดังกล่าว ในฤดูกาลต่อไปต้นไผ่จะแตกกอมีหน่อไม้ให้เขาได้ขุดหาเสมอมา ดังที่ลุงคำสอนเล่าให้ฟังว่า *“หน่อไม้นี่เราตกลงกัน นับแต่ปีแรกที่เราจัดการป่าแล้ว อย่างกอหนึ่งเราเก็บไปสี่ห้าหน่ออย่างน้อยเราต้องเก็บเอาไว้สักสองหน่อ เก็บไว้เพื่อให้มันขยาย ถึงแม้เราจะขุดมายี่สิบสามสิบปี แต่ว่าหน่อก็ยังคงมีอยู่เหมือนเดิม... ถ้ากอน้อยนี่ไม่เกินสามหน่อ หากเราไม่ไปขุดเลยปีหน้าอาจขึ้นมาแค่หน่อเดียว ยิ่งเรายิ่งขุดยิ่งออกหน่อ ถ้าเป็นหน้าหน่อจะเห็นชัดเลย ประมาณเดือนกรกฎาคมถึงกันยายน”*

ป่าไผ่เป็นทั้งแหล่งอาหารและแหล่งรายได้สำคัญที่ยังประโยชน์ให้ชาวบ้านตลอดมา ทุกคนที่นี่จึงแสวงหาทุกวิถีทางที่จะสงวนรักษาสมบัติของชุมชนเอาไว้อย่างสุดกำลัง เพราะรู้ซึ้งว่าลำพังเหลือหน่อไว้ติดกอแต่เพียงเท่านั้น คงไม่สามารถสงวนรักษาผืนป่าไผ่ให้อุดมสมบูรณ์ได้ตลอดไป วิธีการที่ดีที่สุดนั่นคือการปิดป่าเพื่อพักฟื้นให้ต้นไผ่ได้แตกหน่อเลี้ยงกอให้สมบูรณ์เต็มที่ การประกาศปิดป่าแต่ละครั้ง รวมไปถึงทุกกิจกรรมด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน ต่างเกิดขึ้นจากการหารือร่วมกันของคณะกรรมการป่าชุมชนกับชาวบ้านทุกคน กล่าวได้ว่าการประชุมในรูปแบบนี้เป็นเวทีหรือพื้นที่ที่เปิดกว้างให้ผู้เข้าร่วมแสดงความคิดเห็นจากการแลกเปลี่ยนความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม การบอกเล่าผลกระทบจากการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่มีต่อการดำเนินชีวิตของตนตามความจริงอย่างเปิดเผย ตรงไปตรงมา ด้วยวิธีการกระจายโอกาสให้ชาวบ้านทุกคนได้แสดงความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน นี่คือกิจกรรมหนึ่งที่ผลักดันให้ชาวบ้านก่อร่างสร้างความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของตนขึ้นมา อันเกิดจากการฝึกฝนตนเองด้วยการบอกเล่าปัญหาที่เกี่ยวเนื่องกับการจัดการทรัพยากรของชุมชน การแสวงหาวิธีการแก้ไข ตลอดจนแนวทางการป้องกันมิให้เกิดเหตุซ้ำหรือปัญหาด้านอื่นๆ ติดตามมาในอนาคต

ด้วยวิธีการนี้จะทำให้ชาวบ้านค่อยๆ สั่งสมองค์ความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมเพิ่มขึ้นตามลำดับเวลา ซึ่งนอกจากเขาจะน้อมนำประสบการณ์ที่ได้รับจากที่ประชุมแห่งนี้มาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตและวิถีการผลิตในไร่นาของตนให้เกิดประสิทธิภาพแล้ว ชาวบ้านแต่ละคนยังนำเกร็ดรู้ต่างๆ มาปรับใช้เพื่อสร้างความรู้เฉพาะตัวและพัฒนาตัวเองให้กลายเป็นผู้รู้คิดทาง

สิ่งแวดล้อมที่สมบูรณ์พร้อมต่อไป ทั้งนี้เนื่องจากบุคคลสามารถผลิตหรือสร้างตัวตนที่สามารถผันแปรไปตามห้วงเวลา โดยอาศัยความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ลึกซึ้งเป็นหลักในการนำทางชีวิตหรือเป็นฐานในการวิพากษ์หรือการทบทวนตนเอง เพื่อที่จะรู้จักตนเองอย่างถ่องแท้ นั่นหมายความว่าชาวบ้านที่นี่สามารถสอดผสานความเข้าใจของตนเองที่มีต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัวให้สัมพันธ์กับความรู้หรือสิ่งที่ถูกยอมรับว่าเป็นความจริงในยุคสมัยทางประวัติศาสตร์ เพราะการตระหนักรู้ว่าตนเองกำลังมองความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเช่นไรนั้นเพื่อที่จะสร้างสรรค์กิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมและสามารถบอกเล่ารูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวทางของตนให้สอดรับกับสถานการณ์หรือความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมในยุคสมัยต่างๆ

การประกาศปิดป่าเป็นกิจกรรมการจัดการทรัพยากรของชุมชนซึ่งอิงอยู่กับชุดความรู้เรื่องปริมาณฝนและระดับความชื้นในผืนป่าที่ชาวบ้านแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันปีต่อปี อันสะท้อนถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นของชุมชน ผืนป่า น้ำฝนและต้นไผ่ ซึ่งทำให้ชาวบ้านสามารถคาดการณ์วันเวลาที่เหมาะสมในการประกาศปิดป่าแต่ละคราว โดยปกติการปิดป่ามักจะเริ่มในห้วงปลายเดือนกันยายนของทุกปีซึ่งเป็นเวลาย่างเข้าฤดูหนาว และจะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านขุดหาหน่อไม้อีกครั้งในฤดูฝนถัดไป ทว่าคราใดที่ปริมาณน้ำฝนมาก ป่ามีความชุ่มชื้นสูง ต้นไผ่ย่อมแตกหน่อให้ได้ขุดหาเป็นระยะเวลานานกว่าทุกปี ทางคณะกรรมการป่าชุมชนจะเลื่อนการประกาศปิดป่าออกไปในราวกลางเดือนตุลาคม โดยในห้วงเวลาที่ปิดป่าชาวบ้านทุกคนจะทำกิจกรรมร่วมกันด้วยการช่วยกันสอดส่องดูแลผืนป่าไผ่ของชุมชนอย่างแข็งขันมิให้คนในชุมชนละแวกใกล้เคียงเล็ดลอดเข้ามาขุดหาหน่อไม้ในผืนป่าของเขาได้ แม้ว่าในอดีตชุดลาดตระเวนป่าเคยพบเห็นผู้ละเมิดกติกาของชุมชนก็สามารถคลี่คลายสถานการณ์ด้วยการพยายามพูดคุยอย่างละมุนละม่อมอยู่บ่อยครั้ง เพื่อโน้มน้าวจิตใจให้กลุ่มคนดังกล่าวเข้าใจถึงผลดีที่มีต่อชาวบ้านและผืนป่าอย่างยั่งยืนหากปฏิบัติตนตามกฎเกณฑ์การจัดการป่าของชุมชน เมื่อนานวันเข้าเห็นชัดว่าผืนป่าไผ่แห่งนี้ยังคงมีหน่อไม้ให้ได้ขุดหาอย่างสม่ำเสมอ อีกทั้งยังเพิ่มพูนจำนวนมากขึ้นตามกาลเวลา กระทั่งทุกวันนี้ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดฝ่าฝืนกฎกติกาดังกล่าวอีกเลย

ประการที่สาม ผลผลิตหน่อไม้ในผืนป่าที่นี่มีปริมาณมากเกินกว่ากำลังการบริโภคของชุมชน ชาวบ้านจึงริเริ่มขุดหาหน่อไม้ออกไปจำหน่ายยังตลาดภายนอก ทุกวันนี้หน่อไม้ของพวกเขากลายเป็นสินค้าที่ขึ้นชื่อของผู้ผลิตหน่อไม้อัดกระป๋องเพื่อส่งออกต่างประเทศหลายแห่งด้วยกัน ในห้วงฤดูฝนระหว่างเดือนกรกฎาคมถึงกันยายนของทุกปี หน่อไม้สามารถสร้างรายได้ให้กับครัวเรือนมากถึงเดือนละสามถึงสี่หมื่นบาททีเดียว ทางกลุ่มแม่บ้านในฐานะของผู้ผลิตหน่อไม้มองเห็นว่าหากไม่มีระบบการจัดการหรือการควบคุมคุณภาพของสินค้าให้ได้มาตรฐานแล้วอาจทำให้การผลิตสินค้าประเภทนี้ไม่สามารถเป็นอาชีพรองรับแก่กลุ่มแม่บ้านในชุมชนแห่งนี้อย่างยั่งยืน จึงได้กำหนดกติกาที่วางให้ชาวบ้านเดินตามอย่างชัดเจนบนพื้นฐานของจารีตประเพณีที่บรรพบุรุษได้กระทำสืบต่อกันมา กระบวนการผลิตหน่อไม้เพื่อเป็นสินค้าส่งออกของชุมชนเช่นนี้

ทำให้เรามองเห็นถึงความรู้คิดของชาวบ้านที่นี่ได้อย่างชัดเจน เมื่อพิจารณาจากวิธีการที่ชาวบ้านคัดเลือกแต่หน่อไม้สดที่ขุดหาจากผืนป่าตามแนวทางของตน ซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตที่มีมาตรฐานเดียวกัน โดยเขาจะประเมินจากสายตาให้ได้หน่อไม้อ่อนที่มีรูปทรงหนาใหญ่ ถือดูมีน้ำหนัก โดยทั่วไปแล้วหน่อไม้ในลักษณะนี้จะไม่มีโพรงตรงกลางหน่อ เนื้อสัมผัสไม่หยาบกระด้าง ไม่มีร่องรอยการกัดแทะของแมลงและศตรูพืชต่างๆ นำมาตบแต่งโดยลอกเปลือกนอกที่แข็งกระด้างออกทั้งหมดอย่างปราณีต เพื่อไม่ให้เกิดริ้วรอยและมีรูปทรงที่สวยงาม จากนั้นจะนำหน่อไม้ที่ตกแต่งสวยงามแล้วมาต้มให้สุกตามกำหนดเวลาที่เคยปฏิบัติกันมา การนำหน่อไม้จากป่ามาบริโภคนั้น ชาวบ้านรับรู้กันโดยทั่วไปว่าจำเป็นต้องผ่านการหุงต้มให้สุกเสียก่อนมิฉะนั้นอาจเกิดอันตรายจนถึงชีวิตได้ ซึ่งสอดคล้องกับความรู้การทดลองทางวิทยาศาสตร์ที่ค้นพบว่าหน่อไม้สดประกอบไปด้วยสารไซยาไนด์ที่มีอันตรายแก่ชีวิต

เมื่อต้มหน่อไม้ตามกำหนดเวลากระทั่งมั่นใจว่าสุกเต็มที่แล้ว ปล่อยทิ้งให้เย็นตัวลง ชาวบ้านจะนำหน่อไม้นั้นมาชั่งน้ำหนัก ก่อนบรรจุลงถุงพลาสติกเพื่อนำส่งโรงงานผลิตหน่อไม้อัดกระป๋องในตัวเมืองต่อไป กระบวนการผลิตตามรูปแบบที่ชาวบ้านบอกเล่าให้ฟังนี้ นักผลิตหน่อไม้ทุกคนต่างปฏิบัติตามกันมาอย่างเคร่งครัด ตามที่เขาเชื่อว่าเป็นวิธีการที่ตนสามารถควบคุมคุณภาพได้ดีกว่าการจำหน่ายในรูปของหน่อไม้ดอง แม้ว่าจะให้ราคาจำหน่ายที่สูงกว่าหน่อไม้สดก็ตาม ทว่าหน่อไม้ดองมีขั้นตอนการผลิตที่ซับซ้อน จนอาจทำให้เกิดอันตรายต่อผู้บริโภคหากชาวบ้านไม่มีศักยภาพในการควบคุมการผลิตที่มีมาตรฐาน ดังที่เคยเกิดเหตุร้ายในชุมชนแห่งอื่นเมื่อผู้บริโภครับประทานหน่อไม้สดที่นำมาดองจนถึงแก่ชีวิต พวกเขาพูดคุยตกลงกันในหมู่บ้านว่าแม้จะจำหน่ายในราคาไม่สูงนัก หากรักษาคุณภาพให้ได้มาตรฐานเป็นที่ต้องการของตลาดย่อมเป็นหลักประกันความมั่นคงของสินค้าเอาไว้ได้ เป็นเวลาหลายสิบปีแล้วที่บ้านตอนกลางยึดกรรมวิธีการผลิตแบบดั้งเดิมเอาไว้ เพื่อคงคุณภาพหน่อไม้ให้ได้มาตรฐานที่สาธารณชนรับรองมีความปลอดภัย สร้างความเชื่อมั่นให้กับแหล่งรับซื้อว่าหน่อไม้ของที่นี่มีความสดใหม่ ที่มีคุณค่าทางอาหารและได้มาจากป่าโดยแท้ อีกทั้งยังรักษาชื่อเสียงของสินค้าให้ยั่งยืนอยู่เหนือจำนวนรายได้ที่เพิ่มขึ้นทว่าไม่มีหลักประกันความมั่นคงให้กับชุมชนในอนาคต

ทุกวันนี้ชาวบ้านที่นี่ไม่มีใครกล้าละเมิดกฎเกณฑ์การปิดป่าของชุมชน ตลอดจนมาตรการที่ได้รับความร่วมมือจากพ่อค้าคนกลางในหมู่บ้านหยุดรับซื้อผลผลิตนับแต่วันประกาศปิดป่า เพื่อสนองตอบการปฏิบัติงานของคณะกรรมการป่าชุมชนให้เป็นผล ทุกคนในหมู่บ้านจะพร้อมใจกันหยุดขุดหาและขายหน่อไม้อย่างทันท่วงที เพราะถือว่าเขาได้รับผลประโยชน์จากป่าอย่างเท่าเทียมกัน เมื่อใดที่จะต้องคืนกลับหรือดูแลป่าให้คงความสมบูรณ์ ทุกคนต้องร่วมใจกันตามหลักคิดของชาวบ้านแห่งนี้ *“เมื่อเราเชื่อมั่นในป่า ป่าก็จะเชื่อมั่นในตัวเขาโดยดูแลให้อาหารและรายได้กับเราตลอดไป”* ดังจะเห็นว่าชาวบ้านที่นี่ต่างกระตือรือร้นที่จะนำรายได้จากการขุดหาหน่อไม้ส่งเข้ากองทุนหน่อไม้เพื่อดูแลป่าอย่างสม่ำเสมอ เพราะผลของการปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ดังกล่าวเป็นระยะเวลาหลายสิบปี เป็นความจริงที่ประจักษ์ชัดว่าสภาพป่าไผ่ของชุมชนอุดมสมบูรณ์ขึ้นและเป็นที่รับรู้โดยถ้วนทั่วกันว่าต้นไผ่แตกหน่อให้ขุดหาเป็นจำนวนเพิ่มมากขึ้น ชาวบ้านสามารถ

ขุดหาหน่อไม้เพื่อเป็นสินค้าส่งออกที่สร้างรายได้ให้กับชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ที่ย้ำเตือนให้พวกเขาปฏิบัติตามแนวทางของคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างเคร่งครัดและช่วยกันสอดส่องดูแลไม่ให้ผู้ใดละเมิดกฎเกณฑ์ของชุมชนได้เลย

สี่ การจับปลาและสัตว์น้ำต่าง ๆ ที่เอื้อต่อการแพร่พันธุ์ในอนาคต

อาหารจำพวกปลาเป็นสิ่งที่ชุมชนนี้มีให้บริโภคอย่างสม่ำเสมอและเป็นที่นิยมของชาวบ้าน เนื่องด้วยบริเวณที่ตั้งของหมู่บ้านมีลำห้วยน้อยใหญ่หลายสิบห้วยไหลผ่าน ลำห้วยของที่นี่อุดมสมบูรณ์เต็มไปด้วยสัตว์น้ำ กุ้ง หอย ปู ปลา หลากหลายสายพันธุ์ โดยเฉพาะปลาน้ำจืด อาทิ ปลาขาว ปลาก้าง ปลาไหล ปลาดุก ปลาอ่อน ปลาชะโด ปลาบู่ ปลาช่อนและปลาเล็กปลาน้อยต่างๆ ให้ชาวบ้านบริโภคตลอดมา ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำที่นี่เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปไม่เพียงแต่คนในหมู่บ้านเท่านั้น แม้กระทั่งคนต่างหมู่บ้านหรือแขกผู้เข้ามาเยี่ยมเยือนที่นี่มักได้รับการต้อนรับด้วยปลาซึ่งเป็นอาหารขึ้นชื่อของที่นี่ ปลาจึงเป็นทรัพยากรซึ่งเป็นที่ต้องการของผู้คนโดยทั่วไป โดยเฉพาะพ่อค้าจากภายนอกเคยเข้ามาแบ่งซื้อปลาสดและสั่งซื้อสินค้าประเภทปลาเค็มตากแห้งจากที่นี่ แต่ถูกปฏิเสธเรื่อยมาเนื่องด้วยขัดต่อวิถีชีวิตของชุมชนที่ไม่นิยมจับหาสัตว์น้ำเพื่อการค้าและบริโภคแต่อาหารที่สดใหม่เท่านั้น

ด้วยวิถีชีวิตที่ผูกพันธ์กับสายน้ำและสรรพสัตว์น้อยใหญ่ซึ่งอยู่อาศัยในลำห้วยแห่งนี้มาตั้งแต่เกิด ชาวบ้านที่นี่ต่างซึมซับรับรู้วงจรชีวิตของพวกมันอย่างลึกซึ้ง ตั้งแต่การเกิด การเจริญเติบโตและการแพร่ขยายพันธุ์ ก่อร่างชุดความรู้การดำรงชีวิตของชาวบ้านในแบบที่พึ่งพาสัตว์น้ำน้อยใหญ่เป็นอาหารมาเนิ่นนาน ที่ผ่านมาความรู้เหล่านี้ถูกถ่ายทอดผ่านคำบอกเล่า สอนสั่งแก่ลูกหลาน กระทั่งกลายมาเป็นฐานของกฎเกณฑ์การจับหาสัตว์น้ำของคณะกรรมการป่าชุมชน อันเป็นการเพิ่มน้ำหนักในการจัดสรรทรัพยากรสัตว์น้ำของชุมชนให้เกิดความเป็นธรรม ด้วยการกำหนดวิธีปฏิบัติที่ชัดเจนว่าชาวบ้านควรจับหาสัตว์น้ำอย่างไรมิให้กระทบต่อการแพร่พันธุ์ในอนาคต พวกเขาทำความตกลงกันภายในชุมชนมาหลายสิบปีแล้วว่ามิให้ใช้วิธีการจับสัตว์น้ำด้วยการเบื่อสารพิษและช็อตไฟฟ้า เสริมด้วยข้อห้ามมิให้ใช้สารเคมีทำการเกษตรโดยเด็ดขาด เพื่อป้องกันมิให้สารพิษตกค้างและไหลลงปนเปื้อนในลำห้วย ตลอดจนการกำหนดให้ชาวบ้านช่วยกันดูแลรักษาป่าต้นน้ำด้วยการทำแนวกันไฟอย่างแน่นหนาไม่ให้ไฟป่าลุกลามเข้ามาทำลายป่าต้นน้ำซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำของลำห้วยต่างๆ ที่ไหลผ่านบริเวณหมู่บ้าน

การลงมือจับหาสัตว์น้ำตามแนวคิดของชุมชนมาตลอดชีวิต ทำให้ชาวบ้านซาบซึ้งดีว่ามนุษย์เป็นเพียงส่วนหนึ่งของธรรมชาติอันกว้างใหญ่ไพศาล ซึ่งอยู่ร่วมกัน พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน จึงไม่มีสิทธิที่จะทำลายชีวิตของสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในลำห้วย อันจะส่งผลต่อระบบนิเวศของลำห้วยในอนาคต คนหาปลาทุกคนจึงระมัดระวังตนเองมิให้กระทำการที่ละเมิดต่อกฎเกณฑ์ของชุมชนได้เลย ดังจะเห็นจากเขามีการชั่งตรองตนเองทุกคราวเมื่อทำการจับหาปลาจากลำห้วย เพื่อควบคุมมิให้จำนวนปลาที่จับหาแต่ละครั้งเกินกว่าความจำเป็นที่จะบริโภคในครัวเรือน เฉพาะอย่างยิ่งในห้วง

ฤดูฝนเขางดเว้นอย่างเด็ดขาดที่จะออกจับหาปลาในลำห้วย เพราะความช่างสังเกตทำให้ชาวบ้านค้นพบว่าในฤดูฝนเป็นช่วงที่ปลาจะวางไข่ในบริเวณแอ่งน้ำนิ่ง เขาจึงละเว้นบริเวณหน้าฝายกักเก็บน้ำซึ่งเป็นแอ่งน้ำขนาดใหญ่พอที่ปลาจะอาศัยเป็นพื้นที่วางไข่ที่ปลอดภัย บริเวณดังกล่าวจึงกลายเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาตามธรรมชาติที่ทุกคนในชุมชนรับรู้ร่วมกันและให้การปกป้องอย่างเต็มกำลัง

ชาวบ้านที่นี่นิยมออกหาอาหารประเภทสัตว์น้ำในห้วงฤดูแล้ง พวกเขามักชักชวนกันออกหาปลามาประกอบอาหารร่วมกันในชุมชนอย่างสนุกสนาน เพราะเป็นห้วงเวลาที่ว่างเว้นจากการทำงานหนักในไร่นา ประกอบกับปริมาณน้ำในฤดูนี้ลดระดับลงมากจนสามารถมองเห็นปลาจำนวนมากแหวกว่ายไปมาในลำห้วยให้พวกเขาจับหาอย่างง่ายดาย โดยเฉพาะพวกเด็กๆ ดูมีความสุขที่ได้มีโอกาสไปเล่นน้ำตามลำห้วยในตอนเย็น เมื่อได้ติดตามพี่ๆ ที่ออกไปหาอาหารประจำวัน ผู้ใหญ่มักใช้โอกาสนี้ปลูกฝังให้เด็กเล็กรู้จักการจับหาสัตว์น้ำเพียงเพื่อเป็นอาหารประทังชีวิต ด้วยการเรียนรู้วิธีการจับหาปลาจากอุปกรณ์ที่เขาประดิษฐ์เองง่ายๆ เช่น สวิง แห เบ็ด ไซและฉมวก ซึ่งเป็นเครื่องมือที่สามารถจับปลาในขนาดและปริมาณที่เพียงพอต่อการทำอาหารในแต่ละมื้อเท่านั้น ตามที่เด็กผู้หญิงในหมู่บ้านเล่าให้ฟังว่า *“น้องชอบหาปลา... เครื่องมือหาปลาของผู้หญิงใช้สวิง แค่ได้พอกินไม่หาเยอะ เรื่องปลาจะเก็บเอาไว้กิน ไม่หาเพื่อที่จะขาย ที่นี่ไม่มีใครขายปลา...สืบทอดกันมานานแล้ว หาแค่พอกินไม่ได้เอาไปขาย เราไม่มีเครื่องมือที่หาปลาได้เยอะๆ ด้วย แหล่งน้ำของชุมชนถึงเป็นห้วยเล็กๆ แต่มีปลาสมบูรณ์หลายพันธุ์”* พวกเด็กๆ เห็นตรงกันว่าด้วยวิธีการจับหาปลาเช่นนี้ ปลาในลำห้วยแห่งนี้จึงมีปริมาณมากพอให้เขาได้จับหาเพื่อบริโภคอย่างเท่าเทียมกันทุกครัวเรือนโดยไม่จำเป็นต้องแก่งแย่งกัน

ชุมชนแห่งนี้เชื่อมั่นในแนวทางการจับหาปลาของตนเองเรื่อยมา ด้วยแนวปฏิบัติดังกล่าวแม้จะไม่ทำให้มีรายได้เพิ่มมากขึ้นจากการจับหาปลาเป็นจำนวนมากเพื่อการค้า ทว่าเขากลับใช้ชีวิตอย่างความสุขมากกว่าที่ได้จับหาปลามาประกอบอาหารในครัวเรือนอย่างสม่ำเสมอ ต่างจากวิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับหมู่บ้านข้างเคียง ซึ่งทุกวันนี้ลำห้วยในบริเวณนั้นแห้งขอด อันเกิดจากไม่มีการดูแลรักษาป่าต้นน้ำ อีกทั้งน้ำในลำห้วยยังไม่สามารถนำมาอุปโภคบริโภคได้ เนื่องจากสารพิษจากการใช้ยาปราบวัชพืชไหลเจือปนลงในลำห้วย ประการสำคัญลำห้วยที่นั่นไม่มีปลามากพอที่จะจับหามาเป็นอาหารได้ เป็นผลจากวิธีการช็อตด้วยไฟฟ้าและเบื่อปลาด้วยสารพิษทำให้จำนวนปลาในลำห้วยลดลงมาก ร้ายแรงขนาดที่ปลาบางสายพันธุ์ถึงกับสูญหายไปจากลำห้วยเลยทีเดียว การเรียนรู้จากเหตุการณ์จริงดังกล่าวเมื่อนำมาเปรียบเทียบและทบทวนจากประสบการณ์ที่ยึดมั่นต่อทางเลือกของชุมชนแห่งนี้อย่างเคร่งครัด ทำให้เขาได้คิดและเห็นดีที่จะกระทำเช่นนี้อย่างไม่เกี่ยงงอน เมื่อชาวบ้านปฏิบัติดังนี้มาเป็นระยะเวลาหลายสิบปีแล้ว พิสูจน์ให้เห็นชัดว่าจำนวนปลาในลำห้วยของชุมชนมีปริมาณเพิ่มมากขึ้นทุกปี เพราะเป็นผลจากการตกลงกันของคณะกรรมการป่าชุมชนว่าจะจับหาและอนุรักษ์พันธุ์ปลาอย่างไรจึงทำให้ชาวบ้านมีปลาและสัตว์น้ำน้อยใหญ่ที่เขาชื่นชอบได้บริโภคตลอดมา

ห้า การล่าเนื้อเพื่อประทังชีวิตในผืนป่า

ด้วยสภาพภูมิประเทศในผืนป่าอันเป็นที่ตั้งของหมู่บ้านตอนกลางเป็นภูเขาสูงที่มีสภาพป่าอุดมสมบูรณ์ เดิมจึงมีสัตว์ป่าอาศัยอยู่ชุกชุม สำหรับสัตว์ป่าที่เคยพบในพื้นที่ ได้แก่ เสือ ช้างป่า กระทิง เก้ง หมูป่า ลิง เม่นใหญ่ ตุ่น อีเห็น ไก่ป่า กระต่ายป่า กระรอก อ้น แย้ ตุ๊กแกป่า งู กิ้งก่า กบ เขียด อึ่งอ่าง คางคกและนกนานาชนิด ที่นี่จึงเป็นแหล่งดึงดูดนักล่าสัตว์ทั้งที่เป็นอาชีพและมือสมัครเล่นเสมอมา กระทั่งปัจจุบันแม้ชุดลาดตะเวนของหมู่บ้านจะทำงานสอดส่องความเป็นไปของผืนป่าอย่างเข้มงวดเพียงใด หลายครั้งที่ไม่สามารถสะกัดกั้นนักล่าสัตว์จากภายนอกที่พยายามลักลอบเข้ามาในผืนป่าของชุมชนได้ทันท่วงที สำหรับชุมชนแห่งนี้ถือว่าสัตว์ป่าเป็นทรัพยากรที่สำคัญยิ่ง เนื่องจากตัวหมู่บ้านตั้งอยู่ห่างไกลจากตลาดภายนอก ชาวบ้านยังจำเป็นต้องอาศัยเนื้อจากสัตว์บางชนิดในการดำรงชีวิตประจำวัน ทุกวันนี้บ้านตอนกลางยังคงสืบทอดประเพณีการล่าสัตว์ป่าร่วมกันหรือที่เรียกกันว่า “ไล่ราว” ซึ่งมักจะเกิดขึ้นในช่วงฤดูแล้งและทุกวันเสาร์เพียงวันเดียวของสัปดาห์เท่านั้น เพื่อกักตุนอาหารไว้สำรองในวันอาทิตย์ซึ่งทุกคนจะงดเว้นกิจกรรมทุกชนิดเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพร้อมหน้ากันที่โบสถ์ประจำหมู่บ้าน การล่าสัตว์ป่าเพื่อประกอบอาหารภายในครัวเรือนถือเป็นประเพณีที่พวกเขาสืบทอดแนวปฏิบัติจากบรรพบุรุษมาช้านาน อันสะท้อนว่าการดำรงชีพของคนที่อยู่ในป่ามีความสัมพันธ์ที่แนบแน่นกับป่ามากเพียงใด อย่างไรก็ดีคนหาเนื้อทุกคนมีข้อคำสั่งของพ่อแม่ที่พร่ำบอกตลอดมาให้กระทำเพียงเพื่อประทังชีวิต โดยละเว้นสัตว์เล็กสัตว์น้อยให้ดำรงอยู่ในผืนป่านี้อย่างสงบสุข ผืนป่าแห่งนี้จึงเป็นแหล่งอาศัยที่ปลอดภัยสำหรับสัตว์น้อยใหญ่ โดยเฉพาะสัตว์จำพวกนก หนู ตัวตุ่นและตัวอ้น ซึ่งแพร่พันธุ์อยู่ในป่าแห่งนี้เป็นจำนวนมาก

การรักษาชีวิตให้อยู่รอดท่ามกลางผืนป่ามาเนิ่นนาน ชาวบ้านที่นี่รู้ซึ้งดีว่าวงจรชีวิตของทุกสรรพสิ่งไม่ว่าจะเป็นคนหรือสัตว์ จำต้องอาศัยพึ่งพาป่าไม่ต่างไปจากกัน ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตใดย่อมมีสิทธิที่จะดำรงอยู่ในผืนป่าอย่างเท่าเทียมกัน อีกทั้งสรรพสิ่งต่างๆ ไม่ได้มีคุณค่าเพียงเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์เท่านั้น อันเป็นแนวคิดพื้นฐานในการวางระบบการจัดการสัตว์ป่าในผืนป่าแห่งนี้ให้ได้เป็นอาหารของชุมชนอย่างยั่งยืน ด้วยการพึ่งพาอาศัยเนื้อสัตว์เป็นอาหารของชาวบ้านจะต้องไม่เป็นการทำลายให้สูญสิ้นหรือกระทบต่อวงจรชีวิตของสัตว์เหล่านั้น ทางคณะกรรมการป่าชุมชนกำหนดแนวปฏิบัติที่ชัดเจนให้ชาวบ้านทุกคนหลีกเลี่ยงที่จะบุกรุกหรือเข้าทำลายแหล่งกำเนิด แหล่งอาหารหรือรบกวนการแพร่ขยายพันธุ์สัตว์ในห้วงฤดูผสมพันธุ์ตามธรรมชาติเพื่อให้มันได้มีชีวิตอยู่อย่างสงบสุขในผืนป่า จากการที่คณะกรรมการและชาวบ้านได้ร่วมกันพิทักษ์พื้นที่หมู่บ้านสัตว์ป่า โดยการกันพื้นที่บริเวณใกล้ป่าอนุรักษ์ไว้ประมาณ 1,500 ไร่ สำหรับเป็นแหล่งให้สัตว์ป่าประเภท หมูป่า เก้ง กระรอก อีเห็น ไก่ป่า ตะกวดและนกป่าใช้เป็นพื้นที่หลบภัยและเป็นแหล่งแพร่พันธุ์ตามฤดูกาล ห้ามเด็ดขาดมิให้ผู้ใดเข้าไปล่าสัตว์ในเขตนี้

เมื่อทุกคนเข้าใจตรงกันและให้คำมั่นสัญญาต่อกัน ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวบ้านจะช่วยกันสอดส่องดูแลหมู่บ้านสัตว์ป่าอย่างแข็งขัน โดยมีมาตรการป้องกันชั้นแรกเป็นแนวกันไฟ

ล้อมรอบเขตที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า จากประสบการณ์ที่เขาพบเห็นว่าไฟป่าทำให้สัตว์ในผืนป่าหลายชนิดต้องล้มตายลงและบางชนิดสูญหายไปจากหมู่บ้านเพราะการอพยพหนีตาย ร่วมกับการตั้งจุดตรวจและลาดตระเวนรักษาความปลอดภัยในผืนป่าอย่างแข็งขัน แม้ว่าในระยะแรกที่มีการตั้งกฎเกณฑ์ดังกล่าวจะมีคนจากนอกหมู่บ้านเดินข้ามเขตเข้ามาลักลอบล่าสัตว์ในเขตหมู่บ้านนี้เป็นประจำ ทว่าชุดลาดตระเวนผืนป่าสามารถจับกุมและยึดของกลางไว้ได้เสมอ อันแสดงให้เห็นว่าบทลงโทษที่มีต่อผู้ละเมิดกฎกติกาของคณะกรรมการป่าชุมชนสามารถบังคับใช้ได้จริง ควบคู่กับการกล่อมเกลาทางสังคมเพื่อป้องกันมิให้ชาวบ้านเบี่ยงเบนไปจากกฎเกณฑ์ของชุมชนได้ เมื่อใดที่พวกเขาออกทำมาหากินประจำวันพบเห็นผู้คนในละแวกใกล้เคียงซึ่งเคยพบหน้ากันมาก่อนมักจะช่วยกันเจรจาให้คนเหล่านั้นเข้าใจและร่วมกันดูแลสัตว์ป่าน้อยใหญ่ให้ได้อยู่อาศัยอย่างสงบสุขในผืนป่าแห่งนี้ กระทั่งกลายเป็นวิถีการจัดการทรัพยากรของชุมชนที่สามารถพลิกฟื้นจำนวนสัตว์ในผืนป่าให้กลับมามีความหลากหลายดังเช่นทุกวันนี้

ส่วนการอาศัยพึ่งพาสัตว์ป่าเพื่อการดำรงชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ด้วยการไล่ล่าสัตว์ประเภทเนื้อ อาทิ หมูป่า เก้งป่า นก หนูต่างๆ มาเป็นอาหารนั้น มีคำสอนแก่คนหาเนื้อในแบบดั้งเดิมของชาวบ้านที่ปลูกฝังทุกคนจดจำจนขึ้นใจว่าสัตว์ป่าคืออาหารประเภทเนื้อที่จำเป็นในการดำรงชีวิตของคนที่อาศัยอยู่ในป่า ชาวบ้านที่มีชีวิตรอดอยู่ได้จากการอาศัยพึ่งพิงเนื้อจากสัตว์น้อยใหญ่ในผืนป่า เพราะมีป่าจึงมีสัตว์ป่าและมีชีวิตของผู้คน ดังนั้นการอยู่อาศัยร่วมกันของทุกสรรพสิ่งในผืนป่านอกจากจะอาศัยกันและกันแล้ว จะต้องดูแลรักษาซึ่งกันและกันให้มีชีวิตรอดอยู่ร่วมกันในผืนป่าแห่งนี้ เมื่อทุกคนเชื่อถือในสิ่งเหล่านี้ร่วมกัน เช่นนั้นแล้วทุกคนจะกระทำไปเพียงเพื่อนำสัตว์เหล่านั้นมาเป็นอาหารประทังชีวิตเสมอมา เห็นจากวิถีปฏิบัติของชาวบ้านเมื่อเด็กผู้ชายเริ่มเข้าสู่วัยหนุ่มมักได้รับการชักชวนจากพ่อและผู้ใหญ่ในหมู่บ้านให้ออกไปส่องสัตว์ร่วมกัน โดยเริ่มต้นเรียนรู้จากการสำรวจรอยเท้าของสัตว์ป่าซึ่งมักจะมาดื่มกินน้ำริมลำห้วย เพราะชาวบ้านที่นี่สังเกตดูจนเป็นที่รับรู้โดยทั่วกันว่าในห้วงฤดูร้อนผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์ของที่นี่เป็นแหล่งดึงดูดสัตว์ป่าน้อยใหญ่ที่อาศัยอยู่ในละแวกป่าใกล้เคียงเพียงใด กระทั่งสามารถมองเห็นสัตว์จำพวกเนื้อ เช่น หมูป่าเดินป้วนเปี้ยนเข้ามาหาอาหารจนถึงบริเวณเขตป่าใช้สอยของหมู่บ้านเลยทีเดียว เมื่อพบว่าบริเวณใดปรากฏร่องรอยเท้าสัตว์เหยียบย่ำอยู่เป็นจำนวนมาก พวกเขาจะเข้าล้อมวงโดยจะระวังตัวไม่อยู่เหนือลมเพื่อมิให้สัตว์เหล่านั้นได้กลิ่นกายมนุษย์ จากนั้นจะส่งเด็กหนุ่มเข้าไปไล่สัตว์เหล่านั้นตรงกลางวงให้วิ่งกรูไปในทิศทางที่ต้องการ ผู้ใหญ่ที่ล้อมวงอยู่จะระดมยิงใส่สัตว์เหล่านั้นทันทีและจะหยุดระดมยิงเข้าหาสัตว์ป่าเหล่านั้นเมื่อเห็นว่าล้มสัตว์ได้ในจำนวนที่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน โดยทุกคนที่เข้าร่วมการไล่ราวด้วยกันคราวนั้น จะได้รับการแบ่งปันชิ้นส่วนเนื้อเพื่อนำไปปรุงอาหารในครัวเรือนอย่างเท่าเทียมกัน

การออกป่าล่าสัตว์ทำให้ชาวบ้านที่นี่ลดการพึ่งพาอาหารประเภทเนื้อสัตว์จากภายนอกชุมชนไปได้มาก หากวันใดที่ผู้ชายออกไปส่องสัตว์ในยามค่ำคืน เช้าวันรุ่งขึ้นสมาชิกในครัวเรือนมักจะมีเนื้อสัตว์จำพวกหมูป่า ไก่ป่า กระรอกหรือนกป่าให้ได้รับประทานกัน ถึงกระนั้นการปฏิบัติทุกอย่างของพวกเขาต่างระลึกตัวอยู่เสมอถึงคำมั่นสัญญาที่ได้ตกลงกับคณะกรรมการป่าชุมชนว่า

ชาวบ้านจะไล่ล่าหาเนื้อแต่เฉพาะที่จำเป็นเพื่อการประทังชีวิตเท่านั้น กิจกรรมการล่าสัตว์ของเขาจึงกระทำไปภายในบริเวณจำกัดที่ไม่เป็นการกระทบต่อวงจรชีวิตของสัตว์ในผืนป่า จากประสบการณ์ที่เคยออกส่องสัตว์กับพ่อและผู้ใหญ่ในหมู่บ้านตั้งแต่วัยหนุ่ม ทำให้เขารู้ดีว่ามีสัตว์ป่าเพียงบางชนิดที่จะออกหากินเฉพาะเวลากลางคืน และพวกมันมักใช้พุ่มไม้เป็นที่กำบังหลบหนีการไล่ล่าของชาวบ้านอย่างง่ายดาย กอปรกับอุปกรณ์ในการล่าสัตว์เป็นปืนไทยประดิษฐ์ที่ชาวบ้านประกอบกันเองภายในชุมชนไม่เอื้อต่อการล่าสัตว์ในเชิงพาณิชย์ อันสะท้อนว่าการกระทำใดใดที่จะกระทบต่อผืนป่าของพวกเขาเป็นไปด้วยการไตร่ตรอง มิให้เกิดการละเมิดจากข้อปฏิบัติของชุมชนที่กำหนดให้เข้าใช้ประโยชน์จากป่าอย่างไม่เบียดเบียนธรรมชาติ แต่ละครั้งที่เข้าป่าจึงมิได้ล่าสัตว์เกินกว่าความจำเป็นของการบริโภคภายในครัวเรือนและเกินไปกว่าขอบเขตของพื้นที่ป่าใช้สอยซึ่งชุมชนอนุญาตให้ส่องสัตว์ได้ ส่งผลให้ปริมาณสัตว์ป่าที่ใช้เป็นอาหารของชาวบ้านมีเกินกว่ากำลังการบริโภคของชุมชนแห่งนี้ ซึ่งทำให้ชาวบ้านเข้าป่าไปล่าสัตว์เพื่อเป็นอาหารบริโภคในครัวเรือนเสมอมา ที่ย้ำเตือนให้พวกเขาปฏิบัติต่อธรรมชาติอย่างรู้ซึ้งถึงคุณค่าจนถึงทุกวันนี้

หก สิ่งของอุปโภคและบริโภคจากป่าที่หมุนเวียนเก็บหาได้ทุกฤดูกาล

ผืนป่าของบ้านตอนกลางมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง จากสภาพภูมิประเทศที่ล้อมรอบไปด้วยยอดเขาต่างๆ จำนวนหลายลูก ซึ่งประกอบด้วยสภาพป่าไม้ที่มีความแตกต่างหลากหลายกัน ไม่ว่าจะเป็นผืนป่าเบญจพรรณสลับกับป่าไผ่ ผืนป่าเต็งรังอันกว้างใหญ่ และป่าดงดิบบริเวณยอดเขาสูง อันส่งผลให้ชาวบ้านมีผลผลิตจากป่าที่ผลิดอกออกผลตามห้วงฤดูกาลให้ชาวบ้านได้เก็บหาตลอดทั้งปี หากเริ่มนับจากฤดูหนาวพวกเขาจะเข้าป่าไปหาหนอนไม้ไผ่ (รถด่วน) เป็นอาหารมาคั่วปรุงสุกรับประทานและส่งออกขายให้คนนอกชุมชน ส่วนสินค้าประเภทครั่งก็ถึงเวลาที่ชาวบ้านจะเข้าไปเก็บหาสำหรับนำมาเป็นวัสดุสำหรับเชื่อมอุปกรณ์ทางการเกษตรต่างๆ อาทิ ด้ามจอบ เสียมและมีด นอกจากนี้ยังส่งไปจำหน่ายยังโรงงานต่างๆ เป็นส่วนประกอบของสีทาบ้านและส่วนผสมของวัสดุเชื่อมเครื่องกลทางอิเลคโทรนิคส์ ขณะที่ชาวบ้านบางคนจะเข้าไปเก็บหาชันซึ่งเป็นยางที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของไม้ประเภทเต็ง รัง ซึ่งในอดีตชาวบ้านจะใช้เป็นเชื้อเพลิงจุดให้แสงสว่างในยามค่ำคืนและยังเป็นที่ต้องการของช่างประกอบเรือที่มักนำไปอุดรอยรั่วของลำเรือได้เป็นอย่างดี ในฤดูร้อนเขาจะพากันเข้าไปเก็บหารังผึ้งและผักหวานตามป่าแพะหรือบนดอยสูง และเมื่อย่างเข้าฤดูฝนชาวบ้านจะหาเก็บผักกูด ปลีกล้วยป่าและมะเขือพวงซึ่งมักจะขึ้นอยู่ตามริมห้วยมาเป็นอาหารบริโภคประจำวัน หากมีจำนวนมากจะส่งไปขายยังตลาดภายนอกชุมชน โดยเฉพาะผักกูดเป็นที่ต้องการของท้องตลาดมาก การเก็บหาของป่าทั้งหลายนั้น เป็นระบบการจัดการทรัพยากรที่ชาวบ้านต้องมีการกำกับจากแนวปฏิบัติที่วางจากการเกิดขึ้นหรือกระบวนการที่เป็นกฎเกณฑ์ของคณะกรรมการป่าชุมชน ซึ่งมุ่งหวังให้ชาวบ้านเก็บหาของป่าแบบไม่ทำลายป่าที่เฝ้าเตือนพวกเขาให้สั่งตนเองเก็บหาผลผลิตจากป่าโดยไม่ขูดรีดเอาจากธรรมชาติแต่เพียง

ฝ่ายเดียว แนวปฏิบัตินี้ถูกถ่ายทอดจากรุ่นหนึ่งถึงรุ่นหนึ่งสืบกันต่อมาอย่างประจักษ์ว่าเป็นประโยชน์จริงต่อชุมชน

ดังความจริงที่เห็นเป็นแนวทางปฏิบัติของการเก็บหาผลิตผลต่างๆ จากป่า วิธีการแบบนี้พิสูจน์ให้เห็นชัดว่า ปีต่อมาผลผลิตเหล่านั้นจะเพิ่มพูนออกมาอีกมากมายต่อจากรุ่นที่ได้เก็บหาไปแล้ว ชาวบ้านที่นี่จึงสั่งสอนให้ลูกหลานเดินตามแนวการเก็บหาของป่าเช่นที่ว่านี้ตลอดมา กระทั่งสั่งสมเป็นชุดความรู้เกี่ยวกับการเก็บหาของป่าที่ชาวบ้านสามารถหมุนเวียนเก็บหาได้ทุกฤดูกาล อันเกิดจากความรู้ ความเข้าใจในวงจรชีวิตของสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ในผืนป่าอย่างลึกซึ้ง ตัวอย่างเช่นการเก็บหนอนจากต้นไผ่ เขารู้จักที่จะสังเกตุและจดจำว่าลำไม้ไผ่อ่อนๆ ลำใดที่ถูกหนอนผีเสื้อเจาะเข้าไปวางไข่ เมื่อลำไผ่โตเป็นเล่มใหญ่หากนำมีดไปกระเทาะจะพบตัวหนอนสีขาวตัวโตอยู่เต็มปล้องไม้ไผ่นั้น วิธีการนำหนอนไม้ไผ่ออกมาชาวบ้านจะใช้มีดกระเทาะเปลือกไผ่เฉพาะปล้องที่มีหนอนไม้ไผ่เท่านั้นโดยไม่จำเป็นต้องโค่นทั้งเล่ม เพื่อรักษาต้นไผ่กอนั้นให้เจริญเติบโตตามปกติและให้พวกเขาได้เก็บหาต่อไป ประสบการณ์ที่ผ่านมาสอนให้เขารู้ว่าหนอนไม้ไผ่มักจะเลือกวางไข่ที่เดิม ซึ่งทุกคนจะจดจำและรักษากอไผ่นั้นเป็นอย่างดีเพื่อที่เขาจะได้มีหนอนไม้ไผ่ไว้เก็บหาอีกในปีถัดไป

ส่วนการเก็บหาครั่งนั้นเป็นที่นิยมของชาวบ้านเช่นกัน รังครั่งนั้นพบเห็นโดยทั่วไปบนต้นไม้ใหญ่ในผืนป่า ลำพังการเก็บหาตัวครั่งจากธรรมชาติอาจกระทบต่อการดำรงอยู่และแพร่พันธุ์ของตัวครั่งในผืนป่าได้ ชาวบ้านจึงทดลองนำครั่งป่ามาเพาะเลี้ยงด้วยตนเอง นักหาครั่งจะปีนขึ้นไปเก็บหาครั่งที่ติดอยู่ตามกิ่งของต้นไม้ใหญ่ นำตัวแม่ซึ่งมีขนาดเล็กจนตาเปล่ามองไม่เห็นมาปล่อยให้ทำรังในสวน โดยมากตัวครั่งมักเลือกทำรังที่ต้นลิ้นจี่ ลำไยและต้นฉำฉาขนาดใหญ่ การเพาะเลี้ยงครั่งภายในสวนของชาวบ้านนี้นอกจากจะเป็นการสงวนรักษาพันธุ์ครั่งภายในผืนป่าอย่างเห็นผลแล้ว ประสบการณ์ในการเลี้ยงครั่งยังกลายเป็นชุดความรู้เฉพาะถิ่นของชุมชนซึ่งถูกนำไปเผยแพร่แก่ชุมชนที่เพิ่งเรียนรู้การจัดการสิ่งแวดล้อมแห่งอื่น อันทำให้ได้ชื่อว่าเขาเป็นต้นแบบของชุมชนจัดการตนเองด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งตอกย้ำให้ชุมชนแห่งนี้เชื่อมั่นในแนวทางการจัดการทรัพยากรของตนเองที่จะดำเนินต่อไปชั่วลูกหลาน ขณะที่ชาวบ้านซึ่งถนัดในการเก็บหาชันจะออกสำรวจหาชันทั้งในห้วงฤดูหนาวและฤดูร้อน ในชุมชนนี้พบเห็นชันอยู่สองประเภทคือชันช่อที่ย้อยลงมาตามกิ่งไม้ซึ่งสามารถนำมาใช้งานได้ดีจึงเป็นที่ต้องการของตลาด ชาวบ้านส่วนใหญ่เลือกที่จะเก็บหาชันประเภทนี้เพราะเก็บหาได้สะดวก อีกทั้งยังไม่เป็นการกระทบต่อการเจริญเติบโตของต้นไม้ โดยนักเก็บชันที่มีความชำนาญจะมีความแม่นยำในการยิงหนังสะติ๊กขึ้นไปให้ตรงกับตำแหน่งของช่อชันเพื่อไม่ให้กระทบต่อกิ่งไม้และให้ชันนั้นตกลงมาบนพื้นดินก่อนรวบรวมนำไปใช้งาน ส่วนชันที่ตกผลึกอยู่ในโพรงไม้นั้น ทุกคนเข้าใจตรงกันว่าจะนำออกมาใช้ประโยชน์ต่อเมื่อต้นไม้นั้นโค่นล้มหรือยืนต้นตายแล้ว เพื่อมิให้เป็นช่องทางให้ผู้ใดกระทำการทำลายต้นไม้แต่เพียงเพื่อเก็บหาชันเท่านั้น กอปรกับคุณภาพด้อยกว่าชันช่อมาก ชันประเภทหลังนี้จึงไม่เป็นที่นิยมเก็บหาของชาวบ้านเท่าใดนัก

สำหรับการเก็บผักหวานชาวบ้านรู้ดีว่ายอดผักหวานป่ามีคุณค่าทางอาหารสูงและมีรสชาติเป็นที่ถูกอกถูกใจของพวกเขา สามารถเก็บหาได้เพียงห้วงฤดูร้อนและบริเวณยอดเขาสูงเท่านั้น ดังนั้นเพื่อมิให้ผักหวานต้องสูญพันธุ์หรือไม่มีให้เก็บหาได้อีกต่อไปนั้น พวกเขามีวิธีการเก็บโดยเลือกเด็ดเฉพาะยอดอ่อนของผักแค่เพียงพอบริโภคในครัวเรือน ขณะที่การเก็บหาผักกูดนั้นพวกเขารับรู้ทั่วกันมานานแล้วว่ายอดผักที่สามารถบริโภคได้นี้จะเป็นต้นที่ขึ้นอยู่ตามริมลำห้วยเท่านั้น ส่วนต้นที่ขึ้นอยู่บนเนินหรือที่ห่างจากริมน้ำไม่สามารถนำมารับประทานได้ ชาวบ้านเลือกเด็ดเฉพาะยอดอ่อนๆ อวบน้ำ มีความยาวประมาณครึ่งฟุต ในส่วนของใบที่แก่จะปล่อยให้เติบโตเลี้ยงลำต้น หากปฏิบัติตามวิธีการดังกล่าวแล้ว ยอดผักกูดจะงอกขึ้นมาให้เขาเก็บหาอีกภายในระยะเวลาเพียง 3-4 วัน เช่นเดียวกับมะเขือพวงซึ่งชาวบ้านจะย้ำเตือนลูกหลานตลอดมาว่าให้เลือกเด็ดเฉพาะลูกที่อ่อนเพราะมีรสชาติดี ส่วนที่แก่จะทิ้งไว้ให้หล่นเป็นเมล็ดพันธุ์ให้แพร่พันธุ์ต่อไป จากการเก็บหาพืชผักต่างๆ จากป่าแบบนี้ ชาวบ้านที่นี่รู้ว่าทำให้มีพืชผักบริโภคตลอดมา เขาเห็นว่าพืชผักที่ถูกเก็บหาเป็นประจำมาหลายสิบปีแล้ว มันแตกยอดออกกอให้ได้เก็บหาทุกปี เพราะเป็นผลจากการได้ตกลงกันของคณะกรรมการป่าชุมชนว่าจะรักษาดูแลอย่างไรจึงจะทำให้พวกเขามีผลผลิตจากป่าให้ได้เป็นอาหารตลอดไป

เจ็ด ป่าอำนวยสิ่งก่อสร้างบ้านเรือนและเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ ตลอดมา

ด้วยสภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปของผืนป่าบริเวณที่ตั้งของบ้านตอนกลางเป็นภูเขาสูงสลับซับซ้อน ปกคลุมด้วยผืนป่าเบญจพรรณสลับกับป่าไผ่ ป่าเต็งรัง ขณะที่บริเวณพื้นที่สูงของยอดเขามีสภาพเป็นป่าดงดิบ ต้นไม้สำคัญที่พบในผืนป่าแห่งนี้จึงมีมากมายหลายสายพันธุ์ อาทิ ไม้เหียง ตึง ขยอม เกิด ไผ่ สัก แดง ประดู่ แงะ จำปา จำปี ตุ่ม เติม เปาและไม้ตะเคียน นอกจากต้นไม้จะสร้างความร่มรื่นและเป็นแหล่งกำเนิดของสายน้ำ ลำห้วยต่างๆ ที่หล่อเลี้ยงทุกสรรพสิ่งที่นี่ ไม้ยังเอื้อประโยชน์ในการสร้างบ้านเรือนและเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของชาวบ้านตลอดมา เนื่องจากตัวหมู่บ้านตั้งอยู่ภายในที่ราบกลางหุบเขาโดดเดี่ยวและห่างไกลกับโลกภายนอก ชุมชนจำเป็นต้องเสาะแสวงหาแต่ทรัพยากรชั้นยอดในพื้นถิ่นเพื่อนำมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน ที่มองเห็นว่าชาวบ้านมีวิถีชีวิตที่ผูกพันธ์กับป่าแนบแน่นเพียงใด กล่าวสำหรับการจัดวางตัวของหมู่บ้านเพื่อยึดโยงชาวบ้านให้อยู่อาศัยร่วมกันเป็นกลุ่มก้อนมีลักษณะโครงข่ายแบบหลวมๆ เมื่อพิจารณาจากการตั้งบ้านเรือนของชาวบ้านที่นี่มีลักษณะเป็นหย่อมเล็กๆ ไม่กี่ครัวเรือน เรียงรายตามแนวถนนภายในหมู่บ้านและบนเนินเขาที่ล้อมรอบหมู่บ้าน ส่วนการสร้างบ้านเรือนของชาวบ้านเป็นไปอย่างง่ายๆ พึ่งพาวัสดุที่มีอยู่มากในผืนป่าคือไม้เนื้อแข็งและไม้ไผ่ที่นำมาสานประกอบส่วนต่างๆ ของบ้าน พวกเขานิยมนำไม้สักซึ่งเป็นไม้เนื้อแข็งที่มีความทนทานมาก่อสร้างบ้าน แม้ภายหลังสัมปทานไม้สักและไม้ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจสูง เช่น ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้มะค่า ถูกตัดโค่นลงเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านจึงริเริ่มนำไม้เต็งและไม้รังมาปลูกสร้างบ้านแทน ทั้งในส่วนของเสาบ้านและโครงสร้างหลักของตัวบ้าน เพราะเป็นไม้ที่หาได้ง่ายในผืนป่า ส่วนฝาบ้านจะใช้ไม้จำปา

ไม้จำปีและไม้ไผ่ซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก นำมาผ่าสับทำเป็นฟากหรือฝาเรือน ในบางหลังยังคิดนำไม้ไผ่ผ่าประกบมาทำหลังคาด้วย

ชุมชนที่นี่มีวิธีการนำไม้มาก่อสร้างบ้านเรือนตามทางของตัวเองมาช้านาน ซึ่งถือเป็นภูมิรู้ในการแปรรูปไม้ให้กลายเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน ทุกคนเดินตามรอยจารีตประเพณีเดิมในการเลือกตัดไม้มาใช้ประโยชน์ตามความเหมาะสมและปริมาณที่จำเป็นแต่ละวาระ เพื่อมิให้เป็นการกระทบต่อสมดุลของผืนป่า อันเป็นพื้นฐานของกติกาการตัดโค่นไม้ของชาวบ้านทุกวันนี้ ตามที่คณะกรรมการป่าชุมชนกะเกณฑ์ข้อปฏิบัติเพื่อให้ชาวบ้านทุกคนสามารถเข้าถึงทรัพยากรไม้ได้อย่างทั่วถึงกัน ภายใต้ขอบเขตการกระทำการที่จะไม่เป็นการบุกรุกทำลายป่าไม้ให้สูญสิ้นลงไป ซึ่งเห็นผลจากผืนป่าแห่งนี้พลิกฟื้นกลับมามีต้นไม้และความหลากหลายทางชีวภาพเช่นทุกวันนี้ โดยกำหนดให้ชาวบ้านที่ต้องการสร้างบ้านจำต้องคาดคำนวณอย่างรอบคอบเพื่อตัดโค่นต้นไม้แต่เพียงก่อสร้างตัวเรือนที่เหมาะแก่การพำนักของสมาชิกในครอบครัว พร้อมกันนั้นให้แจ้งถึงจำนวน ประเภทไม้และจุดที่ทำการชักลากไม้ออกจากป่าโดยละเอียดแก่คณะกรรมการเพื่อที่ชาวบ้านทุกคนจะได้ล่วงรู้ความเป็นไปในผืนป่าโดยถ้วนทั่วกัน ที่ผ่านมาทุกคนต่างปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ดังกล่าวอย่างเคร่งครัด เนื่องด้วยเข้าใจตรงกันว่าการตัดโค่นไม้ในบางคราวของตนเป็นไปเพื่อการยังชีพในผืนป่า ไม่ได้มุ่งหวังเอาประโยชน์เกินสมควร บ่อยครั้งจะเห็นว่าชาวบ้านเลือกใช้ไม้ยืนต้นตายหรือไม้ล้มขอนที่มีอยู่โดยทั่วไปในผืนป่ามาสร้างบ้าน โดยไม่จำเป็นต้องตัดโค่นต้นไม้แต่อย่างใด อันสะท้อนให้เห็นว่าพวกเขามีการระลึกตนเองอยู่ตลอดเวลาถึงตัวตนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติและสังคม ทุกครั้งที่นำไม้มาใช้ประโยชน์ เพื่อให้เป็นไปอย่างคุ้มค่าไม่สูญเปล่า หรือเป็นแต่เพียงการกระทำที่คิดถึงแต่ประโยชน์เฉพาะหน้าของตนเท่านั้น ทว่าเขาได้ทบทวนอย่างรอบด้านแล้วว่าผลของการกระทำของตนจะไม่เป็นการกระทบต่อสังคมโดยรวม ดังนั้นแล้วทุกคนที่นี่จึงกล่าวอย่างเต็มปากว่าตนเองไม่ใช่ตัวการบุกรุกทำลายป่า ซึ่งเป็นสาเหตุของวิกฤติสิ่งแวดล้อมต่างๆ อย่างที่สังคมโดยทั่วไปเข้าใจ แท้จริงแล้วพวกเขาเป็นกลุ่มชนที่เฝ้าดูและปกป้องป่าให้คงความอุดมสมบูรณ์เพื่อดำรงสภาวะแวดล้อมที่ดีให้แก่สังคมเช่นทุกวันนี้

ชาวบ้านมีหลักคิดของตัวเองในการคัดเลือกไม้ที่เหมาะสมในการนำมาใช้ประโยชน์แต่ละด้าน ทุกคนที่นี่ได้รับการบอกกล่าวจากผู้หลักผู้ใหญ่ในชุมชนกระทั่งรับรู้ทั่วกันว่าไม้สักมีเนื้อแข็งแกร่งและทนทาน เหมาะสมต่อสร้างบ้านเรือนที่มั่นคง ในขณะเดียวกันเขาสังเกตเห็นว่าไม้ไผ่มีความยืดหยุ่นสูงเหมาะสำหรับการนำมาทำส่วนประกอบของบ้านหลายอย่าง อาทิ ฝาบ้าน หลังคาหรือรั้วบ้าน ไม้ไผ่นับเป็นไม้ที่ชาวบ้านนำมาใช้ประโยชน์หลากหลายด้านและถือว่าเป็นไม้เศรษฐกิจหลักของที่นี่อย่างแท้จริง นอกจากจะใช้ประโยชน์จากการเก็บหาหน่อไม้เพื่อส่งจำหน่ายนอกพื้นที่ทุกส่วนของต้นไผ่ยังสามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ตั้งแต่ ราก ใบและลำต้น ในยามว่างผู้เฒ่าผู้แก่มักผ่าไม้ไผ่ออกเป็นตอกซี่เล็ก เพื่อจักสานภาชนะใช้สอยต่างๆ เครื่องเรือนและประกอบเครื่องดนตรี ตามที่ชาวบ้านเล่าถึงประโยชน์หลากหลายด้านของต้นไผ่ให้ฟังว่า

"ไผ่ซางเราจะตัดมาทำเป็นฟากบ้าน เป็นหลังคาบ้าน เราจะใช้ไม้ซาง อย่างหน่อหกไม่ได้ถูกนำมาใช้อย่างอื่น มันก็เลี้ยงกอได้ตลอด อย่างบ้านห้วยตาด นี่เขาจะตัดไม้ไผ่ซางเลยตั้งแต่โคนมาเป็นง่ามๆ ส่งขาย แต่ของเราไม่ตัดเลยนะ ไผ่ไร่ ที่นี่มีไผ่ไร่ ไผ่บง ไผ่ซาง ไผ่หก ไผ่เหี๊ยะ เราจะใช้เฉพาะบางชนิด ถ้าเราจะเอามาทำฝาบ้าน เราก็ใช้ไผ่ซาง แต่ถ้าเราเอามาสานเป็นลายบ้านใช้ไม้ไผ่เหี๊ยะ ไผ่หกเนื้อมันแข็งและหนามากเขาเลยไม่นิยมเอามาสับเป็นซี่ๆ ก็ไม่ได้ ไผ่ที่เอามาขัดแตะได้นี่มันบางมาก อ่อน สามารถยกขึ้นมาสานได้ แต่เราจะไม่เอาไปใช้ทำกระท่อมนะ เพราะมันบางรับน้ำหนักไม่ได้ ทำฝาบ้านอย่างเดียว ส่วนไผ่ซางจะเอามาทำกระท่อมในไร่"

ด้วยประโยชน์ใช้สอยที่มากมายของไม้ไผ่ดังกล่าวมาแล้ว คณะกรรมการป่าชุมชนจำเป็นต้องเข้ามาจัดสรรการใช้ประโยชน์ต้นไผ่อย่างใกล้ชิด เพื่อมิให้ถูกนำไปใช้งานจนกระทบต่อจำนวนและสายพันธุ์ไผ่ในผืนป่าแห่งนี้ จึงกำหนดให้ไผ่เป็นไม้สงวน ห้ามมิให้ชาวบ้านในชุมชนนำออกจำหน่ายหรือแปรรูปเพื่อการค้าโดยเด็ดขาด อันเป็นแนวปฏิบัติที่ทำให้ป่าไผ่ของชุมชนยังคงความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของชาวบ้านตราบเท่าทุกวันนี้ ซึ่งทุกคนในชุมชนต่างสนองตอบต่อข้อบังคับดังกล่าวด้วยดี ดังจะเห็นจากชุดลาดตระเวนป่าไม่เว้นแม้กระทั่งชาวบ้านทั่วไปหรือเด็กเล็กต่างช่วยกันสอดส่องดูแลมิให้ผู้ใดเข้ามาลักลอบขุดหาหน่อไม้ ตัดต้นไผ่หรือจุดไฟเผาใบไผ่เพื่อความสะดวกในการหาของป่า จากประสบการณ์ที่พบเห็นจนชินตาในชีวิตประจำวันพวกเขาซาบซึ้งดีว่าต้นไผ่มีความสำคัญต่อชีวิตของผู้คนที่นี่มากมายเพียงไร ประโยชน์ของต้นไผ่มีมากมายนอกจากป่าไผ่จะเป็นปราการที่แข็งแกร่งในการป้องกันลมและการพังทลายของดินได้อย่างดีแล้ว บริเวณโดยรอบกอไผ่ยังเป็นพื้นที่ที่มีแร่ธาตุอุดมสมบูรณ์เหมาะเป็นอย่างยิ่งสำหรับการปลูกพืชผักสวนครัว ดังที่หลายคนยืนยันตรงกันว่า *"โดยเฉพาะพริกถ้ามีกอไผ่ตรงไหน จะไปปลูกได้ผลดีกว่า ต้องปลูกใกล้กอไผ่"* การมองเห็นต้นไผ่ที่แตกกอสูงใหญ่เนิ่นนานหลายสิบปีย่อมเป็นกำลังให้ชาวบ้านดูแลรักษาผืนป่าไผ่ที่กว้างใหญ่เพื่อเขาได้ใช้ประโยชน์ตลอดไป ตามที่พวกเขาต่างช่วยกันปกป้องดูแลไม่ให้ไฟป่าลุกลามเข้ามาทำลายป่าไผ่ของชุมชนได้เลย ด้วยการทำแนวกันไฟที่แน่นหนาเป็นกรณีพิเศษในบริเวณรอบป่าไผ่ ซึ่งมักจะมีใบไผ่ตกทับถมเป็นชั้นหนาในห้วงฤดูร้อน เพื่อสงวนรักษาพันธุ์ไผ่โดยรวมในผืนป่าเอาไว้อย่างสุดกำลัง

ชุมชนแห่งนี้ใช้ประโยชน์จากไม้ทุกส่วน แม้เป็นแต่เพียงกิ่งไม้ เศษไม้หรือปลายไม้ขนาดเล็กที่ตกหล่นตามโคนต้นไม้ รวมถึงไม้ล้มขอนทุกชนิด พ่อแม่เป็นผู้ชี้แนะและนำพาลูกหลานเข้าป่าให้รู้จักการเลือกเก็บเอาไม้มาใช้ประโยชน์ต่างๆ ในชีวิตประจำวัน ดังเช่นฟืนที่ได้จากเศษไม้ต่างๆ มีความสำคัญกับชาวบ้านมาก นอกจากเขาจะเก็บหามาเป็นเชื้อเพลิงหุงหาอาหารในครัวเรือน ก่อไฟไล่ยุงให้วัว ควายและสัตว์เลี้ยงต่างๆ ในเวลากลางคืน หรือก่อไฟเพื่อไล่แมลงไม่ให้มารบกวนตนเองในห้วงฤดูฝนแล้ว ไม้ฟืนยังเป็นเชื้อเพลิงชั้นดีที่สร้างความอบอุ่นให้แก่ร่างกายในห้วงฤดูหนาว เฉพาะอย่างยิ่งไม้ประเภทเต็ง รัง เหียง พลวง ประดู่ มะแฟน ติ้ว ตะคร้อ และไม้มะขาม ที่เขาบอกเล่าว่าเป็นเชื้อเพลิงชั้นดีในผืนป่านี้ ชาวบ้านที่นี่ไม่เว้นแม้กระทั่งเด็กเล็กรับรู้และเข้าใจตรงกันว่าแม้กระทั่งไม้เศษเล็กเศษน้อยล้วนอำนวยประโยชน์ให้ชีวิตประจำวันของเขา

ดำเนินด้วยดีตลอดมา เช่นนั้นแล้วการกระทำต่างๆ ของเขาจะระมัดระวังมิให้เป็นการรบกวนการดำรงอยู่ของไม้ยืนต้นหรือความสมดุลของผืนป่าเลย ดังจะเห็นว่าชาวบ้านมุ่งเก็บหาไม้ซึ่งพบเห็นได้ง่ายและเก็บหาได้สะดวกจากเศษไม้หรือไม้ล้มขอนเท่านั้น

เกษตรกรไร่นาสวนผสมบนพื้นที่ป่า

บ้านตอนกลางสืบทอดวิถีการผลิตแบบยังชีพมาแต่บรรพบุรุษ แม้ช่วงระยะเวลาหนึ่งเคยทดลองปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าแต่พบว่าไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน ชาวบ้านที่นี่จึงหวนกลับมายึดอาชีพหลักในการทำไร่หมุนเวียน ทำนาและทำสวนผลไม้ เพียงเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน เสริมด้วยรายได้จากการเก็บหาผลผลิตจากป่าหมุนเวียนไปตามฤดูกาล ภายใต้ระบบการจัดการทรัพยากรของคณะกรรมการป่าชุมชน ที่เข้าจัดวางช่องทางการเข้าถึงทรัพยากรของชุมชนให้เกิดความเป็นธรรม อันทำให้เขาดำรงวิถีการพึ่งพาฐานทรัพยากรภายในชุมชนไว้ได้อย่างเหนียวแน่น *“แหล่งอาหารเรามี รายได้เรามีไม่ขาด... เราอยู่อย่างนี้เราก็มีกินมีใช้ตามอัตภาพ อากาศก็ดี ที่ทำกินก็มี เราใช้ประโยชน์จากป่าทุกอย่าง”* กอปรกับค่านิยมในการบริโภคอาหารที่หาได้ภายในชุมชนเป็นสำคัญ อาศัยเก็บกินพืชผักนานาชนิดในไร่หมุนเวียนหรือที่เก็บหาจากพื้นที่ป่า ทุกคนที่นี่จึงมีความสุขจากการใช้ชีวิตพอเพียงตามอัตภาพของตน *“อยู่ที่บ้านมีความสะดวก สบายจะกินอะไร กินหน่อไม้ จะกินผักอะไรก็ได้ทุกอย่างเดินออกไปหาได้ ป่าคือแหล่งอาหารสุดยอดเลย เป็นแหล่งรายได้ ป่ามีความหลากหลาย อยากกินแตงเราก็เข้าไปเอาในไร่หมุนเวียนก็ได้ เรามีความสุขกับวิถีชีวิตของเรา ลำห้วยไหนก็ตามแต่ เราสามารถดื่ม หาปลากินได้”* ที่แสดงว่าชุมชนแห่งนี้จัดการตัวเองได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาระบบตลาดภายนอก *“ชี้ให้เห็นถึงความมั่นคงทางด้านอาหารในหมู่บ้านของเรา ถึงแม้ข้างนอกจะปิดถนนอย่างไร ซักหนึ่งเดือนนี่พวกเราอยู่ได้โดยไม่อด”* นี่คือความคิดหรือความเชื่อซึ่งเป็นฐานของวิถีชุมชนแห่งนี้ที่สะท้อนถึงระบบความสัมพันธ์ภายในชุมชน ซึ่งเกาะเกี่ยวอยู่ด้วยการพึ่งพากันของชาวบ้าน วิถีการผลิตและผืนป่าที่ก่อร่างสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านให้ปรากฏตัวขึ้นจากการดำเนินกิจวัตรประจำวัน การซึมซับและรับรู้ถึงคุณค่าที่ป่ามีต่อชีวิต อันเป็นผลให้เขาคิด ใคร่ครวญและระมัดระวังตัวมิให้การกระทำใดใดกระทบต่อความเป็นไปของผืนป่าที่เอื้อประโยชน์ให้กับทุกชีวิตเสมอมา

หนึ่ง การทำไร่หมุนเวียนที่ผสมกลมกลืนกับผืนป่า

ไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่กรรมสิทธิ์ของหน้าหมู่หรือที่ส่วนรวมของชุมชนจำนวนหลายสิบแปลงที่ได้รับสืบทอดจากบรรพบุรุษซึ่งชาวบ้านในชุมชนจะหมุนเวียนกันทำกินในแต่ละรอบปี ลักษณะสำคัญของไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่ลาดชันหรือตั้งอยู่บนไหล่เขาที่มีความสูงชันไม่มากนัก โดยมากมักเป็นป่าไผ่หรือพื้นที่ที่ไม่มีต้นไม้ใหญ่ตั้งอยู่หนาแน่น กระจายตัวอยู่โดยรอบหมู่บ้านห่างออกไปไม่มากนัก ระบบการผลิตของชุมชนแห่งนี้ยังคงพึ่งพาไร่หมุนเวียนเป็นฐานความมั่นคงทางเศรษฐกิจและอาหารอย่างเหนียวแน่น เพราะนอกจากจะเป็นแหล่งเพาะปลูกข้าวไร่ที่สำคัญแล้ว

ชาวบ้านยังอาศัยปลูกพืชผักสวนครัวหลากหลายชนิดแทรกไปกับพันธุ์ข้าว วิถีชีวิตของชาวบ้านตอนกลางนับได้ว่ามีความผูกพันธ์กับไร่หมุนเวียนเป็นอย่างมาก ตามที่ชาวบ้านกล่าวตรงกันว่าไร่หมุนเวียนเปรียบเสมือนชีวิตจิตใจของพวกเขา ยามใดที่ต้นข้าวผลิใบสีเขียวอ่อนขณะเดียวกับพืชผักหลากหลายชนิดงอกเงยให้ดอกผล ทุกคนย่อมสัมผัสได้ถึงความมีชีวิตชีวาและความหวังที่จะมีชีวิตรอดของชาวบ้านในห้วงปีนั้น

ไร่หมุนเวียนเป็นระบบการผลิตที่ผสมผสานระหว่างการเกษตรและพื้นที่ป่าเข้าด้วยกัน โดยมีวงจรของการทำไร่เริ่มตั้งแต่การตัดฟันโค่น เพาะปลูกและทิ้งพื้นที่เพื่อเป็นการพักฟื้นหน้าดิน ระหว่างพักฟื้นดินจะย้ายไปทำการเพาะปลูกไร่หมุนเวียนในบริเวณอื่น ก่อนจะมาทำการเพาะปลูกในพื้นที่เดิมต่อไปโดยไม่ต้องบุกรุกแผ้วถางป่าเพิ่ม ทุกวันนี้การจัดการพื้นที่ไร่หมุนเวียนภายใต้การกำกับดูแลของคณะกรรมการป่าชุมชนยังคงเดินตามรอยที่พ่อแม่ได้สั่งสอนและทำมา ซึ่งวางแนวทางให้ชาวบ้านคงวิถีการผลิตเพื่อยังชีพที่ผสมกลมกลืนกับผืนป่าอย่างเป็นหนึ่งเดียวเอาไว้ได้ จากกฎเกณฑ์ที่กำกับให้ชาวบ้านสับเปลี่ยนกันทำกินตามพื้นที่ไร่ซึ่งชุมชนจัดเตรียมไว้หลายสิบแปลงสำหรับหมุนเวียนและพักฟื้นหน้าดินให้เป็นไปตามกำหนดเวลา เพื่อมิให้ผู้ใดทำการบุกรุกพื้นที่ป่าทำไร่เพิ่มเติม การกะเกณฑ์ให้ชาวบ้านคงวิถีการผลิตที่พึ่งพาธรรมชาติด้วยการงดเว้นสารเคมีในขั้นตอนการผลิต ตลอดจนการปรับใช้ภูมิรู้พื้นถิ่นเกี่ยวกับการบำรุงรักษาดิน น้ำและการคัดเลือกสายพันธุ์พืชที่เหมาะสมสำหรับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศของที่นี่ ทำให้ชุมชนแห่งนี้ยังคงสืบทอดวิถีการทำกินกับผืนป่าตราบเท่าทุกวันนี้ได้อย่างมั่นคง อันเป็นกิจกรรมที่สะท้อนถึงปฏิบัติการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านที่นี่ถึงสี่ประการด้วยกัน ดังนี้

ประการแรก จะเห็นว่าวิถีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนของที่นี่ถูกตีกรอบจากแนวปฏิบัติให้เดินตามรอยของบรรพบุรุษอย่างเข้มงวด กล่าวคือเมื่อเริ่มต้นปีชาวบ้านทุกครัวเรือนจะเริ่มต้นพูดคุยเพื่อหาข้อตกลงร่วมกันว่าแต่ละครัวเรือนเหมาะสมที่จะเข้าทำกินในพื้นที่ไร่หมุนเวียนแปลงใด โดยชุมชนแห่งนี้มีพื้นที่ไร่ให้ได้สับเปลี่ยนหมุนเวียนทำกินร่วมกันกว่าสิบแปลง ซึ่งจะทำการหมุนเวียนเปลี่ยนที่ทำกินในแต่ละปีเพื่อมิให้ครัวเรือนใดเกิดความได้เปรียบเสียเปรียบกัน อันเป็นวิถีของการจัดการทรัพยากรที่ตั้งอยู่บนฐานของ “ความเสมอภาคในการเข้าถึงทรัพยากร” โดยชาวบ้านที่ใช้ประโยชน์ในที่ดินผืนนั้น สามารถแสวงประโยชน์ต่อที่ดินแห่งนั้นตราบเท่าที่เขายังคงต้องการใช้ประโยชน์ แต่จะหมดโอกาสทันทีเมื่อที่ดินผืนนั้นกลับคืนสู่สภาพดั้งเดิมตามธรรมชาติในห้วงเวลาที่ปล่อยให้ดินได้ฟื้นตัว จากนั้นเมื่อชาวบ้านคนใดต้องการเข้าใช้ประโยชน์ในที่ดินนั้นย่อมทำได้หากเจ้าของเดิมไม่ได้ย้อนกลับไปใช้ประโยชน์ที่ดินผืนนั้นอีกในการหมุนเวียนรอบการผลิตในครั้งถัดไป ทุกครัวเรือนที่ต้องการที่ดินสำหรับทำไร่หมุนเวียนจำต้องดำเนินตามครรลองของชุมชนอย่างเคร่งครัด มิฉะนั้นแล้วอาจถูกตัดสิทธิจากการได้รับโอกาสในการเข้าใช้ประโยชน์บนไร่หมุนเวียนของชุมชนอีกเลย นอกจากนั้นยังอาจถูกตัดสิทธิประโยชน์ที่พึงได้รับอื่นๆ จากชุมชน รวมถึงการไม่นิยมคบค้าสมาคมจากบุคคลอื่นอีกด้วย

“ชาวบ้านมีพื้นที่ไร่หมุนเวียนจำกัด เราทำแค่ไร่หมุนเวียนไว้แค่กิน เพื่อยังชีพ เราจะมีที่ไร่เพียงพอแต่ละปี ถ้าเราทำเชิงพาณิชย์ต้องเปิดป่าใหม่ เป็นจิตสำนึกของชาวบ้านทุกคน... ไม่ใช่แค่กฎเกณฑ์ที่เราสร้างขึ้นมาเท่านั้น ทุกคนรู้ ทุกคนเข้าใจตรงกันอยู่แล้ว ตั้งแต่บรรพบุรุษสืบทอดมาด้วย ชาวบ้านที่นี่จริงๆ ไม่มีใครคิดต่าง คนต่างบ้านที่เขาไม่ยอมรับแนวคิดเดียวกันกับเราจะไม่รับเข้ามาอยู่ในหมู่บ้าน ถ้ายอมรับกฎของหมู่บ้านไม่ได้ก็อยู่กับเราไม่ได้ ชาวบ้านต้องมีจุดยืนของชาวบ้านเอง ถ้าไม่มีจุดนี้ ป่าของเราก็ไม่เหลือ”

ดังกล่าวแล้วว่าชุมชนที่นี่ได้ปลูกฝังแนวคิดเรื่องของการผลิตแบบยังชีพแก่ลูกหลานมาช้านาน จากการนำพาลูกหลานให้เข้ามาช่วยเหลือกิจกรรมในไร่นาเป็นประจำ ทำให้ชาวบ้านทุกคนมีความระมัดระวังตนเองอย่างมากที่จะทำการแผ้วถางป่าเป็นบริเวณกว้างเพื่อใช้เป็นพื้นที่เพาะปลูก ตามที่เห็นว่าพื้นที่ไร่หมุนเวียนของที่นี่จะเป็นแปลงที่ดินขนาดเล็กซึ่งชุมชนใช้ทำกินสืบต่อกันมาจากบรรพบุรุษเป็นเวลาหลายสิบปีแล้ว โดยทันทีที่ชาวบ้านเก็บเกี่ยวผลผลิตเสร็จสิ้นแล้ว ก็จะหมุนเวียนไปทำกินยังพื้นที่อื่น เพราะทุกคนตระหนักดีว่าตนเองเป็นเพียงฟันเฟืองเล็กๆ ส่วนหนึ่งของผืนป่าที่กว้างใหญ่แห่งนี้ การมีโอกาสใช้ประโยชน์ในผืนป่าเป็นแต่เพียงความจำเป็นในการยังชีพ พวกเขาไม่มีสิทธิที่จะไปลดทอนความอุดมสมบูรณ์หรือยึดครองธรรมชาติให้เป็นของตนเองอย่างถาวรได้ วิถีการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ไร่หมุนเวียนของชุมชนและค่านิยมการใช้ที่ดินตามกำลังการผลิตที่เหมาะสมแต่ละครัวเรือน ซึ่งเอื้ออำนวยผลผลิตที่เพียงพอสำหรับบริโภคโดยไม่ขาดแคลนตลอดมา กลายเป็นพลังให้ชาวบ้านทุกคนสืบทอดวิถีการผลิตตามแนวทางของตนอย่างมั่นคง กล่าวคือทุกคนจะทำการเพาะปลูกเท่าที่เพียงพอสำหรับการบริโภคภายในครัวเรือนหรือนำออกจำหน่ายบางส่วนหากมีผลผลิตจำนวนมาก ที่ผ่านมาไม่เคยปรากฏว่าชาวบ้านตอนกลางบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อขยายพื้นที่ทำการเกษตร เนื่องด้วยเข้าใจว่าเพราะมีป่าย่อมมีน้ำและมีไร่หมุนเวียนให้ได้เพาะปลูกพืชผักต่างๆ สำหรับบริโภคในครัวเรือนอย่างไม่ขัดสน

กอปรกับทุกคนตระหนักดีถึงความสำคัญของการดูแลรักษาพื้นที่ป่าต้นน้ำ ตามที่คณะกรรมการป่าชุมชนจัดจำแนกพื้นที่ป่าออกเป็นส่วนต่างๆ ที่สอดคล้องกับประโยชน์ในการใช้สอย เขาจำต้องละทิ้งพื้นที่ไร่หมุนเวียนไปบางส่วนเพื่อปล่อยให้ฟื้นเป็นพื้นที่ป่าที่สมบูรณ์ต่อไป ต่างจากสมัยก่อนที่จำนวนประชากรมีน้อย ชาวบ้านจะมีอิสระในการเลือกพื้นที่ทำการแผ้วถางป่าเพื่อครอบครองพื้นที่ในการทำเกษตร อย่างไรก็ดีการบุกเบิกพื้นที่ไร่หมุนเวียนของเขานั้นไม่ได้เป็นการรบกวนหรือบุกรุกผืนป่ามากนัก เนื่องจากพวกเขากระทำการต่อป่าอย่างละมุนละม่อมด้วยการใช้อุปกรณ์ดั้งเดิมที่ผลิตกันเองอย่างง่ายๆ ในพื้นที่ อาทิ มีด ขวาน มาใช้ในการถางป่า อีกทั้งกำลังแรงงานแต่ละครัวเรือนมีจำนวนน้อย การถางป่าหรือการทำการเกษตรจึงเป็นไปเท่าที่กำลังของครัวเรือนจะทำได้ ผ่านการพิจารณาโดยรอบคอบแล้วว่าจะแผ้วถางป่าตามความจำเป็นสำหรับการผลิตแต่ละปีเท่านั้น พื้นที่ไร่หมุนเวียนของที่นี่จึงมีลักษณะเป็นแปลงที่ดินผืนเล็กๆ เป็นหย่อมๆ บนป่าไผ่ซึ่งไม่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นปกคลุม ตั้งเรียงรายอยู่โดยรอบหมู่บ้าน ต่างไปจากพื้นที่ไร่หมุนเวียนของชนเผ่าในพื้นที่อื่นซึ่งจะเป็นที่ราบผืนกว้างสุดลูกหูลูกตา

การวางแนวให้ชาวบ้านเดินตามการจัดการพื้นที่ป่าของชุมชนอย่างเคร่งครัดนั้น ทางหนึ่งเกิดจากการยึดโยงชาวบ้านเข้ากับชุดของความรู้เรื่องการบำรุงรักษาดินที่เกิดขึ้นจากการเตรียมแปลงเพาะปลูกภายในไร่หมุนเวียนเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นกรรมวิธีการเตรียมพื้นที่สำหรับการผลิตแบบดั้งเดิมตามที่เคยทำร่วมกับพ่อแม่แต่ก่อนมา เริ่มจากเดือนกุมภาพันธ์มักพบเห็นชาวบ้านร่วมกันตัดโค่นต้นไม้และวัชพืชภายในไร่ ตากให้แห้ง เพื่อทำการเผาให้พื้นที่เรียบเตียนสำหรับเพาะปลูกในฤดูกาลหน้า พวกเขารับรู้และปฏิบัติสืบต่อกันมานานแล้วว่า ห้วงเดือนมีนาคมเป็นช่วงเวลาเหมาะสมที่จะเผาวัชพืชในไร่ ตามที่บรรพบุรุษได้บอกกล่าวเอาไว้ว่า “ไฟไม่มีมือมีตีน” หากเป็นช่วงเดือนเมษายน “ไฟมันมีมือมีตีน” หากจุดไฟเผาไร่ในห้วงเวลานี้มักเกิดเปลวไฟลุกลามออกเป็นวงกว้าง ดังนั้นผู้หลักผู้ใหญ่จึงห้ามจุดไฟเผาวัชพืชโดยเด็ดขาด อาจเป็นไปได้ว่าในห้วงเดือนมีนาคมนั้นยังไม่ย่างเข้าฤดูร้อนอย่างเต็มตัว ขณะที่ห้วงเดือนเมษายนบริเวณนี้จะมีสภาพภูมิอากาศที่แห้งแล้ง ลมพัดแรงและเป็นห้วงที่ป่าเบญจพรรณผลัดใบมีใบไม้ร่วงหล่นทับถมเป็นเชื้อเพลิงชั้นดี อาจทำให้ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมเปลวเพลิงได้ ต่อมาในภายหลังคณะกรรมการป่าชุมชนจึงได้เพิ่มข้อกำหนดให้ชาวบ้านทำแนวกันไฟก่อนที่จะเผาไร่ก่อนการเพาะปลูก รวมถึงตรวจตราความเรียบร้อยหลังจากที่เผาเสร็จทุกครั้ง เพื่อไม่ให้ไฟลุกลามจนเกิดไฟป่าในวงกว้าง ซึ่งทุกคนไม่เคยละเมิดข้อห้ามดังกล่าวนี้สักครั้งด้วยตระหนักถึงความรุนแรงของไฟป่าที่เคยเกิดขึ้นในห้วงฤดูแล้งซึ่งทำลายทั้งบุคคลและผืนป่าที่เขารักยิ่งชีวิตให้วอดวายลงไป

อาจกล่าวได้ว่าระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนคือแหล่งเรียนรู้ซึ่งเปรียบเสมือนห้องทดลองทางวิทยาศาสตร์ของชุมชนที่นี่ เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการเผาไร่โดยการแผ้วถางหญ้าและต้นไม้ที่แห้งแล้วให้กลายเป็นขี้เถ้า นอกจากจะทำให้ผืนดินบริเวณนั้นเตียนโล่งเพื่อเพาะปลูกในห้วงฤดูกาลถัดไปแล้ว ชาวบ้านสังเกตพบว่าเถ้าของวัชพืชต่างๆ ช่วยเติมแร่ธาตุอาหารให้ดินกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ ปรับสภาพความเป็นกรดด่างของดินให้เหมาะสมกับการเพาะปลูก ดังนั้นหลังจากใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูกแล้ว เขาจะเร่งตัดฟันต้นข้าวเพื่อเตรียมพักฟื้นพื้นที่และปลูกพืชคลุมดินเพื่อป้องกันการพังทลายของหน้าดินไปในตัว ภูมิรู้เกี่ยวกับแร่ธาตุในดินอันเกิดจากการฝึกปฏิบัติซ้ำแล้วซ้ำเล่าทำให้ชาวบ้านเข้าใจว่าเหตุใดบรรพบุรุษของตนจึงสั่งสอนให้เขารู้จักการหมุนเวียนสับเปลี่ยนพื้นที่การเพาะปลูกไม่ใช้พื้นที่เดิมทำการผลิตต่อเนื่องเป็นเวลาหลายปี เพราะเขาสังเกตเห็นด้วยตนเองว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการซ้ำเติมให้แร่ธาตุในดินลดลง ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจะปล่อยให้ดินได้ฟื้นตัว โดยการพักดินไว้ระยะเวลาหนึ่งจึงจะหมุนเวียนกลับมาทำการเพาะปลูกในพื้นที่เดิมซ้ำอีกครั้ง ด้วยการทิ้งให้ป่าได้ฟื้นตัวขึ้นมาเองโดยไม่จำเป็นต้องปลูกป่าทดแทน ซึ่งจะทำให้พันธุ์พืชที่เกิดขึ้นมาทดแทนมีความหลากหลายทางชีวภาพเองตามธรรมชาติ

แม้กระทั่งวิธีการหยอดข้าวไร่โดยการใช้เสียมเปิดหน้าดินเพียงเล็กน้อยแค่พอต่อการหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าว ที่ชาวบ้านในชุมชนปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นปกติธรรมดานั้น เมื่อทดลองทำด้วยตนเองนานหลายปีจึงรับรู้ว่าเป็นการรักษาหน้าดินมิให้เสื่อมสภาพเร็วและช่วยไม่ให้ดินพังทลายลงได้ กอปรกับไร่หมุนเวียนเป็นการทำการเกษตรที่อาศัยน้ำฝนตามฤดูกาลหล่อเลี้ยงผลผลิต

การลงมือเพาะปลูกในแต่ละฤดูกาลจำเป็นต้องใช้ระยะเวลาในการรอคอยน้ำฝนซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต นั่นทำให้พื้นดินมีเวลาได้ฟื้นตัวเพื่อให้หน้าดินมีความอุดมสมบูรณ์พร้อมที่จะทำการเพาะปลูกต่อไป วิธีการพักดินและการปล่อยให้วัชพืชในไร่เน่าเปื่อยไปตามวัฏจักรเป็นภูมิรู้ที่ชาวบ้านทุกคนเข้าใจตรงกันว่าเป็นวิธีการบำรุงรักษาดินให้ฟื้นความอุดมสมบูรณ์อย่างเป็นธรรมชาติ พืชผักภายในไร่หมุนเวียนเพิ่มผลผลิตจำนวนมากขึ้นอย่างเห็นผล การมองเห็นพืชผักที่เพาะปลูกเจริญเติบโตให้ได้เก็บกินตลอดทั้งปีเป็นความจริงที่ย้ำเตือนให้ชาวบ้านตระหนักชัดถึงความสัมพันธ์ที่แนบแน่นระหว่างดิน น้ำ ป่าและวิถีการผลิตแบบยังชีพบนผืนป่า ซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อชีวิตของพวกเขาเช่นนี้เสมอมา

> “จากที่เราดูอยู่จะรู้ว่าผลผลิตมันเพิ่มขึ้น เช่นข้าวเมื่อก่อนอาจจะได้ไร่หนึ่งยี่สิบถัง เดี๋ยวนี้อย่างน้อยได้ยี่สิบห้าสามสิบถัง เพราะว่าเราไม่เผา มันจะทำให้ใบไม้เศษไม้ตกอยู่ในดินกลายเป็นปุ๋ย อันนี้รับประกันได้ว่ามันดีขึ้นจริง เวลาเราเกี่ยวข้าวเราปล่อยให้มันเน่าเปื่อยเอง ไม่ใช้วิธีเผา ตั้งแต่ซังข้าว ใบไม้แต่ละปีมันทับถมลงมาหนา เราหมุนเวียน แต่ละปีมันเน่ากลายเป็นปุ๋ย ดินก็จะอุดมสมบูรณ์.... ปัจจุบันเราทำในพื้นที่เก่าแต่เราทิ้งไว้สักห้าปี เราก็กลับไปทำเราก็จะได้เพิ่มขึ้นจากเดิม เรารู้ว่าพื้นดินดีขึ้นจริงๆ”

ตามที่กล่าวว่าชาวบ้านและวิถีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนของที่นี่ดำรงอยู่ร่วมกันอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวบนผืนป่านั้น เป็นเพราะชาวบ้านรู้ว่าการปล่อยให้ดินได้พักตัวนอกจากจะส่งผลให้เกิดวงจรหมุนเวียนที่สมดุลต่อระบบนิเวศน์แล้ว ยังเป็นผลให้เกิดการฟื้นตัวของธรรมชาติขึ้นมาทดแทนระบบนิเวศน์ที่ถูกทำลาย ประสบการณ์จากการหมุนเวียนทำกินบนพื้นที่ไร่หมุนเวียนของชุมชนเป็นเวลานับร้อยปี ทำให้เขาบอกกล่าวกันสืบมาว่าหากมีการปล่อยทิ้งดินให้รกร้างว่างเปล่าได้ฟื้นตัวตามธรรมชาติแล้ว ภายในระยะเวลา 5-7 ปี ไม้ต้นเล็กๆ จะเจริญเติบโตขึ้นเป็นไม้ใหญ่และต้นไม้ที่ขึ้นมาทดแทนจะมีความหลากหลายอยู่ในตัวเอง ที่สุดแล้วจะกลายเป็นผืนป่ากลับคืนมาโดยไม่ต้องมีการปลูกป่าเสริมเพื่อทดแทน ซึ่งอาจเป็นการแทรกแซงสมดุลของระบบนิเวศน์ได้ ตามที่ลุงคำสอนยืนยันว่า *“เรื่องปลูกป่าเสริมไม่มี เพราะป่าของเราอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว เราไม่จำเป็นต้องไปปลูกเสริมอะไร คือมีแต่ดูแลรักษาให้มันคงอยู่อย่างเดียว ปล่อยทิ้งไว้ก็กลับมาอุดมสมบูรณ์ อย่างที่เราตัดไม้มาสร้างบ้านเราก็ไม่ได้มีกฎเกณฑ์อะไรที่ต้องปลูกทดแทนเพราะเราไม่ได้ใช้เยอะ”*

ประการที่สอง การทำไร่หมุนเวียนนับเป็นกิจกรรมการผลิตที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านที่นี่ถูกวางแนวให้เดินตามรอยจารีตของชุมชนอย่างไม่สามารถหลีกพ้นไปได้ ที่ทำให้เขาต้องคิด เชื่อและปฏิบัติตามอย่างไม่มีข้อแม้ กล่าวได้ว่าวิถีการผลิตในรูปแบบนี้เป็นตารางเวลาที่เข้ากำหนดบทบาทชีวิตในรอบปีของพวกเขาอย่างแน่ชัด เปรียบเสมือนปฏิทินวงจรชีวิตของชุมชนที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างชาวบ้าน วิถีการผลิตและผืนป่า จากคำกล่าวอ้างของชาวบ้านซึ่งเปรียบเทียบไร่หมุนเวียนดังเช่นชีวิตจิตใจของเขา *“เราชอบทำไร่ เพราะเราได้กินอะไรเยอะแยะ หลากหลาย ตั้งแต่ดั้งเดิมเราไม่เคยทิ้งเราทำมาตลอด เป็นชีวิตจิตใจ ถ้าเราไม่มีกิน เราก็ไม่รู้ว่าจะอยู่อย่างไร แค่นี้เราอยู่ได้แล้ว ไม่ต้องไปทำอย่างอื่น ที่นี่ไม่มีอะไรให้กิน ขอให้มี*

ข้าวกิน มาเก็บผักในไร่ เป็นวิถีชีวิตของชุมชน ชาวบ้านพอใจ มีความสุข” ตารางเวลาที่เข้ากำหนดชีวิตของชาวบ้านในแต่ละปีนั้น เริ่มต้นจากการเตรียมที่ดินสำหรับการเพาะปลูกตั้งแต่เดือนมกราคม จากนั้นในเดือนกุมภาพันธ์จะช่วยกันตัดโค่นต้นไม้และวัชพืชภายในไร่ ตากให้แห้งเพื่อทำการเผาให้พื้นที่เรียบเตียนในห้วงเดือนมีนาคม โดยจะเริ่มลงมือเพาะปลูกยามต้นฤดูฝนในห้วงเดือนพฤษภาคมซึ่งเป็นช่วงที่ฝนตกตามฤดูกาล ในห้วงเดือนมิถุนายนถึงสิงหาคมเมื่อวัชพืชเริ่มขึ้นปกคลุมพืชผักที่ลงแรงหว่านเอาไว้ จะเป็นหน้าที่ของผู้หญิงทุกครัวเรือนที่จะกำจัดหญ้าและวัชพืชต่างๆ ที่ขึ้นปกคลุมหน้าดินไม่ให้แย่งธาตุอาหารของพืชผักที่เพาะปลูกเอาไว้ ต่อเมื่อเดือนกันยายนต้นข้าวเริ่มโตจะทำการริบใบข้าวเพื่อให้ง่ายต่อการเก็บเกี่ยวกระทั่งถึงปลายเดือนตุลาคม ท้ายที่สุดในห้วงเดือนพฤศจิกายนพวกเขาจะทำการเก็บเกี่ยวและขนย้ายผลผลิตออกจากพื้นที่ จึงนับว่าเสร็จสิ้นวงจรการผลิตหรือกรอบเวลาที่เข้าจัดวางจังหวะชีวิตของชาวบ้านในแต่ละปีอย่างสมบูรณ์

กิจกรรมการผลิตบนผืนป่าแบบไร่หมุนเวียนเช่นนี้ได้หล่อหลอมเข้ากับชีวิตของผู้คนที่นี่อย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน โดยชาวบ้านทุกคนถือว่าไร่หมุนเวียนเป็นฐานแห่งความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่นี่มาช้านาน อาหารพื้นถิ่นที่พวกเขาหุงหากินกันประจำวันส่วนใหญ่ก็ได้มาจากพืชผักที่เพาะปลูกกันเองในไร่หมุนเวียน ชาวบ้านมักจะหว่านเมล็ดผักหลากหลายพันธุ์ไปพร้อมกับการหยอดข้าวไร่ อาทิ ผักกาด พริก มะเขือยาว มะเขือเหลี่ยม มะเขือเปาะ มะเขือม่วง กระเจี๊ยบเขียว กระเจี๊ยบแดง แตงกวา แตงโม ฟักเขียว ฟักทอง งาดำ งาขาว บวบลาย บวบเหลี่ยม ถั่วฝักยาว ถั่วพู ถั่วแระ เผือก ขิง ข้าวสาลี ข้าวโพด และจำพวกพืชผักสวนครัว ได้แก่ หอม ผักชี ตะไคร้ โหระพา กระเพรา รวมถึงการเก็บหาอาหารจากป่าซึ่งเป็นค่านิยมในการบริโภคอาหารของชาวบ้านที่เป็นฐานให้พวกเขายังคงสืบทอดวิถีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนซึ่งเปรียบเสมือนคลังอาหารของชุมชนเอาไว้ได้จนถึงปัจจุบัน เนื่องจากผลผลิตในไร่หมุนเวียนมีปริมาณมากพอที่จะหมุนเวียนบริโภคตามฤดูกาลตลอดทั้งปี ตามคำบอกเล่าของลุงคำสอนที่ว่า

> “ไร่หมุนเวียนจะปลูกพืชไม่ต่ำกว่ายี่สิบชนิด โดยเฉพาะข้าวไร่พันธุ์พื้นเมืองของเราที่สืบต่อมาแต่สมัยปู่ย่าตายาย เสริมด้วยพริก มะเขือ ถ้าเป็นข้าวไร่ส่วนใหญ่จะปลูกข้าวเหนียว บ้านนี้บ้านเดียวตอนเช้าอาจจะเป็นข้าวเหนียว ตอนเย็นอาจจะเป็นข้าวเจ้า พืชอย่างอื่นก็จะมีพริก มะเขือ แตงโม แตงกวา หอม ผักชี พืชสวนครัว ปลูกตั้งแต่สิบชนิดขึ้นไป ผสมผสานอยู่ในพื้นที่เดียวกัน ช่วงแรกเขาใส่ข้าวแล้ววางเมล็ดพืชอื่นเข้าไป หมายความว่าเอาเมล็ดพันธุ์อื่นผสมกับข้าว แต่ถ้าเป็นมะเขือ พริก หรือว่าพืชบางอย่างอาจจะเอาไปปลูกไว้ ตรงกอไผ่ โดยเฉพาะพริกถ้ามีกอไผ่ตรงไหนจะปลูกได้ผลดี”

ชาวบ้านที่นี่ไม่อาจหลุดพ้นไปจากแนวปฏิบัติทางการผลิตแบบพึ่งพาธรรมชาติที่บรรพบุรุษเคยทำกันมา นับจากวิธีการเตรียมที่ดิน เฉพาะอย่างยิ่งการหาแหล่งน้ำในการเพาะปลูกเนื่องด้วยเป็นการพึ่งพาน้ำฝนจากธรรมชาติเพียงประการเดียว นั่นทำให้วงจรการผลิตในรูปแบบนี้จำต้องดำเนินควบคู่ไปกับการบำรุงรักษาผืนดินบนพื้นที่ป่าให้อุดมไปด้วยแร่ธาตุอาหารและดูแลป่าต้นน้ำที่มีความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อเอื้อให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ซึ่งแสดงถึงวัฏจักรของ

ธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กันและผลกระทบที่มีซึ่งกันและกัน อันเป็นหลักคิดสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านงดเว้นจากการใช้สารพิษในไร่หมุนเวียนอย่างสิ้นเชิง ตามแนวปฏิบัติที่คณะกรรมการป่าชุมชนได้ทำข้อตกลงกับชาวบ้านเพื่อเพิ่มน้ำหนักในการควบคุมมิให้ชาวบ้านใช้สารเคมีในการเพาะปลูก อันเป็นทางเลือกหนึ่งของชุมชนในการหวนกลับสู่วิถีการผลิตแบบดั้งเดิมของตนเอง จากการทบทวนบทเรียนเมื่อครั้งที่เขาได้รับการส่งเสริมให้ปลูกพืชเศรษฐกิจโดยใช้สารเคมีเร่งผลผลิตที่ส่งผลโดยตรงต่อร่างกายของชาวบ้านตลอดจนสิ่งแวดล้อมรอบข้าง ไม่ว่าจะเป็นสัตว์น้ำน้อยใหญ่ในลำห้วยต้องมาตายลงจากสารพิษที่ไหลปนเปื้อนในน้ำ ตลอดจนสารตกค้างในดินซึ่งทำลายความสมบูรณ์ของผืนดินลง เป็นสิ่งเตือนใจมิให้เขาหันกลับไปใช้สารพิษเหล่านั้นอีกเลย

แม้กระนั้นชาวบ้านยังคงต้องเผชิญหน้ากับวัชพืชและศตรูพืชต่างๆ ที่เบียดเบียนผลผลิตในไร่ของตน ทว่าพวกเขาจะใช้วิธีการง่ายๆ ที่เคยช่วยพ่อแม่ทำตั้งแต่เด็กมาแล้ว โดยอาศัยเครื่องมือคล้ายเคียว ค่อยๆ ถางวัชพืชที่ปกคลุมอยู่บนดินอย่างเบามือ แค่เพียงเท่านั้นก็ยับยั้งมิให้วัชพืชมารบกวนพืชผักที่ปลูกไว้ในไร่นานหลายวัน อีกทั้งยังไม่เป็นการทำลายหน้าดินหรือเป็นการทำลายวัชพืชอย่างขุดรากถอนโคน แม้ว่าจะทำให้พวกเขาต้องสละเวลาในการถอนวัชพืชสามถึงสี่รอบเป็นระยะเวลานานถึงสามเดือน นั่นเป็นเพราะพวกเขารู้ว่าวิธีการดังกล่าวเป็นการพรวนดินให้เกิดความร่วนซุยไปในตัว เพิ่มอากาศและการหมุนเวียนแร่ธาตุในดินให้กับพืชผักต่างๆ และด้วยความเป็นผู้ที่ช่างสังเกต กล้าทดลองและพร้อมที่จะปรับเปลี่ยนตัวเองเพื่อเรียนรู้เทคนิควิธีทางการผลิตรูปแบบใหม่ของชาวบ้าน ยังทำให้เขาคิดค้นวิธีการกำจัดวัชพืชที่ไม่เป็นการกระทบต่อสิ่งแวดล้อมช่วยอีกทางหนึ่ง ด้วยการนำเกลือผสมน้ำ ในอัตราส่วนน้ำ 15 ลิตร ต่อเกลือ 5 ถ้วย มาฉีดพ่นวัชพืช อันเป็นการช่วยผ่อนแรงในการกำจัดวัชพืชประเภทหญ้าใบกลมและหญ้าที่มีขนอย่างเห็นผล

ระบบการผลิตแบบไร่หมุนเวียนของที่นี่ไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีเพื่อเร่งผลผลิตแต่อย่างใด เพราะเป็นความรู้ที่ตกทอดจากบรรพบุรุษสั่งสอนให้เขาทำสืบต่อกันมา การที่พวกเขาปลูกพืชผักหลากหลายชนิดในไร่หมุนเวียนไปพร้อมกับการเพาะปลูกข้าว จะเป็นกลไกสำคัญในการจำกัดศตรูพืชด้วยวิธีการสร้างความสมดุลให้กับระบบนิเวศ เช่นแมลงที่อาศัยกัดกินต้นข้าวจะถูกดึงดูดจากกลิ่นหอมของเกสรหอมแย้หรือฟักทองที่มีเกสรและน้ำผึ้งที่หอมหวานกว่า ทำให้ต้นข้าวรอดพ้นจากการกัดกินของแมลงต่างๆ ขณะเดียวกันตัวแมลงที่เจาะทำลายแตงกวาหรือพืชผักอื่นๆ มักจะไปตอมที่เกสรของข้าวแทน ซึ่งช่วยให้เกสรตัวผู้และตัวเมียผสมกันจนเกิดรวงข้าวที่สมบูรณ์ ความรู้ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ในการดำรงชีวิตสอนให้เขารู้ว่าทุกสรรพสิ่งภายในไร่หมุนเวียนดำรงอยู่ได้เนื่องจากการอาศัยพึ่งพากันและดูแลกันตามธรรมชาติ ที่ทำให้เขาสำนึกได้ถึงความเสมอภาคของสรรพสิ่งต่างๆ ในธรรมชาติ โดยไม่ยึดติดว่ามนุษย์สำคัญกว่าสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เพราะทุกสรรพสิ่งนั้นมีคุณค่าในตัวเองแม้จะดูเหมือนมีประโยชน์ต่อชีวิตมนุษย์เพียงน้อยนิดก็ตาม

ประการที่สาม แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการเพาะปลูกที่สืบทอดกันมามีผลให้ไร่นาของที่นี่งอกงามให้ดอกผลสูงซึ่งทำให้ชาวบ้านคงวิถีการผลิตแบบยังชีพไว้ได้แล้ว ยังเกิดจากชุมชนแห่งนี้มีชุดความรู้ของตัวเองในการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์นานาชนิด โดยเฉพาะการรักษาพันธุ์ข้าวดั้งเดิมของ

ชุมชนซึ่งมีรสสัมผัสที่นุ่มและรสชาติที่ดีเยี่ยมไว้ได้นานนับร้อยปี ชาวบ้านที่นี่เรียนรู้จากการช่วยพ่อแม่ตระเตรียมเมล็ดพันธุ์สำหรับการผลิตในไร่นามาแต่เยาว์วัย ผู้ใหญ่จะสอนให้ลูกหลานคัดเลือกแต่รวงข้าวที่มีเมล็ดพันธุ์สมบูรณ์ไว้สำหรับเพาะปลูกในฤดูกาลถัดไป โดยการคัดแยกพื้นที่เพาะปลูกในส่วนที่ให้ผลผลิตสมบูรณ์ที่สุดออกเป็นสัดส่วนเฉพาะเพื่อมิให้ปะปนกับเมล็ดข้าวในส่วนอื่นๆ โดยเด็ดขาด พื้นที่ในส่วนนี้ชาวบ้านจะคงค้างไว้กระทั่งรวงข้าวสุกเหลืองเต็มที่จึงจะเก็บเกี่ยวในภายหลัง จากนั้นจะนำเมล็ดพันธุ์ที่คัดแยกไว้มาผึ่งแดดจนแห้งสนิท บรรจุลงในกระสอบนำเก็บที่บ้านพักเพื่อนำออกมาใช้เพาะปลูกในฤดูกาลหน้า

สำหรับการคัดเลือกและการเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชผักต่างๆ นั้น ชาวบ้านใช้วิธีการเดียวกับเมล็ดพันธุ์ข้าว นั่นคือการคัดเลือกเมล็ดจากต้นพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสมบูรณ์ที่สุด โดยจะทิ้งให้ผล ฝัก หรือหัวของพืชผักชนิดต่างๆ สุกงอมเต็มที่ จากนั้นจะเก็บเอาเฉพาะส่วนที่เป็นเมล็ดพันธุ์นำมาผึ่งแดดให้แห้งสนิท บรรจุลงในผ้าขาวบาง มัดให้แน่นแล้วนำมาผูกแขวนไว้บริเวณเหนือเตาไฟประกอบอาหาร เพื่อป้องกันมิให้แมลงต่างๆ และหนูเจาะเข้าไปกัดกินได้ ชาวบ้านที่นี่ยึดหลักการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ต่างๆ เช่นนี้เสมอมา เพราะเห็นชัดว่าผลผลิตทางการเกษตรของเขางอกงามให้ดอกผลที่สมบูรณ์เพียงพอสำหรับบริโภคในครัวเรือนตลอดมา ทุกคนที่นี่จึงเชื่อมั่นเป็นอย่างยิ่งในวิถีการสงวนรักษาเมล็ดพันธุ์ตามแนวทางของตน และด้วยวิธีการดังกล่าวยังทำให้เขาสามารถรักษาสายพันธุ์ข้าวดั้งเดิมและพืชผักพื้นถิ่นของชุมชนมิให้สูญหายไป นั่นเป็นเพราะการเก็บรักษาและคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ด้วยวิธีการเช่นนี้ถูกทดลองและปรับเปลี่ยนจนเห็นผล จากนั้นนำมาถ่ายทอดแนวปฏิบัติจากรุ่นสู่รุ่น ดังที่เขาเองก็ได้สั่งสอนให้ลูกหลานเดินตามทางนี้ตลอดมา กระทั่งเป็นวิถีในการสงวน รักษาพันธุ์พืชผักพื้นถิ่น ที่ทำให้เขารู้ว่าจะคัดเลือกพืชผักสายพันธุ์ใดมาเพาะปลูกให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศที่มีความเฉพาะถิ่นของที่นี่ อันเป็นผลให้ชุมชนแห่งนี้ดูแลตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาเมล็ดพันธุ์จากภายนอก อีกทั้งสามารถคงวิถีการผลิตแบบยังชีพไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

การสืบสานภูมิปัญญาในการคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ข้าวและพืชผักทั้งหลาย ทำให้การเกษตรในไร่นาของที่นี่มีผลผลิตต่อไร่สูง เมล็ดพันธุ์ข้าวจำนวนหนึ่งถังจะให้ผลผลิตข้าวไม่ต่ำกว่าหกสิบถัง ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงคงวิถีการผลิตแบบยังชีพไว้ได้อย่างมั่นคง เช่นภายในครอบครัวหนึ่งที่มีสมาชิกประมาณ 3-4 คน หากเขาใช้เมล็ดพันธุ์ข้าว 2-3 ถัง มักจะให้ผลผลิตราว 100-200 ถัง ก็เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือนแต่ละปี แต่เดิมนั้นชาวบ้านมีพันธุ์ข้าวดั้งเดิมสำหรับเพาะปลูกในไร่หมุนเวียนไม่ต่ำกว่าสิบสายพันธุ์ ด้วยเหตุจำเป็นที่ชุมชนต้องละทิ้งพื้นที่ไร่หมุนเวียนไปมากเพื่อรักษาป่าต้นน้ำตามที่ได้ตกลงไว้กับคณะกรรมการป่าชุมชน ทำให้ต้องลดรอบหมุนเวียนลง ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงต่อความสมบูรณ์ของพื้นดิน พวกเขาได้พยายามคิดค้นและปรับเปลี่ยนรูปแบบการผลิตให้เหมาะสมกับสถานการณ์ที่ผันแปรไป อันแสดงให้เห็นถึงกำลังความสามารถของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนตามแนวทางของตนเอง โดยการคัดเลือกเฉพาะสายพันธุ์ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่มาเพาะปลูก เป็นเหตุให้ข้าวพื้นถิ่นบางสายพันธุ์จำต้องถูกละทิ้ง

ไปเพราะไม่เหมาะสมกับสภาพพื้นดินและวงจรการผลิต บ้างก็สูญหายไปเพราะถูกแมลงและศตรูพืชกัดกิน พันธุ์ข้าวที่หลงเหลืออยู่ในขณะนี้จึงเป็นสายพันธุ์ที่มีความแข็งแรงทนทานต่อศตรูพืช มีรสชาติที่ดีเยี่ยมและให้ผลผลิตสูง เช่นข้าวหนียวแดงและข้าวเหนียวดำหรือข้าวก่ำซึ่งเป็นสายพันธุ์ข้าวดั้งเดิมที่ชาวบ้านนิยมนำมาเพาะปลูกในทุกวันนี้ อย่างไรก็ตามแต่ชาวบ้านยังคงแสวงหาพันธุ์ข้าวที่มีรสชาติดีจากพื้นที่อื่นมาทดลองเพาะปลูกอยู่บ้าง ได้แก่ ข้าวแม่เรียงซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวของชนเผ่าอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง และข้าวสุพรรณซึ่งเป็นพันธุ์ข้าวของชนเผ่ากะเหรี่ยงจังหวัดสุพรรณบุรี

การที่ผลผลิตข้าวของที่นี่มีคุณภาพสูง อีกด้านหนึ่งเป็นแรงจูงใจให้พ่อค้าภายนอกเข้ามาสั่งซื้อเป็นประจำทุกปี โดยเฉพาะข้าวก่ำซึ่งจะถูกนำไปแปรรูปเป็นแป้งสำหรับผลิตขนมหวาน ทว่าชาวบ้านที่นี่ยังคงยึดมั่นแนวคิดการผลิตเพื่อยังชีพอย่างเหนียวแน่น ส่วนการนำผลผลิตออกขายแก่ตลาดภายนอกนั้น จะกระทำต่อเมื่อมีผลผลิตเป็นจำนวนมากและพิจารณาอย่างรอบคอบว่าส่วนที่เหลืออยู่เป็นปริมาณที่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน อันสะท้อนให้เห็นว่าพวกเขามีความชื่นชมและรู้คุณค่าของคุณภาพชีวิตมากกว่ายึดติดอยู่กับมาตรฐานการครองชีพที่สูงกว่าเดิม ดังที่ชาวบ้านมักจะรวมตัวพูดคุยกันเสมอถึงผลเสียที่อาจเกิดขึ้นจากการผลิตเชิงพานิชย์ ซึ่งนอกจากจะกระทบต่อวิถีการดำรงชีพอย่างพอเพียงแล้ว ยังอาจเป็นสาเหตุให้ป่าถูกบุกรุกแผ้วถางเพื่อใช้เป็นพื้นที่ทำการเกษตรเพิ่มขึ้น ที่เฝ้าเตือนให้พวกเขาคงวิถีการผลิตแบบดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาเป็นเวลาหลายร้อยปีเอาไว้ได้

> “ชุมชนไม่มีความคิดที่จะผลิตข้าวก่ำขายเป็นเชิงพานิชย์นะ ไม่ยังงั้นป่าก็หมด ถูกบุกรุกทำข้าวขายกันหมด คล้ายกับการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ข้าวโพด กะหล่ำปลีเหมือนกัน เราไม่ได้ตื่นเต้นเรื่องข้าวก่ำราคาดีจะทำเป็นเชิงพานิชย์ เราไม่มีศักยภาพที่จะผลิตในเชิงพานิชย์ด้วย ให้เป็นรายได้เสริมนิดหน่อย ถ้าเราคิดที่จะทำในเชิงพานิชย์เมื่อไหร่ เมื่อนั้นความคิดของคุณจะทำลายวิถีชีวิต จะทำลายระบบนิเวศ แล้วก็วัฒนธรรมการผลิตของเราไปในตัวด้วย เราคุยกัน ทุกคนคุยกันหมด ถ้าทำเชิงพานิชย์กลายเป็นว่าเราไปตามกระแสทุนนิยมเหมือนกับเขาอีก จากข้าวโพดกลายเป็นข้าวก่ำ ต้องใช้ปุ๋ย ใช้ยาอีก”

และ *ประการที่สี่* การดำรงกำลังการผลิตของชุมชนด้วยการแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างครัวเรือนภายในชุมชนเป็นอีกแนวปฏิบัติหนึ่งที่เอื้อต่อวิถีการผลิตแบบยังชีพของที่นี่ โดยชาวบ้านภายในชุมชนจะช่วยกันเพาะปลูก เก็บเกี่ยวและเฝ้าระวังภัยจากสัตว์ต่างๆ ร่วมกัน ด้วยเหตุที่พวกเขาต้องช่วยเหลือพึ่งพากันในทุกขั้นตอนการผลิต ทำให้เกิดความเกี่ยวโยงสายสัมพันธ์ที่แน่นหนาและคงความเป็นชุมชนไว้อย่างเหนียวแน่น อันเป็นผลจากพวกเขายึดหลักคิดของบรรพบุรุษที่เชื่อว่าพื้นที่ทำไร่ทั้งหมดเป็นของ “หน้าหมู่” หรือพื้นที่ส่วนรวมซึ่งชาวบ้านทุกคนจะมีโอกาสใช้เป็นพื้นที่ทำกินอย่างเท่าเทียมกัน ด้วยการจัดการร่วมกันและดูแลรักษาร่วมกัน โดยจะหมุนเวียนให้พื้นดินทำกินมีความอุดมสมบูรณ์ซึ่งไม่จำเป็นต้องบุกรุกที่ป่าเพิ่มขึ้น ส่วน

ผลผลิตจะถูกแจกจ่ายให้กับทุกคนในชุมชนอย่างเท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของคนในชุมชนล้วนเป็นผลจากการทำกิจกรรมต่างๆ ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

> "ไปเอามื้อเอาแรงก็สนุกนะกับการที่เราไปอยู่ด้วยกัน ทำงานด้วยกัน ไปกินด้วยกัน ได้เจอเพื่อนได้ความรู้ใหม่ๆ ตรงนี้ทำให้ความเป็นชุมชนยังอยู่ เราแน่นแฟ้น เราผูกพันธ์กัน... และด้วยกิจกรรมของหมู่บ้าน วิถีชีวิตที่เราต้องมีความสัมพันธ์กันตลอด เริ่มตั้งแต่ฐานการผลิต ระบบไร่หมุนเวียน ฟันไร่ก็ไปเอามื้อกัน เผาไร่ต้องไปช่วยกัน ทำแนวกันไฟ ทำความสะอาดเศษใบไม้ใบหญ้า ต้องช่วยกัน ล้อมรั้วเราก็ต้องไปช่วยกัน หยอดข้าว ดายหญ้า เกี่ยวข้าว ตีข้าว ขนข้าว ไปช่วยกันขนกลับมา ตลอดทั้งปี... ทุกคนต้องมีส่วนร่วม ทุกคนช่วยกัน ทุกคนมีความสัมพันธ์กัน"

วิถีการผลิตที่จำเป็นต้องอาศัยการช่วยเหลือกันทำการเกษตร หรือที่เรียกว่า "เอามื้อเอาวัน" ซึ่งชาวบ้านทุกครัวเรือนจะช่วยเหลือกันทุกขั้นตอนการผลิต นั่นหมายความว่าลำพังแต่แรงงานของชาวบ้านที่มีอยู่ในครัวเรือนย่อมไม่เพียงพอต่อการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อรองรับการผลิตในเชิงพานิชย์ซึ่งจำเป็นต้องใช้แรงงานจำนวนมาก การคงวิถีของการเอามื้อเอาวันเอาไว้เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีวิธีของตนเองในการกำกับระบบการผลิต จากการประเมินกำลังการผลิตของตนแต่เพียงยังชีพในแต่ละปี *"ที่นี่ไม่ใช้ระบบการจ้างงาน เขาจะไปช่วยกัน ยี่สิบสามสิบคน ซักครึ่งวันก็เสร็จ "เอามื้อเอาวัน" ...ในแต่ละปีให้แต่ละครัวเรือนไปคิดเอาว่าจะทำไร่ทำนากันเท่าไหร่ให้เพียงพอกับการกินอยู่ทั้งปี ทำกันแค่ไหน ไม่ต้องโลภ พอกินแล้ว แต่ละครัวเรือนคิดแล้วทำเฉพาะเท่าที่ทำได้... เกี่ยวกับกำลังของแต่ละครัวเรือน ทำได้แค่ไหน มีกำลังเท่าไหร่ ให้ทำเท่านั้น มีนิสัยกันมาแบบนี้ ซึมซับจากปู่ย่าตายายมานานแล้ว"* หรือกล่าวได้ว่าพวกเขามีระบบการตรวจสอบตนเองอย่างเข้มข้น อันเนื่องจากความเชื่อของชุมชนซึ่งพึ่งพาธรรมชาติแต่เพียงตอบสนองความจำเป็นในการยังชีพเป็นสำคัญ ที่แม้จะยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานานนับร้อยปี ทว่าเห็นผลประจักษ์ชัดว่าเมื่อเขาดำรงวิถีการผลิตแค่เพียงพอสำหรับบริโภคในครัวเรือนซึ่งไม่เป็นการเบียดเบียน บุกรุกผืนป่าเพิ่มเติมเกินจำเป็น ป่าของที่นี่จะคงความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งต้นน้ำที่เอื้อต่อวิถีการผลิตไร่หมุนเวียนให้เป็นแหล่งอาหารที่มั่นคงของชุมชนเรื่อยมา

สอง การผลิตข้าวเพื่อยังชีพในผืนป่า

หากไร่หมุนเวียนเปรียบได้กับคลังอาหารที่สำคัญของชุมชน พื้นที่นาอาจกล่าวได้ว่าเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของที่นี่ นาเป็นแหล่งผลิตข้าวเจ้าที่สำคัญของชุมชน นอกจากจะทำการผลิตเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนแล้ว คราใดที่มีผลผลิตจำนวนมากชาวบ้านจะนำออกจำหน่ายยังชุมชนใกล้เคียงซึ่งมีปัญหาผลผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภค ปกติแล้วผืนนามักตั้งอยู่โดยรอบหมู่บ้าน มีลักษณะเป็นแปลงที่ดินผืนเล็กๆ ใกล้บริเวณลำห้วย การทำนาของที่นี่ทุกครัวเรือนยังคงยึดถือแนวปฏิบัติที่รุ่นพ่อรุ่นแม่ทำกันมาอย่างเคร่งครัด จนกลายเป็นวิถีการทำนาของชุมชนแห่งนี้บนพื้นฐานของความเชื่อมั่นต่อการผลิตแบบยังชีพเพียงเพื่อให้มีข้าวไว้บริโภคภายในครอบครัว

เช่นครัวเรือนใดมีสมาชิกจำนวน 3 คน จะทำการเบิกที่นาประมาณ 3 ไร่เท่านั้น โดยใช้ข้าวพันธุ์ในการปลูกกล้าเพียง 3 ถัง เพื่อให้ได้ผลผลิตราว 200 ถังก็เพียงพอสำหรับการบริโภคในแต่ละปี สำหรับการจัดการพื้นที่นาของชุมชนทุกวันนี้จะปล่อยให้ชาวบ้านทำกินบนพื้นที่นาของตนเองโดยเสรีเพราะที่นาส่วนใหญ่เป็นกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลซึ่งเป็นมรดกที่ได้รับตกทอดจากพ่อแม่ที่ผ่านมาวิถีการเพาะปลูกข้าวในชุมชนเป็นไปด้วยความเรียบร้อย เพราะเป็นผลจากคณะกรรมการป่าชุมชนได้จัดวางระบบการจัดการพื้นที่นาโดยรวมของชุมชนไว้อย่างชัดเจน ทั้งในเรื่องของการจำกัดพื้นที่นามิให้เกิดการบุกรุกป่าเพื่อการผลิตในเชิงพาณิชย์ การควบคุมขั้นตอนการผลิตที่ห้ามมิให้ใช้สารเคมีในการเพาะปลูกเพื่อป้องกันผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการจัดการน้ำเข้าสู่พื้นที่นาอย่างทั่วถึงไม่ให้เกิดการแย่งชิงน้ำในการผลิต อันทำให้ชาวบ้านที่นี่ยังคงวิถีการผลิตข้าวเพื่อยังชีพตามแนวทางของชุมชนโดยราบรื่นเสมอมา

อาจกล่าวได้ว่าผลสัมฤทธิ์ของการทำนาในหมู่บ้านนี้ยึดโยงอยู่กับความรู้เรื่องการเลือกพื้นที่นาเป็นสำคัญ ชาวบ้านที่นี่มีวิธีการของตัวเองในการจัดการพื้นที่นาตามทางที่เขาเรียนรู้และฝึกฝนจากพ่อแม่มาแต่เยาว์วัย ด้วยการสำรวจพื้นที่ราบซึ่งสามารถผันน้ำเข้าที่นาและระบายน้ำออกจากที่นาได้สะดวก แม้ที่นาบางผืนอาจอยู่ห่างจากลำห้วยออกไปถึง 300 เมตร ทว่ามีภูมิประเทศเหมาะสมก็สามารถเลือกเป็นพื้นที่นาได้ การเลือกพื้นที่นายังเกี่ยวเนื่องอยู่กับความสามารถในการเชื่อมต่อกับแหล่งน้ำธรรมชาติเพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโตตลอดระยะเวลาการผลิต อีกทางหนึ่ง เห็นได้จากการจัดการน้ำของที่นี่ชาวบ้านยังคงสืบทอดระบบชลประทานในรูปแบบดั้งเดิมของชุมชนที่เรียกว่า “เหมืองฝาย” ซึ่งเป็นการขุดคลองส่งน้ำขนาดเล็กจากฝายกักเก็บน้ำที่ชาวบ้านสร้างขึ้นเพื่อกั้นน้ำจากลำห้วยมาเก็บสำรองไว้สำหรับการผลิตในพื้นที่นา โดยมีการซ่อมแซมและพัฒนาระบบการส่งน้ำด้วยวิธีการนี้ให้มีประสิทธิภาพเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลา ระบบการส่งน้ำในรูปแบบนี้นอกจากจะทำให้ชาวบ้านสามารถพึ่งพาตนเองได้โดยไม่จำเป็นต้องใช้เครื่องสูบน้ำอันเป็นเทคโนโลยีจากภายนอกชุมชนแล้ว ยังมองเห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับทรัพยากรน้ำ ซึ่งตั้งอยู่บนฐานคิดของการจัดสรรทรัพยากรที่เป็นธรรม เพราะระบบการส่งน้ำในลักษณะนี้พยายามลดข้อได้เปรียบเสียเปรียบระหว่างที่นาต้นน้ำกับปลายน้ำ มิให้เกิดการแย่งชิงน้ำของคนภายในชุมชนเช่นที่เกิดขึ้นเป็นประจำในพื้นที่นาอื่นๆ

ระบบชลประทานแบบเหมืองฝายชี้ให้เห็นว่าชุมชนแห่งนี้มีระบบการตรวจสอบหรือกดดันตนเองให้ดำรงตนตามแนวปฏิบัติของชุมชนอย่างเคร่งครัด ซึ่งอิงอยู่กับชุดความรู้เกี่ยวกับการจัดการน้ำตามทางของตัวเอง โดยชาวบ้านจะใช้วิธีการง่ายๆ และวัสดุที่มีอยู่พื้นถิ่น สร้างฝายเพื่อกักเก็บน้ำหรือฝายน้ำเพื่อการเกษตรซึ่งมีประตูสำหรับเปิด-ปิดเพื่อควบคุมปริมาณน้ำที่ส่งผ่านจากคลองส่งน้ำขนาดเล็กเข้าพื้นที่นา ในส่วนของขั้นตอนการจัดการน้ำเพื่อการทำนานั้น ชาวบ้านจะเริ่มจากการสำรวจพื้นที่ที่เหมาะสมในการสร้างฝายกักเก็บน้ำ โดยพิจารณาจากลักษณะของลำห้วยเพื่อเว้นระยะห่างของฝายแต่ละแห่ง ให้สามารถผันน้ำในปริมาณที่เพียงพอต่อการผลิตแต่ละแปลง และเพื่อมิให้เป็นการตัดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งน้ำของผืนนาปลายลำห้วย ซึ่งมีความลำบากในการผันน้ำเข้านาเป็นทุนเดิม

“วิธีการสำรวจพื้นที่นา เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น วิธีคิด วิธีมอง มาจากบรรพบุรุษ เรายังคงสืบทอดวิธีการไล่ระดับน้ำ จากฝายน้ำ ทำเหมืองเข้าที่นา ไม่ได้ใช่เครื่องสูบน้ำ อาจจะเป็นเพราะลำห้วยเราเล็กๆ ไม่ใช่ลำห้วยใหญ่ ถ้าฝนไม่ตก ไม่ใช่หน้าฝน น้ำที่เรากักไว้ที่ฝายอาจจะไม่เยอะ ถ้าเราใช้เครื่องสูบน้ำคนที่อยู่ปลายน้ำจะไม่มีน้ำใช้ เราต้องแบ่งน้ำให้คนอื่นใช้ด้วย ตอนนี้เริ่มมีการใช้ท่อ อย่างน้องชาย ผช.ผญบ.ใช้ปูนซีเมนต์กั้น เอาท่อแป๊บต่อเข้ามาลดไล่ระดับมาจนถึงนาเขา มีการปรับเปลี่ยนเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาผสมผสาน ปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์และความเหมาะสม แต่ไม่ทิ้งเอกลักษณ์ของเรา ถ้าไม่ทำอย่างนั้นเขาจะไม่ได้น้ำจริงๆ จุดอื่นไม่สามารถสร้างฝายได้เลย เพราะลำห้วยจะอยู่ต่ำกว่าระดับที่เขาทำนา”

ชาวบ้านที่นี่ซึมซับและรับรู้ถึงคุณประโยชน์ของการจัดการน้ำตามวิถีของชุมชนมาแต่เยาววัย เพราะได้เรียนรู้วิธีการเลือกพื้นที่และการสร้างฝายหินจากการทำงานร่วมกับพ่อแม่และสมาชิกในครอบครัวทุกครั้งที่ลงพื้นที่นา ทำให้รู้จักการใช้วัสดุที่มีอยู่ตามธรรมชาติใกล้กับแหล่งน้ำเป็นอุปกรณ์ในการสร้างฝายที่มั่นคงตามแนวปฏิบัติดั้งเดิมของชุมชน ด้วยการใช้ไม้ไผ่ตอกเป็นหลักขวางลำห้วยจากนั้นจะนำก้อนหินเล็กๆ ซึ่งมีอยู่เกลื่อนกลาดบริเวณลำห้วย วางเรียงไล่ระดับจากด้านล่างขึ้นไปจนได้ระดับขอบบนของลำไม้ไผ่ อันเป็นวิธีการกักเก็บน้ำมิให้ไหลรอดออกไปจากฝายได้ อีกทั้งยังมีประสิทธิภาพเพียงพอในการชะลอน้ำให้ไหลมารวมยังแอ่งน้ำบริเวณหน้าฝายเพื่อสำรองน้ำในปริมาณที่มากพอต่อการหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโตตามวงจรการผลิต ขณะเดียวกันการสร้างฝายด้วยวิธีการนี้จะทำให้ตัวฝายมีความมั่นคงไม่พังทลายโดยง่าย เนื่องจากน้ำสามารถไหลรอดช่องหินไปได้บ้างซึ่งเป็นการลดแรงปะทะหากปริมาณน้ำในลำห้วยเพิ่มสูงขึ้น วิธีการกักเก็บน้ำในรูปแบบนี้ยังเอื้อให้ชุมชนสร้างแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์น้ำในลำห้วยมิให้สูญหายไปจากบริเวณนี้ ที่ทำให้เห็นถึงห่วงโซ่ความสัมพันธ์ของระบบการจัดการดิน น้ำ ป่าและวิถีการผลิตของชุมชนแห่งนี้ ที่มีต่อสัตว์น้ำและคนจากการพึ่งพาอาศัยและดูแลซึ่งกันและกัน

การทำนาของที่นี่ยึดระบบการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนที่พึ่งพาธรรมชาติสูงเช่นเดียวกับไร่หมุนเวียน นั่นทำให้ชาวบ้านต่างตกอยู่ภายใต้เงื่อนเวลาที่ตีกรอบให้เขาต้องเดินไปตามตารางการผลิตของชุมชน ซึ่งเข้าจัดวางชีวิตของพวกเขาเริ่มตั้งแต่ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม ชาวบ้านจะต้องเตรียมพื้นที่นาสำหรับการเพาะปลูกหรือที่เรียกว่า “เบิกที่นา” เพื่อเริ่มต้นวงจรการผลิตเมื่อฝนตกต้องตามฤดูกาลราวเดือนพฤษภาคม ด้วยการแลกเปลี่ยนแรงงานหยอดกล้า ซึ่งจะมีการปรับใช้วัสดุที่หาได้ง่ายในพื้นที่คือไม้ไผ่ท่อน กระทุ้งดินให้เป็นหลุมเท่าที่พอจะหยอดเมล็ดพันธุ์ข้าวได้ ด้วยเทคนิคดังกล่าวจะทำให้ต้นกล้าขึ้นเรียงเป็นระเบียบและถอนได้อย่างง่ายดาย หลังจากการเพาะกล้าทิ้งไว้ประมาณหนึ่งเดือนถึงหนึ่งเดือนครึ่ง หรือเมื่อต้นกล้าสูงประมาณสองคืบ ชาวบ้านจะถอนไปปักดำในนาซึ่งทำการคราดไถให้ร่วนซุยโดยใช้แรงงานกระบือที่พวกเขาเลี้ยงเอาไว้ในครัวเรือน จากนั้นจะรอเก็บเกี่ยวผลผลิตในห้วงปลายเดือนตุลาคมจนถึงพฤศจิกายนจึงจะเสร็จสิ้นวงจรการทำนาในแต่ละปี การที่ชุมชนแห่งนี้ยังคงใช้ระบบการแลกเปลี่ยนแรงงาน การใช้แรงงานสัตว์ในไร่นา การอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติเพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าว ตลอดจน

การพึ่งพาวัสดุที่หาได้ง่ายในพื้นถิ่นมาดัดแปลงทำเครื่องมือทางการเกษตรนั้น ทำให้ชาวบ้านสามารถรักษาวิถีการทำนาแบบยังชีพตามรอยบรรพบุรุษไว้ได้อย่างเหนียวแน่น แม้กระนั้นผลผลิตที่ได้รับก็เพียงพอสำหรับการบริโภคแต่ละปีโดยไม่จำเป็นต้องทำการผลิตในเชิงพานิชย์ซึ่งอาจนำพาให้ชุมชนต้องตกอยู่ภายใต้กลไกตลาดที่พวกเขาไม่เชี่ยวชาญ อีกทั้งยังหลีกพ้นจากแรงกดดันให้เขาต้องเบิกที่นาเพิ่มซึ่งเป็นการกระทบต่อพื้นที่ป่าโดยตรง

นอกจากชุมชนจะมีระบบการบริหารทรัพยากรน้ำของตนเองที่เอื้อต่อวิถีการผลิตแบบยังชีพยิ่งนัก รูปแบบการจัดการน้ำหรือระบบชลประทานของชุมชนยังสัมพันธ์กับระบบการผลิตในพื้นที่นาที่ส่งผลต่อการเจริญเติบโตของต้นข้าวอีกด้วย การจัดการน้ำในการทำนาของชาวบ้านเป็นวิธีการง่ายๆ ไม่ซับซ้อนแต่มีประสิทธิภาพสูง เริ่มตั้งแต่ห้วงเดือนมิถุนายน ภายหลังจากการปักดำกล้าในนาประมาณสองสัปดาห์ ชาวนาทุกคนจะเฝ้าดูว่าพื้นนาแตกแห้งขาดน้ำหรือไม่ หากดินขาดน้ำกล้าที่ปักดำไว้จะไม่เติบโต จำเป็นต้องส่งน้ำเข้าไปหล่อเลี้ยงต้นกล้าเพิ่มมากขึ้น ต่อมาเมื่อสังเกตเห็นต้นข้าวเริ่มแตกใบแสดงว่ารากเริ่มติดดิน เขาจะเร่งระบายน้ำออกจากนาในทันทีเพื่อไม่ให้รากเกิดการเน่า จากนั้นทุกสองสัปดาห์ชาวนาจะเฝ้าดูต้นข้าวอย่างใกล้ชิดเพื่อปรับระดับน้ำให้เหมาะสมกับการเจริญเติบโตของข้าวแต่ละห้วงเวลา ด้วยการผันน้ำเข้าและระบายน้ำออกจากพื้นที่นาเป็นระยะ โดยเฉพาะช่วงที่ข้าวออกรวงแล้วหากปริมาณน้ำน้อยเกินไปจะทำให้วัชพืชในนาเติบโตและแย่งแร่ธาตุอาหารจากต้นข้าวได้ ทางตรงข้ามหากน้ำมีปริมาณมากเกินจำเป็นจะส่งผลให้เมล็ดข้าวลีบแบน ทั้งนี้ระยะเวลาในการปรับระดับน้ำที่เหมาะสมยังขึ้นอยู่กับพันธุ์ข้าวแต่ละชนิดด้วย ส่วนใหญ่แล้วการจัดการน้ำในนาจะดำเนินไปจนกระทั่งถึงช่วงฤดูกาลเก็บเกี่ยวผลผลิตในห้วงเดือนพฤศจิกายน เพราะความสามารถในการจัดการน้ำในพื้นที่นาของชาวบ้านเช่นนี้เองที่ทำให้เขาไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีในการกำจัดวัชพืชอย่างเห็นผล ที่ผ่านมาชาวนาที่นี่จึงไม่เคยมีใครละเมิดข้อห้ามตามที่ตกลงกันในชุมชนมิให้ผู้ใดใช้สารเคมีสำหรับการผลิตในไร่นาโดยเด็ดขาด ตามที่ลุงคำสอนยืนยันว่า

> “เราไม่ใช้ปุ๋ยใช้ยา ถ้าใช้ต้องเพิ่มปริมาณปุ๋ยขึ้นไปทุกปีๆ ดินกลับเสีย เสื่อมลงไปทุกปี เราไม่ต้องบำรุงดินเลย เท่าที่เราเลี้ยงวัว เลี้ยงควาย เป็นปุ๋ยชั้นดีเลย เราปล่อยเข้าไปให้อยู่ในทุ่งนา ให้ไปกินนอนในนั้นแล้วให้ปุ๋ยในตัว... เราใช้ชีวิตดั้งเดิมมาแบบนี้นานแล้ว ถ้าจะวัดวิถีชีวิตแบบนี้กับการผลิตเชิงพานิชย์แม้ว่าเราจะไม่มีรายได้เป็นกอบเป็นกำ เมื่อคุณดูแลป่า ป่าก็อำนวยอาหาร รายได้ การดำรงชีวิตได้ทำไร่ทำนา ข้าวเราไม่ต้องซื้อ เราอยู่ได้.... ถ้าทำเกษตรเชิงพานิชได้ประมาณแสนหนึ่ง ค่ายาสามหมื่น ค่าปุ๋ยสี่หมื่น ค่าแรง เป็นหนี้อีก เราคิดว่าวิถีชีวิตแบบนี้ เรามั่นคงทางด้านอาหาร ภาพวิถีชีวิตดั้งเดิมของเราไม่เลือนหาย สุขภาพจิตดี สภาพร่างกายดี เป็นตัวชี้วัดว่าทรัพยากรของเราไม่ถูกทำลาย ถ้าใช้ปุ๋ยดินก็เสีย ถ้าใช้ยาก็ไหลลงไปที่ลำห้วย ไม่มีกุ้ง หอย ปู ปลาให้เรากิน”

วิถีการผลิตในไร่นาของที่นี่ทำให้เรามองเห็นชัดถึงความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันของสรรพสิ่งที่ดำรงอยู่ร่วมกันในผืนป่าแห่งนี้ ที่หมุนเวียนเติบโตและแตกดับไปตามวัฏจักรของธรรมชาติ นอกจากภูมิรู้เรื่องการจัดการน้ำในพื้นที่นาจะทำให้ชุมชนคงวิถีทางธรรมชาติในการ

กำจัดวัชพืชในนาอย่างเห็นผลแล้ว ชาวบ้านที่นี่ยังมีวิธีการบำรุงดินและรักษาความสมบูรณ์ของแร่ธาตุในดินตามวงจรของธรรมชาติ โดยภายหลังจากการเก็บเกี่ยวผลผลิตแล้ว เขาจะปล่อยให้ตอข้าวที่เก็บเกี่ยวไปแล้ว คงค้างให้เน่าเปื่อยเพิ่มแร่ธาตุอาหารแก่ดินไปในตัว ในช่วงที่นาว่างเปล่าจากการเกษตรจะไล่ต้อนฝูงโคและกระบือเข้าไปใช้ทุ่งนาเป็นแหล่งหากินและอาศัยหลับนอนจนกว่าจะถึงฤดูกาลผลิตในปีถัดไป ซึ่งสัตว์เลี้ยงพวกนี้จะถ่ายมูลเป็นปุ๋ยบำรุงดินให้สมบูรณ์ ในอีกทางหนึ่ง วิถีการทำนาแบบพึ่งพาธรรมชาติของชาวบ้านเช่นนี้ประจักษ์ชัดว่าผลผลิตข้าวมีเพียงพอให้ได้บริโภคแต่ละปีอย่างไม่ขัดสน โดยไม่จำเป็นต้องซื้อหาหรือพึ่งพาระบบตลาดภายนอกมากนัก อันทำให้ชุมชนสามารถคงวิถีการผลิตแบบยังชีพของตนและสืบทอดระบบการแลกเปลี่ยนแรงงานที่สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งยึดโยงความเป็นชุมชนที่อยู่อาศัยในผืนป่าไว้ได้อย่างเหนียวแน่น

สาม การทำสวนผลไม้เพื่อลดการพึ่งพาตลาดภายนอก

การทำสวนเป็นระบบการผลิตที่ชุมชนได้รับการสืบทอดแนวปฏิบัติจากบรรพบุรุษเป็นเวลานับร้อยปีมาแล้ว วิถีการทำสวนของที่นี่มีลักษณะเช่นเดียวกับการผลิตแบบไร่นาสวนผสมโดยทั่วไป ชาวบ้านนิยมปลูกไม้ยืนต้นจำพวกเครื่องเทศและผลไม้ต่างๆ ได้แก่ มะแขว่น กาแฟ หวาย ตันไผ่สายพันธุ์ต่างๆ เงาะ ส้มโอ ลำใย ลิ้นจี่ มะม่วง มะขาม ฝรั่ง กล้วย ลางสาด มะละกอ ขนุน และพืชผักสวนครัว อาทิ หอม ผักชี คะไคร้ โหระพา กะเพรา ผักบุ้ง ผสมผสานกันจนเต็มพื้นที่ ซึ่งชาวสวนจะอาศัยเก็บกินพืชผลที่สลับสับเปลี่ยนกันออกดอกผลตลอดทั้งปี ช่วยลดอุปสรรคหรือข้อจำกัดเรื่องการขนส่งสินค้าอุปโภคบริโภคจากตลาดภายนอกชุมชนได้ประการหนึ่ง ผลผลิตซึ่งมีจำนวนมากเกินกว่าที่จะบริโภคภายในครัวเรือนยังเหลือเฟือพอที่จะแบ่งปันให้กับเพื่อนบ้านในชุมชนอีกด้วย เฉพาะอย่างยิ่งผลผลิตในสวนจำพวกมะแขว่นและกาแฟปัจจุบันได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจซึ่งเป็นที่ต้องการของตลาดภายนอก สร้างรายได้เสริมเข้าครัวเรือนเป็นจำนวนมากในแต่ละปี

สำหรับการจัดการพื้นที่สวนนั้นทางชุมชนจะปล่อยให้ชาวบ้านทำการเกษตรด้วยตนเองอย่างเสรีเช่นเดียวกับการทำนา เนื่องจากที่สวนมักเป็นที่กรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลที่ได้รับมรดกจากรุ่นพ่อแม่ โดยมากจะเป็นแปลงที่ดินผืนเล็กๆ กระจายอยู่โดยรอบหมู่บ้าน มีบางส่วนตั้งอยู่ติดกับไร่หมุนเวียนซึ่งเป็นกรรมสิทธิ์ของหน้าหมู่ ทว่ากิจกรรมต่างๆ ภายในพื้นที่สวนยังคงอยู่ภายใต้การดูแลของคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างใกล้ชิด จากกฎระเบียบการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เข้ากำกับทุกคนอย่างแน่นหนา ตามแนวทางที่ต้องการให้ชาวบ้านในชุมชนดำเนินกิจกรรมการผลิตโดยคำนึงถึงผลกระทบที่มีต่อสิ่งแวดล้อม ด้วยการห้ามใช้สารเคมีในการเพาะปลูกอย่างเด็ดขาด

ทุกวันนี้การทำสวนของชาวบ้านที่นี่ยังคงยึดวิถีการผลิตดั้งเดิมของชุมชนไว้ นั่นคือการผลิตเพื่อยังชีพ โดยการพึ่งพาน้ำฝนจากธรรมชาติ ตลอดจนการบำรุงดินด้วยปุ๋ยจากมูลโคและกระบือที่เลี้ยงไว้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งปุ๋ยเคมี ในห้วงเวลาเย็นและวันหยุดเด็กๆ มักถูกชักชวนจาก

พ่อแม่ให้เข้าสวนเพื่อปลูกฝังให้เขาได้เรียนรู้วิถีการผลิตในเรือกสวน ไม่ว่าจะเป็นวิธีการปลูกพืชยืนต้นชนิดต่างๆ การบำรุงรักษา การแผ้วถางหญ้าที่ขึ้นรกอยู่เต็มสวน วิธีการคัดเลือกและตัดดอกผลนำมาบริโภค เด็กๆ เหล่านั้นนอกจากจะมีความเพลิดเพลินที่ได้มาเที่ยวเล่นในไร่สวนแล้วยังมีผลได้ซึมซับถึงวิถีการผลิตที่แนบแน่นกับธรรมชาติเช่นนี้ ยามที่กลับจากสวนคราใดพวกเขามักจะมีกล้วยหวีอวบ ขนุนลูกใหญ่หวานหอมหรือแตงไทยสีสวยหอมหวานมาฝากสมาชิกในบ้านได้กินเสมอมา โดยไม่จำเป็นต้องซื้อหาขนมหวานจากตลาดภายนอก วิถีการผลิตในเรือกสวนแบบนี้เป็นความรู้ที่สั่งสมขึ้นจากประสบการณ์ของคนรุ่นหนึ่งถึงอีกรุ่นหนึ่งสืบกันต่อมาอย่างประจักษ์ชัดว่าเป็นประโยชน์จริงต่อชุมชน ต่างจากบทเรียนที่พวกเขาได้รับจากการปลูกพืชยืนต้นเชิงพานิชย์โดยใช้สารเคมีเร่งผลผลิต นอกจากจะส่งผลกระทบต่อสุขภาพร่างกายของพวกเขาแล้ว ยังพบสารพิษตกค้างไหลปนเปื้อนลงสู่ลำห้วยทำลายชีวิตสัตว์น้ำทั้งหลาย เมื่อชาวบ้านนึกทบทวนจากประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจริงกับชุมชนที่ผ่านมา ยิ่งตอกย้ำให้เขาเชื่อมั่นต่อการหวนกลับสู่วิถีการผลิตแบบดั้งเดิมของชุมชนที่พิสูจน์ให้เห็นชัดว่า ทุกปีผลผลิตภายในสวนยังคงผลิดอกออกผลให้ได้เก็บกินต่อจากฤดูกาลที่ผ่านมา อันเป็นผลจากการได้ตกลงกันภายในชุมชนว่าจะคงวิถีการผลิตไว้อย่างไรจึงทำให้พวกเขามีผักผลไม้ให้ได้บริโภคตลอดไป

สี่ การเลี้ยงโคและกระบือตามวิถีทางธรรมชาติ

การเลี้ยงสัตว์ประเภทโคและกระบือถือเป็นวิถีการผลิตที่สำคัญของคนในชุมชนนี้ นอกจากสัตว์เลี้ยงเหล่านี้จะเป็นแรงงานสำคัญในไร่นา มูลของมันยังเป็นปุ๋ยบำรุงดินชั้นดีที่ทำให้พวกเขาไม่จำเป็นต้องอาศัยสารเคมี ประการสำคัญโคและกระบือของที่นี่ถือว่าเป็นสินค้าส่งออกที่ทำรายได้เป็นตัวเงินให้กับชุมชนอย่างเป็นกอบเป็นกำ ดังนั้นแล้วระบบการจัดการสัตว์เลี้ยงภายในชุมชนย่อมส่งผลโดยตรงต่อคุณภาพชีวิตของผู้คนที่นี่ ซึ่งทางคณะกรรมการป่าชุมชนได้วางแนวทางที่ชัดเจนในการจำแนกพื้นที่ป่า ขอบเขตและกิจกรรมภายในพื้นที่แต่ละเขตป่าให้ชาวบ้านได้ปฏิบัติตามอย่างเข้มงวด ด้วยการอนุญาตให้ชาวบ้านปล่อยสัตว์เลี้ยงออกหากินในทุ่งหญ้าของชุมชนภายในอาณาบริเวณของป่าใช้สอยเท่านั้น เพื่อมิให้สัตว์เลี้ยงเหล่านั้นเข้าไปบุกรุกพื้นที่ป่าอนุรักษ์ที่ชุมชนจำเป็นต้องดูแลให้เป็นต้นกำเนิดของลำห้วยต่างๆ

ส่วนกรรมวิธีดูแลสัตว์เลี้ยงประเภทนี้ ชุมชนได้สั่งสม เรียนรู้และสืบทอดภูมิรู้เกี่ยวกับการดูแลฝูงโคและกระบือให้อาศัยอยู่กินกับผืนป่าตามธรรมชาติจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นมาเนิ่นนาน กล่าวคือคนเลี้ยงโคมักจะได้รับการถ่ายทอดวิธีการคัดเลือกลูกโคที่มีลักษณะเหมาะสมกับการดำรงชีพอยู่บนที่สูงจากพ่อแม่หรือนักเลี้ยงโคที่มีความเชี่ยวชาญในหมู่บ้าน โดยเขาจะทำการคัดเลือกลูกโคพันธุ์ผสมอายุเพียงไม่กี่เดือน ซึ่งมีคุณลักษณะพิเศษนั่นคือเป็นโคที่มีรูปร่างสูงใหญ่กว่าพันธุ์พื้นเมืองโดยทั่วไป อีกทั้งมีความทนทานต่อการอาศัยและหากินในสภาพภูมิประเทศและภูมิอากาศบนพื้นที่สูง นำมาเลี้ยงรวมกันกับโคของเพื่อนบ้านในชุมชนเป็นฝูงใหญ่ประมาณ 50-100 ตัว เพื่อความสะดวกในการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันออกไปเฝ้าดูโคของแต่ละครัวเรือน

วิธีการเลี้ยงโคจะมีความแตกต่างจากการเลี้ยงกระบือบ้าง เห็นได้จากการเลี้ยงโคจะปล่อยให้พวกมันออกหากินอย่างอิสระ ต่างจากกระบือซึ่งผู้เลี้ยงจำเป็นต้องประคบประหงมอยู่ใกล้ตัว กล่าวคือหากอยู่ในห้วงฤดูร้อนฝูงโคจะถูกไล่ต้อนให้ออกไปหากินเองตามธรรมชาติในผืนป่ารอบหมู่บ้านหรือบางฝูงอาจถูกไล่ต้อนออกไปหากินไกลข้ามเขตหมู่บ้านอื่น โดยเจ้าของโคจะผลัดเปลี่ยนกันแวะเวียนไปดูแลความเป็นอยู่ของพวกมันเป็นระยะ เมื่อถึงฤดูกาลผลิตชาวบ้านจะออกไปไล่ต้อนพวกมันให้กลับเข้ามาหากินในเขตของหมู่บ้าน เพื่อมิให้ฝูงโคเข้าไปกัดกินพืชผักในไร่หมุนเวียนหรือที่นาของชาวบ้าน ด้วยเหตุที่พวกมันต้องปีนป่ายหาอาหารในผืนป่าซึ่งเป็นแหล่งอาหารอันอุดมสมบูรณ์ จึงทำให้มีกล้ามเนื้อที่แข็งแรงและให้รสสัมผัสที่เหนียวนุ่ม ไร้ไขมันแทรกเป็นที่ต้องการของตลาดภายนอกอย่างยิ่ง เมื่อเติบโตได้สักสองปีชาวบ้านจึงจะนำออกจำหน่ายให้กับพ่อค้าจากภายนอกซึ่งบางครั้งถึงกับมานั่งเฝ้าเพื่อขอแบ่งซื้อโคจากชาวบ้านเลยทีเดียว ทั้งนี้ราคาขายของโคจะขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการเลี้ยง ซึ่งจะกำหนดราคาตามน้ำหนักตัวที่เพิ่มมากขึ้น ขณะที่การเลี้ยงกระบือชาวบ้านจำเป็นต้องดูแลอย่างใกล้ชิด ไม่สามารถปล่อยให้ออกไปหากินเองตามธรรมชาติเป็นระยะเวลานานหลายเดือนเช่นเดียวกับโค โดยมากจะทำคอกให้อยู่อาศัยบริเวณใกล้เคียงบ้านพักอาศัยของตน ทุกเช้าตรู่ฝูงกระบือจะถูกไล่ต้อนให้ออกหากินในทุ่งหญ้าใกล้กับหมู่บ้าน จากนั้นจะต้องดูแลด้วยการอาบน้ำหรือพาลงแช่ตัวในปลักน้ำอยู่เสมอเพื่อบรรเทาความร้อนในแต่ละวัน แม้ว่าชาวบ้านอาจจะต้องสละเวลาในการประคบประหงมพวกมัน ทว่าราคาขายของกระบือเมื่อเทียบกับโคมีราคาสูงกว่ากันมาก จากราคาขายของโคพันธุ์ตัวผู้มีราคาตัวละกว่าสองหมื่นบาท ในขณะที่ราคาขายของกระบือสูงถึงตัวละสี่หมื่นบาททีเดียว

ชาวบ้านตระหนักชัดว่าเพราะความร่วมมือของนักเลี้ยงโคและกระบือทุกคนที่ได้ปฏิบัติตามกฎกติกาการจัดการป่าของชุมชนอย่างเคร่งครัด ป่าของที่นี่จึงสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารให้สัตว์เลี้ยงต่างๆ ได้หากินตลอดมา ที่ทำให้ทุกคนไม่เคยปล่อยปละละเลยให้ฝูงโคและกระบือของตนรุกล้ำเข้าไปหากินนอกเขตป่าใช้สอยที่ชุมชนอนุญาตให้ใช้ประโยชน์ในการเลี้ยงสัตว์ อีกทั้งยังช่วยกันสำรวจตรวจตรามิให้มีโคหรือกระบือของผู้ใดพลัดหลงเข้าไปหากินในเขตป่าอนุรักษ์ของชุมชนได้ การเลี้ยงโคและกระบือจึงเป็นอาชีพที่หล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนให้มีกินมีใช้มาช้านาน อันเกิดจากผลผลิตเนื้อของที่นี่มีคุณภาพ เพราะมีแหล่งอาหารที่อุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านที่นี่จึงมีอำนาจในการต่อรองและกำหนดราคาสินค้าตามที่ตนเองต้องการเสมอมา ซึ่งตอกย้ำว่าทุกสรรพสิ่งของที่นี่มีวงจรชีวิตที่ต้องพึ่งพากันและกันเป็นห่วงโซ่ ขณะที่ชาวบ้านพึ่งพาสัตว์เลี้ยงสร้างรายได้เข้าสู่ครัวเรือน พร้อมกันนั้นสรรพสัตว์ต่างๆ ได้อาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญ อันเป็นผลจากการที่ทุกคนในชุมชนร่วมมือกันจัดการและรักษาป่าตลอดมา

บทที่ 7
ข้อสรุปและภาพสะท้อนความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อม

ปัจจุบันปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งหนึ่งที่ได้รับความสนใจจากสังคมในวงกว้าง โดยเฉพาะการสร้างวาทกรรม “คนอยู่ร่วมกับป่า” ให้อยู่ในความสนใจของประชาชนในฐานะทางเลือกของการจัดการทรัพยากรด้วยรูปแบบ “คณะกรรมการป่าชุมชน” ซึ่งทำให้เรื่องดังกล่าวกลายเป็นสิ่งที่ฟูโกต์เรียกว่า “การสร้างประเด็นปัญหาทางการเมือง” ว่าด้วยการสร้างระบอบแห่งความเป็นจริงด้านสิ่งแวดล้อมใหม่ขึ้นมา เพราะที่ผ่านมาความรู้หรือความจริงดังกล่าวมักถูกทำความเข้าใจและถูกตีความโดยกลุ่มคนต่างๆ ซึ่งมีพื้นที่และมีความชอบธรรมในอันที่จะบอกกล่าวความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ไม่ว่าจะเป็นจากเจ้าหน้าที่รัฐ นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม แม้กระทั่งนักพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งแต่ละกลุ่มต่างก็พยายามที่จะนิยามวาทกรรมดังกล่าวไปตามความหมายของตัวเอง อันสะท้อนถึงความรู้หรือความจริงที่ตนยึดถือ เพราะความรู้หรือความจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมล้วนเป็นการให้ความหมายที่กำหนดขึ้นโดยสังคมและของกลุ่มคนต่างๆ ภายในสังคม ซึ่งสามารถกำหนดความหมายของสิ่งแวดล้อมที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละสังคมและกลุ่มทางสังคมเหล่านั้น ดังที่กล่าวมาแล้วว่าสิ่งแวดล้อมเป็นพื้นที่ทางการเมืองแบบหนึ่งซึ่งไม่ได้มีความเป็นธรรมชาติหรือเป็นกลางแต่อย่างใด หากเป็นเพียงสิ่งประดิษฐ์สร้างทางสังคม การศึกษาครั้งนี้จึงเป็นความพยายามในอันที่จะแสดงให้เห็นว่า “คนอยู่กับป่าได้” และอยู่ร่วมกับป่าอย่างกลมกลืนเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาเนิ่นนานแล้วเช่นไรตามความหมายของชาวบ้าน โดยการคลี่คลายให้เห็นถึงกระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านและชุมชนในเขตป่า เพื่อสร้างสรรค์ความรู้ชุดใหม่ ความจริงชุดใหม่ที่ไม่เคยถูกรับฟังมาก่อนในสังคมไทย

ผลการศึกษาที่ได้รับตอกย้ำความเชื่อข้างต้นที่ว่าความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมไม่ได้มีเพียงหนึ่งเดียว แต่ความเป็นจริงทั้งหลายล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่สังคมแห่งหนึ่งแห่งใดสร้างขึ้นมา เช่นเดียวกับความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของชุมชนในพื้นที่เขตป่าย่อมไม่ใช่สิ่งที่ดำรงอยู่เองตามธรรมชาติ หากเป็นการสร้างขึ้นของปฏิบัติการทางอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้หรือระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชนที่อยู่ในรูปของชีวะการเมือง อำนาจของความรู้ทางสิ่งแวดล้อมที่เข้ากำกับตัวตนของชาวบ้าน ผ่านปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมจากการทำงานของทั้งภาครัฐและภาคประชาสังคมที่สร้างแรงบันดาลใจให้ชาวบ้านก่อตั้งสถาบันเพื่อทำหน้าที่กำกับดูแลสิ่งแวดล้อมและกำหนดวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนด้วยตัวของตัวเอง ซึ่งการกระทำการทางสังคมดังกล่าวนั้นเปิดช่องทางให้อำนาจเข้าไปทำงานอยู่ภายในพื้นที่ของสิ่งแวดล้อมได้อย่างชอบธรรม สร้างระบอบแห่งความเป็นจริงด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม เพื่อสนองตอบต่อจุดมุ่งหมายของความรู้และอำนาจที่สัมพันธ์กัน อันส่งผลให้เกิดเกมส์แห่งความจริงหรือชุดของกฎเกณฑ์ที่

บอกถึงวิธีการหรือหนทางที่ทำให้ชาวบ้านกำกับตนเองให้เป็นไปตามความปรารถนาในอันที่จะเป็นผู้ปกป้องสิ่งแวดล้อม

เมื่อพิจารณาจากมุมมองของ “อำนาจ” และ “การสร้างความรู้หรือความจริงจากการทำงานของอำนาจ” ตามแนวคิดการบริหารจัดการชีวิตด้านสิ่งแวดล้อมแล้ว จะพบว่าตัวตนของชาวบ้านตอนกลางมีความสัมพันธ์กับปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานในการปรากฏตัวขึ้นของผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่มีรูปลักษณะต่างๆ อันสะท้อนว่าอำนาจกับความรู้มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจใดที่ปราศจากความสัมพันธ์เชิงสถาบันภายในขอบเขตของความรู้ เมื่ออำนาจกับความรู้มีความสัมพันธ์กันและดำรงอยู่ภายในระบอบแห่งความเป็นจริง อำนาจจึงไม่ได้มีเพียงแง่มุมของการกดบังคับเท่านั้น เพราะอำนาจในเชิงสร้างสรรค์เป็นการสร้างเครือข่ายของอำนาจที่ทำงานผ่านทุกภาคส่วนของชุมชน ซึ่งมองเห็นได้ชัดเจนภายในความสัมพันธ์ของเครือข่ายทางสังคม ณ ชุมชนบ้านตอนกลาง อำนาจที่เลื่อนไหลผ่านความรู้จะนำไปสู่การสร้างปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนและเข้ากำหนดความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน ที่แสดงถึงความเป็นผู้มีความเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้งของพวกเขาหรือการเป็นผู้ที่รู้คิดได้ รู้เท่าทันและเข้าใจป่า อันเกิดจากการดำเนินชีวิตตามแนวประเพณีปฏิบัติของชุมชนเป็นความรู้ที่มีพลวัต ทำให้พวกเขาไม่ถูกครอบงำด้วยอำนาจที่แข็งเหมือนกฎหมายหรือศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีบรรทัดฐานกำหนดไว้แน่นอน แต่เป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะยืดหยุ่นและปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา อีกทั้งยังเป็นความรู้ที่ผูกติดอยู่กับตัวเขาจึงสามารถที่จะจัดการหรือดัดแปลงการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนไปตามกาลเวลา เนื่องจากความรู้ดังกล่าวไม่ได้มีความถาวรหรือสถิตอยู่ในสถานที่แห่งใดแห่งหนึ่งเป็นการเฉพาะ ทำให้ชาวบ้านที่นี่สามารถทบทวนและปรับเปลี่ยนความคิดหรือความเชื่อด้านสิ่งแวดล้อมให้สอดรับกับองค์ความรู้ด้านการจัดการป่าที่เขายอมรับตามยุคสมัยทางประวัติศาสตร์

ถอดบทเรียนจากการสร้างความรู้ชุดใหม่ในผืนป่า

ชาวบ้านตอนกลางมีวิธีการสร้างความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมที่รู้คิดขึ้นมาจากปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการจัดการป่าด้วยตนเองที่มีเทคโนโลยีแห่งตัวตน โดยอาศัยปฏิบัติการของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนอันประกอบด้วยชุดของเหตุการณ์ต่างๆ ที่ถูกนำทางจาก “คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านตอนกลาง” สถาบันที่เปิดช่องให้ชาวบ้านมีโอกาสคิดค้นหรือหาทางเลือกในการจัดการทรัพยากรที่แสดงถึงความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งอิงอยู่กับการเพิ่มทรัพยากรการจัดการด้วยการขยายเครือข่ายความร่วมมือและการจัดการความรู้ ตลอดจนการสอดส่องดูแลผืนป่ามิให้ไฟป่าและผู้ใดเข้ามาบุกรุกทำลาย อันเป็นการกระทำการที่อยู่ภายในอาณาบริเวณซึ่งถูกกำกับโดยบทลงโทษสำหรับผู้ละเมิดกฎกติกาการจัดการป่าของชุมชนอย่างเข้มงวด และวิธีการกล่อมเกลาทางสังคมอย่างละมุนละม่อมเพื่อชักนำชาวบ้านให้ดำเนินชีวิตไปตามครรลองของชุมชนอย่างเป็นธรรมชาติ นี่คือวิธีการที่อำนาจทำให้คน

สร้างแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมไปตามทางของตัวเอง ซึ่งตีกรอบให้ชาวบ้านคิดและปฏิบัติตนไปตามเจตจำนงของอำนาจ มีความกระตือรือร้นที่จะสร้างสรรค์รูปแบบการจัดการทรัพยากรตามกำลังความสามารถของตนเอง นั่นเป็นเพราะเขาระลึกตัวเองอยู่เสมอว่าเป็นส่วนหนึ่งในการดูแลสิ่งแวดล้อมของตนให้เหมาะสมสำหรับการอยู่อาศัยและทำมาหากิน สำคัญไปกว่านั้นยังเป็นกลุ่มคนผู้ปกป้องสังคมให้พ้นจากวิกฤติสิ่งแวดล้อม หากปฏิบัติตนไปตามแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนซึ่งมุ่งหวังให้ชาวบ้านดำรงตนอยู่กับสิ่งแวดล้อมไปในทางที่อำนาจนั้นต้องการ

ผู้จัดการความรู้ทางสิ่งแวดล้อมคือผู้สร้างพลังอำนาจทางสิ่งแวดล้อม

การประสบความสำเร็จในการจัดการป่าด้วยตนเองของชาวบ้าน จำเป็นที่จะต้องมีเสาหลักหรือผู้นำทางความคิดที่สามารถนำพาชุมชนให้ผ่านพ้นวิกฤติของสิ่งแวดล้อมมาได้ เป็นที่น่าสนใจว่าหลายชุมชนที่ได้รับการยอมรับเป็นชุมชนจัดการตนเอง ล้วนแล้วแต่มีผู้นำที่มีบุคลิกภาพโดดเด่น มีวิสัยทัศน์และความรู้ความสามารถเฉพาะตัว อันเนื่องจากคุณลักษณะพิเศษของความเป็นผู้นำชุมชนในท้องถิ่นมักตกอยู่ภายใต้โครงข่ายอำนาจทางสังคมอันแน่นหนาที่เข้ากำกับให้ตัวเขาต้องกระทำไปตามบทบาทของความเป็นผู้นำที่ดี ทำให้ด้านหนึ่งตัวตนของผู้ใหญ่บ้านตอนกลางย่อมถูกแรงกดดันที่มาจากความคาดหวังหรือความเชื่อมั่นของชาวบ้านในชุมชนที่มีต่อตัวเขา มาผลักดันให้เขาต้องพัฒนาตนเองเพื่อเป็นที่พึ่งของลูกบ้านได้ โดยการแสวงหาความร่วมมือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อาทิ กรมป่าไม้ นักพัฒนาเอกชนทางสิ่งแวดล้อมและกฎหมายสิ่งแวดล้อม ตลอดจนนักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมจากสถานบันการศึกษาต่างๆ เพื่อเตรียมการให้ลูกบ้านมีความรู้พื้นฐานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมสำหรับการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านตอนกลาง หน่วยงานเฉพาะกิจซึ่งทำหน้าที่หลักในการกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการป่า ให้เป็นไปตามแนวนโยบายทางสิ่งแวดล้อมของรัฐที่เปิดพื้นที่ให้ชุมชนสามารถดูแลสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง ซึ่งภายในพื้นที่เดียวกันนี้ชุมชนเองก็มีอิสระในการจัดการกับภาวะวิกฤติสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับตน ที่แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีเสรีภาพในการกำหนดชีวิตของตัวเองได้ จากความสามารถในการเลือกวิถีการจัดการทรัพยากรด้วยตัวของตัวเอง ด้วยการที่ผู้ใหญ่บ้านได้ทบทวนนำเอาประสบการณ์ชีวิตและโอกาสในการเรียนรู้สังคมภายนอกชุมชน เฉพาะอย่างยิ่งการเข้าร่วมกิจกรรมทางสังคมกับนักพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม มาปรับใช้เพื่อเป็นฐานของการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชนแห่งนี้

ผู้ใหญ่บ้านแสดงบทบาทเป็นเสาหลักของชุมชนในการจัดการความรู้ ซึ่งเกิดจากการนำเอาความรู้ที่เป็นความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่มาผสมผสานเข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อต่อรองกับรัฐในเรื่องสิทธิชุมชนในการใช้และจัดการทรัพยากรในผืนป่า โดยเขาสามารถดึงเอาความรู้เรื่องการอ่าน การทำและการใช้แผนที่ซึ่งได้รับการฝึกอบรมจากสถาบันการศึกษา ภาพถ่ายทางอากาศและภาพดาวเทียม ตลอดจนระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์มาช่วยในการทำแผนที่ทรัพยากร การจำแนกเขตที่ดินทำกินออกจากป่า ทำให้ชุมชนมีกำลังในการตอบโต้และต่อรองกับรัฐ ภายในพื้นที่ที่อำนาจรัฐพยายามซอกซอนเข้าไปครอบงำการจัดการป่า ซึ่งส่งผลกระทบต่อ

การใช้ทรัพยากรและการดำรงชีวิตของชุมชน โดยการเปลี่ยนพื้นที่เดียวกันนี้ให้กลายเป็นพื้นที่แห่งการต่อรองกับอำนาจรัฐ ด้วยการสร้างภาพแทนความเป็นป่าต้นน้ำซึ่งถือเป็นพื้นที่ก่อกำเนิดชีวิตและเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรม อันเป็นรากเหง้าของชีวิตตน เพราะวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวบ้านนั้นคือการอยู่กับป่า หาเก็บ หากินในป่าและรักษาป่าไปพร้อมกัน ซึ่งนอกจากจะทำให้เรามองเห็นภาพความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวบ้านกับป่าที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้แล้ว โดยนัยนี้ยังสะท้อนว่าพวกเขามีความสามารถในการสร้างสรรค์ระบบการจัดการทรัพยากรที่บังคับใช้ได้จริง ควบคู่ไปกับชุดความรู้พื้นถิ่นจากฐานของการทำมาหากินอยู่กับป่า อันเป็นพลังหนุนเสริมให้ชุมชนดำรงชีวิตอย่างปกติสุขในผืนป่ามาเนิ่นนาน ที่ก่อร่างสร้างความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านให้ปรากฏตัวขึ้น เพื่อยืนยันให้ทุกฝ่ายเปิดใจรับว่าคนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ เพราะป่าในความหมายของชาวบ้านมิใช่เพียงรากเหง้าของชีวิตซึ่งบรรพบุรุษก่อตั้งรกรากทำมาหากินมาหลายชั่วชีวิตคนเท่านั้น ทว่าป่านั้นเปรียบดังเช่นชีวิตของเขา หากขาดซึ่งป่าเสียแล้ว ก็เหมือนกับการทำลายรากฐานของชีวิตและจิตวิญญาณของคนป่า อันเป็นคุณค่าของป่าที่ยิ่งใหญ่และหนักแน่นเกินกว่านิยามความเป็นป่าต้นน้ำของรัฐซึ่งเป็นเพียงแหล่งสงวนรักษาเพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำ ที่จะบังคับให้ชุมชนต้องอพยพออกจากบ้านซึ่งเป็นพื้นที่ที่บรรพบุรุษเคยตั้งรกรากและคาดหวังว่าในอนาคตพื้นที่แห่งนี้จะเป็นที่พักพิงอันสงบสุขของลูกหลานสืบไป ด้วยการเบียดขับ สร้างความเป็นอื่นและแย่งชิงการถือสิทธิของชุมชนซึ่งเป็นผู้ดูแลรักษาผืนป่าแห่งนี้ตลอดมา

ความสามารถในการจัดการความรู้และขยายเครือข่ายความร่วมมือการจัดการทรัพยากรของผู้ใหญ่บ้านตอนกลางเพื่อเป็นฐานในการต่อรองให้ชุมชนได้อยู่กับป่าและรักษาป่าไปพร้อมกัน อาจดูเหมือนว่าเขากำลังใช้กลยุทธ์ในการสร้างฐานและระดมมวลชนเพื่อต่อต้านอำนาจรัฐตามการมองที่อิงอยู่กับการใช้อำนาจสูงสุดของรัฐและการสร้างพลเมืองที่เชื่อฟังต่อกฎหมายอย่างไม่มีข้อโต้แย้ง ดังนั้นเมื่อเขากระทำการทางสังคมที่อาจพิจารณาได้ว่าเป็นการต่อต้านขัดขืนต่ออำนาจรัฐที่ผ่านมามักถูกมองว่าเป็นบุคคลซึ่งเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติเสมอ ทว่าตามการมองของการศึกษาครั้งนี้เชื่อว่าการกระทำการดังกล่าวเป็นเพียงการสร้างพื้นที่ สร้างพลังโดยมุ่งหวังที่จะเปลี่ยนความคิดที่ภาครัฐและสังคมโดยทั่วไปมีต่อพวกเขาไปสู่ความหมายที่เขาต้องการสื่อสารให้ทุกคนรับรู้และเข้าใจตรงกันว่า “คนอยู่ร่วมกับป่าได้” ด้วยเหตุนี้ตัวตนของผู้ใหญ่บ้านตอนกลางจำต้องปรับเปลี่ยนบทบาทไปตามสถานภาพทางสังคมของตัวเขาซึ่งแปรเปลี่ยนไปตามสภาวะทางสังคม ที่แสดงอย่างชัดเจนว่าความเป็นผู้นำทางสิ่งแวดล้อมของผู้ใหญ่บ้านตอนกลางนั้นถูกผลักดันให้ก่อตัวขึ้นจากการต่อสู้เพื่อปรับเปลี่ยนวิกฤติด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นกับชุมชนให้กลายเป็นโอกาสในการสื่อถึงความเป็นผู้รู้รักสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านให้กับสังคมภายนอกได้รับรู้โดยทั่วกัน ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างการปฏิบัติตนที่สอดรับกับบรรทัดฐานทางสังคมและการรับรู้ในภาระหน้าที่ความเป็นผู้นำของตนซึ่งเกิดขึ้นจากการตระหนักรู้ในตนเอง อีกนัยหนึ่งความเป็นผู้นำทางสิ่งแวดล้อมของเขาก่อร่างสร้างรูปขึ้นจากการชั่งตรองระหว่างการกระทำการภายในโครงข่ายอำนาจทางสังคมกับความสามารถในการสั่งการตนเอง

พลังในการปกป้องป่าคือพลังที่ปกป้องชีวิตของชุมชน

บ้านตอนกลางเป็นตัวอย่างของชุมชนที่มีการเฝ้าระวังตนเองสูง ชาวบ้านที่นี่จะมีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาในการเฝ้าระวังความสงบเรียบร้อยของผืนป่าทั้งในด้านของการเตรียมการป้องกันภัยด้วยการทำแนวกันไฟเพื่อป้องกันไฟป่าอย่างแน่นหนา ในห้วงฤดูร้อนของทุกปีชาวบ้านจะร่วมกันทำแนวกันไฟรอบหมู่บ้านเพื่อเป็นการป้องกันภัยชั้นนอก หลังจากนั้นจะมีระบบการตรวจสอบความปลอดภัยชั้นที่สองด้วยการเฝ้าเวรยามและการลาดตระเวนผืนป่าเพื่อตรวจตราเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในผืนป่า โดยการวางช่องทางการแจ้งเตือนภัยที่แม่นยำและรวดเร็ว การเฝ้าระวังตนเองอย่างแน่นหนาด้วยมาตรการป้องกันไฟป่าที่รัดกุมรอบด้าน เป็นวิธีการที่ทำให้ชุดป้องกันไฟป่าของชุมชนสามารถปฏิบัติการดับไฟป่าที่ลุกลามเข้ามายังผืนป่าของเขาอย่างทันท่วงทีซึ่งจะช่วยลดความรุนแรงของสถานการณ์ลงได้ในระดับหนึ่ง อันเป็นระบบการจัดการป่าซึ่งจำเป็นต้องอาศัยทักษะความสามารถและความเป็นผู้ตระหนักถึงภาระรับผิดชอบตามสถานะและบทบาทในการทำงานของชุดดับไฟป่าของชุมชน ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนงานด้านการปกป้องป่าและพิทักษ์ความสงบเรียบร้อยในการเฝ้าระวังผืนป่าตามข้อกำหนดของคณะกรรมการป่าชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

การปกป้องมิให้ไฟป่าลุกลามเข้ามายังผืนป่าและตัวชุมชนเป็นภารกิจสำคัญที่เปรียบได้กับการปกปักรักษาชีวิตของชุมชน เช่นนั้นแล้วชาวบ้านทุกคนย่อมเห็นถึงความสำคัญในการคิดไตร่ตรองและหาทางออกให้กับชุมชนร่วมกัน โดยเทคนิควิธีการในป้องกันไฟป่าที่มีประสิทธิภาพสูงสุดซึ่งทำให้ชุมชนสามารถพิทักษ์รักษาป่าให้พลิกฟื้นกลับมาอุดมสมบูรณ์เช่นทุกวันนี้ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นตัวตนที่รู้คิดของชาวบ้านที่นี่ เพราะพวกเขาแสดงให้เห็นว่าไม่ได้เป็นเพียงร่างกายเชื่องเชื่อซึ่งตกอยู่ภายใต้การครอบงำจากอำนาจที่พยายามเข้ากำหนดแนวทางการดับไฟป่าจากศาสตร์ของการจัดการสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่อย่างสิ้นเชิง กล่าวคือชาวบ้านรู้จักที่จะหยิบยกเอาความรู้เรื่องการจัดการสมัยใหม่เฉพาะที่สอดรับกับบริบทของตนมาใช้ประโยชน์ เช่นการส่งตัวแทนชาวบ้านเข้าร่วมอบรมดับไฟป่าของศูนย์ดับไฟป่าของกรมป่าไม้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อให้เกิดความตื่นตัวในการดับไฟอยู่เสมอ ได้รู้จักและปรับตัวได้ทันกับการใช้เครื่องมือและวิธีการดับไฟป่ารูปแบบต่างๆ ที่พัฒนาไปตามยุคสมัย ทว่าด้วยความเป็นผู้รู้คิดของชาวบ้านซึ่งรู้จักที่จะคิดค้น ทดสอบและดัดแปลงนำองค์ความรู้การจัดการป่าในยุคสมัยต่างๆ มาปรับใช้ให้สอดรับกับสภาพภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ตลอดจนทักษะความสามารถของชาวบ้านในชุมชน ทำให้พวกเขาเลือกที่จะนำชุดความรู้เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมพื้นถิ่นของชุมชนซึ่งเป็นวิธีการที่ทุกคนลงความเห็นร่วมกันว่าเกิดประสิทธิภาพสูงสุดสำหรับชุมชน ด้วยการรื้อฟื้นวิธีการทำแนวกันไฟรอบไร่หมุนเวียนซึ่งเป็นแนวปฏิบัติดั้งเดิมของชุมชนมาปรับใช้ในการทำแนวกันไฟล้อมรอบหมู่บ้าน เนื่องจากเห็นว่าเป็นวิธีการที่แน่นหนาในการป้องกันชุมชนจากไฟป่า เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศที่ลาดชันและภูมิอากาศที่แห้งแล้งของที่นี่ อีกทั้งชาวบ้านส่วนใหญ่ในชุมชนมีความชำนาญในการทำแนวกันไฟมาแต่เยาว์วัย

อันเป็นวิธีการที่ชาวบ้านลงมือทำมานานปีแล้วประจักษ์ชัดว่าสามารถปกป้องรักษาป่าจากกระแสไฟป่าที่รุนแรงในห้วงฤดูแล้งอย่างเห็นผล

ขณะเดียวกันชาวบ้านรู้จักที่จะใช้วิธีการดับไฟและอุปกรณ์ดับไฟป่าเฉพาะตัว อันเป็นเทคนิควิธีที่เกิดขึ้นจากความสามารถของชาวบ้านในการผสมผสานความรู้สมัยใหม่เข้ากับภูมิปัญญาพื้นถิ่น อาทิ การดัดแปลงอุปกรณ์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน จำพวกไม้กวาดนำมาผูกติดกับใบไม้ซึ่งมีอยู่ทั่วไปในผืนป่า ประยุกต์เป็นเครื่องมือดับไฟที่มีประสิทธิภาพและทันต่อสถานการณ์เทียบเท่ากับเครื่องมือดับไฟที่มีความทันสมัยของภาครัฐ ตลอดจนวิธีการสร้างแนวกันไฟอย่างปัจจุบันทันด่วนเพื่อจำกัดรัศมีของต้นเพลิงมิให้ขยายตัวเป็นวงกว้างจนเกินกว่ากำลังของชาวบ้านในการระงับเหตุ อันแสดงว่าพวกเขาสามารถคิดค้นการดับไฟป่าด้วยเทคนิควิธีการและเครื่องมือที่สอดรับกับบริบทแวดล้อมในชุมชนและผืนป่าแห่งนี้ หรือนัยหนึ่งเขามีเสรีภาพในการเลือกเดินตามทางของตัวเองในการดับไฟป่า อันเป็นแนวทางที่ชาวบ้านสั่งสม เรียนรู้และยึดถือกันมาแต่บรรพบุรุษแล้วว่าสามารถแก้ปัญหาได้จริงอย่างประจักษ์แทบทุกครั้งและตลอดมาที่เกิดเหตุไฟป่า จะเห็นได้ว่ากระบวนการที่หล่อหลอมให้ชาวบ้านกลายเป็นผู้พิทักษ์ป่าซึ่งทุ่มเททำงานอย่างเต็มกำลังความสามารถนั้น ต่างเกิดขึ้นจากการบ่มเพาะตนเองในการเข้าร่วมปฏิบัติการดับไฟที่เกิดขึ้นในผืนป่าอย่างสม่ำเสมอจนกลืนกลายเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันของพวกเขา อันเป็นผลจากอิสรภาพในการพิทักษ์ผืนป่าด้วยการสอดส่องดูแลผืนป่าให้เกิดความสงบสุขตามกำลังของตน โดยนัยนี้เสรีภาพในการปกป้องผืนป่าตามวิถีของชุมชนคือปฏิบัติการหนึ่งที่สร้างความเป็นผู้พิทักษ์ป่าของชาวบ้านให้ปรากฏขึ้น โดยก่อรูปขึ้นจากสภาวะที่เขามีอิสระในการกระทำทางสังคมภายในอาณา-บริเวณที่เหลื่อมซ้อนกันระหว่างการถูกกำหนดจากเกมส์แห่งความเป็นจริงซึ่งเป็นปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านการจัดการป่าที่เข้ากำกับความเป็นผู้พิทักษ์ป่าของชาวบ้านกับการตระหนักรู้ถึงความเป็นผู้เชี่ยวชาญในการสอดส่องดูแลผืนป่าด้วยตัวของตัวเองอย่างแท้จริง หรือนัยหนึ่งนี่คือปฏิบัติการที่เกิดขึ้นบนพื้นที่แห่งการต่อต้านการครอบงำของอำนาจซึ่งสอดแทรกผ่านระบบการจัดการสมัยใหม่ในการเข้าครอบงำการจัดการป่า ด้วยการแสดงถึงความเป็นตัวของตัวเองจากอิสรภาพในการสร้างวิถีการดับไฟป่า

กระบวนการสร้างสรรค์ความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน

ชุมชนบ้านตอนกลางมีกระบวนการที่สร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านให้ปรากฏตัวขึ้นจากปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน ซึ่งเป็นวิถีการจัดการทรัพยากรอันประกอบไปด้วยชุดของกิจกรรมต่างๆ ที่ถูกนำทางจาก “คณะกรรมการป่าชุมชน” กลไกของชุมชนซึ่งเป็นระบบความสัมพันธ์ทางอำนาจที่สอดคล้องกับงานของอรุณ อกราวอล อันมีระบบการจัดการที่มีอำนาจทางด้านการจัดสรรทรัพยากรที่เท่าเทียมกัน การตรวจตราความสงบเรียบร้อยผ่านการสอดส่องดูแลและการควบคุมความสงบเรียบร้อยในผืนป่า วิธีการบังคับควบคุมตนเองและการมีบทลงโทษที่บังคับใช้ได้จริง โดยในหมู่บ้านตอนกลางพบเห็นปฏิบัติการด้าน

การจัดการทรัพยากรที่เปิดช่องให้อำนาจลื่นไหลเข้ากำหนดตัวตนผู้รู้คิดที่โดดเด่นหลายประการดังนี้

วิถีการจัดการทรัพยากรของบ้านตอนกลางตั้งมั่นอยู่บนฐานของการเข้าถึงทรัพยากรอย่างเสมอภาค ชาวบ้านทุกคนมีโอกาสในการเข้าใช้ประโยชน์ป่าเป็นแหล่งอาหารเพื่อยังชีพ อาทิ การเก็บหาเห็ด พืชผักต่างๆ จากในป่า หรือการจับหาปลาจากลำห้วย เพื่อประกอบอาหารประจำวัน การอาศัยป่าเป็นแหล่งรายได้เป็นตัวเงินเข้าครัวเรือน อาทิ การหมุนเวียนเก็บหาของป่าตามฤดูกาล การเลี้ยงโคและกระบือ การขุดหาหน่อไม้ ออกจำหน่ายยังตลาดภายนอกชุมชน การใช้ป่าเป็นพื้นที่เพาะปลูกพืชผักทางการเกษตร ได้แก่ การทำไร่หมุนเวียน การทำนา การทำสวน หรือแม้กระทั่งการอาศัยผืนป่าเป็นแหล่งวัสดุอุปกรณ์เพื่ออำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน เช่น การตัดโค่นไม้เพื่อสร้างบ้านเรือนและเครื่องใช้ไม้สอย หรือใช้เป็นเชื้อเพลิงหุงต้มอาหาร เป็นต้น ซึ่งแต่ละกิจกรรมที่ชาวบ้านต้องสัมพันธ์กับธรรมชาตินั้น พวกเขาต่างมีวิธีการที่เป็นของตัวเองในการจัดวางความสัมพันธ์ที่มีต่อผืนป่าอันเกิดจากประสบการณ์ตรงในการดำเนินชีวิตประจำวัน ซึ่งหล่อหลอมให้เขาเกิดความรู้จักตนเอง รู้จักธรรมชาติและรู้จักผืนป่าแห่งนี้อย่างลึกซึ้ง อันเป็นพื้นฐานสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านที่นี่เป็นผู้ที่รู้คิด รู้ทำ กล่าวคือชาวบ้านมีช่องทางในการแสดงความเป็นตัวของตัวเองด้วยการนำชุดความรู้ของตัวเองที่เรียกว่าภูมิปัญญาพื้นถิ่นหรือวิถีการจัดการทรัพยากรตามจารีตประเพณีเดิมของตน พร้อมทั้งมีโอกาสที่จะเลือกหยิบยกเอาความรู้ด้านการจัดการสมัยใหม่เฉพาะที่สอดรับกับบริบทของชุมชน นำมาบูรณาการเพื่อสร้างสรรค์ปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมตามทางของตัวเอง ซึ่งเป็นความรู้เท่าทันที่เกิดขึ้นจากความสามารถในการพลิกแพลงหรือดึงเอาแนวปฏิบัติดั้งเดิมและสมัยใหม่มาปรุงแต่งให้เหมาะกับสถานการณ์ใหม่ที่ชุมชนเผชิญอยู่ สร้างสรรค์กฎกติกาการเข้าถึงทรัพยากรในพื้นที่ป่าของชุมชน โดยมีพื้นฐานอยู่ที่ความเข้าใจตนเองอย่างแท้จริง เพราะการเป็นคนที่อยู่อาศัยในป่ามาตลอดชีวิต พวกเขาย่อมเป็นกลุ่มบุคคลที่รู้ดีที่สุดว่าการมีชีวิตรอดอยู่ภายในผืนป่าแห่งนี้อย่างปกติสุขมาหลายชั่วอายุคนนั้นมีวิธีการเช่นไร

ดังนั้นแล้วการที่ชาวบ้านสร้างความรู้ของตัวเองขึ้นมาจากวิถีปฏิบัติในการสงวน ดูแลและรักษาทรัพยากรภายในผืนป่าด้วยวิธีการของตนเอง จึงแสดงชัดว่าพวกเขาไม่ได้เป็นเพียงร่างกายที่สยบยอมตกอยู่ภายใต้การครอบงำของความเชื่อที่ไร้เหตุผล ด้วยชุดความรู้ของชาวบ้านนั้นไม่ได้แตกต่างไปจากความรู้เชิงประจักษ์ที่ได้รับการยอมรับจากสังคมทุกวันนี้เลย เพราะเป็นความรู้ที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านเป็นผู้ที่รู้จักสังเกต วิพากษ์ ทบทวนตนเองและสิ่งแวดล้อมรอบตัว กระทั่งประจักษ์ชัดว่าการกระทำเหล่านั้นส่งผลให้ตนมีชีวิตรอดภายในผืนป่ามาช้านาน โดยชุดความรู้ดังกล่าวได้ถูกแพร่และไหลเวียนภายในหมู่บ้านตอนกลางอย่างมั่นคง จากการที่พ่อแม่และผู้ใหญ่สั่งสอนให้ลูกหลานรู้จักที่จะหาอยู่หากินในผืนป่าด้วยตนเอง ไม่ต่างไปจากการเรียนการสอนในระบบการศึกษาที่เป็นทางการ เช่นการฝึกปฏิบัติจริงด้วยการทดลองให้ลูกหลานเก็บหาเห็ดด้วยการไม่วางภาชนะลงบนพื้นดินเพื่อมิให้กระทบต่อเชื้อของเห็ดอันมีจะมีผลต่อการงอกเงยของเห็ดในฤดูกาลถัดไป การทำเป็นตัวอย่างให้เด็กๆ รู้จักวิธีการขุดหาและคัดเลือกหน่อไม้ที่จะไม่กระทบต่อการเจริญเติบโตของต้นไผ่ในอนาคต หรือการปล่อยให้เด็กๆ เล่นน้ำในลำห้วยและสังเกตดูการจับหา

ปลาด้วยอุปกรณ์ที่ผลิตเองจากวัสดุในพื้นถิ่นซึ่งเป็นเครื่องมือที่สามารถจับหาสัตว์ต่างๆ ในขนาดและจำนวนที่เพียงพอต่อการบริโภคในครัวเรือน แม้กระทั่งการติดตามพ่อแม่เข้าไปช่วยเก็บหาของป่าตามฤดูกาลซึ่งพวกเด็กรู้จักที่จะลอกเลียนวิธีการเก็บหาของผู้ใหญ่ที่ไม่กระทบต่อการงอกเงยของพืชผักและการเจริญเติบโตของสรรพสัตว์ที่ต้องพึ่งพาในอนาคตข้างหน้า ภายใต้กรอบคิดที่เชื่อมั่นต่อคุณค่าของตนเองและรับรู้ถึงคุณค่าที่ธรรมชาติมีต่อทุกสรรพสิ่งอย่างเท่าเทียมกัน ดังนั้นแล้วสิ่งที่ชาวบ้านคิด ชาวบ้านเชื่อและชาวบ้านทำ ย่อมเป็นแรงหรือพลังที่ผลักดันให้ตัวเขาดำรงวิถีการดำรงชีพอย่างพอเพียงไม่เบียดเบียนเอาประโยชน์จากธรรมชาติจนเกินควร อันทำให้ผู้ศึกษามองเห็นชัดว่าระบบการจัดการทรัพยากรของชุมชนบ้านตอนกลางนั้น ถูกขับเคลื่อนไปภายใต้พลังอำนาจในรูปของ “ชีวะการเมือง” อันเข้มข้น ซึ่งเผยให้เห็นถึงความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่โดดเด่นของชาวบ้าน โดยก่อร่างสร้างรูปขึ้นจากวิถีชีวิตที่พึ่งพาป่า ซึ่งเป็นผลกระทบจากความสัมพันธ์ที่เป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างการปฏิบัติตนให้สอดรับกับกฎเกณฑ์ทางสังคมและการรับรู้ในบทบาทของตนซึ่งเกิดขึ้นจากการตระหนักรู้ในตนเอง

วิถีผลิตแบบไร่หมุนเวียนของบ้านตอนกลางทำให้เรารับรู้ได้ถึงพลังอันยิ่งใหญ่ของชีวะอำนาจที่เลื่อนไหลเข้าตอกตรึงระบบความสัมพันธ์ของตัวเองที่มีต่อพื้นที่ป่าไม่ให้เบี่ยงเบนไปจากกฎเกณฑ์ของคณะกรรมการป่าชุมชนของชาวบ้านที่นี่ ดังจะเห็นจากเมื่อชาวบ้านทุกคนมีโอกาสเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่ไร่หมุนเวียนอย่างเท่าเทียมกันและยังคงมีดำรงโอกาสนั้นตราบเท่าที่เขายังต้องการประโยชน์ แต่พวกเขาจะละทิ้งโอกาสนั้นทันทีเมื่อผืนดินนั้นกลับคืนสู่สภาพดั้งเดิมตามธรรมชาติ ในห้วงเวลาที่ปล่อยให้ดินนั้นฟื้นตัว ซึ่งการหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ในพื้นที่ไร่หมุนเวียนของชาวบ้านตอนกลางนั้น เป็นการแสดงถึงความไม่ยึดติดครอบครองธรรมชาติให้เป็นสมบัติส่วนตัวของผู้หนึ่งผู้ใด หรือการคำนึงถึงแต่ประโยชน์ส่วนตัวอยู่เหนือผลประโยชน์ของส่วนรวม ดังนั้นแล้ววิถีการดำรงชีพหรือวิถีการผลิตในรูปแบบนี้ย่อมแสดงชัดถึงการดำรงอยู่อย่างเสมอภาคร่วมกันระหว่างสรรพสิ่งต่างๆ ภายในผืนป่า อันสะท้อนถึงตัวตนของชาวบ้านที่ดำรงอยู่ภายในพื้นที่อันเหลื่อมซ้อนกันของความเป็นปัจเจกและความเป็นสังคม ดังจะเห็นได้จากการกระทำใดใดของเขาล้วนเป็นไปโดยผ่านการไตร่ตรองอย่างรอบคอบแล้วว่ามิได้ทำไปเพื่อประโยชน์ของตัวตนในระดับปัจเจกเท่านั้น หากคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดกับตัวตนในลักษณะขององค์รวม (Holistic) ที่มีมนุษย์เป็นเพียงองค์ประกอบเล็กๆ ส่วนหนึ่งของธรรมชาติและสังคม

ขณะเดียวกันความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏขึ้นยังสนามการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนแห่งนี้ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีช่องทางในการปลดปล่อยตัวเองให้เป็นอิสระจากกฎเกณฑ์ข้อบังคับทางสังคมได้ เพราะบุคคลย่อมมีอิสระในการประดิษฐ์สร้างตัวเองจากการตระหนักรู้ของตน ด้วยการสร้างสรรค์การจัดการสิ่งแวดล้อมในรูปแบบใหม่และแสวงหาหนทางใหม่ๆ ในการจัดการทรัพยากรที่นำพาเขาและชุมชนให้มีชีวิตที่ดีกว่า เพราะมนุษย์ในปัจจุบันจำต้องเผชิญหน้ากับภารกิจในการผลิตหรือสร้างตัวตนที่กระตือรือร้นเพื่อสร้างสรรค์ชีวิตที่งดงามดังเช่นงานศิลปะ ปฏิบัติการเหล่านี้ยังก่อให้เกิดผลต่อสังคมทั่วไป ด้วยการจุดประกายให้เกิดการ

แพร่กระจายภาคปฏิบัติการทางวาทกรรมโดยการสร้างอัตลักษณ์ใหม่ของความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อม จากการคิดค้นกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ชาวบ้านเป็นผู้กำหนดรูปแบบนั้นด้วยตนเอง เพื่อช่วงชิงความหมายและการออกแบบอัตลักษณ์ที่เหมาะสมกับตน การจัดการสิ่งแวดล้อมตามวิถีของชุมชนโดยตัวของมันเองจึงเป็นปฏิบัติการที่สร้างอิสรภาพให้กับชาวบ้านตอนกลางให้หลุดพ้นไปจากความพยายามผูกโยงตัวเขาเข้ากับศาสตร์ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมและการสร้างถ้อยแถลงทางการเมืองที่สังคมได้กำหนดคุณลักษณะของความเป็นนักสิ่งแวดล้อมไว้แล้วบนพื้นฐานของวาทกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมกระแสหลัก ที่ยังผลต่อระบบความสัมพันธ์ทางสิ่งแวดล้อมให้ผู้คนโดยทั่วไปต้องรับรู้เกี่ยวกับตัวตนของนักสิ่งแวดล้อมไปในทิศทางเดียวกัน เพราะการแสดงถึงความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมเป็นพื้นที่ที่ทำให้ชาวบ้านต่างสำนึกรู้ว่าตนมีกำลังความสามารถที่จะสร้างถ้อยแถลงทางการเมือง จากการสร้างรูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมตามวิถีชุมชนขึ้นมาด้วยตัวของตัวเอง

โดยพบว่าชาวบ้านตอนกลางมีการปรับเปลี่ยนปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐ ด้วยการผสมผสานปฏิบัติการหลายรูปแบบที่อยู่ระหว่างพื้นที่การต่อสู้คู่ตรงข้ามที่หน่วยงานรัฐ นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนมักใช้กัน กล่าวคือชาวบ้านมีการปรับเปลี่ยนการให้ความหมายและผสมผสานความคิดที่แตกต่างเพื่อการใช้ป่าอยู่เสมอ ผ่านการทบทวนตนเองหรือที่พวกเขาเรียกว่า “การถอดบทเรียน” ร่วมกันภายในชุมชน ในยุคสมัยหนึ่งเมื่อพวกเขาได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานภาครัฐให้ทำการผลิตเชิงพาณิชย์ด้วยการปลูกพืชเชิงเดี่ยวที่มีการใช้สารเคมีในขั้นตอนการผลิต แต่เขากลับพบว่าการผลิตในรูปแบบนี้ทำให้สิ่งแวดล้อมของพวกเขาเสื่อมโทรมลงและยังทำให้ชุมชนเกิดหนี้สิน ทำให้ชาวบ้านละทิ้งการผลิตเพื่อการค้าโดยสิ้นเชิง ขณะเดียวกันได้หันกลับไปสู่วิถีการผลิตแบบดั้งเดิม ซึ่งเป็นการผลิตที่ผสมผสานพื้นที่ป่าเข้ากับการเกษตรและยังสร้างกฎกติกาที่ชัดเจน เพื่อมิให้ชาวบ้านบุกรุกแผ้วถางป่าเพื่อทำการเกษตรเชิงเดี่ยว

การผลิตในรูปแบบนี้แทบจะไม่แตกต่างไปจากการทำเกษตรแบบไร่นาสวนผสม อันทำให้ชาวบ้านกล่าวได้ว่านอกจากพวกเขาจะสามารถคงวิถีการผลิตแบบยังชีพตามจารีตประเพณีไว้ได้แล้ว เขายังสามารถสร้างรายได้จำนวนมากจากการนำข้าวก่ำและพืชจำพวกเครื่องเทศดังเช่น มะแขว่นออกจำหน่ายยังตลาดภายนอกชุมชน หรือรายได้จากการเก็บหาของป่าตามฤดูกาล อาทิ หน่อไม้ หนอนไม้ไผ่ หรือรังผึ้ง ที่มากกว่ารายได้จากการผลิตเพื่อการค้า อันจำเป็นต้องมีระบบการจัดการ จัดสรรผลประโยชน์และกฎเกณฑ์การจัดการทรัพยากรที่เป็นธรรมภายในชุมชน ดังนั้นการสร้างกติกาในการจัดการป่าร่วมกันของชุมชน ในรูปของ “คณะกรรมการป่าชุมชน” จึงเป็นเรื่องของการผลิตหรือสร้างตัวตนด้วยวิธีการของเทคโนโลยีแห่งตัวตนเพื่อปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตนให้เข้ากับยุคสมัยที่แปรเปลี่ยนไป ไม่ใช่การยึดหลักจารีตประเพณีดั้งเดิมอย่างเหนียวแน่น ซึ่งเกี่ยวข้องโดยตรงกับการจัดการในรูปของสถาบันด้วยความรู้สมัยใหม่เพื่อกำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดการป่า อันนำมาสู่ทางเลือกหนึ่งของการดูแลป่าที่ชาวบ้านสามารถสร้างความหมายใหม่

ให้กับสังคมรับรู้ว่า นอกจากพวกเขาจะรักษาป่าให้คงอยู่ได้แล้ว ยังสามารถสร้างรายได้เพื่อการดำรงอยู่ของชุมชนได้ในขณะเดียวกัน

ชาวบ้านที่นี่ยังมีการปรับเปลี่ยนการต่อสู้กับภายนอกซึ่งจะช่วยให้พวกเขารอดพ้นจากการถูกโจมตีในประเด็นของข้อขัดแย้งระหว่าง “การพัฒนากับการอนุรักษ์” และ “ป่ากับการเกษตร” กล่าวคือแม้ว่าผลผลิตจากป่าอาจจะพบเห็นได้ทั่วไปในผืนป่า แต่ชาวบ้านไม่อาจจะขุดหาหน่อไม้ รังผึ้ง ครั่ง ชันหรือหนอนไม้ไผ่ได้อย่างสม่ำเสมอ หากไม่มีการจัดการเพื่อจัดสรรผลประโยชน์จากผืนป่าที่เสมอภาคให้กับชาวบ้านทุกคน ซึ่งไม่ใช่เรื่องของการนึกคิดเอาเองอย่างง่ายๆ หรือเอาแบบอย่างมาจากที่ต่างๆ แต่เป็นสิ่งที่ชุมชนคิดทบทวน ไตร่ตรองอย่างรอบคอบ อีกทั้งยังผ่านการทดลอง ปรับเปลี่ยนแล้วดัดแปลงให้สอดคล้องกับบริบทแวดล้อมของชุมชนที่ผันแปรไปตามกาลเวลา อันนำมาสู่การจัดการในรูปของคณะกรรมการป่าชุมชนเพื่อกำหนดกฎเกณฑ์การจัดเก็บผลผลิตจากป่า เป็นทางเลือกหนึ่งของการดูแลรักษาป่าตามวิถีของชุมชน ซึ่งเข้าแทนที่ระบบการผลิตเชิงพาณิชย์เพื่อหวังผลทางการตลาดโดยตรงเพราะเป็นเรื่องของการดูแลป่าที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนในขณะเดียวกัน การจัดการป่าในรูปแบบนี้จึงเป็นการสร้างความรู้เพื่อใช้ในสถานการณ์แต่ละสถานการณ์ (Situation knowledge) เนื่องจากชาวบ้านไม่ได้ปฏิเสธระบบตลาดโดยสิ้นเชิงและพวกเขาก็ไม่ได้ถูกผลักให้เข้าสู่ระบบตลาดจากการถูกบีบบังคับ หากแต่มีวิธีการของตนเองในการตัดสินใจว่าจะเข้าไปเกี่ยวข้องกับตลาดอย่างไร ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจำเป็นต้องต่อรองกับรัฐในการปกป้องทรัพยากรธรรมชาติที่พวกเขาใช้ประโยชน์อยู่ การดูแลป่าของชาวบ้านที่นี่จึงผูกโยงเข้ากับการต่อรองเพื่อทรัพยากรในการดำรงชีวิตรอดในป่าได้ เช่นนี้เองชาวบ้านจึงไม่อาจเข้าสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้าหรืออาศัยระบบตลาดได้ทั้งหมด พวกเขาต้องผสมผสานทั้งการผลิตเพื่อยังชีพเข้ากับการหารายได้จากระบบตลาดเข้าด้วยกัน อันสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏขึ้นภายในชุมชน จากความสามารถในการคิดอย่างวิพากษ์ต่อสิ่งที่พยายามทำให้พวกเขาเชื่อ สิ่งที่ดูเหมือนว่าเป็นความจริงแท้ต่างๆ ว่าถูกต้องหรือเหมาะสมกับชุมชนของตนหรือไม่ ด้วยการทบทวนหรือประเมินกำลังความสามารถของตนเองอยู่ตลอดเวลา กระทั่งตกผลึกกลายเป็นแนวปฏิบัติด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชน ที่ทุกคนให้ความเชื่อถือปฏิบัติสืบต่อมา กระทั่งกลืนกลายเข้ากับวิถีชีวิตประจำวันของเขา ที่ทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้จักและเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้ง แม้ด้านหนึ่งความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านอาจเป็นผลจากการจัดกระทำของอำนาจที่เข้านำทางประชาชนทางสิ่งแวดล้อม แต่พร้อมกันนั้นบุคคลสามารถเข้าถึงความรู้ต่างๆ ได้ด้วยตนเอง อันเป็นผลให้ชาวบ้านที่นี่สร้างตัวตนจากอิสรภาพในการกำหนดความหมายของความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมขึ้นมาด้วยตัวเอง เพราะการดำเนินชีวิตตามวิถีทางการจัดการทรัพยากรของชุมชนนอกจากจะแสดงถึงสำนึกรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อมของเขาแล้วยังสะท้อนอิสรภาพที่แท้จริงของชาวบ้านเหล่านี้อีกด้วย

ตัวตนของผู้ศึกษาในภาวะของการแบ่งปันประสบการณ์ชีวิตกับผู้เล่าเรื่อง

ความพยายามที่จะเข้าใจวิธีการสร้างความหมายให้กับวาทกรรม “คนอยู่ร่วมกับป่า” ตามการมองของชาวบ้าน ในที่นี้คือกระบวนการที่พวกเขาสร้างความหมายให้กับความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของตัวเอง ภายใต้โครงข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม วัฒนธรรมและภาษาซึ่งตีกรอบให้เขาคิดและดำเนินชีวิตไปตามทางนั้น ซึ่งการเลือกใช้วิธีการวิเคราะห์เรื่องเล่าตามแนวทางของฟูโกเดียนในครั้งนี้ เป็นสิ่งที่ทำให้ผู้ศึกษาเชื่อมั่นว่าเป็นหนทางเข้าถึงความหมายของประสบการณ์ชีวิตของชาวบ้านตอนกลาง จากความเข้าใจตัวเขาเองอย่างถ่องแท้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผืนป่า ณ ขณะนี้ว่าเป็นอย่างไรและสามารถบอกเล่าให้สังคมโดยทั่วไปรับรู้ว่า “พวกเขาคือใคร” เพราะเรื่องเล่าเป็นช่องทางที่ทำให้ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงความรู้หรือความจริงในระดับของจิตสำนึกและการให้ความหมายของชาวบ้านที่นี่ซึ่งวิธีวิทยาในรูปแบบอื่นไม่สามารถเข้าถึงได้ อันเนื่องจากความรู้หรือความจริงชุดนี้เป็นเพียงสิ่งที่ชาวบ้านตอนกลางเป็นผู้สร้างขึ้นมาใหม่ภายใต้บริบทเฉพาะตัวที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตประจำวันของเขา ความจริงชุดนี้ย่อมเป็นที่รับรู้กันเฉพาะชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในบ้านตอนกลาง ซึ่งเป็นกลุ่มคนที่มีประวัติความเป็นมา มีความคิดหรือความเชื่อที่มีความเฉพาะตัวซึ่งได้ก่อร่างสร้างระบบความสัมพันธ์ทางสังคมของพวกเขาให้มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น ความรู้หรือความจริงที่ผู้คนเหล่านี้ยึดถือร่วมกันย่อมเป็นสิ่งที่หลุดพ้นจากความเป็นจริงที่เป็นหนึ่งเดียว มิอาจนำไปสร้างคำอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสถานที่และวันเวลาที่ต่างจากนี้ได้

การเล่าเรื่องในที่นี้จึงเป็นยุทธวิธีในการเผยหรือแสดงตัวของอำนาจให้เห็น อันเป็นการทำงานของอำนาจที่สร้างความจริงผ่านเทคโนโลยีแห่งตัวตนเพื่อปรับเปลี่ยนชาวบ้านในชุมชนเขตป่าให้กลายเป็นผู้รู้คิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ประสบการณ์ต่างๆ จึงเป็นเรื่องราวที่เกิดขึ้นเฉพาะบริบท โดยเป็นความพยายามในการบอกเล่าถึงวิถีชีวิตของเขาว่ามีความผูกพันแนบแน่นกับผืนป่าเพียงใด ซึ่งเกิดจากการตระหนักรู้ในตัวตนที่มีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลแวดล้อมที่ดำรงอยู่ในบริบทเดียวกัน ดังเช่นเรื่องราวที่ชาวบ้านบอกเล่าถึงความทุกข์ยากในการเผชิญกับความไม่เข้าใจของสังคมและชุมชนรอบด้านที่มีต่อวิถีการจัดการป่าของพวกเขา ทว่าด้วยความเชื่อมั่นต่อแนวทางการจัดการป่าของตนเองทำให้ชุมชนสามารถพลิกฟื้นผืนป่าให้กลับมาคงความอุดมสมบูรณ์อีกครั้งหนึ่งและทำให้สังคมรับรู้ เข้าใจถึงตัวตนที่มุ่งหวังปกป้องป่าให้คงอยู่ของเขาว่าเข้มข้นและเข้มแข็งเพียงไร ซึ่งทำให้ผู้ศึกษามองทะลุถึงพลังอำนาจจากทุกทิศทุกทางที่มุ่งกระทำต่อตัวตนของผู้เล่าจากกลวิธีในการต่อรองกับอำนาจ ตลอดจนความเข้าใจถึงจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของชาวบ้านในอันที่จะดูแลสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนของตนเองซึ่งถูกกำหนดมาจากโครงสร้างหรือตัวระบบของสังคม เฉพาะอย่างยิ่งการนำเรื่องราวกลับมาเล่าใหม่อีกครั้งนั้น เปิดโอกาสให้ผู้เล่าเรื่องจัดระบบข้อมูลและเหตุการณ์ต่างๆ ในชีวิตของตนเองได้ใหม่ เพราะผู้ศึกษามองว่าบุคคลแต่ละคนคือ “ผู้เชี่ยวชาญ” ในชีวิตของตน เขาย่อมมีทักษะ ความเชื่อและกำลังในอันที่จะต่อรองกับอำนาจที่มุ่งกระทำต่อตนเอง การบอกเล่าประสบการณ์การต่อสู้กับอำนาจรัฐเพื่อให้ได้มาซึ่งโอกาสในการดำรงชีวิตและเป็นผู้ดูแลรักษาผืนป่าแห่งนี้ต่อไปนั้น จะช่วยให้เขาได้ปรับมุมมองและการรับรู้ เกิดความเข้าใจตนเอง เกิด

กำลังใจและเกิดพลังในการที่จะปกป้องสิ่งแวดล้อมของตนเอง ซึ่งเป็นการบีบเค้นให้ความผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมที่เข้มข้นปรากฏตัวขึ้น

ประการสำคัญกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมตามแนวทางการศึกษาเรื่องเล่าสามารถตอบคำถามที่มีต่อคุณค่าของความรู้ที่มีแก่สังคม ด้วยการดึงกลุ่มคนที่ถูกเบียดขับให้กลายเป็นชายขอบของสังคมได้ตระหนักรู้ถึงคุณค่าและเรียกความเคารพตนเองกลับมาอีกครั้งหนึ่ง เรื่องราวความทุกข์ยากเมื่อครั้งที่ชาวบ้านต้องออกจากบ้านลงไปพื้นราบเพื่อที่จะสื่อสารให้กับคนทั่วไปได้รับรู้ถึงความหมายของผู้ที่อยู่กับป่าและพร้อมที่จะดูแลป่าตลอดไป ที่ถูกถ่ายทอดออกมาทำให้ทั้งผู้เล่าและผู้ศึกษาย้อนมองเห็นภาพของความยากลำบากในการเดินทางจากชุมชนที่ทุรกันดาร โดยไม่มีเงินทองติดตัวและไม่รู้อนาคตว่าจะได้กลับมาบ้านเมื่อใด กลับต้องได้รับการปฏิเสธ การถูกรังเกียจจากประชาชนทั่วไปที่ได้รับผลกระทบจากความไม่สะดวกในการดำเนินชีวิตประจำวัน จากกฎเกณฑ์และการจัดระเบียบทางสังคมที่ทำให้เขากลายเป็นผู้เบี่ยงเบนไม่เป็นที่ยอมรับจากสังคมว่าเป็นคนที่อยู่กับป่าจะมีกำลังความสามารถในการรักษาป่าเอาไว้ได้ การถูกติดตาม ตรวจสอบและกักขังบริเวณโดยเจ้าหน้าที่รัฐ จากความเชื่อที่ต้องการแยกคนออกจากป่าตลอดยุคสมัยของวาทกรรมการพัฒนาอย่างยั่งยืน นั่นทำให้พวกเขาต้องออกไปอยู่นอกกรอบของวาทกรรมความเป็นปกติ เพราะเรื่องเล่าหลักที่แพร่หลายอยู่ในสังคมนั้นเป็นสิ่งที่กลุ่มคนเพียงบางกลุ่มพยายามชี้นำความถูกต้องในสังคม ไม่ว่าจะคุณค่า ความเชื่อและวิถีชีวิตให้สังคมทั่วไปยอมรับขณะเดียวกันก็กดทับและปิดกั้นเรื่องเล่าอันหลากหลายที่อยู่นอกกรอบเรื่องเล่าหลักไม่ให้เข้ามาสู่พื้นที่ทางสังคม

การเข้าถึงความหมายของการสร้างความเป็นผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านตอนกลาง จากเรื่องราวที่พวกเขาถ่ายทอดออกมาไม่ได้เป็นเพียงการสร้างความรู้ชุดใหม่ซึ่งเป็นประสบการณ์เฉพาะตัวของชาวบ้านที่เป็นผู้บอกเล่า หากพิจารณาว่าความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของชาวบ้านในพื้นที่ป่าคือผลกระทบจากปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมตามวิถีแห่งชุมชนนั้น การร่วมกันสร้างความจริงชุดใหม่เกี่ยวกับกระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดเรื่องสิ่งแวดล้อมของพวกเขาที่เกิดขึ้นท่ามกลางบรรยากาศของความเห็นอกเห็นใจระหว่างผู้ศึกษากับผู้เล่าเรื่องเหล่านี้ไม่ได้บังเกิดผลให้ชาวบ้านมีความเข้าใจตนเองและสามารถบอกเล่าเรื่องราวให้สังคมโดยทั่วไปรับรู้ว่า “พวกเขาคือใคร” เท่านั้น ทว่าผลของการเข้าใจตนเองอย่างลึกซึ้งของผู้เล่าเรื่องที่เกิดจากการทบทวนตนเองเพื่อกลั่นกรองประสบการณ์ชีวิตในอดีตให้กลับฟื้นคืนมามีชีวิตอีกครั้งหนึ่งนั้นยังมีพลังเพียงพอที่จะทลายกรอบของความเชื่อที่ผู้ศึกษายึดมั่นมาตลอดว่าโลกนี้มีความจริงที่แน่แท้เป็นหนึ่งเดียวลงอย่างสิ้นเชิง เพราะการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ชีวิตร่วมกับกลุ่มคนที่มีความคิดและความเชื่อที่ต่างไปจากตนเองอย่างมากมายเหล่านั้น ได้ชี้แนะให้ผู้ศึกษามองนอกกรอบความรู้ที่ไม่เคยตั้งข้อสงสัยหรือเคลือบแคลงใจมาก่อน

คงปฏิเสธไม่ได้ว่าตัวตนของผู้ศึกษาคือผลผลิตของความรู้หรือความจริงอีกชุดหนึ่ง ซึ่งแตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับชาวบ้าน จากสถานภาพทางสังคมที่ต่างกันจะมีผลให้ความคิดหรือความเชื่อมีความแตกต่างหลากหลายออกไป กล่าวคือในฐานะของนักศึกษาที่ผ่านการศึกษาจากสถาบันการศึกษาซึ่งเป็นแหล่งผลิตชุดความรู้หรือความจริงเรื่องสิ่งแวดล้อม บนพื้นฐานทางวิทยาศาสตร์ที่ได้รับการยอมรับว่าจริงแท้ในยุคสมัยนี้ เพราะสามารถจับต้อง ทดลองและพิสูจน์ได้ว่าเป็นจริง นั่นทำให้ผู้ศึกษาเคยมองว่าชุดความรู้หรือความจริงของชาวบ้านมีสถานภาพต่ำกว่าชุดความรู้อื่นที่สังคมให้การรับรอง เช่นความเชื่อในเรื่องพิธีกรรมต่างๆ เพื่อบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ให้การปกปักรักษาป่าต้นน้ำ ซึ่งดูเหมือนว่าชาวบ้านยังคงงมงายในลัทธิความเชื่อที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าจริง ต่อเมื่อเข้าใจแนวคิดการสร้างความจริงของอำนาจ จึงรับรู้ว่าพิธีกรรมเหล่านั้นไม่ได้ทำไปเพื่อจรรโลงจิตใจหรือเป็นเพียงการสืบทอดประเพณีดั้งเดิมเท่านั้น แต่พิธีกรรมเป็นการตอกย้ำอำนาจหรือความชอบธรรมให้กับชาวบ้านในการเป็นผู้พิทักษ์ผืนป่าเหล่านั้นไว้ ไม่ต่างไปจากการสร้างความชอบธรรมในการใช้อำนาจรัฐผ่านพิธีกรรมต่างๆ เพื่อสร้างความจริงหรือความเชื่อบางประการให้เกิดขึ้นแก่สังคมโดยทั่วไป

บ่อยครั้งที่ผู้ศึกษารู้สึกคลางแคลงใจต่อการที่ชาวบ้านนำเคล็ดความเชื่อตามคำบอกเล่าของบรรพบุรุษมาปรับใช้เป็นแนวปฏิบัติในการกำกับควบคุมการใช้ประโยชน์จากผืนป่าของชุมชน ซึ่งมองได้ว่าพวกเขาตกอยู่ภายใต้กรงขังของประเพณีวัฒนธรรม เป็นผู้ไร้ซึ่งเหตุผลและอิสรภาพในการสร้างความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมที่พร้อมสรรพของตนเอง อันเกิดจากความเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมต่อความจริงเชิงประจักษ์ซึ่งเป็นพื้นฐานของกระบวนการสร้างความรู้หรือความจริงทางวิทยาศาสตร์ซึ่งพยายามทำให้สังคมและผู้ศึกษาเชื่อในความเป็นมนุษย์ที่มีอิสรภาพ มีเหตุผลและสามารถเข้าถึงความรู้ความจริงต่างๆ ด้วยตนเองหรือควบคุมตนเองได้อย่างเต็มที่ โดยมิได้ตระหนักเลยว่าตัวตนของผู้ศึกษานั่นเองคือพื้นที่ปฏิบัติการอันเข้มข้นของการจัดการสิ่งแวดล้อมบางประการที่พยายามเข้ากำหนดตนเองให้กระทำไปตามเจตจำนงของอำนาจนั้นอย่างเชื่องเชื่อ ตรงข้ามกับชาวบ้านตอนกลางพวกเขาแสดงให้เห็นว่าแม้ด้านหนึ่งจะถูกครอบงำจากอำนาจที่เชื่อมโยงกับความรู้ด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม จากความพยายามของรัฐเข้านำทางปฏิบัติประชาชนในมิติของสิ่งแวดล้อมด้วยการส่งเสริมการจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมากำกับแนวปฏิบัติด้านการจัดการทรัพยากรของชุมชนอย่างเป็นธรรมชาติ ทว่าชาวบ้านตอนกลางสามารถต่อรองกับอำนาจที่แทรกซึมเข้ากำหนดคุณลักษณะความเป็นนักสิ่งแวดล้อมในรูปลักษณะใดลักษณะหนึ่งให้กับตน ด้วยการสร้างสรรค์วิถีการจัดการทรัพยากรที่มีลักษณะเฉพาะถิ่น จากการผสมผสานภูมิปัญญาชาวบ้านเข้ากับความรู้เรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อมสมัยใหม่ ซึ่งประจักษ์ชัดว่าเป็นความรู้หรือความจริงที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนแห่งนี้ จนกลายเป็นชุดความรู้สำเร็จรูปที่เขายึดถือเป็นแนวปฏิบัติตลอดมา อันแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านที่นี่มีอิสระในการเลือกวิถีการจัดการทรัพยากรตามทางเดินของตนเอง

ดูเหมือนว่ากระบวนการสร้างตัวตนผู้รู้คิดด้านสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏตัวขึ้นภายในสนามการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนแห่งหนึ่ง จะไม่ต่างอะไรกับกระบวนการผลิตหรือสร้างผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมจากสถาบันการศึกษาต่างๆ เมื่อพิจารณาจากการที่ผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นได้ผ่านหลักสูตรการเรียนการสอนด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม การวัดคุณสมบัติโดยการสอบ ตลอดจนการผ่านกิจกรรมประกอบคุณสมบัติ ด้วยการนำเสนอผลวิจัยในเวทีการประชุมทางวิชาการด้านสิ่งแวดล้อมและการตีพิมพ์บทความทางวิชาการลงในวารสารวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม ตัวตนของผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมได้ปรากฏตัวขึ้นจากสถานะทางวิชาชีพและการดำเนินกิจกรรมด้านวิชาการที่พวกเขาเหล่านั้นถูกกำหนดจากสถาบันการศึกษา อันเป็นปฏิบัติการทางด้านวิชาการภายในสถาบันที่ผลิตหรือสร้างตัวตนของผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นกับบุคคลนั้น หรือกล่าวได้ว่าเป็นอำนาจที่จัดกระทำต่อตัวตนโดยมีความเป็นสถาบันเป็นกลไกสำคัญในการเข้าจัดการ เช่นนี้แล้วชาวบ้านที่ถูกผลิตหรือสร้างขึ้นจากปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนท้องถิ่น ย่อมมีสิทธิที่จะบอกเล่าความเป็นจริงด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่เหมาะควรกับชุมชนของตน ไม่ต่างอะไรกับผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป ผลที่เกิดขึ้นนี้ทำให้เรารับรู้ถึงปฏิบัติการของอำนาจที่สัมพันธ์กับความรู้ซึ่งทำงานอย่างลื่นไหลผ่านพื้นที่ทางสังคมที่มีลักษณะเฉพาะ อันได้แก่ โรงเรียน มหาวิทยาลัย องค์กรด้านสิ่งแวดล้อม แม้กระทั่งพื้นที่ของชุมชนในเขตป่าซึ่งดำเนินการสร้างปฏิบัติการต่างๆ อันรับรองว่าบุคคลที่ผ่านกระบวนการสร้างตัวตนภายในอาณาบริเวณดังกล่าวมีสิทธิที่จะบอกเล่าความเป็นจริงเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมตามการมองของเขาเอง เพราะปฏิบัติการของความรู้ที่สัมพันธ์กับอำนาจซึ่งทำงานผ่านปฏิบัติการต่างๆ ภายในสถาบันทางสังคมเหล่านี้ได้สร้างความจริงที่ฝังตรึงอยู่ภายในใจของบุคคลทั้งหลายว่าตนเองได้กลายเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อมโดยสมบูรณ์แล้ว

กระบวนการเรียนรู้ผ่านการสร้างสรรค์งานปริญญานิพนธ์ครั้งนี้ ยังท้าทายตัวตนที่ทำให้ผู้ศึกษาเกิดการทบทวนตนเองอยู่ตลอดเวลา เพื่อแสดงบทบาทให้สอดคล้องกับสถานภาพความเป็นนักวิชาการของตน เพราะอีกสถานะหนึ่งผู้ศึกษาคือข้าราชการสังกัดหน่วยงานด้านความมั่นคงซึ่งเป็นกลไกหลักในการดำรงรักษาอำนาจสูงสุดของรัฐ อันทำให้มุมมองเรื่องอำนาจที่ผ่านมากระจุกตัวอยู่ที่ศูนย์กลางความเป็นรัฐและสถาบันต่างๆ ที่มองเห็นการขยายตัวของอำนาจรัฐออกมาในรูปของสถาบันทางการเมือง สถาบันทางศาสนาหรือสถาบันครอบครัว ซึ่งการพิจารณาอำนาจในรูปลักษณะดังกล่าวอาจให้ความสำคัญกับรัฐมากจนเกินไป แท้จริงแล้วปฏิบัติการของอำนาจที่สามารถแทรกซึมเข้าควบคุมทุกภาคส่วนของสังคมนั้น เกิดขึ้นจากการใช้สถาบันและความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่มีอยู่เดิมในระดับต่างๆ สร้างความรู้หรือความจริงซึ่งเป็นอำนาจที่เข้ากำกับประชากรอย่างลึกซึ้งถึงจิตวิญญาณ การเรียนรู้วิธีการทำงานของอำนาจในลักษณะนี้ได้เปิดโลกทัศน์ใหม่ที่ทำให้ผู้ศึกษาตระหนักรู้ว่าอย่างไรเสียตัวเองคงไม่อาจหลีกพ้นการตกเป็นพื้นที่ปฏิบัติของอำนาจ จากการถูกระบอบแห่งความจริงบางประการเข้ากำกับความเชื่อด้านสิ่งแวดล้อมจนถึงระดับของจิตใจ

ที่ผ่านมาผู้ศึกษายอมรับว่ารู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อการชุมนุมเรียกร้องของประชาชนที่ได้รับความเดือดร้อนจากประเด็นปัญหาเรื่องที่ดินทำกินทับซ้อนป่าอนุรักษ์ ตามภารกิจหลักในการเฝ้าตรวจตราความเคลื่อนไหวของแกนนำด้านสิ่งแวดล้อมที่แสดงการคัดค้านนโยบายภาครัฐ เพราะในมุมมองของรัฐการกระทำการเช่นนั้นถูกกำหนดให้เป็นความเคลื่อนไหวของมวลชนที่กระทบต่อความมั่นคงของชาติ ด้วยความเชื่อมั่นอย่างเต็มเปี่ยมต่ออำนาจเชิงกฎหมายซึ่งจะปรากฏออกมาในรูปของสิทธิและความชอบธรรมในด้านกฎหมาย ความเคลื่อนไหวของชาวบ้านเหล่านั้นมักถูกมองว่าเป็นผู้กระทำการที่ละเมิดต่อกฎหมาย ขณะที่พวกเขาต่างยืนยันถึงสิทธิและความชอบธรรมในแง่ของการเป็นผู้อยู่อาศัยในผืนป่าเหล่านั้นมาก่อนหน้าที่จะเกิดการบัญญัติเป็นข้อกำหนดทางกฎหมาย จึงเป็นการต่อสู้ที่ตั้งอยู่บนความรู้หรือความจริงคนละชุดกันอย่างสิ้นเชิง ด้วยความเข้าใจดีว่าสังคมทั่วไปโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่รัฐมีความคิดเชิงลบต่อความเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องสิทธิในการอยู่ร่วมกับป่าของชาวบ้านเพียงไร ผู้ศึกษาจึงคาดหวังว่ากระบวนการเรียนรู้ความจริงชุดใหม่ที่มีโอกาสได้สร้างสรรค์ร่วมกับชุมชนที่อยู่ในเขตป่า น่าจะเป็นพื้นที่ตรงกลางซึ่งสามารถเชื่อมต่อความจริงที่มีความแตกต่างหลากหลายภายในสังคม จนทำให้ผู้ศึกษาสามารถเปิดพื้นที่ให้ชุดความรู้หรือความจริงที่สร้างขึ้นมาร่วมกับชาวบ้าน กลายเป็นความรู้ที่ถูกรับฟังเช่นเดียวกับชุดความรู้อื่นๆ ที่ถูกยอมรับจากสังคมในวงกว้าง

การปรับเปลี่ยนยุทธวิธีการต่อสู้เพื่อช่วงชิงความหมายเรื่อง “คนอยู่กับป่า”

ปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดำรงอยู่ในหมู่บ้านตอนกลาง แสดงให้เห็นว่าความเคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของไทยในปัจจุบันมีมิติที่สลับซับซ้อนและยังเกี่ยวพันกับความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐและกลุ่มคนต่างๆ ภายในสังคมอย่างแนบแน่น ดังนั้นแล้วการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาเรื่องของการจัดการป่าชุมชนย่อมไม่อาจมองข้ามการทำงานของอำนาจที่แสดงตัวโลดแล่นอยู่ภายในอาณาบริเวณของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติไปได้ โดยเฉพาะความพยายามขยายปริมณฑลทางการปกครองเข้ากำกับควบคุมพื้นที่ป่าให้ได้อย่างเบ็ดเสร็จผ่านการให้ความหมายกับการจัดตั้ง “ป่าชุมชน” เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับรัฐในการเข้าจัดการกำหนดและปรับเปลี่ยนระบบความสัมพันธ์ระหว่างคนกับป่าให้เป็นไปตามความหมายที่สร้างขึ้นมา นี่อาจเป็นพื้นฐานที่ก่อให้เกิดประเด็นปัญหาการเมืองว่าด้วยป่าชุมชนขึ้นในปัจจุบัน ที่ทำให้เกิดการรวมตัวกันภายในชุมชนท้องถิ่นและภาคีเครือข่ายป่าชุมชนขึ้นมา เพื่อเรียกร้อง ตอบโต้หรือต่อรองกับรัฐในประเด็นปัญหาที่ตนได้รับความเดือดร้อน โดยการสร้าง “กติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต” เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างคำจำกัดความใหม่ให้กับสิ่งที่ต่อสู้

ปัจจุบันประเด็นปัญหาดังกล่าวดูเหมือนจะถูกจำกัดวงอยู่ที่การสร้างพื้นที่การต่อสู้เพื่อช่วงชิงความหมายว่าด้วยการจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ เริ่มต้นจากทางฝ่ายรัฐและกลุ่มอนุรักษ์บางกลุ่มแม้ว่าจะเห็นด้วยกับหลักการทั่วไปของป่าชุมชนและส่งเสริมให้ชาวบ้านและชุมชนท้องถิ่นจัดการป่าชุมชนในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติและเขตป่าเสื่อมโทรมพื้นที่อื่นๆ ที่อยู่นอกเขต

พื้นที่อนุรักษ์ ซึ่งรวมถึงพื้นที่อุทยานแห่งชาติ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าและพื้นที่ต้นน้ำชั้นหนึ่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ.2539 เป็นต้นมา แต่อนุญาตให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ได้เฉพาะชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์เท่านั้น และไม่อนุญาตให้มีการทำไม้ในเขตป่าชุมชนที่อยู่ในเขตป่าอนุรักษ์อย่างเด็ดขาด อันแสดงให้เห็นว่าความเชื่อดังกล่าวยังคงตั้งอยู่บนความเชื่อในอำนาจเชิงกฎหมายซึ่งจะปรากฏออกมาในรูปของการให้โอกาสในการจัดการและการดูแลรักษาป่ากับชาวบ้านเท่านั้น แต่ไม่ได้มอบโอกาสในการเป็นเจ้าของอย่างแท้จริงหรือถูกต้องตามกฎหมายให้กับพวกเขา เพราะรัฐยังคงเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในที่ดินอยู่เหนืออาณาบริเวณความเป็นรัฐต่อไป ขณะที่ชาวบ้านนั้นระลึกตนเองอยู่ตลอดเวลาถึงความเป็นตัวตนที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับธรรมชาติและสังคม ซึ่งเป็นการมองธรรมชาติในลักษณะขององค์รวม ที่เปิดกว้างให้ทุกสรรพสิ่งอยู่ร่วมกับป่า ในความหมายของการขอโอกาสชุมชนในการดูแลและรักษาป่า ด้วยการเปิดพื้นที่ให้ชาวบ้านเป็นผู้ที่จัดการและใช้ประโยชน์จากป่าตามกำลังความสามารถของตนเอง โดยสามารถกำหนดพื้นที่และขอบเขตของกิจกรรมภายในผืนป่าด้วยตนเอง นอกจากป่าจะยังคงเป็นฐานทรัพยากรหลักซึ่งเป็นแหล่งอาหารและแหล่งรายได้เพื่อประโยชน์ในการยังชีพของพวกเขาโดยตรงแล้ว ยังจะนำไปสู่การปกป้องและคุ้มครองสิ่งแวดล้อมที่ดีให้แก่สังคมทางอ้อมด้วย อันแสดงให้เห็นถึงการเรียกร้องโอกาสของชาวบ้านในแง่ของคนป่าที่เกิด เติบโตและใช้ชีวิตอยู่ในป่ามาหลายชั่วคน สมควรที่จะเป็นคนกลุ่มแรกที่มีอำนาจในการดูแลรักษาป่าด้วยตนเอง

ในทางปฏิบัติแม้ว่าปัจจุบันสังคมไทยยังไม่มีกฎหมายป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ แต่มีชุมชนหลายแห่งได้ปรับใช้วาทกรรมป่าชุมชนเพื่อสร้างความชอบธรรมให้ตนเองในการควบคุมและจัดการทรัพยากรในท้องถิ่น ชาวบ้านหลายแห่งที่ลุกขึ้นมาจัดตั้ง “คณะกรรมการป่าชุมชน” หลายแห่งต่างได้รับการยอมรับจากสังคมและเจ้าหน้าที่หลายหน่วยงานในฐานะผู้ปกป้องและรักษาทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อม ดังกรณีของป่าชุมชนบ้านตอนกลางที่ผู้ศึกษาได้เข้าไปเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านในกระบวนการสร้างความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของพวกเขา ทำให้มองเห็นว่าชาวบ้านเองก็มีการปรับเปลี่ยนปฏิบัติการด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนเพื่อต่อรองกับอำนาจรัฐหลายประการ ตัวอย่างที่เด่นชัดคือการสร้างความหมายใหม่ของ “ไร่หมุนเวียน” ซึ่งรัฐและสังคมโดยทั่วไปที่ต้องการให้มีการแยกคนออกจากป่าโดยไม่อนุญาตให้ผู้ใดเข้าใช้ประโยชน์ในเขตป่าอนุรักษ์ได้ มักจะมองว่าเป็นการทำไร่เลื่อนลอย ซึ่งมุ่งแต่จะตัดโค่นและเผาป่า แล้วกำหนดภาพแทนให้กับชาวบ้านว่าเป็นผู้บุกรุกทำลายป่า ขณะที่ชาวบ้านมีการตอบโต้ด้วยการนิยามพื้นที่เดียวกันนี้ว่าเป็นไร่หมุนเวียนที่มีวิถีการจัดการสิ่งแวดล้อมตามแนวปฏิบัติดั้งเดิมของตน ด้วยการฟื้นฟูสภาพพื้นดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนการลดพื้นที่ไร่หมุนเวียนลงควบคู่กับการเปลี่ยนไปทำระบบไร่นาสวนผสมมากขึ้น การปลูกไม้ผลสร้างความหลากหลายทางชีวภาพและลดการพึ่งพาตลาดภายนอก ตลอดจนการปรับเปลี่ยนพื้นที่ไร่ร้างส่วนหนึ่งให้กลายเป็นป่าชุมชน บนพื้นฐานของการผสมผสานการจัดการสมัยใหม่เข้ากับชุดความรู้พื้นถิ่นที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีวิถีการจัดการดิน น้ำ และป่า ที่เป็นตัวของตัวเอง อันเป็นการแสดงตัวตนความเป็นผู้รู้คิดทางสิ่งแวดล้อมของเขาให้เป็นที่

รับรู้ของสาธารณชนในวงกว้าง ส่วนการให้ความหมายใหม่กับพื้นที่ดังกล่าวก็เพื่อแสดงว่าพื้นที่นั้นมีการใช้ประโยชน์แบบดูแลรักษาป่าและชุมชนที่นี่มีกำลังความสามารถในการรักษาป่าได้อย่างยั่งยืน พื้นที่ป่าและพื้นที่ไร่หมุนเวียนจึงเป็นอาณาบริเวณแห่งการต่อสู้ทางความคิดและการช่วงชิงความหมาย ซึ่งเป็นยุทธวิธีหนึ่งของการต่อสู้ของชาวบ้าน เพื่อใช้ในการแสดงพลังของชุมชนที่จะจัดการทรัพยากรและต่อรองโอกาสของเขาในการทำกินในเขตป่า

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เชษฐา พวงหัตถ์. (2548). *โครงสร้าง-ผู้กระทำการ.* กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ คณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2540). *การบริหารรัฐกิจเปรียบเทียบ : บทสำรวจพรมแดนแห่งความรู้แนววิพากษ์.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

----------. (2554). *วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจ ความรู้ ความจริง เอกลักษณ์ และ ความเป็นอื่น = Development Discourse : Power Knowledge Truth Identity and Otherness.* พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: วิภาษา.

ธเนศ วงศ์ยานนาวา. (2532). *การวิเคราะห์ซับเจค (Subject) ทฤษฎีที่ใช้ทฤษฎีว่าด้วยอำนาจของมิเชล ฟูโก.* กรุงเทพฯ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

----------. (2554). *ความสมเหตุสผลของความชอบธรรม (การครอบงำ)* กรุงเทพฯ: คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

ประภาส, ปิ่นตบแต่ง. (2552). *กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม*. กรุงเทพฯ: โครงการผลิตตำราและเอกสารการสอน คณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เพ็ญพรรณ อินทปันตี. (2554). *สิทธิชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

มูลนิธิสืบนาคะเสถียร. (2558). *รายงานสาธารณะ "สถานการณ์ป่าไม้ไทย 2558"*. สืบค้นเมื่อ 9 พฤษภาคม 2559 เวลา 13.50 น., จาก http://www.oknation.net/blog/rawangphrai/2015/09/02/entry-1.

วีระ สมบูรณ์. (2541). *ความไม่รู้ไร้พรมแดน.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง.

สัณฐิตา กาญจนพันธ์. (2554). *ความคิดสีเขียว วาทกรรม* เชียงใหม่: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุรินทร์, อันพรม. (2554). ป่าชุมชน: เทคโนโลยีอำนาจควบคุมชุมชนในเขตป่าชิ้นใหม่? กรณีศึกษาป่าชุมชนห้วยแก้ว ตำบลห้วยแก้ว อำเภอแม่ออน จังหวัดเชียงใหม่. *วารสารสังคมวิทยา* 30(2).

อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2544). *มิติชุมชน วิธีคิดท้องถิ่นว่าด้วย สิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร.* กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

----------. (2555). *คิดอย่างมิเชล ฟูโกต์ คิดอย่างวิพากษ์ จากวาทกรรมของอัตบุคคลถึงจุดเปลี่ยนของอัตตา.* กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

Agrawal, Arun. (2005). *Environmentality: Technologies of Government and the Making of Subject*. Durham: Duke University Press.

Atkins, Kim. (2005). Commentary on Nietzche In *Self and Subjectivity.* Edited by Atkins, Kim. Malden: Blackwell Publishing.

Bold, Christine. (2012). *Using Narrative in Research* London: SAGE Publications.

Boucher-Bonnafous, Maria. (2010). The Concept of Subjectivation: A Central Issue in Governmentality and Government of the Self. In *A Foucault for the 21st Century Governmentality, Politics and Discipline in the New Millennium.* Edited by Binkley, Sam; &Capetillo, Jorge. Cambridge: Cambridge Schollars Publishing.

Bäckstrand, Karin. (2004). Scientisation Vs. Civic Expertise in Environmental Governance: Eco-Feminist, Eco-Modern and Post-Modern Responses. *Environmental Politics*. 13.(4): 695–714.

Braun, Bruce. (2000). Producing Vertical Territory: Geology and Govrnmentality. *Late Vicorian Ecumene*. 7(1): 7-46.

Burchell, Graham; Gordon, Colin; & Miller, Peter. (1991). *The Foucault Effect : Studies in Governmentality*. London: Haverster Weatsheaf.

Charmaz, Kathy. (2014). *Constructing Grounded Theory Introduction Qualitative Methods Series*. 2 ed. New York: Sage Publications.

Connelly, F.Michael; & Clandimin, D.Jean. (1990). Stories of Experience and Narrative Inquiry. *Educational Researcher*. 19(5): 2-14.

Cruikshank, Barbara. (1994). The Will to Empower : Technologies of Citizenship and the War on Poverty. *Socialist Review*. 23(4): 29-55.

----------. (1996). Revolutions Within: Self-Government and Self-Esteem. In *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-Liberalism and Rationalities of Government.* Edited by Andrew, Barry ;Thomas, Osborn; &Nikolas, rose. pp. 231-251. Chicago: University of Chicago Press.

Danaher, Geoff; Schirato, Tony; & webb, Jen. (2000). *Understanding Foucault*. London: SAGE Publications.

Darier, Eric. (1996). Environmental Governmentality: The Case of Canada's Green Plan. *Environmental Politics*. 5: 505-606.

----------. (1999). Foucault and the Environment In *Discourse of the Environment* Edited by Darier, Eric. pp. 1-33. Malden: PA: Blackwell.

Dean, Mitchell. (2010). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*. London: Sage Publications.

Demeritt, David. (2001). Scientific Forest Conservation and the Statistical Picturing of Nature's Limits in the Progressive-Era United States. *Environment and planning*. D 19: 431-459.

Foucault, Michel. (1980a). Truth and Power. In *Power/Knowledge Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 Michel Foucault.* Edited by Gordon, Colin. pp. 109-133. New York: Pantheon Books.

----------. (1980b). Two Lectures. In *Power/Knowledge Selected Interviews and Other Writings 1972-1977 Michel Foucault.* Edited by Gordon, Colin. pp. 78-108. New York: Pantheon Books.

----------. (1983). The Subject and Power. In *Michel Foucualt: Beyond Structuralism and Hermeneutics.* Edited by Dreyfus, Hubert L.; &Rabinow, Paul. 2 ed. Chicago: The University of Chicago Press.

----------. (1988). Technologies of the Self. In *The Body.* Edited by Group, The Aberdeen Body. London and New York: Routledge.

----------. (1990). Right of Death and Power over Life. In *The History of Sexuality Volume 1 an Introduction.* London: Penguin Books.

----------. (1991). Governmentality. In *The Foucault Effect: Studies in Governmentality* Edited by Burchell, Graham;Gordon, Colin; &Miller, Peter. Hemel Hempstead.

----------. (1997).Technology of the Self. In *The Essential Works of Michel Foucault V.1 Ethics: Subjectivity and Truth* Edited by Rabinow, Paul. New York: The New Press.

----------. (2000). Governmentality. In *Michel Foucault Power Vol. Iii, Essential Works of Foucault* Edited by Faubion, Jame D. New York: The New York Press

----------. (2004). Technology of the Self. In *The Body: Critical Concepts in Sociology.* Edited by The Aberdeen Body Group (Blaikie, Hepworth, Holmes, Howson, Inglis and Sartain). V. 1. London and New York: Routledge.

----------. (2007). *Security, Territory, Population*. New York: Picador.

----------. (2008). *The Birth of Biopolitics. Lectures at College De France 1978-1979.* New York: Palgrave Macmillan.

Gibson, Katherine. (2001). Regional Subjection and Becoming. *Environment and planning*. D 19: 639-667.

Gordon, Colin. (1991). Governmental Rationality : An Introduction. In *The Foucault Effect : Studies in Governmentality.* Edited by Burchell, Graham;Gordon, Colin; &Miller, Peter. Hemel Hempstead: Haverster Weatsheaf.

Hall, Stuart. (1997). *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications.

Hunt, Alan; & Wickham, Gary. (1994). *Foucault and Law: Toward a Sociology of Law as Governance*. London: Ploto Press.

Joseph, Jonathan. (2012). *Foucault and Reality*. Sage Retrieved

Lemke, Thomas. (2011). Beyond Foucault: From Biopolitics to the Government of Life. In *Governmentality Current Issues and Future Challenges.* Edited by Brockling, Ulrich; Krasmann, Susanne; & Lemke, Thomas. New York: Routledge.

Lou, Preston. (2012). Changing Green Subjectivities in Outdoor and Environmental Education : A Qualitative Study. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*. 33(2): 237, 235-249.

Legg, Stephen. (2005). Foucault's Population Geographies: Classifications, Biopolitics and Governmental Spaces. *Population, Space and Place* 11: 137-156.

Luke, Timothy W. (1995a). On Environmentality: Geo-Power and Eco-Knowledge in the Discourses of Contemporary Environment *Cultural Critique*. 31: 57-81.

----------. (1995b). *Sustainable Development as a Power/Knowledge System: The Problem of "Governmentality"*. London: Paul Chapman Publishing.

----------. (1996). Governmentality and Contragovernmentality: Rethinking Sovereignty and Territoriality after the Cold War. *Political Geography*. 13: 491-507.

----------. (1997). *Ecocritique: Contesting the Politics of Nature, Economy, and Culture*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

----------. (1999). Environmetality as Green Governmentalit. In *Discourses of the Environment* Edited by Darier, Eric. Oxford: Blackwell Publisher.

MacKinnon, Danny. (2000). Managerialism, Governmentality and the State : A Neo-Foucaudian Approach to Local Economic Governance *Political Geography*. 19: 293-314.

Malette, Sebastien. (2010). *Green Governmentality and Its Closeted Metaphysics: Toward an Ontological Relationality*. University of Victoria.

Markula, Prikko; & Pringle, Richard. (2006). The Technologies of the Self. In *Foucualt, Sport and Exercise: Power, Knowledge and Transforming the Self.* New York: Routhledge.

Mckee, Kim. (2009). Post-Foucauldian Governmentality: What Does It Offer Critical Social Policy Analysis? *Critical Social Policy* 29(3): 467.

McNay, Loise. (1996). *Foucualt: A Critical Introduction*. Cambridge: Polity Press.

Mills, Sara. (2003). *Michel Foucualt*. New York: Routledge.

Mitchell, Katharyne. (2003). Educating the National Citizen in Neoliberal Times: From the Multicutural Self to the Strategic Cosmopolitan *Transactions of the Institute of British Geographers*. NS 25: 65-76.

Murdoch, Jonathan; & Ward, Neil. (1997). Governmentality and Territoriality: The Statistical Manufature of Britian's "National Farm". *Political Geography*. 16(4): 307-324.

Patterson, Wendy. (2013). Narratives of Events: Labovian Narrative Analysis and Its Limitations. In *Doing Narrative Research.* Edited by Andrews, Molly;Squire, Corinne; &Tamboukou, Maria. 2 ed. London: SAGE Publications.

Phoenix, Ann. (2013). Analysing Narrative Contexts. In *Doing Narrative Research.* Edited by Andrews, Molly;Squire, Corinne; &Tamboukou, Maria. 2 ed. London: SAGE Publications.

Rabinow, Paul. (1984). Introduction. In *The Foucault Reader.* Edited by Rabinow, Paul. New York: Pantheon Books.

Riessman, Catherine Kohler. (1993). *Narrative Analysis*. London: SAGE Publications.

Rose, Nicholas; & Miller, Peter. (2008). *Governing the Present: Administering Economic, Social and Personal Life*. Cambridge: Polity.

Rutherford, Paul. (1999). The Entry of Life into History. In *Discourses of the Environment* Edited by Darier, Eric. pp. 37-62. Malden: PA: Blackwell.

----------. (2002). *Policing Nature: Ecology, Natural Sciences and Bio-Politics*. Kelvin Grove, QLD: University of Queensland. Retrieved

Rutherford, Stephanie. (2007). Green Governmentality: Insights and Oppotunities in the Study of Nature's Rule*. Progess in Human Geography*. 31(3): 291-307.

Squire, Corinne. (2013). From Experience-Centred to Socioculturally-Oriented Approaches to Narrative In *Doing Narrative Research.* Edited by Andrews, Molly;Squire, Corinne; &Tamboukou, Maria. 2 ed. London: SAGE Publications.

Squire, Corinne; Andrews, Molly; & Tamboukou, Maria. (2013). Introduction: What Is Narrative Research? In *Doing Narrative Research.* Edited by Andrews,Molly;Squire, Corinne; &Tamboukou, Maria. 2 ed. London: SAGE Publications.

Tamboukou, Maria. (2013). A Foucauldian Appoarch to Narratives. In *Doing Narrative Research.* Edited by Andrews, Molly;Squire, Corinne; &Tamboukou, Maria. 2 ed. London: SAGE Publications.

ภาคผนวก

แนวทางการสนทนากับผู้อาวุโสในชุมชน

1. ชุมชนนี้ก่อตั้งมาเป็นระยะเวลานานเท่าไหร่ มีประวัติความเป็นมาอย่างไร ชื่อเริ่มแรกของชุมชนคือชื่ออะไร ทำไมจึงตั้งชื่อเช่นนั้น แล้วทำไมจึงเปลี่ยนชื่อในภายหลัง ใครเป็นผู้ริเริ่มมาบุกเบิกก่อตั้งชุมชน และเพราะเหตุใดจึงเลือกทำเลที่ตั้งนี้ในการก่อตั้งชุมชน ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นใคร อพยพมาจากที่ไหน การก่อตั้งชุมชนทำกันอย่างไร การตั้งถิ่นฐานแต่แรกเริ่มมีจำนวนครัวเรือนเท่าไหร่

2. การบุกเบิกจับจองที่ดินทำกินในอดีตทำกันอย่างไร เช่น ต่างคนต่างบุกเบิก หรือช่วยกันบุกdเบิกแล้วมาจัดสรรแบ่งปันการใช้ประโยชน์กัน วิธีการจัดสรรที่ดินทำกินทำกันอย่างไร มีระบบกรรมสิทธิที่ดินส่วนบุคคลหรือไม่ ระบบกรรมสิทธิที่ดินส่วนรวมของชุมชนหรือไม่ หากมี มีหลักการใช้ประโยชน์ร่วมกันอย่างไร

3. เดิมสภาพป่าของชุมชนมีสภาพเป็นอย่างไร ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและทรัพยากร ธรรมชาติในชุมชนลักษณะใด มีการจัดการสิ่งแวดล้อมร่วมกันของชุมชนหรือไม่ กฎเกณฑ์กติกาของชุมชนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างไร มีการกำกับควบคุมที่เข้มงวดหรือไม่ หากมีผู้ฝ่าฝืนกฎมีการลงโทษอย่างไร

4. พื้นที่ป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมีประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชนอย่างไร (ลักษณะของป่า/ทรัพยากรธรรมชาติให้ประโยชน์ที่หลากหลายซึ่งเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร) การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติ แยกเป็นประเภทใดบ้าง (การตัดไม้ การจับสัตว์ป่า/น้ำ การหาของป่า สมุนไพร อาหาร) แต่ละประเภทมีขนบหรือบรรทัดฐานของชุมชนในการจัดการ/ใช้ประโยชน์อย่างไรบ้าง

5. ชาวบ้านมีกฎเกณฑ์ในการดำรงชีวิตอยู่กับป่า/ธรรมชาติภายในชุมชนหรือไม่ ยกตัวอย่างข้อปฏิบัติของชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านมีความเชื่อหรือการนับถือสิ่งศักสิทธิ์ที่ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนหรือไม่ และมีการปฏิบัติตามอย่างไร

6. ชาวบ้านมีองค์ความรู้เดิมในการจัดการพื้นที่ป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนอย่างไร ได้รับการสั่งสมหรือถ่ายทอดจากใคร ในลักษณะใด เกิดจากการเรียนรู้ตามวิถีชีวิตประจำวันหรือได้รับการแลกเปลี่ยนจากภายนอกชุมชน (ชุมชนใกล้เคียง)

7. เหตุการณ์สำคัญหรือเหตุวิกฤติที่เกิดกับพื้นที่ป่าที่ผ่านมาซึ่งทำให้เรารู้สึกว่า ต้องลุกขึ้นมาแก้ไขทำให้สภาพป่าของเราอุดมสมบูรณ์อย่างเดิม เหตุการณ์นั้นมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของชุมชนหรือวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร เรารู้สึกอย่างไรบ้าง ช่วยเล่าเหตุการณ์ช่วงนั้นให้ฟังอย่างละเอียด เพราะอะไรตัวเราและชาวบ้านคนอื่นถึงรู้สึกว่าต้องช่วยกันทำให้สภาพป่าดีขึ้น ช่วงนั้นสภาพปัญหามีความรุนแรงมากแค่ไหน เราทำอะไรกันบ้าง

8. ในอดีตชาวบ้านแก้ไขวิกฤติสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยวิธีการใด มีการรวมตัวกันหาวิธีการแก้ปัญหาด้วยตนเองหรือไม่ การแก้ไขปัญหาของชาวบ้านประสบผลสำเร็จหรือไม่ แล้วมีใคร/หน่วยงานใดเข้ามาให้ความช่วยเหลือหรือไม่ อย่างไร เหตุการณ์เป็นอย่างไร

9. ในหมู่บ้านมีคนฝ่าฝืนมาตัดไม้ ล่าสัตว์หรือเข้าป่าในช่วงที่ปิดป่าเยอะมั้ย สมัยก่อนเป็นยังไง เมื่อเปรียบเทียบกับตอนนี้ ที่เรามีการตรวจป่า แล้วเข้าไปพบบ่อยมั้ย ทำกันอย่างไรบ้าง มีการตั้งชุดลาดตระเวนป่าหรือไม่ ทำงานกันยังไง เวลาตรวจป่าทำกันยังไงบ้าง มีใครเข้าไปทำกันบ้าง เข้าไปตรวจป่าเจอคนที่กำลังทำผิดแบบไหนบ้าง มีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกี่ยวกับการตรวจป่าที่เราเคยพบเจอ ช่วยเล่าให้ฟังบ้าง คนที่ไปตรวจป่าบ่อยๆ แล้วเขารู้สึกกันอย่างไร คิดเห็นอย่างไรถึงอาสาทำ พอชาวบ้านไปช่วยทำกันมากๆ ทำให้เค้ารู้สึกกันยังไงบ้าง ลดการทำผิดเพิ่มขึ้นบ้างมั้ย (กิจกรรมการดูแลป่าร่วมกันทำให้ชาวบ้านรักและหวงแหนป่าของตนมากขึ้นมั้ย) ดูจากอะไรที่รู้ว่าเขามีความคิดเปลี่ยนไป (การที่เค้าพูดถึงป่าว่าดีขึ้น หรือดูที่การกระทำของเขาเปลี่ยนไปยังไงบ้าง) ตอนนี้กฎเกณฑ์ของป่าชุมชนเป็นที่รับรู้ของชาวบ้านสถานการณ์ดีขึ้นบ้างหรือไม่ สภาพป่าดีขึ้นอย่างไร

10. มีบ้างไหมตัวอย่างของชาวบ้านที่ละเมิดกฎเกณฑ์ (เคยโดยปรับ ตักเตือน ดำเนินคดี) แล้วเขาปรับเปลี่ยนความคิด เมื่อเห็นสภาพป่าปัจจุบันดีขึ้น เขาคิดเห็นอย่างไร มีความคิด/ความเชื่ออย่างไรบ้าง เขาเคยเล่าให้ฟังบ้างหรือเปล่าว่าเพราะอะไรเขาถึงคิดอย่างนั้น มาเข้าร่วมกิจกรรมดูแลป่า ทำไมเขาถึงสนใจมาเข้าร่วมกิจกรรม จากที่เคยไม่เห็นด้วย เขารู้สึกอย่างไร เคยบอกให้ฟังอย่างไรบ้าง แล้วพอเขาเห็นว่าดี ได้มีการบอกต่อหรือชักชวนให้คนอื่นมาช่วยกันดูแลป่าหรือไม่ เขาบอกต่อกันอย่างไร เขาคิดอย่างไรถึงได้ชวนคนอื่นเข้าร่วมด้วย

11. ชุมชนได้สั่งสมภูมิปัญญาชาวบ้านในการเก็บหาของป่า อาทิ หน่อไม้/เห็ด/น้ำผึ้ง หรือการหาปลา หรือไม่ช่วยเล่าให้ฟังถึงวิธีการคร่าวๆ อะไรบ้าง ส่งผลให้สภาพป่าอย่างไร อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารให้ชาวบ้านได้เพิ่มมากขึ้นหรือไม่ อย่างไร วิธีการเก็บหาของป่าเหล่านั้นเผยแพร่/รับรู้ทั่วไปในชุมชนหรือไม่ อย่างไร ชาวบ้านปฏิบัติตามความเชื่อเหล่านั้นอย่างไร ชาวบ้านเห็นผลดีของการปฏิบัติตามภูมิปัญหา/การจัดการป่าหรือไม่

12. กิจกรรมการฟื้นฟูสภาพป่ามีอะไรบ้าง นอกจากเราจะเข้าไปเก็บหาของป่า แล้วเราได้ทดแทนคืนด้วยวิธีการใดบ้าง มีการเพาะชำกล้าไม้ของชุมชนเพื่อปลูกเสริมในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ทำฝายกั้นน้ำ ดูแลรักษาต้นน้ำกันอย่างไร เรื่องของความรู้ในดูแลป่าเราได้รับการถ่ายทอดจากไหน เรื่องอะไรบ้าง มีการดูงานนอกพื้นที่หรือไม่ ที่ไหนบ้าง การได้รับความรู้ดังกล่าวช่วยเสริมประสิทธิภาพการทำงานป่าชุมชนหรือไม่ อย่างไร รู้สึกอย่างไรบ้างที่ออกไปรับรู้ข้อมูลจากภายนอก ส่งผลอย่างไรต่อความคิด/พฤติกรรมของตัวเราและชาวบ้านคนอื่นบ้าง นำมาปรับใช้กับพื้นที่ของเราอย่างไร ส่วนชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมรู้สึกอย่างไร เมื่อสภาพป่าดีขึ้น ส่งผลดีต่อการทำงานของเราหรือไม่ อย่างไร

13. เวลามีไฟป่าช่วยกันอย่างไร ชาวบ้านมีวิธีการอย่างไร มีการตั้งชุดดับไฟป่าขึ้นมาดูแลโดยเฉพาะหรือไม่ หรือชาวบ้านทุกคนช่วยกันดูแล มีวิธีการอย่างไร (ทำแนวกันไฟ) มีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกี่ยวกับการเกิดไฟป่าบ้าง ตอนที่เกิดเหตุมีวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างไร ช่วยเล่าให้ฟังอย่างละเอียด สาเหตุที่เกิดไฟป่า เกิดขึ้นบ่อยครั้งหรือไม่ เราสามารถจับคนที่ก่อเหตุได้หรือไม่ อย่างไร มีวิธีการจัดการกับปัญหาไฟป่าอย่างไร ปัญหาลดน้อยลงหรือไม่ ชาวบ้านรู้สึกอย่างไรที่เกิดเหตุการณ์นี้ขึ้นมา การร่วมมือกันดับไฟป่าทำให้พวกเขารู้สึกอย่างไร มีความผูกพันธ์กับป่า หวงแหนรักป่ามากขึ้นหรือไม่ อย่างไร ทุกคนช่วยกันเป็นหูเป็นตามากขึ้นหรือไม่

14. มีความเห็นอย่างไรต่อการจัดตั้งป่าชุมชนและการดำเนินงานของคณะกรรมการประสบผลสำเร็จหรือไม่ ทำให้ชาวบ้านรู้สึกรักหวงแหนป่าของชุมชนเพิ่มมากขึ้นหรือไม่ อย่างไร ตัวเราคิดว่ามีวิธีการทำให้ดีขึ้นหรือไม่ ต่อไปคิดว่าควรทำอะไรอีก

แนวทางการสนทนากับผู้นำชุมชน

1. ทำไมถึงได้สนใจมาเป็น ผญบ. มีใครเป็นแรงบันดาลใจให้เข้ามารับตำแหน่งนี้ คนในครอบครัวเคยเป็นผู้นำชุมชนหรือไม่ เขามองเห็นอะไรในตัว ผญบ.เช่นความเป็นผู้นำ เคยทำกิจกรรมหรือการเสียสละทำประโยชน์ให้ชาวบ้านอะไรให้ชาวบ้านมาก่อนหรือไม่ (ได้รู้มาว่าทำกิจกรรมกับทางมูลนิธิฯ ทำอะไรบ้าง ตรงนี้เป็นประสบการณ์ที่ทำให้เป็นฐานของการเข้ามาทำงานชุมชนหรือไม่) ทำตัวเป็นที่น่าเชื่อถือ/ไว้วางใจของชาวบ้านในชุมชนได้อย่างไร

2. การเป็น ผญบ.เราได้แสดงอะไรให้ชาวบ้านเชื่อถือ/มั่นใจบ้างว่าเราจะทำงานได้ วิธีการปกครองลูกบ้านทำอย่างไร ช่วงแรกๆ มีปัญหาอะไรบ้าง ช่วยเล่าให้ฟังบ้าง แล้วทำยังไงถึงได้ผ่านมาได้ ทำให้ทุกคนยอมรับเราได้ มีเหตุการณ์อะไรที่ทำให้ชาวบ้านรู้สึกอย่างนั้น เมื่อชาวบ้านเดือดร้อน ทำอย่างไรให้ลูกบ้านอุ่นใจ ผญบ.มีบทบาทอย่างไร ลองเล่าเหตุการณ์ไหนที่ประทับใจให้ฟังบ้าง มีเหตุการณ์สำคัญอะไรในประสบการณ์เป็น ผญบ.ที่รู้สึกประทับใจ ผลงานที่ผ่านมาในการทำงานกับชุมชนมีอะไรที่ภูมิใจบ้าง ช่วยยกตัวอย่างให้ฟัง

3. เรื่องของการต่อสู้เรื่องสิทธิที่ดินทำกินของชุมชนที่ดำเนินมายาวนาน ที่ทำให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนบ้านกลาง แล้วเรามาสานต่อเป็นงานหนึ่งที่ ผญบ.ภูมิใจหรือเปล่า ที่ผ่านมาชุมชนได้มีการเคลื่อนไหวในเรื่องนี้อย่างไรบ้าง

4. เหตุการณ์สำคัญหรือเหตุวิกฤติที่เกิดกับพื้นที่ป่าที่ผ่านมาซึ่งทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่า ต้องลุกขึ้นมาแก้ไขทำให้สภาพป่าของเราอุดมสมบูรณ์อย่างเดิม เหตุการณ์นั้นมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของชุมชนหรือวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร เรารู้สึกอย่างไรบ้าง ช่วยเล่าเหตุการณ์ช่วงนั้นให้ฟังอย่างละเอียด เพราะอะไรตัวเราและชาวบ้านคนอื่นถึงรู้สึกว่าต้องช่วยกันทำให้สภาพป่าดีขึ้น ช่วงนั้นสภาพปัญหามีความรุนแรงมากแค่ไหน เราทำอะไรกันบ้าง

5. แนวคิดของการจัดตั้งป่าชุมชนคืออะไร ทำไมถึงคิดว่าการจัดตั้งป่าชุมชนจะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินของชุมชนได้ กิจกรรมที่สำคัญในการจัดการป่าของชุมชนมีอะไรบ้าง ผลการดำเนินงานเป็นอย่างไร ทำไมจึงคิดอย่างนั้น แล้วจะทำอะไรกันต่อไป

6. มีความประทับใจอะไรเป็นพิเศษกับภารกิจในการดูแลป่าบ้าง มีเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นกับการดูแลป่าบ้าง เช่น การไล่จับคนตัดไม้ เกิดขึ้นบ่อยมั้ยมีกระบวนการดูแลกันอย่างไร ทำกันอย่างไรบ้าง ตั้งคณะกรรมการชุดใดขึ้นมาดูแลเป็นการเฉพาะหรือเปล่า หรือว่าชาวบ้านทุกคนช่วยกันทำ ใครมาช่วยกันทำบ้าง จับคนตัดไม้ได้แล้วทำยังไงต่อ ตักเตือน ปรับ แจ้งตำรวจมาจับกุมดำเนินคดี ลงโทษแล้วได้ผลเป็นอย่างไร คนฝ่าฝืนลดลงหรือไม่ อย่างไร (ถ้าลดลงเป็นเพราะอะไร เค้าเคยเล่าให้ฟังมั้ยว่าเพราะอะไรถึงไม่ทำผิดแล้ว)

7. เวลามีไฟป่าช่วยกันอย่างไร ชาวบ้านมีวิธีการอย่างไร มีการตั้งชุดดับไฟป่าขึ้นมาดูแลโดยเฉพาะหรือไม่ หรือชาวบ้านทุกคนช่วยกันดูแล มีวิธีการอย่างไร มีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกี่ยวกับการเกิดไฟป่าบ้าง ตอนที่เกิดเหตุมีวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างไร ช่วยเล่าให้ฟังอย่างละเอียด สาเหตุที่

เกิดไฟป่า เกิดขึ้นบ่อยครั้งหรือไม่ เราสามารถจับคนที่ก่อเหตุได้หรือไม่ อย่างไร มีวิธีการจัดการกับปัญหาไฟป่าอย่างไร ปัญหาลดน้อยลงหรือไม่ ชาวบ้านรู้สึกอย่างไรที่เกิดเหตุการณ์นี้ขึ้นมา การร่วมมือกันดับไฟป่าทำให้พวกเขารู้สึกอย่างไร มีความผูกพันธ์กับป่า หวงแหนรักป่ามากขึ้นหรือไม่อย่างไร ทุกคนช่วยกันเป็นหูเป็นตามากขึ้นหรือไม่

8. ในหมู่บ้านมีคนฝ่าฝืนมาตัดไม้ ล่าสัตว์หรือเข้าป่าในช่วงที่ปิดป่าเยอะมั้ย สมัยก่อนเป็นยังไง เมื่อเปรียบเทียบกับตอนนี้ ที่เรามีการตรวจป่า แล้วเข้าไปพบบ่อยมั้ย ทำกันยังไงบ้าง คณะกรรมการมีการตั้งชุดลาดตระเวนป่าหรือไม่ ทำงานกันยังไง เวลาตรวจป่าทำกันยังไงบ้าง มีใครเข้าไปทำกันบ้าง เข้าไปตรวจป่าเจอคนที่กำลังทำผิดแบบไหนบ้าง มีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกี่ยวกับการตรวจป่าที่ ผญบ.เคยพบเจอ ช่วยเล่าให้ฟังบ้าง คนที่ไปตรวจป่าบ่อยๆ พวกชาวบ้านไปช่วยทำกันมากๆ ทำให้เค้ารู้สึกกันยังไงบ้าง (กิจกรรมการดูแลป่าร่วมกันทำให้ชาวบ้านรักและหวงแหนป่าของตนมากขึ้นมั้ย) ดูจากอะไรที่รู้ว่าเขารู้สึกหวงแหนเป็นเจ้าของผืนป่า (การที่เค้าพูดถึงป่าว่าดีขึ้นหรือดูที่การกระทำของเค้าเปลี่ยนแปลงไปยังไงบ้าง) ตอนนี้กฎเกณฑ์ของป่าชุมชนเป็นที่รับรู้ของชาวบ้านสถานการณ์ดีขึ้นบ้างหรือไม่ สภาพป่าดีขึ้นอย่างไร

9. ช่วงแรกที่จัดตั้งป่าชุมชน ช่วงนั้นทำกันอย่างไร ช่วยเล่ารายละเอียดให้ฟังบ้าง มีวิธีการดำเนินการอย่างไร ต่อมาวิธีการชักชวนให้คนในหมู่บ้านมาเข้าร่วมอย่างไร ทำให้ชาวบ้านเห็นเชื่อถือ มั่นใจได้อย่างไรว่าเราทำจริงจัง เราให้ป่าของชุมชนดีขึ้นได้จริง แล้วขยายวงกว้างออกไปได้อย่างไร ชาวบ้านช่วยให้กลุ่มเข้มแข็งขึ้นได้อย่างไร มีระบบการทำงานอย่างไร การสร้างเครือข่ายในหมู่บ้านทำกันอย่างไร

10. มีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้างในช่วงแรก ผญบ.ลองทบทวนเหตุการณ์ช่วงนั้น เล่าให้ฟังอย่างละเอียด มันยากลำบากยังไง กว่าคนถึงจะเชื่อถือเรา มาเข้าร่วมกับเราได้ ตอนแรกชาวบ้านเค้ารู้สึกยังไงกับการที่เราไปบอกให้ช่วยกันดูแลป่า มีกฎเกณฑ์ข้อห้ามมากมาย เขายอมฟังเราได้ยังไง เราใช้วิธีการอะไรบ้าง เชื่อว่าตอนแรกที่ก่อตั้งต้องประสบปัญหามาก พอที่จะนึกออกแล้วเล่าให้ฟังถือว่าเป็นการระบายความในใจ ตอนที่เราอึดอัดความรู้สึกเป็นอย่างไร เช่น ช่วงที่ทางการประกาศว่าพื้นที่ชุมชนเป็นเขตทับซ้อนพื้นที่ป่าของอุทยาน เรารู้สึกอย่างไรบ้าง

11. การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีระบบจัดการอย่างไร มีโครงสร้างการดำเนินงานอย่างไร แบ่งงานกันทำอย่างไร คณะกรรมการเป็นใครกันบ้าง มีวิธีการคัดเลือกกันเข้ามาอย่างไร แบ่งเป็นคณะกรรมการชุดอะไรยังไงบ้าง มีการดำเนินงานอย่างไร มีการประชุมบ่อยไหม ประชุมเรื่องอะไรบ้าง การมีส่วนร่วมของสมาชิกการตัดสินใจของคณะกรรมการมีวิธีการอย่างไร กิจกรรมที่สำคัญของคณะกรรมการป่าชุมชนคืออะไร

12. ช่วยเล่าให้ฟังถึงแนวคิดในการจัดตั้ง “กองทุนหน่อไม้” “หมู่บ้านสัตว์ป่า” และ “การอนุรักษ์ปลา” มีการดำเนินงานอย่างไร ผลที่เกิดขึ้นกับสภาพป่าและพันธุ์ปลา ความเป็นอยู่ของชาวบ้านและชุมชนโดยรวม

13. การจัดการรายได้ต่างๆ เงินได้ที่จากการปรับคนกระทำผิด การเก็บรายได้จากการเก็บหาหน่อไม้ นำมาเข้ากองกลางเพื่อจัดการดูแลป่า มีรายได้อื่นอีกหรือไม่ มีวิธีการบริหารจัดการกันอย่างไร นำเงินตรงส่วนนั้นมาใช้จ่ายอย่างไร มีโครงการ กิจกรรมอะไรบ้าง การจัดการเงินที่รู้สึกว่าคุ้มค่ามีประโยชน์กับป่าและชุมชนของเราจริงๆ มีแนวทางปฏิบัติอย่างไร ที่ทำให้คณะกรรมการทุกคนตระหนักหรือรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันว่าต้องทำให้คุ้มค่าที่สุด เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเรามากที่สุด มีใครมาช่วยกันบ้าง เช่น ครู พยาบาล พระ จนท.องค์การ/หน่วยงานรัฐ

14. ทราบมาว่า ชุมชนมีภูมิปัญญาชาวบ้านในการเก็บหาของป่า หน่อไม้/เห็ด/น้ำผึ้ง ช่วยเล่าให้ฟังถึงวิธีการคร่าวๆ อะไรบ้าง วิธีการเก็บหาของป่าเหล่านั้นได้เผยแพร่ไปสู่ชาวบ้านอย่างไร ส่งผลดีต่อสภาพป่าอย่างไร อุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งอาหารให้ชาวบ้านได้เพิ่มมากขึ้นหรือไม่ อย่างไร ที่เห็นเป็นรูปธรรม (เก็บผลผลิตจากป่าเพิ่มขึ้น มีรายได้เพิ่มขึ้น คุณภาพชีวิตดีขึ้น ชีวิตมีความสุขขึ้น) มีการเก็บสถิติไว้หรือไม่ว่า ผลผลิตจากป่าเก็บได้ปีละเท่าไหร่ ทำให้มีรายได้ปีละเท่าไหร่ หลังจากบังคับใช้กฎเกณฑ์แล้วรายได้เพิ่มขึ้นเท่าไหร่

15. การบังคับใช้กฎเกณฑ์เป็นอย่างไร สภาพป่าอุดมสมบูรณ์ขึ้นอย่างไร ชาวบ้านเห็นผลดีของการจัดการป่าหรือไม่ เห็นถึงผลดีแล้วเค้าปรับเปลี่ยนวิธีคิด/วิธีการกระทำของตนเองที่มีต่อป่าหรือไม่ อย่างไร ส่งผลต่อการฝ่าฝืนกฎเกณฑ์ ทำให้ลดน้อยลงหรือไม่ อย่างไร

16. เคยมีชาวบ้านที่ละเมิดกฎเกณฑ์ (เคยโดยปรับ ตักเตือน ดำเนินคดี) หรือไม่ เรามีวิธีการโน้มน้าวเขาอย่างไร แล้วเขาปรับเปลี่ยนตัวเองยังไง เมื่อเห็นสภาพป่าปัจจุบันดีขึ้น เขาได้เข้ามาร่วมกิจกรรม/ดูแลป่ากับชุมชนหรือไม่ เขาเคยเล่าให้ฟังบ้างหรือเปล่าว่าเพราะอะไรเค้าถึงปรับเปลี่ยนตัวเอง ทำไมถึงสนใจมาเข้าร่วมกิจกรรม จากที่เคยไม่เห็นด้วย เขารู้สึกอย่างไร เคยบอกให้ฟังอย่างไรบ้าง แล้วเขาได้มีการบอกต่อหรือชักชวนให้คนอื่นมาช่วยกันดูแลป่าหรือไม่ เขาบอกต่อกันอย่างไร เขาเห็นอะไร/รู้สึกอย่างไรถึงได้ชวนคนอื่นเข้าร่วมด้วย

17. นอกจากแกนนำที่ก่อตั้งรุ่นแรกๆ เราได้วางพื้นฐานของรุ่นต่อไปอย่างไรบ้าง การปลูกฝังให้เยาวชนดูแลสิ่งแวดล้อมของชุมชน มีโครงการหรือกิจกรรมเกี่ยวกับเยาวชนอย่างไรบ้าง มีแนวคิดอย่างไร ทำไมจึงเริ่มที่เด็ก มีการชักชวนแบบไม่เป็นทางการก่อนหรือไม่ พ่อแม่ได้ชักชวนเด็กๆ เข้าร่วมกิจกรรมหรือไม่ อย่างไร เด็กๆ ให้ความสนใจหรือไม่ อย่างไร มีการของรับการสนับสนุนจากหน่วยงานใดหรือไม่ โรงเรียนให้ความร่วมมือหรือไม่ พ่อแม่ผู้ปกครองคิดเห็นอย่างไร ผลการจัดกิจกรรมเยาวชนเป็นอย่างไรบ้าง ส่งผลดีอย่างไรต่อสิ่งแวดล้อมในชุมชน เมื่อเด็กให้ความสนใจ ส่งผลอย่างไรต่อผู้ปกครองบ้าง พ่อแม่ให้ความร่วมมือในการช่วยเหลือดูแลป่าดีขึ้นหรือไม่

18. เรื่องของความรู้ในการจัดการป่าเราได้รับการถ่ายทอดจากที่ไหน องค์กรอะไร มีหน่วยงานใดให้ความสนับสนุนการดำเนินงานป่าชุมชนบ้าง องค์กรเหล่านั้นให้ความช่วยเหลือเรื่องอะไรบ้าง มีการดูงานนอกพื้นที่หรือไม่ ที่ไหนบ้าง การได้รับความรู้ดังกล่าวช่วยเสริมประสิทธิภาพการทำงานของเครือข่ายและชาวบ้านหรือไม่ อย่างไร รู้สึกอย่างไรบ้างที่ออกไปรับรู้ข้อมูลจากภายนอก นำมาปรับใช้กับพื้นที่ของเราอย่างไร ชาวบ้านที่เดินทางไปดูงานรู้สึกอย่างไร ส่งผล

อย่างไรต่อความคิด/พฤติกรรมของชาวบ้านบ้าง มีผลดีต่อการทำงานของเราหรือไม่ อย่างไร มีการสร้างเครือข่ายพันธมิตรกลุ่มป่าชุมชนอื่นหรือไม่ อย่างไร

19. รางวัลที่ได้รับมาทั้งหมดมีอะไรบ้าง ผญบ.และชาวบ้านรู้สึกอย่างไรที่ได้รับรางวัลนี้ การได้รับรางวัลมีผลอย่างไรต่อการจัดการป่า มีผลอย่างไรต่อขวัญกำลังของชาวบ้านในการช่วยกันดูแลป่า ชาวบ้านมีแรงใจเพิ่มขึ้นในการช่วยกันดูแลป่าหรือไม่ คณะกรรมการฯ ทำงานง่ายขึ้นหรือไม่ มีการปรับปรุงการดำเนินงานอย่างไร มีความเข้มแข็งร่วมมือร่วมใจกันมากขึ้นหรือไม่

แนวทางการสนทนากับสมาชิกคณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านที่เข้าร่วมกิจกรรมการจัดการป่าของชุมชนสม่ำเสมอ

1. เกิดเหตุการณ์สำคัญอะไร หรือเหตุวิกฤติที่เกิดกับพื้นที่ป่าที่ผ่านมาซึ่งทำให้ชาวบ้านรู้สึกว่า ต้องลุกขึ้นมาแก้ไขทำให้สภาพป่าของเราอุดมสมบูรณ์อย่างเดิม เหตุการณ์นั้นมีผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของชุมชนหรือวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร เรารู้สึกอย่างไรบ้าง ช่วยเล่าเหตุการณ์ช่วงนั้นให้ฟังอย่างละเอียด เพราะอะไรตัวเราและชาวบ้านคนอื่นถึงรู้สึกว่าต้องช่วยกันทำให้สภาพป่าดีขึ้น ช่วงนั้นสภาพปัญหามีความรุนแรงมากแค่ไหน เราทำอะไรกันบ้าง (คิดว่าเหตุการณ์ที่จุดประกายทำให้ชุมชนลุกขึ้นมาต่อสู้เรื่องพื้นที่ป่า)

2. แนวคิดของการจัดตั้งป่าชุมชนคืออะไร ทำไมถึงคิดว่าการจัดตั้งป่าชุมชนจะทำให้สามารถแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินของชุมชนได้ กิจกรรมที่สำคัญในการจัดการป่าของชุมชนมีอะไรบ้าง ผลการดำเนินงานเป็นอย่างไร ทำไมจึงคิดอย่างนั้น แล้วจะทำอะไรกันต่อไป (มีแรงบันดาลใจจากใคร องค์กร หรือชุมชนต้นแบบที่ไหนหรือไม่)

3. ช่วงแรกที่จัดตั้งป่าชุมชน ช่วงนั้นทำกันอย่างไร ช่วยเล่ารายละเอียดให้ฟังบ้าง มีวิธีการดำเนินการอย่างไร ต่อมาวิธีการชักชวนให้คนในหมู่บ้านมาเข้าร่วมอย่างไร ทำให้ชาวบ้านเห็นเชื่อถือ มั่นใจได้อย่างไรว่าเราทำจริงจัง เราให้ป่าของชุมชนดีขึ้นได้จริง แล้วขยายวงกว้างออกไปได้อย่างไร ชาวบ้านช่วยให้กลุ่มเข้มแข็งขึ้นได้อย่างไร มีระบบการทำงานอย่างไร การสร้างเครือข่ายในหมู่บ้านทำกันอย่างไร

4. มีปัญหาอุปสรรคอะไรบ้างในช่วงแรก ลองทบทวนเหตุการณ์ช่วงนั้น เล่าให้ฟังอย่างละเอียด มันยากลำบากยังไง กว่าคนถึงจะเชื่อถือเรา มาเข้าร่วมกับเราได้ ตอนแรกชาวบ้านเค้ารู้สึกยังไงกับการที่เราไปบอกให้ช่วยกันดูแลป่า มีกฎเกณฑ์ข้อห้ามมากมาย เขายอมฟังเราได้ยังไง เราใช้วิธีการอะไรบ้าง เชื่อว่าตอนแรกที่ก่อตั้งต้องประสบปัญหามาก พอที่จะนึกออกแล้วเล่าให้ฟัง ถือว่าเป็นการระบายความในใจ ตอนที่เราอึดอัดความรู้สึกเป็นอย่างไร เช่น ช่วงที่ทางการประกาศว่าพื้นที่ชุมชนเป็นเขตทับซ้อนพื้นที่ป่าของอุทยาน เรารู้สึกอย่างไรบ้าง

5. การจัดตั้งคณะกรรมการป่าชุมชน มีระบบจัดการอย่างไร มีโครงสร้างการดำเนินงานอย่างไร แบ่งงานกันทำอย่างไร คณะกรรมการเป็นใครกันบ้าง มีวิธีการคัดเลือกกันเข้ามาอย่างไร แบ่งเป็นคณะกรรมการชุดอะไรยังไงบ้าง มีการดำเนินงานอย่างไร มีการประชุมบ่อยไหม ประชุมเรื่องอะไรบ้าง การมีส่วนร่วมของสมาชิกการตัดสินใจของคณะกรรมการมีวิธีการอย่างไร กิจกรรมที่สำคัญของคณะกรรมการป่าชุมชนคืออะไร

6. ช่วยเล่าให้ฟังถึงแนวคิดในการจัดตั้ง “กองทุนหน่อไม้” “หมู่บ้านสัตว์ป่า” และ “การอนุรักษ์ปลา” มีการดำเนินงานอย่างไร ผลที่เกิดขึ้นกับสภาพป่าและพันธุ์ปลา ความเป็นอยู่ของชาวบ้านและชุมชนโดยรวม

7. การจัดการรายได้ต่างๆ เงินได้ที่จากการปรับคนกระทำผิด การเก็บรายได้จากการเก็บหาหน่อไม้ นำมาเข้ากองกลางเพื่อจัดการดูแลป่า มีรายได้อื่นอีกหรือไม่ มีวิธีการบริหารจัดการกันอย่างไร นำเงินตรงส่วนนั้นมาใช้จ่ายอย่างไร มีโครงการ กิจกรรมอะไรบ้าง การจัดการเงินที่รู้สึกว่าคุ้มค่ามีประโยชน์กับป่าและชุมชนของเราจริงๆ มีแนวทางปฏิบัติอย่างไร ที่ทำให้คณะกรรมการทุกคนตระหนักหรือรู้สึกรับผิดชอบร่วมกันว่าต้องทำให้คุ้มค่าที่สุด เกิดประโยชน์ต่อชุมชนเรามากที่สุด มีใครมาช่วยกันบ้าง เช่น ครู พยาบาล พระ จนท.องค์การ/หน่วยงานรัฐ

8. ข้อมูลพื้นฐาน พื้นเพเป็นคนที่ไหน พ่อแม่พี่น้องทำมาหากินอะไร ตั้งแต่เด็กทำงานอะไรมาบ้าง ชีวิตในวัยเด็กผูกพันธ์กับป่าหรือเปล่า ช่วยพ่อแม่ทำงานอะไรที่ต้องพึ่งพิงป่าบ้าง

9. เข้ามาช่วยงานป่าชุมชนตั้งแต่เมื่อไหร่ ทำไมถึงได้ตัดสินใจที่จะเข้ามาช่วยดูแลป่าไม้ มีความรู้สึกอย่างไรที่มีโอกาสในการช่วยเป็นหูเป็นตาช่วยดูแลป่าของชุมชน พอเข้ามาทำงานแล้วมีความคิดอย่างไร อยากทำอะไรให้สภาพป่าอุดมสมบูรณ์บ้างหรือต้องการให้ชุมชนของเราอยู่ดีกินดีอย่างไร ช่วยเล่าประสบการณ์ที่ประทับใจในการเข้ามาทำงานนี้ มีงานอะไรที่ทำแล้วประสบความสำเร็จรู้สึกภาคภูมิใจบ้าง

10. มีความประทับใจอะไรเป็นพิเศษกับภารกิจในการดูแลป่าบ้าง มีเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นกับการดูแลป่าบ้าง เช่น การไล่จับคนตัดไม้ เกิดขึ้นบ่อยมั้ยมีกระบวนการดูแลกันอย่างไร ทำกันอย่างไรบ้าง ตั้งคณะกรรมการชุดใดขึ้นมาดูแลเป็นการเฉพาะหรือเปล่า หรือว่าชาวบ้านทุกคนช่วยกันทำ ใครมาช่วยกันทำบ้าง จับคนตัดไม้ได้แล้วทำยังไงต่อ ตักเตือน ปรับ แจ้งตำรวจมาจับกุมดำเนินคดี ลงโทษแล้วได้ผลเป็นอย่างไร คนฝ่าฝืนลดลงหรือไม่ อย่างไร (ถ้าลดลงเป็นเพราะอะไรเค้าเคยเล่าให้ฟังมั้ยว่าเพราะอะไรถึงไม่ทำผิดแล้ว)

11. การเข้าร่วมกิจกรรมของการจัดการป่าที่ผ่านมามีอะไรบ้าง (ทำฝายกั้นน้ำ ปลูกป่าเสริม เพาะต้นกล้า ทำแนวกันไฟ จัดค่ายเยาวชน ลาดตระเวนป่า) ช่วยเล่ารายละเอียดของแต่ละกิจกรรม ผลการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ปัญหาอุปสรรค การจัดการดังกล่าวส่งผลอย่างไรต่อสภาพป่าบ้าง ส่งผลอย่างไรต่อความคิด/ความเชื่อ/พฤติกรรมของชาวบ้าน มีการปรับเปลี่ยนทัศนคติไปในทางที่ดีขึ้นอย่างไร รู้ได้อย่างไร ช่วยอธิบายและยกตัวอย่างเป็นรูปธรรม

12. ตอนนี้ในหมู่บ้านมีคนฝ่าฝืนมาตัดไม้ ล่าสัตว์หรือเข้าป่าในช่วงที่ปิดป่าเยอะมั้ย เมื่อเปรียบเทียบกับช่วงแรก ที่เรามีการตรวจป่า แล้วเข้าไปพบบ่อยมั้ย ทำกันอย่างไรบ้าง มีการตั้งชุดลาดตระเวนป่าเฉพาะหรือไม่ ทำงานกันยังไง เวลาตรวจป่าทำกันยังไงบ้าง มีใครเข้าไปทำกันบ้าง เข้าไปตรวจป่าเจอคนที่กำลังทำผิดแบบไหนบ้าง มีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกี่ยวกับการตรวจป่าที่เราเคยพบเจอ ช่วยเล่าให้ฟังบ้าง คนที่ไปตรวจป่าบ่อยๆ แล้วเขารู้สึกอย่างไร ทำไมถึงได้อาสาไปทำ พอชาวบ้านไปช่วยทำกันมากๆ ทำให้เขารู้สึกกันยังไงบ้าง (กิจกรรมการดูแลป่าร่วมกันทำให้ชาวบ้านรักและหวงแหนป่าของตนมากขึ้นมั้ย) ดูจากอะไรที่รู้ว่าเขามีความคิดอย่างนั้น (การที่เค้าพูดถึงป่าว่าดีขึ้น หรือดูที่การกระทำของเขาเปลี่ยนไปยังไงบ้าง) ตอนนี้กฎเกณฑ์ของป่าชุมชนเป็นที่รับรู้ของชาวบ้านสถานการณ์ดีขึ้นบ้างหรือไม่ สภาพป่าดีขึ้นอย่างไร

13. เวลามีไฟป่าช่วยกันอย่างไร ชาวบ้านมีวิธีการอย่างไร มีการตั้งชุดดับไฟป่าขึ้นมาดูแลโดยเฉพาะหรือไม่ หรือชาวบ้านทุกคนช่วยกันดูแล มีวิธีการอย่างไร (ทำแนวกันไฟ) มีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกี่ยวกับการเกิดไฟป่าบ้าง ตอนที่เกิดเหตุมีวิธีการแก้ไขปัญหาอย่างไร ช่วยเล่าให้ฟังอย่างละเอียด สาเหตุที่เกิดไฟป่า เกิดขึ้นบ่อยครั้งหรือไม่ เราสามารถจับคนที่ก่อเหตุได้หรือไม่อย่างไร มีวิธีการจัดการกับปัญหาไฟป่าอย่างไร ปัญหาลดน้อยลงหรือไม่ ชาวบ้านรู้สึกอย่างไรที่เกิดเหตุการณ์นี้ขึ้นมา การร่วมมือกันดับไฟป่าทำให้พวกเขารู้สึกอย่างไร มีความผูกพันธ์กับป่า หวงแหนรักป่ามากขึ้นหรือไม่ อย่างไร ทุกคนช่วยกันเป็นหูเป็นตามากขึ้นหรือไม่

14. เดิมสภาพป่าของชุมชนมีสภาพเป็นอย่างไร ชาวบ้านมีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าและทรัพยากร ธรรมชาติในชุมชนลักษณะใด มีการจัดการสิ่งแวดล้อมร่วมกันของชุมชนหรือไม่ กฎเกณฑ์กติกาของชุมชนในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างไร มีการกำกับควบคุมที่เข้มงวดหรือไม่ หากมีผู้ฝ่าฝืนกฎมีการลงโทษอย่างไร

15. พื้นที่ป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนมีประโยชน์ต่อชาวบ้านและชุมชนอย่างไร (ลักษณะของป่า/ทรัพยากรธรรมชาติให้ประโยชน์ที่หลากหลายซึ่งเกี่ยวเนื่องกับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างไร) การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติ แยกเป็นประเภทใดบ้าง (การตัดไม้ การจับสัตว์ป่า/น้ำ การหาของป่า สมุนไพร อาหาร) แต่ละประเภทมีขนบหรือบรรทัดฐานของชุมชนในการจัดการ/ใช้ประโยชน์อย่างไรบ้าง

16. ชาวบ้านมีองค์ความรู้เดิมในการจัดการพื้นที่ป่าหรือทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนหรือไม่ อย่างไร ให้ยกตัวอย่างข้อปฏิบัติของชุมชนเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ได้รับการสั่งสมหรือถ่ายทอดจากใคร ในลักษณะใด เกิดจากการเรียนรู้ตามวิถีชีวิตประจำวันหรือได้รับการแลกเปลี่ยนจากภายนอกชุมชน (ชุมชนใกล้เคียง) ชาวบ้านมีความเชื่อหรือการนับถือสิ่งศักสิทธิ์ที่ปกป้องทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนหรือไม่ และมีการปฏิบัติตามอย่างไร

17. มีความเห็นอย่างไรต่อการจัดตั้งป่าชุมชนและการดำเนินงานประสบผลสำเร็จหรือไม่ ทำให้ชาวบ้านรู้สึกรักหวงแหนป่าของชุมชนเพิ่มมากขึ้นหรือไม่ อย่างไร ตัวเราจะมีวิธีการทำให้ดีขึ้นหรือไม่ คาดหวังหรือต้องการให้เครือข่ายทำงานอะไรอีก แล้วเราจะมีบทบาทในการผลักดัน/ช่วยเหลือยังไง

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล	นางสาวเบญจวรรณ อุปัชฌาย์
วันเดือนปีเกิด	12 ตุลาคม 2515
สถานที่เกิด	อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	1415/10 ถนนพหลโยธิน สามเสนใน พญาไท กรุงเทพฯ
ตำแหน่งหน้าที่การงานปัจจุบัน	นักการข่าวชำนาญการ
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	สำนักข่าวกรองแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2538	ศิลปศาสตรบัณฑิต จาก มหาวิทยาลัยศิลปากร
พ.ศ. 2543	รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต จาก สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์
พ.ศ. 2544	นิเทศศาสตรมหาบัณฑิต จาก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2559	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (พัฒนศึกษาศาสตร์) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ